

Жаңы Ала-Тоо

2012, 1 (33)

АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖУРНАЛ
кыргыз жана орус тилдеринде

Директор, башкы редактор Тилек МУРАТАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫК ЖАМААТ:

Айдарбек САРМАНБЕТОВ – башкы редактордун орун басары

Алым ТОКТОМУШЕВ – редактор

Жакин ТЕҢИРБЕРГЕНОВА – корректор

Рахим ТӨЛӨБЕКОВ – дизайнер

Нурлан КЫДЫКОВ – дизайнер

Альбина КАСЫМОВА – оператор

РЕДАКЦИЯНЫН ДАРЕГИ:

720031, Бишкек шаары, М. Горький к. – 1. Тел: 53-08-84. E-mail: Jany.alatoo@gmail.com

Күбөлүк: № 1510

Кол жазмаларга пикир айтылбайт жана кайтарылып берилбейт. Редакция бардык авторлор жана заказчылар (китеп, жарнама, плакат, буклет ж.б.) менен кызматташууга дайыма кызыкдар. Журнал редакциянын басма-компьютердик борборунда даярдалды.

УРМАТТУУ ОКУРМАНДАР!

**БАРДЫК ПОЧТА ТҮЙҮНДӨРҮНДӨ «ЖАҢЫ АЛА-ТОО» ЖУРНАЛЫНА
2012-ЖЫЛДЫН I ЖАРЫМ ЖЫЛДЫГЫНА ЖАЗЫЛУУ ЖҮРҮП ЖАТАТ.**

Жазылуу индекси – 77324

5 айга – 400 сом

3 айга – 240 сом (редакциялык баа)

**«Жаңы Ала-Тоо» журналын 1-санынан баштап окуйм деген
ОКУРМАНДАР РЕДАКЦИЯДАН АЛЫШСА БОЛОТ.**

Терүүгө 10.12.2011-ж. берилди. Басууга 27.01.2012-ж. кол коюлду. Форматы 70x100¹/₁₆.
Көлөмү 16 б.т. Заказ № 819. Нускасы 2000.

Бул санда

Арман Эстен кеткис эки күн	3	Анна АХМАТОВА Ырлар	186
Өзөк Ырлар	19	Роберт БЕРНС Ырлар	188
Таласбек Назаралы КАНЧОКУР уулу Тулпардын тукуму	26	Олег БОНДАРЕНКО Два рассказа – сказки для взрослых ...	191
Аалы ТОКОМБАЕВ Түрмөдө жазылган ырлар	57	Диас УСТЕМИРОВ Стихи	198
Айдар Жеңижоктун арманы	67	Кымбатбек УКАЕВ Сөз бороону	204
Темирлан ОРМУКОВ Ырлар	86	Г.К. ЧЕСТЕРТОН Омар Хайям жана касиеттүү шарап	212
Алмаш БЕКИ кызы Ырлар	90	Абуахмад ибн Мухаммад Адепнаама	217
Токтош АБДИЕВА Жан деген эмне?	94	Айдаралы Эпиграммалар	235
Темирлан БЕЙШЕНОВ Тыңчы кумурска	103	Ханс Кристиан АНДЕРСЕН Отгук таш	240
Токто МАМБЕТ Атакенин Акболот	111	Баарын билгим келет	246
Сидней ШЕЛДОН Асман жерге түшөрдө	149	Кыргыздардын кыскача тарыхы	251
		Адабият жаңылыктары	254

Мукабанын биринчи бетинде
акын Жедигер Саалаев 50 жашта.

«Арча-2011» конкурсунa

АРМАН

ЭСТЕН КЕТКИС ЭКИ КҮН

(Аңгеме)

Автордон

Тээ, бир нече кылымдан бери эле Шинжсиаңды (азыркы СУАР) бийлеп келген гоминдандык кытайлар ал жерде жашаган майда улуттардын укугун тепсеп, чексиз эзүүлөрүнө каршы 1944-жылы улут боштондук кыймылы бурк этти. Иле аймагынын борбору Кулжа шаары гоминдандык кытайлардан тазалангандан кийин, Алтай, Тарбагатай аймактарындагы элдик көтөрүлүштөр бирликке келип, «Чыгыш Түркстан Республикасы» деген ат менен Улуттук өкмөт курулду. Бул 1945–1946-жылдарга туура келет. Ошол эле учурда, Кулжада Советтик консулдук ишке киришип, СССРдан 20-жылдарынан баштап, Кытайга качып өткөн казак, кыргыз, уйгур, дунгандар өздөрүнүн каалоосу боюнча Совграждандык статусун алуу мүмкүндүгү туулду. Бул кыймылга СССР Жогорку Советинин 1946-жылы 20-январында кабыл алынган Указы себеп болгон. Указда мындай сөздөр бар: «1917-жыл 7-ноябрге чейин эски Россия гражданы болуп, андан кийин Совет граждандыгын жойгон Шинжсиаң, Шаңхай, Тяньжинде жашаган адамдар жана анын балдары Совет граждандыгын калыбына келтириши мүмкүн. СССРге кайтуу болсо, ар мезгилге бөлүнүп, СССР Тышкы иштер министрлигинин уруксаты менен жолго коюлат». Ушул Указ жарыяланаары менен Текес уездинде жашап турган теги ысык-көлдүк кыргыздар 46–47-жылдары

Кулжадагы Советтик консулдукка арызданышып, Совграждандык паспорт алаууга киришти. Бул аралыкта 1949-жылы Кытай Компартиясынын жетекчилигиндеги Эл боштондук күрөшү жеңишке жетип, Шинжаң тынчтык жол менен Кытай Эл Республикасынын бөлүнгүс бир провинциясы катары таанылды. Ал эми Совграждандык паспорт алгандар эки мамлекеттин (СССР–КНР) келишими боюнча өз Мекенине кетүүсү 1955-жылдан баштап ишке ашырыла баштады. Текестеги кыргыздардын дээрлик бардыгы Ысык-Көл өрөөнүндө жашаган кыргыз урууларынан болгону үчүн өз Мекенине кетүүгө дилгир эле. Бирок эл болгон соң чыгат экен, өз кезинде, Совграждандык паспорт таратылганда, бай кыргыздар: «Паспорт алып эмне кылабыз, бул жактагы жашообуз жаманбы? Биз көрбөгөн Сабет беле!» – дешип Совграждандык паспорт алышкан эмес. Паспорту барлар 1955-жылдан 1963-жылга чейин Кытай өкмөтүнүн уруксаты менен өз Мекендерине кайта баштады. Ал эми өз кезинде манчыркаган эргулдар бармактарын катуу тиштеп, кетип жаткан кубанычтуу туугандарын, жерге-жээгин ыйлап-сыктап узатып калуудан башка аргалары жок калды.

Кытай Эл Республикасы курулуп, он нече жыл өткөндөн кийин, тактап айтканда, 1957-жылдан баштап, бүткүл Кытай мамлекети боюнча «Чоң секирик», «Темир эритүү», «Коммуналашуу» деген саясий кампаниялар эң четки айылдарга чейин жайылтылды. Мурда түзүлгөн кооперация бирдиктеринин негизинде коммуналаштыруу – бардык эл материалдык турмушта тепетең болуу кыймылы күч алды. Ар бир үй-бүлө коммунанын бир клеткасы, ар бир киши коммунанын мүчөсү болуп белгиленди. Менчик малдын баары коммунанын карамагына өткөрүлдү. Коммуна мүчөлөрү бардык чарбада шартына жараша, сөзсүз, эмгектенүүгө тийиши болду. Азык-түлүк киши башына жараша коммуна тарабынан бекер берилет. «Эмгекте күжүрмөн, тартипте аскерийлешүү» деген девиз ортого коюлду. Коммуналарда жергиликтүү шартка жараша айыл баш сайын ашканалар уюштурулуп, бардык коммуна мүчөлөрү бир казандан тамактана баштады. Ар ким өз үйүндө тамак жасоодон калды. Адам санына жараша ашканадан белгилүү өлчөм менен тамак таратылат. Мына ушул коомдук-саясий абалды 1980-жылы гана анын ката, солчулдук экенин моюндашып ушул күнгө чейин кытай басылмаларында сындалып, каталык кетиргенин моюндап келе жатышат. «Мао Цзедун өмүрүнүн аягында солчул саясат жүргүзүп, көп зыянга учуратты», – деп жазышат. Мына ушундай бир мезгилдүү оор шарт Кыргызстанга, Казакстанга кете албай калгандарды катуу өкүнүчкө салган эле.

Эми, аңгемемизге кезек берели.

Жашы жетимиштен ашып калган Шералы аксакал айыл четиндеги кеңири короого салынган беш бөлмөлүү үйдүн алдында гаражынан эски «Волганы» бери түртүп чыгарып, анын бузулган бир тетигин колуна кармап, күржүйүп ойлуу отурду. Аңгыча бактан беде чаап жаткан ортончу, студент уулу чалгысын сүйрөй дарбазадан кирип, атасынын жанынан өтө берерде:

– Ой, сен эмеле кетпедиң беле, чаап бүттүңбү? – деди Шералы.

Баласы болсо бош калган «Дюшест» суусундугунун желим бөтөлкөсүн көрсөтүп коюп, күлүп жанынан өтө берди.

Абышка амалсыз башын чайкап, колундагысын кармалай берди. Ортончу уулу атасынын жанына келип:

– Анын эмнесин кармалап отурасыз, мындай машинанын азыр запастык бөлүктөрү жок, чыкпайт, айтпадым беле. Элдин баары азыр «Мерседес», «Тойота», «Ауди» деген машиналарды минип жүрөт. Муну эбак утилге таштоо керек эле, сиз айланчыктап таштагыңыз келбейт...

«Эки эле бээсин сатса, жакшыраагын алат эле да...» – деп күңкүлдөдү уулу, ары кетип баратып.

Шералы баласына карап койду, бирок унчуккан жок. Анткени бул машина азыр керектен чыккан менен өз кезиндеги эмгегинин жемиши болгон. Кытайдан келгенден кийин Шералы совхоздун коюн багып, мерчемдүү төл алып, сыйлоого татыктуу болгон. Кезек күткөн кишилердин баарынан мурда Шералыга сыйлык катары ыйгарылган, бирок акчасын өзү төлөп туруп алган жапжаңы машина эле. Шералы ичинен «Машине да карыйт экен, мен дагы...» деген ойго кетти... Жалгыз ал эмес, мындан жарым кылым мурдагы башынан өткөн окуялары эсине түшүп отургандыр...

1962-жыл.

Дарбазасы батышты карап аңырайып ачык турган уездик ЖХ (Жамият Хаупсизлиги – коом коопсуздугу) мекемесинен тагдыры чечилген Шералы шашпай чыкты. Эми ал шашпаса деле болот. Сабетке кетүү баштала элек. Кетүүнүн анкетин гана толтурду, эми уруксат күтүү бар...

Бул, кулач узарып барып урук байлоого өткөн чалкандар, жанында көк жашыл гүлү менен көзгө урунган гүлкайырлар тегерек «топчуларын» түйө баштаган июль айы эле. Мындан эртерээк, жыл жаанчыл болду да капырык урган боз талаалар жашыл түскө кирип, табият кең пейилин

сала берген. Быйыл коммунада чөп чабыш эрте башталды. Ондогон чалгычылар сугат чөптөр аянттын жуушатып таштап, улай эле тоо чөбүнө жармашты.

Карагайдын бүчүрүнөн жаан тосор кепе жасап, корула жүргөн чабышты балдар чалып киргенде анын ичинде Шералы курбуларынан кантсе да уруксат алууну ойлоду. Анткени Кулжадагы Советтик консул жарыялап турган тактада бөлдүрүлгөн паспорт жөнүндө кабар жарыяланганын, анда Эрмеков Шералы да бар экенин барган кишилер айтып келишкен. Ал өзүнүн «кабак ачаары» – чоң кара аягы менен жармадан экини тартып жиберип, жармасы кулагына түшкөн серке чаначты оозунан кармап туруп:

– Балдар, ушул калган жарманы тынбай ичип таштасам эмне бересиңер? – деди кууланып.

– Балекет ич! – дешип кыйкырып жибиришти чарчап, сулап жаткан курбулары.

Чалгычылар айгыржал тарткан кайкандан бери чалгы ойнотушуп чарчагандарында гана чайыр жыттанган бүчүрлүү кепесине түшкү тамакка келишкен. Шералы ал кезде жыйырмадан жаңы эле ашкан жаш жигит болучу. Ага карата «балекет ич!» деген курбуларынын кыйкырыгы шылтоо болду да арбаландап ордуна тура калып, чаначты мыкчий кармап: «Мына, балекет ичсе!» – деп белге оролгон чөптү аралай кача жөнөдү. Жантайып, эс алып жаткан курбулары тура калышып чарчагандарын унутуп, Шералыны кууп калышты.

– Карма, тиги кара кулакты!

– Кармагыла, төө басты кылалы!

Шуудураган куур шымдарга чалынган балдыркандар барт-барт сынып, ак үрпөк баштарын кылжыйта кең жалбырактары менен из жашырып калып жатты. Тумшугу асманды караган түйрүк чокйорду илип-тарткан кыяк чөптөр: «Койгула, байкелер, курулай чарчабагыла!» дегенсип, буттарга оролот. Шералы түтөгө чуркап келип, бир түп карагаттын түбүнө жата кетти. Куугандар жетип келгенде түбүндө аз эле жармасы калган серке чанач шалпыйып чөптүн арасында жаткан эле...

Курбулары келип минип калган Шералы астыларында жатып, кара күчкө жалынып жатты.

– Балекет ичейин, мейнет ичейин! Кокуй, чаначты тоскула, болбосо оозуман төгүлмөй болду... – деп, андан бетер курбуларын ыза кылды. Үстүндөгүлөр турбаган соң бир оокумда: «Апбисмилла!» – деп Шералы ордуна тура баштаганда үстүнөн басып үймөлөктөшкөн курбулары желге кыймылдаган жалбырак бетиндеги сымап чык өңдүү күбүлүп жерге түштү. Буга ыраазы болбой, кайрадан жабыша кеткен оюнкарактарынын анысын ар жакка, мунусун бер жакка ыргытып таштап:

– Эми тийсеңер иттин балдары, бириңди бирине согуп, талканыңарды чыгарам! – деп, энтиге күтүп турду. Бирок ыкшып күлүшүп, боору эзилген курбулары кайра тийишкен жок.

– Итиң о-ой, чын эле кара кулак шер!

– Эми сени аюу менен гана күрөштүрүү керек, – деди энтиккен бирөө, – бирок мында аюу келелек экен, балдыркандар алиде көп.

– Аюуну койгула, – деп келип Шералы курбуларынын жанына отура кетти. – Мага үч эле күн бергиле. Канча чөп чаап бер десеңер чаап берейин. Кайда, эмнеге барасың дебегиле...

– По, чиркин, бул моймол көзүнө берген убадасын аткармай болду...

– Мейли, эмне десеңер өз эркиңер...

– Ма-акул, – деди сакалдуураак бирөө, Шералынын чыны менен суранып жатканын сезип. – Бул жердеги чабышты беш күндө чаап бүтөбүз. Калистеп сага төрт бөлгөндүн бир бөлүгүн берели. Аны чаап ташта да, кете бер...

– Жарымын берсек да бизде акысы калбайт, бул моймол көзү менен жыргап жатсын, биз болсок тартаңдап сол тарталы...

Шералы салмактуу денесин тез көтөрүп ордунан турду да, бардык чабышка көз жүгүртүп өттү. Кенен он теше чыгаар деп ойлоду ал. Келгендер өзү менен беш киши. Мында калса, ашып кеткенде эки теше гана чөп чабышы мүмкүн. Бирок «тигинде» барышы керек, «моймол көздү» колго келтириш керек. Тобокел, эртең кечке жана бүгүн каш карайганча чаба берейин деген чечимге келди ал.

– Жүргүлө балдар, мен азыртан баштап ишке киришем. Мени менен сүйлөшпөгүлө да, алаксытпагыла...

Шералы чалгысын кайрай басып солдун четине келди да, кайракты кончуна ката, сол башында туруп алып бардык чабылуучу чөпкө дагы бир жолу көз таштады. «Коркпо, чаба бер...» дегенсип тулаңдар башын ийип көйкөлө түштү. Жанына өлчөп пайдаланып жүргөн тогузунчу чалгысы ишенимдүү эле, ал ишенимдүүлүгүнөн да абыдан ичкерип бүткөн. Шералы баштаган солдун четиндеги узун чөптүн башын түйүп белги калтырды. Андан ары болсо чалгысын салмак менен шилтеп кирди. Быртылдап жеңил кыркылган тоо чөптөрү чалгы кылоосунда ойноп, айланкөчөк боло калат да, серейип (сынын бузбай) барып солго жыгылып жатты. Бир тартканда саржандан ашык жерди шыпырган анын чалгысынан «шыыррт, шыыррт...» деген гана үн чыгып жатты. Табият андан күчтү да, акылды да аяган эмес, уламдан-улам күчөгөн Шералы заматта эле коктуга солдун учун такап үлгүрдү. Ал сол башын көздөй чалгысын кайрай басып келип, жаңы солго түштү.

Курбулары тамагын ичип, бир аз эс алып, чалгыларын ийиндерине салып чабышка келгенде Шералы ашмүшкөдөй жерди чаап таштаган эле. Алар Шералынын чалгы тартышын карап турушту да башка жерден сол ачып, бул жерди Шералыга калтырууну чечишти.

Асманда токумдай булут жок. Күн табына солуй түшкөн жалбырактардын жыты ным аралаш абага калкыйт. Ызылдаган жашыл чымындар алдас уруп, серүүн издейт. Шералынын күнгө какталган маңдайынан аккан тер саамайынан самсаалайт. Жеңин колтугуна чейин түрүп таштагандыктан булчуң эттери шилтеген чалгынын обонуна ойноп өзүнчө бултулдайт. Анын чалгы шилтешине алыстан маашыркаган берки төртөө чалгыларына сөөнүп карап турушту. Анан: «Тфу, буга даба жок экен!» дегенсишип өз жайларына кетишти.

– Бүгүн эле бир тешенди шылып түшпөсө эмне дейсиң!

– Анда жан жок!

Күн мөңгүлүү аскадан ары кыйшайганда гана жайлоонун салкын жели баш ылдый жүрө баштады. Шералы салкында кайратына келе түштү. Түркүн түстүү кыялдын бешигинде чалгысын жеңил шилтеп солдордун биринен кийин бирин тартып, дембе-дем коктуга такап турду.

Эртеси эртең менен таң заарынан ишине киришкен Шералы каш карайганда чалгынын сабынан кол үздү. Ал дабыркай жыттанган бүчүр кепесине келип киргенде курбулары кечки азыктарын жеп болгон эле.

– Эртең күндүз саржаныңарды сала бергиле, мен азыр кетем, – деп аны-мунусун жыйнаштыра баштады ал.

Шералынын курбулары күн көтөрүлгөндө ойгонушту. Бул жерге жалгыз карагай менен чөп өспөйт, таш да өсөт дегенсип, чөптөрдөн эки метрдей көтөрүлүп турган эчки ойноок кызыл ташка чыгып курбулары Шералынын чапкан жерине көз чаптырышты. Чөптөн качып ташка үйүлгөн жашыл көз жоош көгөөндөр салмактуу ызылдашат.

– Шералыдай эки жигитке эки күн эле берсе, он теше дегениң жуушап калмак...

– Ушу күнгө чейин жамбашы жерге тиелек!

– Көкүрөгү жөн эле сомдогон темир. Жазында сокодо жүргөндө балдарга көкүрөгүн тосуп муштатып жатыптыр. Мен да барып муштумум менен коюп кеттим эле, жөн эле муштумум ташка тийгендей ооруп кетти.

– Мунун саюздагы агасы мындан өткөн балбан дешет. Маскөөдө америкенин балбанын жерге көтөрүп урганда, тигинин оозунан кан кетиптир. Ошондо, эмне, чилмиян деген атак бериптир деген кат келген.

– Энеси чүтүрөйгөн эле кара кемпир. Андан ушундай балбан төрөлөт деп эч ким да ойлобойт.

Курбулары таш үстүндө ушундайча аңгемелешип отурганда Шералы түн бою жыйырма нече чакырым жолду жөө басып, уездик шаарга өтүүчү Көк кеменин боюнда эс алып отурган эле. Суу кирип калган.

Кашатка бекитилген секичеден кемени жула качып күүлөнгөн кези. Сары чопо менен майда кумга чалмекейленген дарыя эмнегедир шашып, коркунучтуу өркөчтөр жасайт.

Текес дарыясынын урунчаак кашатына ыктап жүргүзүлүп турган кеме өрөөндөгү кемелердин эң зору эсептелчү. Аны башкаруучулар суу киргенде ага жолобоско касам ичип, суу тартылганда анысын унутуп коюшчу.

Үстүндө эки арабасы бар кеме аркы кашаттан чылбыры үзүлгөн азоодой ойкуп бери жулкунду. Кеме чыгырык бекитилген жоон чынжыр аркылуу кашаттан кашатка керип тартылган жоон троско илинген. Ошон үчүн чынжыр же трос үзүлмөйүнчө кеме эч кайда кетпейт. Трос бойлоп же ары, же бери келүүгө мажбур. Азыр болсо, кеме берки кашаттагы тактайга келип өзүн урганда кайра серпилип, арабөк жерде калкып туруп калды. Кеме куйругундагы балак кармаган киши дарыяга ыргып кете жаздап, өңү кубара түштү. Таш үстүндө карап отурган Шералы: «Бечара жаман коркуп кетти!» – деп ойлоду. Кеме жактан кендир аркан ыргытылды, берки кашатта кезек күтүп тургандар арканды лып ала коюштур да, «ха-а, ху-у» дешип, долуланган дарыянын ортого тарткан желмогуз күчүн моюн сундурмак болуп чирелешти.

– Ха-а, ху-у...

Кеме жылып тактайга жакындайт да, суу урмасынын жойкун күчүнө берилип кайра ортого жылыштай баштайт. Шералы жай басып келип арканды колуна алды, анан силер ары тургула дегенсип ишарат берип, алды менен арканды белине эки ороп, аркандын кеме жак учунан эки колдоп кармады да, эңкейе түшүп чиреле берки кашатка тарта баштады. Ал күчөнүп тартканда кеме бер жакка жылайын дегенсип калды. Алдыңкы эрдин кесе тиштеген Шералы көзү тостоюп, чеке тамыры бүлөөлөнүп, тактайды санагандай эңкейе басты. Ага жардамдашуу ылдый кулаган ташты түртөм деген менен барабар деген түшүнүктө болушту карап тургандар. Бирок Шералынын балтыры калчылдап, суу урмасынан кемени кетирбей жерге жата калып чиренгенде беркилер коркуп да кетишти. Шералы бүгүлө түшүп, дагы чиренгенде жалт бермей залкар кеме тактайга качактап келип такала түштү. Кеме тумшугундагы чынжырлар шарактап, кашаттагы темир казыкка илинди. Шералы бошой түшкөн аркандан улам өйдө болду да, эч нерсе болбогонсуп чекесин аарчый баштады. Көптүн айласын кетирген кеме жүгөндөлгөн соң таң кала күлүшүп, ыракматын айтышып жатты. Кеме аркы өйүзгө кетерде Шералы курунан бир юан чыгарып кытайга сунду эле албайм деп күлүп, дагы бир жолу далыга чапкылап койду.

Чоң шашке мезгилинде Шералы уездик шаарчанын көчөсүндө пайда болду. Жөргөмүштүн тору өңдөнүп, шаарчанын так эле борборунан тарап-тарапка көчө тартып созулган үйлөр күн табына жаңыдан ысып, капырык боло баштаптыр. Шералы шаарча борборундагы тегерек ба-

зарга келип, бышкан кирпичтен тургузулган тосмого сөөнүп отура кетти. Ал абыдан чарчаган эле. Уйку да бир жагынан кысып бара жатты. Ал бир аз эс алган соң бирдеме шам-шум этет, анан Кулжа тарапка кетүүчү машиналардын бирине сүйлөшүп, эртерээк Кулжага жетип консульствого кирет да, кант салган мамиле чайдан ууртап коюп, консулдун дал эле өзүнө: «Кана, табариш консул, менин бөлдүргөн паспортумду колуна карматыңыз» – дейт. Консул болсо: «Ну, Эрмеков Шералы, сен келди, – деп ордуна туруп, – сеники паспорт бар» – деп тартмасынан кыпкызыл жука, бирок өтө кереметтүү паспортту сууруп чыгып колуна карматат. Анан, Кудай жол берсе, ошол эле күнү Текес кайдасың, демей, – деп кыялданып отурду ал.

Деген менен Шералынын таалайы бар экен, самоорканадан чай ичип келип жаңкы ордуна отура кетти. Мына ошондо, машинанын гүрүлдөгөн үнү угулду ага. Иле областтык Дорстройдун шайман ташыган жүк машинасы базарга келип токтоору менен уйгур шофер кабинадан чыгып: «Гулжиге барыдиганла баму?» – деп кыйкырып жибербеспи. Шералы жана эки адам далбактап машинаны көздөй чуркап калышты. Машина соода мекемесинен тери алыптыр. Анысы аз болгон соң бир нече кишини ала кетсем деген ой менен токтогон экен. Шералы кузовдун оңтойлуу жеринен орун алды да, машина жүргөн соң терметилип, түн бою уйкусуз чычаладай кызарган көзүн жумду.

Ошол күнү Шералы Кулжанын Бойникесик деген бөлүгүндөгү самоорканага жетип түнөдү. Самооркана Кулжа шаарындагы СССР консулунун орношкон жерине жакын эле. Жыйырма тыйынга бир чайнек чай, ун карточкасын берип, бир жука токоч алды да эжирге (карапа кесеге) чылап жеди, анан кийизи катып жер менен жер болуп калган супадан барып орун алды. Ал дагы эрте туруп приемго кезек алышы керек. Абыдан калжырап чарчаган денесин каткан кийизге таштаары менен уктап кетти.

Самооркананын эшиги түн бою тынган жок. Чет уезддерден келгендер батышынча ушунда жатчу. Орун таппай калгандары самооркананы бир сүзүп өтмөйүнчө кетчү эмес. Анткени мында жатканына асты бир ай болгондору бар. Алар консулга кандай кирүү, кандай талап коюу жагынан «тажрибалуу» келет. Жаңыдан келгендер ушуну сурап билүүгө ынтызар. Мында орусча арыз жазып берип көп акча тапкан пиянкеч орус, татарлар да бар. Ар түрдүү кишилердин жыты, таш көмүрдүн иси, эчен жылдардан бери жуулбай майланышкан үстөлдөрдүн жыты жана анын астына уландуу төгүлүп турган чай калдыктарынын жыты – дагы башкалары болуп коюртмак тарткан көп жыт самооркананын үйү кеңири болсо да жагымсыз жыттарга толгон. Мына ушул жыттарды «кумарлана» жутуп, «меймандар» таттуу уйкуга кетишет.

Самооркананын ээси семиз уйгур келди-кеттиге этибарсыз карап көнүп калган, көп унчукпаган адам. Тамыр-таанышы жок адамдар көчөдө таң

атканча басып жүрсө же бир электр шамы илинген мамынын түбүнө барып кылжыйып уктап калуусун каалабагансып көрүнөт.

Шералы түн ортосу ооп калган кезде бирөө түртүп койгондой ойгонуп кетти. Ал башын көтөрө койду да кезектен куру калбастык үчүн далбандап тура чуркады. Жаңы эле тынып калган эшик кайрадан чыйкылдап зарлап коё берди...

Консулдуктун жанындагы буткада электр шамы күйүп турат. Приемго кирүүчүлөрдүн тизмеси ошол жерде бир «калистин» колунда тизмеленет. Шералы энтелеп жетип келгенде кагаз-калемин кармаган бир жигит столбуга сөөнүп турган экен. Шералы ага атын жаздырды да өзүнүн отуз жетинчи болуп катталганын сурап билди, анан:

– Калган отуз нече кишиң кайда? – деп сурады.

– Бар, казир сен да барып соларга косуласың, – деп тамашалай күлдү казак жигит, – мен туура сагат он экиде келип тизимдей бастадым...

– Сиз казаксыз го, кайдан келдиңиз?

– Тогузтараудан, сизши?

– Текестен.

Аңгыча дагы эки эркек, бир аял караңгыдан суурулуп чыгып, энтендешип жетип келди. Тизмеге алынып болгон соң, көңүлдөрү жайына түшүп, кайда барарын билишпей, аңырайып туруп калышты.

– Бүгүн метис (вице) консул прием кылама, немесе бас консул прием кылама? – деп сурап калды жаңы келгендердин бышыгыраагы.

– Балкий, секлатар кабылдар, а?

– Бизге баари бир, – деди тизмелеп жаткан жигит, – кайсысы прием кылса да «Кетеминен» баска айтарымыз жоккой...

Шералы көчө бойлой тигилген бийик ак теректерди көздөй бир аз чырым этип алуу үчүн басты. Ал жакындап келип, тегерегин карап калды. Жоон теректердин түбүндө тегерете уктап отурган аял, эркектер көп экен. Жаңкы айткан мен кошулчу топ ушул экен го, – деп ойлогон эле ал. Бир ыңгайлуу жерди тапкан Шералы отура калып уктап кетти. Аны чарчоо менен уйку эзип бүткөн эле.

Бир кезде бийик өскөн ак теректердин алакандай жалбырактары шуудурап калды. Бул Кулжанын таңкы жели. Салкын абада алда кайдан өзөөрүп чакырган короз үнү угулду. Демек, таң атаарга аз калды. Тооктун экинчи чакырышы башталганда өзбек, уйгур, дунган, казак, кыргызы болуп тизмеге алынгандардын саны жүздөн ашкан эле.

Саат нак тогуз болгондо консулдуктун жашыл дарбазасы шараптап ачыла баштады. Көчөдө топ-топ болуп күтүп тургандар дүрбөп дарбазаны көздөй агылды. Эл, тизме боюнча номер басылган кагаз таратылып, ошол ирет боюнча приемго кирерин унутушуп, алдын алууга тырышышты. Кысталышып жатып дарбазадан киришкенден кийин баягы тизмелеп жүргөн казак жигитти бир нече киши чакырды эле, бир топ киши экинчи

бирөөнү чакырып калышты. Экинчиси бир уйгур жигит экен. Анын тизмесинде да кеминде жетимиш кишинин аты чыкты. Приемго алдын-ала тизмелегендер эки киши экен да кайсынысы туура экени билинбей жатты. Эл дүүлүгүп бирдемени айтат, аны угуп койгон киши жок.

– Туптуура түнги сагат он экиде келип тизимге ала бастагам, – дейт казак жигит.

– Саэт он бир йиримда келсем ичким йок икен, кийин кээгенлерни мен тизимге илишка башлыганмен, – дейт уйгур жигит, – сэн самаварханида йитип тизимге алгыныңни илип кепсэн!

– Биздики туура! – дешип казак жигитти жактаган он чакты киши кыйкырышты.

– Биздики туура! – деп уйгур жигитти жактагандар кыйкырышты.

Эки жагына тең жазылып койгон куйтулар «калганы биздики» дешип бейтарап турушту. Консулдуктун тартип сактаган сторжысынын башы маң болду. Киши угуп эле отургудай эчен сонун калптар шыпырылып чыгып жатты. Калп болсо да томсоро сүйлөгөнүн көрүп бечара сторжы кайсынысына ишенерин билбеди. Кээ бирөөлөр: «Биздики туура турса, эмне үчүн бизди мурда киргизбейсиң!» – дешип сторжыга көкүрөгүн көтөрүшүп, көздөрүн алайтышты. Прием убактысы секунд сайын жакындап жаткандыктан бул чатак ошол жерде тургандардын көбүнүн кыжырын да келтирди. Бирок ушул чаң-чуңдун аркы башындагы бийик жерден:

– Дорогой товарищи! – деген коңур үн угулду да, эл тынчый түштү. Эшиктин бийик тепкичинде секретарь менен тилмеч пайда болгон эле.

– Тынч алыңыздар, – деди секретарь тилмечи аркылуу, – күндө түшүндүрөбүз, күндө үшүнтө бересинер. Граждандар, ар иштин тартиби бар. Азыр консулдун өзү прием кылат. Мынабу чоң залга кириңиздер, – деп коюп алар ары кирип кетишти.

Эл дүрбөп көрсөткөн залга кирип, консулдун келишин күтүп калышты. Бир аздан кийин эле узун бойлуу, кара көк габардинден костюм кийген, көз айнекчен картаң орус залдын башка бир эшигинен кирди да тынчый түшкөн элдин баарына текши карап, баш ийкеп амандашуу ишаратын жасады. Анан:

– Ата Мекенине кайтуучу Совет граждандары жергиликтүү коопсуздук мекемесинен уруксат алышы керек. Алды менен бул иш орундалмайынча биз кабыл албайбыз, – деди консул тилмечи аркылуу, – ата-энесинен паспорт бөлдүрүп алуучу жаш граждандар да жергиликтүү өкмөттүн справкасын алып келиши керек, анан бөлүп беребиз. Ал эми жергиликтүү өкмөттөн мекенине кайтууга уруксат алгандар болсо, бизге анкетин толтуруп коюп жооп күтүшү керек. Жогорудан жооп келгенде биз адрес боюнча ал кишиге кабар беребиз. Аңгыча ашыкпастан кесиптериңиздерди уланта бериңиздер. Башка түшүнбөгөн суроолоруңузда барбы?

Залдагылар козголуп, кобур-собур сөздөр чыкты. Шералы күчүнө сөөнүп алдында кирген эле. Ал чөнтөгүнөн бир кагазды сууруп чыкты да, консулдун өзүнө сунуп калды.

– Бөлдүргөн паспортумду алайын деди эле, – деди Шералы тилмечке карап опколжуп, тилмеч Шералыга карап да койгон жок. Консул Шералы сунган кагазга көз жүгүрттү да тилмечке кайрылып, бирдемелерди айтып кагазды ага карматты. Тилмеч «бери бас» деген ишаратын кылды да Шералыны ээрчитип бир эшиктен киргизип, эшик жанында турган бир орундукка отургузуп, кагазын колуна карматып кетип калды. Шералы жыйрылып козголбой отуруп калды. Кичине чагында энеси колуна топоч карматып: «Жөн отур, мен азыр келем» – деп далай айткан да. Шералынын өзү жөн отурганы менен көзү жөн отурбай үстөл жакты карады эле эриндери чыйкандай кызыл бир орус кыз кара машиненин этегин тыкылдата басып жатыптыр. Кыздын киши киргени менен иши жок. Кудум үйдө жалгыз отургансып кыймылдайт. Дилгирем согуп жатканы го, – деп ойлоду Шералы. Кыздын кабагы бүркөө экенине карап, ишине катуу кунт коюп жатканы байкалат. Ошондо да түнт кыз го, эшиктен калдайып кирип келсем бир карап койсо болмок. Бирок кыймылдаса эле үйдөн бирөө кууп салчудай сезип, солк этпей эле отурайын, кыздын атырын жыттап, – деп ойлоду ал.

Көпкө чейин залдагылардын консулга берген суроолору, ага консулдун берген жооптору угулуп турду. Аңгыча бели кындырдай ичке, жалпак бет, кара көз кыз кирип келди да дөңгөчтүн жанынан өткөнсүп, Шералынын жанынан өтө чыгып барып орусча сүйлөп күлдү. Анын күлгөнүн Шералы томолок боло түшкөн бетинен байкады. Аркы сары кыз да зордоп жылмайып, орусча жооп бергенсиди. Анан, экөө тең кыткылыктап күлүп калышты. Кирген кыз чыгып кеткенден кийин Шералы: «И-и, мындай күлүп тургулачы!» дегенсип бою жадырай түштү, төмөн карап жылмайымыш болду. Аны тиги кыз байкаган да жок. «Ай, ушул жерге кечке отура берсем да тиги кыз унчукчу түрү жок!» – деп ойлоду ичинен.

Залда болуп жаткан приемдо бир өзбектин консул менен катуу закондошуп жатканы байкалат. Өзбек киши болсо столдорду койгулап, орусча чаңырып сүйлөйт.

Ушул учурда алиги эртең менен элди тизмелеген казак жигит уйку кысып кызарган көзүн кыбыктатып Шералы отурган жерге кирди. Шералынын кубанганы шончо, ал тиги жигитти кучактап өпкүсү келди.

– Жумысың али битпедиме?

– Жок, жөн эле отурам...

Экөө унчугушпай тиги машинка басып жаткан кызды карап отурушту.

– Залда күпүлдөгөн ким? – деди Шералы.

– Ташкенден келген бир өзбек, осы жерде оның иниси бар экен. Соны алып кетейин десем, сен жибермей жатырсың, – деп консул мен урсып

жатыр. Сениң иниц жергиликти өкмөттөн отанына кайтууга руксат алып келсин, одан соң биз кетиремиз, уруксатсыз саган иницди косып берүүгө биздиң акыбыз жок, – дейт консул. Оган анау ынамайды...

Булар узак отурушту. Бир кезде эшик ачылып, баертеңки короодо кабыл алган секретарь кирип келди. Ал бирден эле тура калышкан Шералы менен казак жигитке карап, эмне жумуш экенин сурады.

Шералы кагазын сунуп:

– Паспорт, бөлдүргөн паспорт, – деди кыргызча.

Секретарь Шералыны ээрчитип аркы бир бөлмөгө кирди да тилмечин чакырып, Шералынын аты-жөнүн, кайсы жылы туулганын справка менен энесинин паспортун качан тапшырганын, өзү кайсы жерлик экенин кылдат сурап отурду да, тартмасынан бир сүрөт алып аны Шералыга салыштыра карады, анан: «Мынабу ким?» – деп сурап калды.

– Менмин, менмин! – Шералы жаш балача кубанып кетти.

Секретарь тартмадан бир кызыл паспортту алды да Шералынын колуна берип, калың тизменин бир жерине кол койгузду. Шералынын токмоктой колу стол үстүндө пайда болгондо секретарь анын бетин жалт карап алды. Секретардын көзүнө Шералынын кубаныч менен бакытка кенелген жылуу чырайы кабылды. Шералы арабча бирдеме чийгенден кийин секретарь тилмечке көрсөтүп бирдеме деди эле тилмеч жооп берип башын ийкеди. Анан секретарь кете бер дегендей ишарат кылды. Ата-энесинин паспортун да кошо берди. Шералы паспорт тапшырып алган үйгө үч эшиктен кирүү мүмкүн эле, бир гана эшик менен мамиле кылып көнгөн Шералы туш келди бир эшикке барып урунду. Ал эшиги туура прием болуп жаткан залдын төрүнөн чыгарды. Колундагы кызыл паспортту сыймыктана бек кармап, кубанганынан жылмайган ал залда отургандарды аттап-буттап эшикке чыгып келе жатты. Кезекте турганда таанышкандар: «Алдыңбы?» – деп сурап жатышты. Шералы болсо: «И-и, ооба!» деген калтырак үнүн чыгарып, өрттөн качкан адамдан бетер эшикти көздөй жулунуп бара жатты. Залдагылар күлүп калышты.

Шералы түндө жаткан самоорканасына кандай жеткенин өзү да сезген жок.

– Кана, кожайын, эки чайнек чай, эки нан келтириңиз, – деди ал.

«Кожайыны» Шералынын жүзүнө карап, анын жүрөгү кубанганынан дикилдеп турганын, иши оңунан чыкканын билди. Элден калган чайларды жыйнап бир чайнекке куюп, бир момунду тымызын күтүп отурган ал ошол чайнекти жана чайы кайнап карыган чайы бар чайнекти келтирди. Жашы жагынан Шералыдан алда канча чоң, сыры кетип, сыны гана калган батыноозго эки нанды салып келип, Шералынын алдына койду.

– Кожайын, кийизиңизди оңдосоңуз боло, түндө жамбашыман өтүп чыкты, – деп Шералы «насаатын» айтып чайдын даамына этибар бербей эле ичип жатты. Тиги болсо, Шералынын сөзүн укмаксанга салды.

Бул кезде кеч бешим да болуп калган. Жүрөгүнө тамак барбаган Шералы калган бир токочун жүз аарчысына түйүп, самоорканадан чыкты. Транспорттун машинасын угушса эки күндөн кийин жүрөт экен. Эртеси эрте барып билет алыш керек, анын эртеси араң жолго чыгат. «Эң жакшысы жөө эле басып кете бергенге не жетсин. Жүз чакырым Текес эмес, андан аркы Моңгол жери – Жылдызга чейин жөө кете бергичелик кубатым бар, кайра жайкы түн салкын келет, түндөлөтсөм көп жер арбышы мүмкүн» – деп ойлоду ал.

Эки сааттан кийин Шералы эки жагында сапсары болуп бышып, четинен орок салына баштаган буудайлар арасындагы топурагы бырпыраган эски араба жол менен келе жатты. Ал машина жол алыс, – деп, атайын эски араба жолго түшкөн. Жамбашка келип калган күндүн аптабы желсиз түзөңдө капырык жасап, алысты мунарыктатат. Күрөң кызыл чегиртекелер тынымсыз обон салып, өздөрүнчө маашыр. Арык боюндагы жапайы беделер менен кыяк чөптөр чаң басып, жашыл өңүн өзгөрткөн, алар жаан тилейт. Үч күндөн бери чечилмек түгүл мүлдөм унутулуп калган түйрүк чокою борпоң топуракты ныктай басып, илгери шилтелип жатты. Пахталуу бешмантын ийнине таштап, самайынан терин куюлтуп, анда-санда башын көтөрүп алдына көз чаптырат да, арышын кеңите түшөт. Ашып өтүүгө тийиштүү болгон Эчкилик тоосу мунарыктап алыстан көрүнөт.

Шералы алма багы көп Тумшукбай токой деген уйгурлардын кичине кыштагынан өткөндө күн серүүн тарта баштады. Жел аргы бышкан аштыктын тааныш жытын Шералыга тартуулаганда, ал аны кумарлана жутуп, боюн бийлеген кубаныч сезими менен чарчоону мүлдөм унуткан.

Коммунанын оң жактагы аштык мейкиндигинде кең багалек кызыл дамбал кийип, буттарынын башына бопучтарын илген уйгур аялдар орокторун ойното үн алышып, жагымдуу элдик ырлардан созолонтууда:

Омани тола оруп, билегиң талдиму ярим,
Аз күн ойнап аарылдук, йүрегиң кандиму ярим.
Айдыңда ооган оома, өнчэ билэн баг калди,
Аз күн ойнап аарылдук, йүрэкледө даг калди.

Күн кылкылдап Кулжа жактагы кызарган мунарыкка жашырынганда Шералы Өзбектам деген уйгур кыштакка жете келди. Ал ошол жерде бир аз эс алып, жүз аарчысындагы жука токочту сууга чылап жеп отурду.

Ошол күнү түн жарымында Шералы Жаматыга келип, бир самооркананын бойро салынып ээн калган сересине жатып, уктап калды. Таң азандан ойгонуп караса, кеме жүрүп жаткан экен. Салмактана түшкөн денесин тез көтөрүп ордуна турду да моокумун кандыра керилип алган соң, кемени көздөй басты. Бул Иле бетинде Иле дарыясы, Текес бетинде Текес дарыясы деп аталат. Иле бетинде дарыя батышты көздөй агат, Текесте болсо чыгышты көздөй агат. Кыскасы, Текес дарыясы Эчкиликтин

тоосунун чыгыш тумшугун айланып, Иле бетине өтөт да Абралы тоосун этектеп, Кулжа шаарынын түштүк батышын жандай өтүп, Балкаш көлүнө барып куят. Дарыя өз бассейнинде жүз миңдеген гектар жерлерди сугарып, жүз миңдеген эмгекчилердин өмүр тиреги болот.

Шералы кемедеп өтүп алган соң ачкарын эле жолго түшмөк болду. Жаматы айылынын дарыяны бойлой кеткен көчөсүн илкий басып, катуу ооруган эки санын араң козгоп, эртең мененки салкында биэмчек, көбүргөн, кырк муун жыттанган саздактын абасын кучурлана жутуп, араң басып келе жатты. Жол үстү бирдеме кезигер, кезикпесе дагы көрөрмүн, күн бата эптеп Сары-Бугучунун оозуна илинсем, эртең ишимди бир жак кылармын, – деп ойлогон Шералы эки жагын карана келе жатты. Бир туура көчөгө келгенде ал кампанын алдында эки машинанын көчүктөрүн тийиштирип коюп эмне салынганы белгисиз оор каптарды эки киши оодарыштырып жатканын көрүп калды да, ошолорго бурулду. Шералы жакындап барганда: «Бул кайдагы бизден эрте турган неме!» дегенсип шоферлор карап калышты. Шералы дароо кузовага жармашып чыгып, кудум өзүнүн оокатын иштеп жаткансып каптарды ташый баштады. Кытай шоферлор анын камбылдыгына карап туруп: «Яхыши!» – деп ооз учунан мактап коюшту. А Шералынын оюнда: «Ушул машинелердин бири Текеске кетсе экен» дегенден башка эч нерсе жок эле. Каптар ташылып болгон соң шоферлор ага жылмая карашып, эки жыңмомо карматышты. Шералы жылмайып, терин аарчып: «Мен Текес барам», – деп өзүн көрсөтүп, анан Текес жакты жандап койду. Бирок эки шофер тең жергиликтүү экен. Алар баштарын чайкап коюшту да, ары кетип калышты. Шералы тузу жок, сода салып бууга бышырылган тарууну аралаш момолорду жүз аарчысына түйүп койнуна катты. Бул кезде күн чыгып калган эле. Таштак шоссеге чыккандан кийин ал киреден үмүтүн үзүп, салкында жол арбытып алайын деп тамандарынын ооруганына карабай жолун улады. Шералы Жаматыдан өткөнү менен бутунун катуу ооруганын сезип, араң эле сылттып басып калды. Анын өз Мекенин сүйүп эс тартканда жан салып аракеттенгенин эч ким да элес алган жок! Анын бактына жараша, Жаматынын чыгыш жагындагы дарыя боюндагы саздакта бир жакка даярданып жаткан төө кербенин көрүп калды. Шералы «не бар, не жок» деген ой менен ошол жакка бурулду. Кербенде бир чатыр, төрт эшек, он чакты төө, акактап көнүп калган бир карала ит, бир карт кытай, жапалдаш бойлуу кара сакал эки уйгур бар экен. Шералы сылтты басып алардын жанына барды да, уйгурларга салам берди. Жашы чоңураак уйгур оозун кыймылдатып алик алымыш болду. Булардын мамилеси да кербендин жүрүшүндөй өтө эле зеригерлик эле.

– Сиздер Текеске барасыздарбы? – деп сурады Шералы карт уйгурдан.

– Барабыз.

– Мени ала кетиниздер, үйүм Текесте, Кулжага бардым эле машина чыкпай...

Тиги уйгур анын божураган сөзүнө кулак салбай эле казанын капка сала баштады. Дагы бирөөлөрү чатырды бүктөп жатты. Бул саздактын чиркейи көп эле, алар чакканда кишинин жүрөгүн сыздатуучу. Чиркейлер чагып киргенде Шералы алаканы менен маңдайын, кежигесин чапкылап, ачкалыктан өлөөрүн билбей жабышып жаткан чиркейлерди кыра баштады. Бир уйгур эшегин минип, төөлөргө кетти. Карт кытай эшегин туура тартып казан, тулгаларын жүктөй баштады. Уйгурлардын бири суу жактан салындыларды терип жүрөт. Шералы жакындап, кантсе да чоңу ушу го деп, кытайга жардамдашып, казан, тулга, чакасын түшкүс кылып таңышып берди. Бир кытай «ашыга турган эч нерсе жок» дегенсип чатырдын жыгачтарын, темир казыктарын сууруп чүпөрөккө ороп, шашпай даярданып жатты.

Аңгыча төөлөр да эрине басып, «сагызын» чайнап кошко жакындай берди. Төөлөрдү кайрып келген уйгур ботосун ээрчиткен каймалды кармады да буйласынан жетелеп келип: «Чөк!» – деп түрүлгөн чатырдын жанында буйласынан төмөн тартып силкип жатты эле, каймал айласыздан чөктү. Анын комуна чатырдын брезентин Шералы болуп артышты. Артып болоору менен «дагы бирдемесин үстүмө сала койбосун» дегенсип каймал бакырып ордуна тура калды. Төөлөр келген соң бирине салындыларды артып, калган төөлөрдү экиге бөлүп, биринин буйласын биринин комуна байлап, тиркеп да үлгүрүштү.

Кытай тилин уйгур акценти менен сүйлөгөн бир уйгур аркылуу кытайга кайрылды Шералы. Алар өздөрүнчө сүйлөшкөндөн кийин:

– Аныктоо кагаз сурайт, – деди уйгур.

Шералы чөнтөгүнөн кызыл паспортту сууруп чыгып көрсөттү. Карт кытай паспортту алып карады да:

– Ты советский? – деп Шералыга жылмайды. Шералы буга түшүнбөсө да тигинин жылмайганынан улам бир жакшылык болоор деп ойлоп, башын ийкегилеп жиберди. Ал өзү айта жүргөн «табариштен» башка эч нерсе билчү эмес. Карт кытай орус сөзүн бузуп сүйлөп, Шералыга көп бирдемелерди айтты. Шералы башын ийкей берди. Кыязы, карт кытай Советтер Союзунда болуп, кийин мекенине келгендерден болсо керек, – деп ойлоду ал.

Кербен жолго чыгар алдында Шералыга мингидей бир төө беришти. Кербендин эң арткы төөсү экен. Ага чоң коңгуроо тагышыптыр. Акыры, кербен шоссенин сол жагындагы чыйыр менен Текести көздөй илбиди. Төө мойнундагы коңгуроо кулактын кужурун жеген обонуна басты. Карт кытай эшек минип эң артында келе жатты. Зериге баштаган уйгурлар курт-кумурска ызылдаган ысыкта акуштарын айта баштады:

Ишекчи димэң бизни,
Анжан йолида карван.

Кашкар дигэн шээриндэ,
Михрибан анам калган.

Асмандики беш каага,
Бэшилиси яш каага.
Худайим канат бээсе,
Учуп кэтсэм кашкаага...

Ошентип көрбөгөндү көргөн Шералы ошол күнү кечинде уезддик шаарчага жетти да, бозочу кыргыздын үйүн көздөй жөнөдү. Андан ары үйгө жетмек оңой эле..

Анын унутулгус эки күнү мына ушундай аяктаган. Ноябрь айында болсо, мекен чегарасынан өткөндө гана: «Ө-ө-х!» – деп эркин дем алды Шералы.

«Арча-2011» конкурсуна

Өзөк

Эрте кеткен турналар

(Кечиккен репортаж)

*Жаан ыйлап, жашын тынбай төгүп турду.
Жамы журт жамандыкты көрүп турду.
Жаалына чыдай албай эр жигиттер
Жаныштын аткычтарын сөгүп турду.*

*Эл келип, эки жактан чубап жатты.
«Элди аткан кыргызбы?» – деп сурап жатты.
Жалгырдай жааган октор тийген сайын
Жанымдан жапжаш балдар кулап жатты.*

*Бирөө да элден качып бөлүнбөдү.
Бир тобун бир заматта өлүм жеди.
Бийликке келтек болгон билермандар
Бирөө да жаныбыздан көрүнбөдү.*

*Шыпшайдар тукумдары кетпей турду,
Шыкаалап таскаларын чечпей турду.
Үчөөнү үзө атсак деп көздөн учуп
Үч мылтык колубузга жетпей турду.*

*Эх, балдар, таңды тоспой ок тостуңар.
Эл үчүн акыреттен достоштуңар.*

*Аянтта, апрелдин сегизинде
Астандан турна болуп коштоштуңар.*

*Тирүүлөр өз жашоосун улап келет,
Тил калбай жүрөк кээде бурап келет.
«Тайманбас жаш балдардын арбагына
Татыктуу болдукпу?» – деп сурап келет.*

*Кан менен жин аралаш сасып турат.
Калааны күүгүм туман басып турат.
«Кайрандар өчү алынбай калабы?» – деп
Кара таш көөдөнүлдө батып турат.*

*Бир кезде мен да күнүм бүтүп калат.
Бир азга көч токтолуп күтүп калат.
Айланып араңарга кошулганы
Арбагым артыңардан учуп барат.*

Кайрылуу

*Көкүрөктө жаралган көпөлөктүн,
Көп жыл бою канатын көкөлөттүм.
Оюм өстү. Опол-тоо боюм өстү.
Ошентсе да Эр жетип өсө элекмин.*

*Мен жетилбей, мага окшоп сен жетилбей,
Мезгил өттү, эл күткөн эр жетилбей.
Мээлеп жүргөн коңшуга жем болчудай
Мекенибиз өксүүдө тең жетилбей.*

*Көптү билдим, көп иштер себеп болду,
Көк Асаба көөдөнгө желек болду.
Бүгүн мага калдыркан канаты эмес,
Бүркүттөрдүн канаты керек болду.*

*Көкөй кесип, эл-жердин таланышы,
Көздөн учту, Көк жалдын жаралышы.
Кыл чайнашкан кылычтын мизиндеги
Кыргыз үчүн кыйчалыш затан ушу.*

Улуу сөздү унуткан уландарым!
Уучу толсо уурдай кубанганым.
Уйпаланган токолдой жалдырабай
Улуу жолго бет алчы, суранганым.

Тура бербей бир нерсе кылыш керек!
Туура жолго тумандан чыгыш керек.
Шибегенин учу эмес, бүгүн бизге
Шилтегени мурт кеткен кылыч керек.

Асылдыкты таркаткан үрөнүндө,
Азаматтын жетилген түнөгүндө,
Айкөл Манас абалкы күлбөздө эмес –
Ар бириңдин мекенчил жүрөгүңдө.

Алп кара куш шилтеген канат болгун,
Артыңдагы балдарга сабак болгун.
Арбактарга милдетиң жүктөй бербей,
Алың жетсе ар бириң – Манас болгун!

Баткак оюн

Булбулдун тили так катты.
Бузуктар ишин башташты.
Ойрондор чыгып кыргыздан
Ойноду чачып баткакты.

Башкага жукса сүйүндү,
Башына тийсе күйүндү.
«Жардам бер, уттак болдум» – деп,
Жат элге барып жүгүндү.

Чыккынчы болуп, сырдашты.
Чылада жатып чырдашты.
Ыгы жок жерден сөз кылып
Ыйыктын баарын булгашты.

Чачылган жерин терген жок,
Чачканы жардам берген жок.

*«Ордомду бузуп жатал» – деп,
Оюна такыр келген жок.*

*Өлкөбүз байкуш ээси жок,
Өзгөртө турган дөөсү жок.
Табактап чачкан ылайдан
Тазартак беле, мээси жок!..*

*Тайташа турган талаш жок,
Такташа турган кагаз жок.
Баарысын бирдей өз санап
Башкарып кетчү Манас жок.*

*Жарыгы жанган жылдыз жок,
Жарымы кеткен, кыргыз жок.
Карааны тоодой көрүнгөн
Кайфаның эсил Чыңгыз жок.*

*Камалып тыштан чеп калды,
Калың журт санаа жеп калды.
«Ишенип жүрсөк, буларың
Ит экен баары» – деп калды.*

*Максатсыз элди камашып,
Мал кылып бирден санашып.
Көрүнгөн жакка сүйрөштү
Көк бөрү кылып талашып.*

*Башкача жолго барсакпы?
Баарысын жыйнап алсакпы?
«Арбашып жата берсин» – деп,
Ак үйгө катап салсакпы?*

*Баарылап тышка куусакпы?
Башкабыз белди буусакпы?
Өзүбүз эле колго алып,
Өлкөнүн ичин жуусакпы?*

*Оюмду жаздым, мен, кыргыз,
Ойлонуп көрчү, сен, кыргыз.*

Эргулдар чатак салса да
Эсен-соо болсун эл-кыргыз.
Эртеңки күндөн кечикпей
Эсиңе бүгүн кел, кыргыз!

Өмүр жана Өлүм

Каректен Дүйнө чагылып турган,
Кайрылбас Өмүр агылып турган.
Бүктөлгөн далай иштердин баарын
Бүтүрчү таалы табылып турган.

Күндөрү күнгө уланып барчу,
Күлмүздөп кээде кубанып калчу.
Мөөнөтү жетип, үзүлүп түштү
Мөлтүлдөп турган бир Өмүр-Тамчы.

Толтура киши топурак барды.
Толтуруп уучун, топурак салды.
Томсоргон көздөр тобуна кайтып,
Топтойгон гана топурак калды.

Кыйбас жанга кылгаюу

Акылым түшүп жатып отко-сууга,
Аттандым тагдыр менен достошууга.
Кантсе да кабары жок кетпейин – деп,
Кайрылдым өзүң менен коштошууга.

Табыштак бул жашоонун билип сыйын,
Тартынбай таза жолго кириш кыйын.
Жеңишти көздөп чыккан максатыма
Жетерим, жетпесимди билиш кыйын.

Кыя албай кылчак карар кезим болдуң,
Кыялда орноп калар сезим болдуң.
Кайрылбай караан үзгөн жаштыгыгымдын
Канатын көкөлөткөн өзүң болдуң.

Каалаба, кайра кайтып келишимди.
 Каалай жүр, андан көрө жеңишимди.
 Тилейтин сен бактылуу болушуңду.
 Тизмектен өмүр гүлүн теришиңди.

Сезимге терең каткан тумар болуп
 Сен калдың эч ким билбес кумар болуп.
 Көрүнүп башкаларга көркүң артып
 Көктөй бер, көлөкөлүү чынар болуп.

Таштарда кадамдарды кырдан ары,
 Таптаза сезимдерге нурданалы.
 Сый менен достук калсын ортобузда
 Сыймыгың болгум келет мындан ары.

Кырктын кыры

Айтканын окуп жүрүп акындардын,
 Артынан ээрчип жүрүп закымдардын,
 Кызыгың көрүп келип тирүүлүктүн
 Кырк жаштын кыр белине жакын калдың.

Кырктан соң жаштык бүтүп, милдет калар,
 Кыялың көп нерседен кирдеп калар.
 Кыз-келин кылчайса да сөз айта албай
 Кызыгың: «Тигил байке ким?..» – деп калар.

Балдарың басканыңды түздөп калар.
 Башкалар «сен» дей албай, «сиз» деп калар.
 Күзгүдөн көргөнүңө көөнүң толбой
 Күбүлгөн күч-кубатын издеп калар.

Мейкинде көздөн учкан бүркүт калар.
 Мезгилиң бел кырчоону түртүп калар.
 Сүрүңдү сүрөттөргө окшото албай
 Сүйгөнүң көк түтүнүн бүркүп калар.

Жоготуп жолдон далай асылдарды,
 Жортуулдан жооруп кайткан атың калды.

*Тур, жөнө, турмушундун кыйрын көздөй,
Тулпарым!.. Эшек жашың жакын калды.*

Мүн

*Абалкысы табыштак тарых болуп,
Азыр бизге жеткен нур анык болуп,
Качанкы бир кылымда өчкөн жылдыз,
Каректерде чагылат жарык болуп.*

*Ай шашылбай акырын сүзүп барат,
Аппак таңдын атышын күтүп барат.
Далдаасында чубалган булуттардын
Дагы бир түн мөөнөтү бүтүп барат.*

*Эртели-кеч экран үңүлгөнүм,
Эки жакты көргөндөн түңүлгөтүм.
Астан бетин аңкайып тиктеп турал.
Айта турган сөзүм жок, бүгүн менин.*

*Булут-Дүйнө чыгыштан чубап келди,
Буурул түндүн сапарын улап келди.
Сөлөкөтүн тамганын көргүп келбей
Сөз-Дүйнөдөн чарчаган убак келди.*

«Арча-2011» конкурсуна

Таласбек Назаралы КАНЧОКУР уулу

ТУЛШАРДЫН ТУКУМУ

(ПОВЕСТЬ)

АКЖАЛДЫН АЗАБЫ

Эсиркеп карыя Чердин үстүндөгү чоң долононун жанына эрте жазда келип олтурчу. Эки катыны бар эле, экөөсү тең биринен бири өткөн сулуулар болчу, ошондон уламбы деги эле эшигинен адам үзүлбөй, үйдө кызмат кылган келиндердин жаны тынбай, эртеден-кечке тулгандан казан түшпөй, козунун эти кайнаганы кайнаган, боз үйдүн жанындагы чоң түп долононун түбүндөгү кең тайпага салынган төшөктөрдүн ортосундагы дасторкон эртең менентен эл жатарга чейин жыйылчу эмес. Ошол эрте жазда чыгып бээ байлагандан баштап, боз үйдүн оң жак капшытындагы чаначтын жаны тынчу эмес, ар жума сайын чаначты арчага ыштатып, кирген-чыккандар улам саба бышып туруу бул үйдө салт эле.

Эсиркеп карыя гана ушул жашка келгени казан-табакка кийлигишип, тигиндей кылгыла, мындай кылгыла деген жан эмес, оокат-ашка кийлигишчү эмес. Оокат-ашты, меймандын кадыр-баркына, алыс-жакындан келгенине карап Алмадай байбиче чече турган, ошонун айтканы болчу. Алмадайдын аты айтып тургандай – жаңы кызарып бышкан алмадай эки бети кызарып, белдемчи менен байлаган бели кылдай болуп, жаныдан бышып келе жаткан алмадай эмчектери төшүн тиреп, баскан-турганы ар кандай адамды өзүнө тартып турар эле, басканда да куймулчакты бурап, олондой болгон кара чачты аркага эки өрүм кылып өрүп таштап, ак маралдай бой керип басканда, түлкүнүн калтарындай

сеңселген катынга көзү түшпөгөн жан жок эле. Эсиркеп да көп досторунун, жоро-жолдошторунун ушул катынын көрүп, суктанып олтуруу үчүн келгенин айттырбай түшүнсө да сыр алдырчу эмес. Анын катындан да жакшы көргөнү – тигил, Долоно-Булактын үстүндөгү кайыңдын түбүндө аса байланып турган Акжал күлүк болчу. Күлүктү көз алдынан жаздым кетирбей, жем-чөбүн кем кылбай, айгырга салганда артынан эки жигитин байкоочу кылып каратып койчу. Бул Аксы чөлкөмүндө байге бербей келе жатканына көп болду. Өзү да он сегиз асый болгон бул атка көз артып, сат деп жылда келгендердин аягы үзүлчү эмес.

Акжалды бул Эсиркепке Кудай берген десе да болот. Анткени Эсиркептин атасы Кабыл жылда Босбудагы көлгө жайлоого чыкчу. Бир жылы Үч-Арчанын үстүндө жылкылардын четинде жатса көлдүн үстү бурканшаркан түшүп кайнагандай болуп барып эле анан чоң толкун болуп суусу жээктен ашып барып, көлдөн бир ак боз айгыр чыгып, жылкынын четинде турган сары бээге карап, алгач ооз тийиштире жыгташып, анан жер чапчып бир кишинеп алып, бээ жылкыдан бөлүнүп, арчанын далдасына кетти, баягы боз айгыр бээге карап, экөөсү махабат лаззатына батып жатышты. Муну байкап турган Кабыл Кудайга жалынып, Кудай берди мага деп, аксарбашыл койдон садага айтып кубанып жатты. Ошонун эртеси көлдөн жылкыларын алып, көчүп кетти. Экинчи көлгө чыкпай калды. Анткени Көлгө чыга турган болсо сары бээнин кулунун айгыр желкеден тиштеп көлгө алып кетип калат дегенди элден угуп жүрчү. Сары бээ тууганда кулуну эки жума баса албай, аны бээге көтөрүп эмизип жүрүштү. Кийин да апти бешенеси башкача, бака түспөл кулун болуп, көргөндүн баары «бечел тай» атыктырып жиберешти. Ошол бечел тай кийин келишкен Акжал жылкы болуп чыга келди. Тагдырдын тамашасын караң, ошол Акжал жаңы асый болгондо Кабылдын тууганы Жаңылдын айгырын үйүрдөн кууп чыгып тиштеп салып, айгыры өлүп ачууланган Жаңыл айгырды кармап бычып салып, эки тууган өмүрү бирин бири карашпай жүрүп карыганда жарашышат. Анткени бул дулдулдун тукумунан кулун алып калуу максаты эле.

Акжалдын көрбөгөн кордугу калган жок ко. Мына ушуга Эсиркеп карыя баятан бери кыжынып олтурат. Туткучтун тоюнда чабылганда көралбастар буйгага адам коюп аңдытып туруп, алдыңкы шыйракка чаптырганда, үркүп кеткен Акжал үстүндөгү баланы да талаага таштап, паккеге бир бутун сүйрөп жайдак келди го. Ким кылганын баамдап билсе да көз көрбөгөндөн кийин доо коё албай Эсиркептин сиркеси суу көтөрбөй олтурганы ошондон. Той-той болбой эле Эсиркеп кан сийип, кабагына кар жаап, туш келгенди шыбата сөгүп, тойдон тополоңу чыгып келген. Алган баш байгенин да чыпчыргасын коротпой ошол тойдо кызмат кылган бей-бечараларга садага чаап, тойдун эсинин көзүнчө таркатып жиберип, көңүлүнө калат дебестен сен кылдың деп той ээсине

да доо коюп жаңжалдашып, бугун кимден чыгарарын билбей буркан-шаркан түшкөн. Ошондон бери кабагы ачылбайт. Акжалды балдары бутка чапкансып балдарына да орой-орой сүйлөп, катуу тийгендиктен Алмадайдын ачуусу келип:

– Ой, балдардын атасы, бала деп жүрүп барбаган мазарың, көрбөгөн азабың калбады эле го, эмне, атыңды ушул балдар бутка чапты беле?– дегенде жүйөлүү сөзгө жыгылып унчукпай калган. Болбосо унчукпай туруп эле камчы менен жон талаштыра чаап-чаап жибермек. Акжал да чырдаанып жанына адам жолотпой, тээп-тиштеп калыптыр. «Мал ээсин тартпаса арам өлөт» деген ушул.

– Кудай-а тобо, мал дегенде намысты билбегени эмне десен, байгеден жаракат алса биз күнөөлүү окшоп. Акжалга деп үстүнө тигил Кокондон алдырып, жибектен жаңы жабдуу тиктирген. Жаңы жабдуу жонуна тийгенде Акжал деле сулуу болуп көзгө көрүнө түшөт. Ошондон улам Алмадай айткан: «Балдардын атасы бул жаман атыңды ашыкча жасалгалай бербесеңчи» – деп. Чын эле деген Эсиркеп, чындыгында эле Акжалды сыртынан караган адам күлүк деп көп эле баамдай бербейт. Жепирейген кичинекей эле жылкы сыяктуу көрүнө берет. Бирок жылкы менен алектенип жүргөн саяпкерлер бир көргөндө эле: «Атаңдын көрү жылкы деген мына ушундай болсо» – деп эле тамшанып жатып калышат. Он төрткө толгон кызга окшотуп бул Акжалга ашык болгондор мага сатыңыз, мага сатыңыз деп ат тезегин кургатпай жуучулардай болуп келип турушат. Өткөн жылы бир Түркмөн келиптир: – Чаржоо деген жерден келдим атыңызды сатсаңыз канча сурасаңыз беремин – деп ансайын Эсиркептин кадыр-баркы артып, атка болгон кумарлануусу күчөп, Акжалдын жанына адам жолотпой калган. Түнкүсүн да өзү карайт. Ушул Акжал жок болсо көргөн күнү эмне болот эле ким билсин. Жаңылып жазып байгеден чыкпай калса бир ай, бир ай түнөрүп ичкени ирим-жегени желим болуп тултундап, бултундап жүрөт. Бул жылкы баласы деле көп жейт тура. Өзүнүн тапканынан ашыра жеп жиберет. Намангенден мейиз алдырат, Үйчүдөн күрүч алдырат, жүгөрүнү тарттырат, тарууду сүткө жибитип берип багат го, чиркин.

Жазда тигил Чаткалдан досу Таласбай келиптир. Эсиркеп экөөсү эзилишип жаштыгын кеп кылып олтуруп, анан жылкыга өтүштү.

– Бу досум, Акжалды кандай кылып багасың, кандай жем бересиң – деп калбасы. Эсиркеп болсо ошону да табышмактатып, жандай көргөн досуна кандай жем берерин айтпай:

– Бу Акжал жаныбар мыкты жылкы, жем тандабайт, кандай жем берсең жей берет, болгон сырым жайлоодо салкын төрлөргө жетелеп багам, – деп сыр ачпай койгон. Карсылдап күлгөн досу барган-келгенден угуп жүргөнбү: «Аа, досум, сенде иш көп, ошол үчүн ат сырын саяпкер айтпайт да» – деп карсылдап күлүп тим болду. Эми Акжалдын жайлоодогу

багылышы өзүнчө эле санжыра. Башкасы мындай турсун, жайлоонун жолундагы курч таштар, туягын кесип кетет деп, бутуна кийиз ороп, жөө жетелеп барганын кантесиң. Деги адамдан башкача мамиле мына ушул Акжалга гана болот. Ошентип жүрүп да кээде байгеден чыкпай же байге болгон жерге барбай калса болду Эсиркеп эсин жоготуп, аты менен кошо бир ай, бир ай жиндешип анан өзүнө келишет. Бул ирет да мына ушунтип олтурат. Акжалдын тукуму жайылып кетет деп үйүрдөгү бээлердин кулунуна чейин эсепке алып олтурат. Мындан беш-алты жыл мурда Кула бээнин кулуну байкабай сатылып кетип, Эсиркеп артынан Намангенге чейин барып, ошол жылкынын баасын эки эсе төлөп кайра алып келбедиби. Ошол сатылган жылкынын айынан жылкычы өзүнүн тууганы Кемел менен араздашып, ортого аксакалдар түшүп жатып араң жараштырбадыбы. Мына ушул ойлор менен алпурушуп олтурган Алмадайды баласы Теке ыйлап калып селт этип чоочуп албаганда али дагы канча жерге кыял минип барып келет эле ким билет.

Жакында дагы тигил эле Таластын Чок-Талында чоң той болот деп угуп Акжал табына келип калса экен деп күн сайын мумиядан кошуп, өрмө каранын суусун эзип, сүткө кошуп ичирип, жүргөрүнүн дүмбүлүн алдырып, жемдеп олтурганы да ошондон. Кээде катындар да күңкүлдөшө калышат, бизди да бул эси кеткен Эсиркеп атындай аздектебейт деп. Алмадай бир жолу сөз салып калды эле: – Ой, балдардын атасы, бул катындарынды деле бир эркелетип койсоң боло – деп азил-чын кылып сөз ыргытып калса айткан сөзүн карабайсыңбы.

– Ээ, Алмадай, билесинби илгери биздин аталар айтчу эле катынды үч күндө бир жолу жонуна камчы тийгизип турбасаң: «Өлүгүндү көрөйүн эрим барбы же өлүп калганбы деп сурайт имиш» – деп. «Койнумда жаткан менен катындан өткөн душман жок, колумда турган үчүн камчыдан өткөн тууган жок» деген сөздү билип жүр, байбиче. Ошондон Алмадай унчукпай калган. Канткен менен карып баратканы бир арман, бир ойлосо Акжал бар үчүн эле демдүү жүргөндөй сезилип кетет.

Акжалды Таласка алып барып байгени алып келгенден кийин күздүн күнү суук жеп калганбы Эсиркептин акыбалы оорлошо берди. Өзүн сезип калганбы, айтор, керезин айтып, балдары менен көп сүйлөшчү болду. Бир жагы карып баратканыбы, ким билсин. Негедир быйыл Эсиркептин шайы жок, карыгандыгыбы, айтор, алыска мурдагыдай чыга албай калды. Биринчи алган аялынан бала көрбөй отуз жыл өмүр куруп, акыры туугандары жемелеп жүрүп ажыратып тынышкандан кийин нарктуу, тектүү жердин кызы деп ушул Алмадайга үйлөндү, анысы да төрөбөй жүрүп алгандан кийин Таластан Дөбүт баатырдын тукумунан сөөк жаңырталы деп Зейнеп сулууга үйлөнүп, Ошол Зейнепке үйлөнгөндөн эки жылдан кийин Алмадай уудаа-удаа эки уул төрөп берип, андан соң Зейнеп төрөп, Жараткан Эсиркептин тилегин ишке ашырып, алты уулдуу

болуп өнүп-өсүп олтурат. Ошондуктан бул үйдө байбичеге караганда Зейнептин кадыр-баркы кыйла жогору, сөзү да өтүмдүү болчу. Ал жалгыз уулу Текени агаларына тил тийгиздирбей аспиеттеп турчу. Алмадай ушул токолдун баласын өзү тууп алгансып деги эле жонунан түшүрбөй көтөрүп жакшы көрчү. Бирок ал да байбичеден жол талашпай, үйдү башкаруу ишин ошол Алмадай байбиче чече турган. Жаш жагынан экөөсү тең, биринен бири ашкан сулуулар болгондуктан Эсиркептин көңүлү тынч, санаасы жок боло турган. Анткени экөөсү тең тектүү жердин кыздары болгондуктан, нарк-насилди жакшы билип, өздөрүнүн кадыр-баркын жогору койгондуктан, катындарына бөркүндөй эле ишене турган. Карыса да жаш катындарын кызганыч дегенди билчү эмес, балким, билсе да сыр алдырчу эмес го. Чатактын баары башка жакта болчу.

Сыр алдырбай сыркоолоп жаткан Эсиркеп балдарынын кимиси ата ордун басып, кимиси баш-көз болуп, атадан калган байлыкты тоздурбай кармап калат деп ошону сыноодон, ар биринин кыял-жоругун көз алдынан өткөрүп олтурду. Сарыбай атын өчкүрдүкү, бул балам аты айтып тургандай саран, колуна тийгенди бирөөгө карматпаган жан, үйлөп-жайлап бөлгөндөн бери сарандыгы байкалып, катыны экөөсү тириликке тың чыкты. Сазыкул, Мырзагулу да бул баласынан кем калышпайт. Шералы, Тоялысы деле оокат тиричиликке тың. Эң жакшы көрүп, камчы сапка жарайт деген Теке баласы гана эч нерсе менен иши жок, баатыр мүнөз, сөздү да аз сүйлөп, байлык-бийликке умтулбай, өсүп келе жатканы ушул. Текени атасынын жакшы көрөрүн билгенден ич ара токолдун баласы деп жактырышпайт.

Эсиркеп балдарын чакырып алып сөзгө тартып, керээзин айтып олтурду. Бул ишке башка балдары анчалык маани деле бербесе да Теке кабыргасы кайышып, атам эмнеге бизге акыл-насаат айтып калган, арты кайырлуу болсо экен деп санаага батып олтурду. Атасы Сарыбайга кайрылып:

– Уулум, сен мына инилериңе баш-көз боло турган сенсиң. Ынтымак болсоңор Эсиркеп атаңар жаткан жеринде тынч жатат, ынтымагы жок болсоңор менин атыма наалати келтирип, көрүмдө тынч жата албаймын го. Кудайга миң мертебе шүгүрчүлүк элден кем эмессиңер, мына Текенимден башкаңарды үйлөп жайлап койдум, ар кимиңердин өз алдыңарча оокат ашыңар бар, менин көзүм өтсө иниңерди Текенимди кор кылбагыла, энчисин бергиле, жаныңарга, бооруңарга тартып алып жүргүлө деп насаат сөзүн айтып олтурду. Мен өлсөм Акжалды кара ашыма сойгула. Дагы сатып, же жоготуп кор кылчу болсоңор эки дүйнө силерге ыраазы болбоймун, – деди.

Ошондон көп өтпөй эле Эсиркеп кайтыш болду. Эл таанып, жер таанып калганданбы деги эле адам көп келди. Атасынын керээзин аткарышып, айыл аксакалдарынын койгула дегенине көнүшпөй Акжалды кара ашына союшту. Андан сырткары да эки жылкы союлду.

Айыл аксакалдарынын Акжалды сойбогула дегенинин да жөнү бар болчу, бир айылды баккан мына ушул Акжал күлүк болчу, ошондон кийин айыл ичинин да ынтымагы кетти, Эсиркептин балдарынын да ынтымагы кетип, атадан калган мүлктү талашып, алды мушташканга чейин барышып, акырында Текеге атадан тийчү мурастан эч нерсе калган жок. Катындарга да жуучу түшчүлөр көбөйдү. Булардын туугандары баркылардан таркагандар тукумубузду кор кылбайбыз, женебизди бербейбиз дегендер чыга баштады.

Негедир кабар айтылса да Таластык туугандары менен кайын журтундагылар Эсиркептин жылдыгына келишкен жок. Балким, Акжалдын Эсиркептин кара ашына союлуп кеткени аларды таарынтып койгонбу ким билсин, анткени эки-үч курдай кайын журтундагылар да Акжалга ашык болуп сатып алабыз деп келишип, көксүндөрү сууп ала албай кетишкен. Ошондон кийин эле кем катам болуп калышкан эле. Зейнеп болсо туугандары келсе арманын бир айтып бугун чыгарып, башын чечип алгысы келген. Салт боюнча жесирди эч жакка кетиришпейт эмеспи. Ал эми Аксыда Текеге атадан калган энчиден токолдун баласы катары эч нерсе тийбей калышы Зейнепти катуу кайгыга салып, мында калгысы келбей калган эле. Ал эми Текени алып кетип калайын десе туугандарынан ажырап, бөлөк өстү болуп калабы деген бүдөмүк ой да башына миң жолу келип, миң жолу кетип жаткан. Кетпейин десе Текеге көңүл буруп, туугансып боору ачыган бир жан жок болсо. Анын үстүнө айыл аксакалдары деле Эсиркептин эси кеткен балдарына бир ооз аксакалдык сөздөрүн айтып коё алышпаганы Зейнептин ичин ачыштырып жүрдү. Зейнеп болсо аны билбей Текеге эң жок дегенде Акжал тиет го деп жүргөн. Каран калган Акжал да кара ашына союлуп кетти. Теке да аттын союлушунда ыйлап, көздөн жашын буркуратып алган. Жетиге жете элек жетимдин жылкыга мынчалык берилип калганын Зейнеп кайдан билсин, муну билгенде тээ Эсиркептин көзү тирүүсүндө эле Акжалдын башын ажыратып алмак.

Ошондон улам турмуш шарты оорлошуп, Зейнеп Эсиркептин жылдыгы өткөндөн кийин эле Текени алып бир түндө эч кимге айтпастан жоголду. Зейнептин кетип калганы туугандарын бир жагы сүйүндүрүп, Теке менен Зейнепти боору ачып издеген деле эч ким болгон жок. Ак-Суудан Чер аркалуу ашып, жөө Ринжитке келип бирөөнүн үйүндө жатып, эртеси Авлетимге өтүп кетти. Жаш баланы Ата Журттан кетип жатканы ичин ачыштырса да апасына сыр билдирген жок. Ал Авлетимде Эсиркептин досу Каработо баатырдын үйүнө барып, аяшынын жардамы менен Таласка төркүнүнө айтпай кетип калды. Досумдун арбагы дедиби же боору ачыдыбы Кокуй-Белдин ашуусун ашырып жайлоолоп чыккан таластык туугандарга жеткирип келди. Бул жакшылык жаш баланын көңүлүндө уюп калды. Жаш балага ким жакшы сүйлөп, жакшы мамиле кылса ошол тууган эмеспи. Чоюбек болуш Зейнептин чоң агасы болуучу. Жайлоодо

ошол болуштун жылкычысыныкында болуп, анын жардамы менен Кара-Буура аркалуу Таласка жетип алды.

Эң оору мына ушул Чаткалдын башын жайлаган таластык туугандарга келгенде болду. Жалаң кийинип алган Теке жолдо суук жеп калганбы ооруп, эти ысып, ысытмасы түшпөй Зейнептин айласын алты кетирди. Кокус бир нерсе болуп калса, туугандарынан кутулбас балээге калмак, төркүнүнө алып качып, бир тууганыбызды жок кылды деп бардык күнөөнү оодарып салышы ажеп иш эле. Ушуну ойлогон Зейнеп шайтан көпөлөктөй баласын айланып жанынан чыкпай, табып кемпирлерге көргөзүп, ысыктап жатып араң өзүнө келтирди.

Баркылардын айылы Аралдын жанындагы Үч-Күмбөздө болчу. Балалык кези көз алдына тартылып, Зейнеп ыйлап келе жатты. Жанболот атасы конуш кылган жерге келсе, баягы көзгө тааныш боз үй тигилип туруптур. Кызынын күтүүсүз келип калганынан Жанболот деле таң калып, бир жагы батага барганда эле алып кетейин деп айтпаганына өкүнүп олтурду. Апасы деле карып үйдөн чыга албай калган экен, кызынын келип калганы чоң кубаныч болду бир жагы. Өзгөчө Каработого алкышын жаадырып ыраазы, кайра-кайра аманчылыгын сурап олтурду. Теке болсо таякелерине тез эле аралашып кетти. Ал түгүл бир ай жүрүп жүрбөй «келатыры, баратыры» деген таластыктардын сөзүнө да үйрөнүп кетти. Бир гана сиз дегенди билбей атасы менен апасын да сен деп сүйлөп жатышы Текеге өзгөчө өөн учурап жатты.

ТЕКЕНИН ЖЫЛКЫЧЫ БОЛУШУ

Бирок Зейнептин төркүнү деле турмуштан жарып кетишпей жашоо шарты оор эле. Текени Чоюбек таякесинин жылкычысына жардамчы кылып кошуп берди. Анын багына Чоюбек болуштун жылкычысы Нурак там-тундап баскандан мына ушул кырма сакал болгончо жылкы артынан келе жаткан неме, малдын сырын жакшы билип, жылкынын оорусун өңүнө карап айтып, өзү дарылап калган адам Текенин шерик болуп келгени Нурактын колу узарып, аш-тойго кенен каттап, кубанычы койнуна батпай калды. Жаш бала эч нерседен коркпой, айт деген жагына барып, жылкыны да жакшы карап, кексе чалдын купулуна толо баштады. Анын үстүнө Теке Нурактын ойноктогон атын минип чаап, жылкы четинде жүргөнүнө өзгөчө курсант. Нурак колу чебер, мал-жандуу адам болгондуктан Текеге бир чокой ултарып, сары териден шым жасатып берип, үстү-башын жылуулап койдү. Жылкы менен жүрөсүң деп таэнеси бир баласына деп тиктирген сары тонду да берген. Кийимди аспиеттеп кийип, жылкы четинде болуп, курсагы ток жүргөнүнө курсант болду. Нурак аксакалды баласы болбогону менен кемпири Алтынай Текени

баласындай эле камкордукка алып, мээрим төгүп кабыл алды. Теке Нурактын үйүнө кеч күздө келип, ошол жылы оор кар түшүп, жылкылар кар тээп, күнгө бет жайыттарга жайылып, жер чапчып турган учур эле. Кардын алдынан чөп таап жеген жылкыны көрүп, жаш бала таң калган. Тондун жакасы менен жылкынын оозуна муз катып калганды мына ушул жерден көрдү. Ушундай да суук болот экен деп, жүдөп жүрдү. Өлбөгөн кулга жаз келет эмеспи.

Бир күнү Кароол-Дөбөнүн үстүндөгү черде жайлоого ылайыктап көчүп барып олтурушкан. Жылкыга барса бир ит жылкылардын жанында оона-лактап, боортоктоп жылып, жылкы болсо кишинеп, бир окуранып, жер тээп, улам тумшугу менен жыттагылап жакын келип кайра кош буттап тээп, ойноктоп оюн салып кетип, кайра кошкуруп жер чапчып жанагы иттин жанынан кетпей жатыптыр. Мындай ит жок эле деп Теке таңыркап ат үстүндө селейип катып, кырандан карап турду. Бир мезгилде эле тумшуктан тиштеп туруп артка тартынып туруп коё бергенде сары бээ очорулуп барып адамча чокчоюп олтуруп калганда, баягы ит сары бээни учасын жара тартып кетти. Бул көз ачып-жумганча ушунчалык шамдагайлык менен болгондо гана Теке тээ боз үйдү көздөй дыр коюп, атын чаап жөнөдү.

– Нурак ава, Нурак ава, – деп кыйкырып чаап келе жаткан Текени көргөндө эле бир балээнин болгонун байкаган Нурак да сыртта байланып турган айгырды шапа-шупа минип, утурлап чыга келди.

– Бир ит бир бээни жара тартты, – деди энтиккен Теке.

– Ой, балээ баскырдыкы, ал ит эмес, карышкыр окшобойбу, – деп Нурак да атын чапкан бойдон жылкыга чаап жөнөндү. Барса жылкы кырылдап жаткан экен, ичегисин чубап салыптыр. Карышкырдын оозу тийген жери капкара болуп кетиптир. Экөөлөп кыйкырып-бакырып айгай салып чаап келе жатканда гана карышкыр куйругун чатына кыпчып, кырды ашып кетти. Түтөтмө мылтык да эске келбептир.

– Атаңдын көрү, эми байдын балээсине калдык – деп чекесиндеги чыбырчыктаган терип сүртүп:

– Ой, чунак бала, бул карышкырды көргөндө эле айгай салып айылга мага кабар бербейсинби, – деп жемелеп калды.

– Мен карышкыр экенин билбептирмин ава, карышкырды көрбөгөм да. Ит экен деп, мындай ит жок эле деп, карап тура бериптирмин, – деп башын жерге салды Теке. Чындыгында бул жерде карышкыр көп этият бол, карышкыр деген жылкыга тиет деп эскертип койбогонуна өзүн өзү да жемелеп жатты. Кара басып ушул күнү айгырды кармай калганын карабайсыңбы. Дагы жакшы тууй элек бээни жарып кетиптир, тууган бээ болгондо кулунуна да азап болмок. Жылкыны арыдан-бери муздап, карышкыр жеген жерлерин алып салып, этти ошол жерде эле бузуп, үйүнө алып келди. Эртеси байга барып ачыгын айтты. Негедир бай жээнинин жаштыгын эске алдыбы, же этсырап калганбы, айтор:

– Алты төбөгө бөл да, айылдагылардын алам дегендерине таркатып жибер, колунан келгенин берсин, күздө башын тургузуп коёбуз, – деди Чоюбек болуш. Байдын айтканын кылып, айгырды жылкыдан бүгүн кармап алганына өкүнүп үйгө келе жатты. Айгыр үйүрдө болгондо карышкыр жылкыга тие алмак эмес. А балаң түшкүр аа «ит экен дебедим-би» дегенин карбайсыңбы, көрбөгөн да, жаш бала карышкырды кайдан көрсүн. Эми этият болбосо жылкыны тийип көрүп алды эми кетпейт, – деп Нурак баланы жанына караан кылып, жылкынын четинен чыкпай калды.

Айлуу түн, жылкылар күтүрөп оттоп жатышат. Нурак менен Теке тондорду жерге жая салышып, жамбаштап жылкы четинде.

– Нурак ава, карышкыр айгырдан коркобу? – деди күтүүсүздөн суроо узатып Теке.

– Жо-жок, балам, кырышкыр бул төрт түлүк малдан коркпойт. Бирок жакшы айгыр болсо тээп, кубалап жылкыга жакындатпай, жылкыны айылды көздөй айдап, коруп калат. Эми мынча сурап калдың сага бир илгери болгон окуяны айтып берейин. Илгери ушул эле Таластын башында Үрмарал деген жерде Манап деген бийдин эсеп жеткис жылкысы болгон экен. Ошол жылкыны бир айгыры кайтарчу тура. Бир күнү жылкыга жылкычысы кабар алганы келсе, тээтигиндей кыраң жерде бир жолборс комдонуп, эки бутту алдыга сунуп, башын алдыңкы эки буттун үстүнө коюп, жылкыны көздөй тиктегенсип узунан жатат дейт. Жанына жакын келе албай, айылга чаап барып, жылкынын жанында жолборс жатат деп айылдан жигиттерди ээрчитип келишсе, баягы жолборс оордуанан козголуп койбоптур дейт. Тоюп алып уктап жатканбы деп жанына жакын барыша албай, алыстан кыйкырык-чуу салышса теги эле козголуп койбойт дейт. Атаңдын көрү ай-я, бул жолборстун да сырттаны өндөнбөйбү деп жылкыларды акырын айдашып айыл тарапка оодарып баратып, жылкычы айгырдын бутунун канап баратканын байкап калат. Көрсө, жылкыга кол салган жолборсту айгыр бешенесин жара тепкенде өлгөн экен. Ошондо да жанына эки күн эч ким бара албай, үчүнчү күн дегенде араң барышып, өлүп калганын билишет. Анан терисин сыйрып алышкан экен. Жакшы айгырлар мына ушундай болот, уулум. Жаман айгыр болсо айгыр өзү жем болуп калат, же үйүрүн таштап качат.

Теке Нурактын жанында жатып, ошол айгыр биздики болсо деп бала-лык таттуу кыялдарга баттып кетти да, кайрадан суроо узатты.

– Өткөндө экөөбүз жылкынын жанында жатканда ылдыйдан келе жаткан адамды көрүп эле жылкыларды далдага айда, бол тез, тээ атаңдын оозун урайын келе жатат, – деп шашып калдыңыз, ал ким эле дасыккан уурубу, – деди Теке дагы күтүүсүз суроо узатып.

– Ой, уулум, ал тиги Кожоакмат деген адам, андан этият болгунуң. Анын сөзү да, көзү да жаман адам. Илгери Таласта арык чаап жатышса ары капталдан эле бир келишкен мыкты ат минген адам чыга калыптыр

да, арык чапкандар тамашалап Акмат аке мына ушул жылкы семиз экен бир карап койбойсузбу, шорпо-шилең ичип калалы, – дешет.

– Койгула балдар, бир бечараныкы болсо, – деп болбой койсо, олтургандар жаалап калышат, – бечара сизге ушундай келишкен ат минеби, бечара деген эшекчен, же өгүз минип жүрөт, – дешет.

– Туура айтасыңар, кана, – деп келе жаткан атчанды карап, – а жаныбар мыкты жылкы турбайбы дегенде эле ат мүдүрүлүп барып жыгылып, үстүндөгү неме аттын үстүнөн ыргып кетет. Жылкы жаныбар бычакка араң келиптир да. Анан тигил да кыйын адам экен, жумуртканы дубалап туруп чакканда ушул Кожоакматтын бир жак көзү агып түшүп калыптыр: – Мына жылкынын кунун алдым, союп жей бергиле, ээр-токумун тигил ашпозчунардыкына берип койгула, бир жолум түшкөндө алып кетем – деп жөө сапарын улантып кетип калган экен. Ошондуктан мындай адамдан этият болбосо көзү бар, жылкыларды атып коюшу мүмкүн.

Балтыр эти ката элек, эне сүтү оозунан кете элек чагында ат жалында торолуп, жылкы четинде болуш Теке үчүн оңойго турган жок, баладай болуп балдар менен чикит атышып, кулунчак ат чабышып, ата жытына магдырап, атасынын алдына олтуруп эркелеген жок. Бирок онго жашы чакпай жатып ат чаап, жылкы таптап, кулун байлап, желеден кулун чечип, Кулунду бээге салып, кайра тартып алып желеге байлаймын деп нечен ирет бутун кырча бастырып, көзүнөн жаш атып чыкса да балага окшоп ыйлаган жок. Анткени ал жылкычы эле, апасын багуу керек болчу. Таласка келгени аба ылгадыбы же негизинде Кудайдын буйругубу, айтор, ооруп калды. Түнкүсүн жылкыга Нурак акеси менен чыгып, күндүз көп учурда өзү карап, жылкы бакканга маш болуп кайсыл жылкынын мүнөзү кандай, кайсыл жылкыга кандай мамиле кылыш керек билип калды. Айгырды азынатып чаап баратып азоо жылкынын мойнуна укурук ыргыта элек болсо да Чоюбек болуш таякеси энчилеп берген кашка тайды өзгөчө карап, көз жаздымынан чыгарбайт. Анын эки жылдан бери жылкы артынан жүрүп тапканы ушул тай болду. Анысы да жаман жылкы болчудай эмес.

Бир гана жери устатына уят болуп жүрөт, бирде жылкылар бийик асканын үстүндөгү секичеге чыгып кеткенинен байкабай сууга айдаганда алдыдагы боз айгыр аскадагы секирчектен бурулбастан таштап жиберип, артынан кайтарганча болбой эки-үч кунан да таштап, бирөөсүн алдынкы буту сынып кетиптир. Нурак ачуусу келсе да негедир Текени урушкан жок, эки сааттай жылкынын жилигин ушалап, чыңырттып жатып шакшак коюп таңып койду. Жан калтасынан бир капкара нерсени сууга эзип жылкынын мойнун бекем басып туруп башын өйдө көтөрүп туруп, ичирип жиберди. Текенин санаа басканы ушул таякеси энчилеп берген жалгыз тайды алып койбосо деген эле ой. Эки күн ата бала сүйлөшпөй жүрүштү. Эки жыл ашык жылкы артында жүрсө да жылкынын жайытын үйрөнбөгөнүнө өкүндү. Бирок үйрөнгөн немеси деле көп болду. Эң башкысы терини ашатып, аны

ийлеп, андан жүгөн, камчы өргөндү үйрөнүп, ага күмүш бастырганды билип алды. Ал түгүл жыйырма төрт тарам кылып кайышты кылдай кылып тилип, өзүнө келишкен камчы жасап да алды. Анысы өз колу менен жасагандыгы үчүн өзүнө эң сонун көрүнүп жатты.

Билип алдым деген менен али билгенден биле элеги көп экендигин Нурак устатынын ар бир кыймылынан, ар бир жасаган ишинен көрүнүп, ошону билбегенине кээде өзүн өзү күнөөлүүдөй сезип да жүрдү. Турмуш деген кызык тура, Нурак да бир сырдуу адам экен, кээде көңүлү келип чечилип аны-муну айтып берип калса, Текенин иши жакпай калса эки-үч күн эч бир сүйлөбөй калат.

Чанач ыштаганга арча алып келем деп кеткен Нурак кечке келбей кечигип кетти. Негедир Текенин санаасы тынчыбай жылкыларды боз үйгө жакын алып келип коюп, Нурактын артынан кетти. Барганы да жакшы болгон экен. Арчадан буту тайып кетип, кызыл ашыктан бутун чыгарып алыптыр. Эми отту жагып кандай кылсам деп арчанын түбүндө баса албай олтурган экен. Алгач эптеп бутундагы чокоюн чечип, андан соң как арчага бир бутун тиреп, экинчи бутту бир аз оңго бурап туруп тарт деди. Айтканындай кылып катуу тартканда карс этип сынып кеткендей болду, көрсө, Нурак чыкканды өзү салууну да билет экен. Бутун салдырды. Бирок эси оогонсуп, арчанын түбүндө кыйлага жатты. Анан атты капталга тартып эптеп мингенден кийин, Теке алган арчаларды атка артып, анын үстүнө ыргып минип жолго түшүштү.

– Сага мени бул жакта деп ким айтты, – деди Нурак.

– Эч ким деле айткан жок, эртең менен жылкыдан келе жатканда сизди ушул тарапка баратканыңызды көрүп калган элем. Кечиккениңизден санаам тынчыбай барайынчы дегем, – деди.

– Айланайын, келгениң жакшы болбодубу, түндө калып кеткенимде бут шишип кетип салуу азап болмок. Сага сынык салганды да үйрөтөм, бул эң керектүү нерсе, – деди Нурак.

– Сиз мынча көп нерсенин баарын кайдан, кимден үйрөнгөнсүз, – деди Теке.

– Ээ, балам, ким үйрөтмөк эле, бир жагы турмуш үйрөттү. Жетим болуп ушул Чоюбек болуш таякеңдин колунда жетилдим. Он эки жашымда атадан ажырап, жылкы менин колумда калып калды. Же ишенимдүү бирөөнү кошуп бербеди. Жылкыны айгыр менен кошулуп өзүм кайтарып жүрдүм. Рас, айгыр жаныбар жайытты абдан жакшы билет, үйүргө бөлөк жылкыны кошо албайсың. Муну да өлтүрүп ала таштабадымбы. Байкабай Чоюкем жаңы алып келген айгырды алып келип кошуп жибериптирмин, экөөсү үйүр талашып араң ажыратып албадымбы. Эки жеринен желкеден, анан алдыңкы буттан тиштеп койгон экен, таягын да жедим. Мен балалык кылып экөөсүнүн кимиси күчтүү экен деп сынап көрмөкчү болуптурмун да. Айыгышып калгандан кийин ажыратуу кыйын болот тура.

Үйгө келгенде Нурактын байбичеси абдан иш билги неме экен, бутту кайрадан ысык сууга салып жууп, тазалап, кайрадан текшерип, анан таңып берип бир жума жаткырды, антпесе ойноок болуп калат, чыгып кетсе деп тургузбай дарылабадыбы. Ошол окуядан кийин Нурак Текени өз баласындай көрүп калды.

Тамактанып алып, Теке жылкыга чыгып кетти. Жонуна асынганы түтөтмө мылтык, муну да атканды үйрөнүп алды. Суусамырдын ичинде жылда эле карышкыр көп болот. Күндүзү анчалык кол салбайт, түнкүсүн көзүн жаздым болсо эле айгыр үйүрдү дүпүрөтүп кууп келип калат. Мылтыктын барын да билет сыяктуу, түтөтмөсүн коюп туруп түн жарымы оогондо карышкыр болсо-болбосо да айлананын жаңырта бир койсо, улуп-уңшуганы тынчып кайда кеткени билинбей калат.

АПАДАН АЙРЫЛУУ

Ошентип жүрүп арадан алты жыл аккан суудай өтүп кетти. Таласка келгенден бери ооруй берип, акыры Зейнеп да бул жарык дүйнө менен кош айтышты. Нурак Текени жылкыдан издеп таап:

– Жүр, уулум, апаңды барып көрүп келели, – деп калды.

– Апамды көрүп келгениме эки эле күн болду го, – деп негедир жүрөгү солк эте түштү.

– Тынчылыкпы, Нураке? – деди Теке бир нерседен шекшингендей.

– Тынчылык эле, уулум, ооруган адамды канчалык көрүп турсаң тез айыгат, көңүлү көтөрүлөт, – деп көңүл жубатты.

Негедир бир жамандыкты сезгендей жүрөгү ойноктоп турса да:

– Жылкыны Шумкарга, аны Кудайга тапшырабыз да кечке келип калабыз, – деди.

Мына ушул сөз гана бир аз Текенин санаасын тынчытты.

– Таятасынын үйүнө жакындашканда эле боз үйдү тегеректеп тургандарды көрүп, Теке аттан оодарылып түштү.

– Кайрат кыл, уулум, жигит кишиге ата деп, апа деп калыш парыз. Тагдыр экен апаңды да Аллага тапшырдык дегенде өкүрүп-бакырып, жер-сууну бузуп боздоп барды.

Апа деген жалгыз Теке болуп, таякелеринин жанында ыйлап турду. Бир гана Каработо аяш атасы үчүнчү күн дегенде келип калды. Ата бала боздоп турушту. Айла канча, балам, деп көпөлөктөй чарк айланып турчу адамынан да айрылды.

– Эч болбогондо небере жыттап өлсө арманым жок эле, – деп сызда-са жанына адам туралбайт. Апасын Үч-Күмбөздүн мазарына коюшту. Анткени баркылардын бул жалган дүйнө менен кош айтышкандарынын баары ата-бабалары мына ушул жерде.

Аксыга кабар айттырган менен туугандары батага келген жок. Бир гана Каработо аяш атасы келди. Текени көрүп:

– Жигит болуп калыптырсың, уулум,– деп кубанып калды. Бирок апасын жерге берүү Теке үчүн оор эле иш болду. Эч болбогондо үйлөнүп-жайланып калганда бир небере жыттап өлгөндө жакшы болмок, андай болбоду. Апасынын кыркы өткөнчө таякесиникинде турду. Урук-тууган деген жээнге көңүл айтышып, Чоюбек болуш таякеси апасынын кара ашына деп бир торпок кошуп, ошону менен таякелери эки кой союшуп апасын жерге жашырышты. Кыркын болсо таякеси өзү өткөрдү. Бир тууган деген бир тууган экен да. «Жездем болгондо мындай болбойт эле» – деп да өксүп-өксүп алды. Айла канча апа деген кымбат нерсе, жөлөк-таяк болуп келген экен. Эми мына ушул Нурактан кетсе эле тирилиги өтпөй калчудай болуп калды. Нурак ооруп-сыркап калса жүрөгү түшөт. Анткени таянар тоосу, ишенгени ушул адам болуп калбадыбы.

Апасынын өлгөнүнө да жыл айланып бара жатат. Жайлоодон Таласка келери менен Нурактан уруксат алып таякесиникине барып, апасынын жылдыгын кандай кылыш тууралуу, качан өткөрүш керектигин сүйлөшүп келди. Баратканда Нурак Чоюбек болуш таякесине барып жылкычы жээнинизге бир союш бериңиз апасынын жылдыгын өткөрүп, ашын берип алсын деп сүйлөшүп келиптир. Жылкыда кызыр эмди тай бар эле ошону бериптир. Өзүнүн жылкысы болсо жаңы бышты болуп жетилип келе жатат. Апасынын ашына ошол тайды алып барып союп, жылдыгын таякелери чыгарып, элге-журтка сөз болбой жакшы эле өткөрүп алды.

ТЕКЕ ТАЛАШ

Чындыгында Теке мына ушул Нурак жылкычы менен беш жылга жакын бирге жүрүп ысыкты да, суукту да бирге көрүп Текеге ишеним артып, өз уулундай болуп калды эле. Кечээ айылга барып, Нурактын кабагы бүркөлүп капа болуп келди. Анткени Текенин таякеси Текени жылкычылыктан бошотуп бер, дыйканчылык кылдырып, там -таш салып берип, үйлөшүбүз керек дептир. Бул сөз күтүүсүздөн болгондуктан Нуракка абдан катуу тийди.

– Нураке, бир жериңиз ооруп турабы, – деди Теке Нурактын атын алып жатып.

– Жакшы эле үкөм бирөө менен болбогон бир иш үчүн кер-мур айтышып калдым. Ошого капа болуп турам.

– Сиз жөнсүз ишке анчалык капа боло бербечү элеңиз, – деп жүрөгү бирдемени сезгенсип сүйлөдү Теке.

– Эч нерсе эмес, үкөм – деп камчысын кончуна тыгып, Нурак боз үйгө кирип кетти. Байбичеси күйөөсүнүн кыялын билгендиктен чаначтан кы-

мыз куюп, олтурары менен алып келди. Бир арча кесе кымызды шимире жуткандан кийин гана өзүнө келип, жүккө сүйөнө олтура кетти.

Сыртта турган Теке үйгө баш багып:

– Сиз эс ала бериңиз, мен жылкыларга кеттим, Нураке, – деди.

– Мейли үкөм, барып тур, артыңан тамактанып алып мен да барып калам, – деди.

Мына күн тээ Манас-Ата тоосун этектеп барып уясына батып бара жаткан учур кандай сонун, тоо-тоонун башы кызарып, анан барып буттар кызарып, алоолоп жалын болуп күйүп жаткандай туюлду. Мына ушул учурда үйүрү менен тоо этектеп жаткан жылкылар бир ажайып көрүнүп кетти. Алар менен жаны биргедей. Мына өзүнүн жылкысын көрүп санаасы тынчып, өзүмдүк деген жакшы нерсе да деп алды.

Манас атам демекчи, мына ошол Манас атабыз Алтайдан келип Таласты мекендегенден баштап, кыргыз жылкы менен ат жалына казан азып, Аккуладан бери не деген тулпарлар, аргымактар, күлүктөр, үстүнө суу койсо чайпалбаган жорголорду кыргыздар минип, жылкы менен киндиктеш болуп жашап келет. Башкасын коюп чоң атасы айтып жүргөн Акжал күлүк дагы деле эсинде. Ал жыйырма эки асыына чейин жүгүрүп, не бир байгелерде баш байгени алып, атасы күлүктүн үстүнө жибек жабуусун жаап, тындырбай ары-бери жетелеп, көкүлүнөн жыттап, жалынып-жалбарып жүргөнү үрүл-барал эсинде калган экен. Көз алдынан чубап өтө баштады.

Нуракенин чаап жүргөн күлүгү Шумкары менен Тору кашка жоргосу да казак менен кыргыздын тойлорунда, аштарында нечен ирет намыска жарап баш байгелерди албады дейсин. Бир караса Нуракенин турмушу мына ушул эки ат менен тыгыз байланыштуудай. Ал эми Чоюбек болуш таякесинин жылкысы жер жайнаганы менен күлүгү бирде чыгып, бирде чыкпай келет. Нуракени саяпкер кылып алайын дейт жылкыны карай турган ишенимдүү адамы жок. Күлүк менен жорголорун айылдагы чоң сарайда бактырат. Ал эми Нуракенин күлүгү андай деле өзгөчөлөнүп багылган күлүк эмес, болгону жука кийизден жасалган жабуусу, анан күмүш бастырылып, аземделип жасалган жүгөнү бар, аны да Нураке өз колу менен жасап алган. Эки жүздөн ашык жылкы күтүрөп келатканда өзүнчө эле бир шоокум берет. Нураке жакынкы жылдардан бери бул жылкыларды мага, анан тигил Шумкарга ишенип калды. Эми Шумкар атына заты жарашкан мал да.

Өткөн жылы жаман окуя болбодубу. Мен ооруп жатканда Нураке жылкыга келсе эле жылкынын жарымы жок, Шумкар баш болгон Кула бээ жоголуп, түнү менен кирпич какпай Нураке жылкынын шойкуну кеткен тарапты издеп жүрүп Кара-Бууранын суусун бойлоп тигил эле Чакмакты өрдөп калган жерден уурулардын артынан сая кууп жетип, Нуракенин кыйкырыгын укканда Шумкар бээлерди артка кууп, кайтып

качып жолго түшүптүр. Уруулар жылкыларды эптей албай качып, сай-сайга бөлүнүп бекинип кутулуптур. Болбосо жонундагы түтөтмөнүн милтесине от коюлуп калганда бирөө жарымын майып деле кылмак. Калган жылкыларды бул жакка келсе жайытта жок, алар да айгыр жокто ылдыйлап айылга түшүп келип калыптыр. Сырттагы жылкылардын жарымын көрүп бир балээ болгонун жүрөк сезип, жылуулап кийинип алып таң менен жылкылар жайылчу тоо тарапка бет алып жөнөп баратсам, күтүрөтө жылкыларды айдап Нураке шандуу келе жатыптыр.

Мени көрө сүйүнүп:

– Ээ, үкөм, дагы бир аз кечиксем жылкынын жарымын Чаткал ашырып кетмек экен. Жакшы Шумкар менин үнүмдү укканда жер чапчып кишинеп алып, бээлерди артка кайрып качып сай ылдый жүрүп берди. Араң эле бараткан экен. Жылкы толукталгандан кийин кубанганын айтпа. Чоюкемдин балээсине калып кетмек экенмин деп бир сүйүнүп жатты. Ошондо Шумкарды көкүлүнөн жыттап, тим эле жаш баладай ыйлады го.

Мына ошол ойлордун кучагында толгонуп жылкы четинде жаткан Текенин жанына Нуракеси да жете келди.

Аттан секирип түшүп эле:

– Уулум, мындай келчи сени менен сырдаша турган сөзүм бар, – деди. Көңүлү курсант болуп турганда Текени уулум деп калчу.

– Макул, Нураке, мен атыңыздын ооздугун чыгарып отко коюп коёюн, – деп Теке алган атты отко коюп келди.

– Мен бүгүн Коён-Токойго бардым эле, ал жерден таякеңди жолуктуруп калып экөөбүз ал-жайды сурашып турсак эмне дейт дебейсиңби.

– Текени жылкыдан бошотуп мага бер, эгин айдап, аштык эгип, там салып берип, үйлөшүм керек, – дейт.

– Ой, бала али жаш, эми малдын сырын үйрөнүп адам болуп келе жатат. Азыр коё тур десем, сен баланы ишине кызыгып колдон чыгаргың келбей жатабы – деп кыйла кызандаша түштүк. Эми эрезеге жеткирип адам кылып койсом, минтип сага көз арткандар көбөйүп жатпайбы.

– Кандай дейсиң, же жылкыны таштап таякеңдин жанына барасыңбы? – деп Текени суроолуу карап калды. Мындайды такыр күтпөгөн Теке кыйлага эмне дешин билбей камчысы менен жер чукуп олтуруп калды.

Акырында:

– Мен өмүрү дыйканчылык кылып, жер айдап эгин сээп көрбөгөнмүн Нураке, мен жылкысыз жашай албаймын го, – деди Теке. Ошондо гана Нурактын көңүлү ачылып, жылкынын асылдыгын айтып кирди. Ат жөнүндө бир жерде сөз болуп калса ар кандай ишин таштап угуп жүрүп, Нурактын жылкы тууралуу айтар кеби арбын эле. Бирок дилинде Текенин таякеси бүгүн келип эле Текени алып кетип калчудай болуп санаасы тынчыбай жатты. Өзүнөн бөлүп үйүнө да жибергиси келбей калды. Түн бир оокумда эми сен үйгө бара бер, таң таштап келе жатканда барам

деп үйгө жөнөтүп жиберчү, бул ирет негедир анткен жок. Өзү да үйүнө кеткиси келбеди.

Жылкылар күтүрөтүп оттоп жатышты. Айлана тыптынч, бир гана тээ ак карлуу тоону ашып бараткан ай гана бул эки жылкычыны кыйып таштап кете албай жаткансып, тоонун чокусуна орноп калгансып кыйлага тептегерек болуп туруп, анан кетилген нандай болуп жарым болуп барып тоого жашына баштады. Ай батары менен чыгыш жактан таң куланөөк салып келе жатканы сезилип, агарып келе жатты. Теке мындай таңдардын кыйласын тосуп таңды атырган. Нуракты таякесинин үйлөймүн деген сөзү Текени да ойго салып койду. Чын эле үйлөнө турган болуп калдымбы? – деп Теке өзүнө өзү суроо берип алды. Аш-тойлордо күлүк чаап, Шумкардын жалына жабышып, кээде жорго салдырып аркыраган шамалга төшүн тосуп, мына ушул эки иштен ашкан бакыт жоктой болуп жүрө берип, катын алуу эсине да келбеген Теке бүгүн бой жетип калганын сизди.

Нурактын ой жооруму туура эле болуптур. Текенин таякеси Чоюбек болушка барып, Текени алып кетем деген экен.

– Ой, учандан урган Назаралы сен Текени алып кетсең Нурактын көргөн күнү эмне болот, ал жээнге өзүнүн баласындай эле таянып калган. Дагы бир-эки жыл коё тур, мен бир жылкычы табайын, анан Нуракты бул жакка алып, саяпкерликти берип, анан жээнди бошотоюн – деп алдап-солдоп араң жөнөтүптүр.

Жылкыдан барган Нурак бышкан этти майда туурап олтурганда бул сөздү байбичеси айтып калганда Нурак чоочуп кетип, колун кесип ала таштады.

– Ой, эмне дейт учанан урган катын, аны сен кайдан уктун.

– Текенин Чоюбек таякеси бүгүн эки капка ун, чай-чамек алып келип кетти. Силерди жылкыда десем бир чай кайнам олтуруп, жанында эки уулу менен экен, кымыз ичип, тамакка күтпөй кетип калды, – деди. Ошол бай ушунтип айтты. Эки жылга коё тур деп бербей коюптур, – деп бышактап жоолугунун учу менен көзүнүн жашын сүрттү.

– Ой, эмне бышактап жатасың? Теке азыр эле аттанып кетип жаткансып. Эки жылга макул болгон болсо ага чейин дагы көрө жатарбыз. Ал да ишине кызыгып жатат. Текени үйлөй коёюн дегендей эле байлыгы ашып-ташып жатыптырбы. Мындан эки жыл мурда апасынын ашын бергенде акыры союштун бирин мен алып барып бербедимби. Текени мен үйлөй албай кала тургансыган, – деп кайраттанганы менен ушул кепти угары менен Нурактын тамагынан оокат өтпөй калды. Этти туурап нарындан бир-эки сугунду да, колун аарчып чыга берди. Артынан бир арча кесе менен кымыз жутуп, сыртка чыгып кетти.

Ошентип үч адамдын ортосунда Теке талашка түшө баштады. Чоюбек болуштун деле ниети башка болчу. Текени үйлөп, анан жылкыны ушул жигитке берип, Нуракты саяпкер кылып жанына алсам деп жүргөн. Ал

эми Нурак болсо Текени минтип талаш болот деп үч уктаса түшүнө кирбеген. Таякеси болсо жерин айдап орустар менен эки жылдан бери дыйканчылык кылып, пайда таап калгандыктан бул ишке Текени да тартууну ниет кылып жүргөн. Ал чын-чынына келгенде Текени үйлөп коюу деген ниет анда жок болчу.

Ушул окуядан кийин Нуракты ой басты. Кантип Назаралы Текени талашпай турган кылыш керек деп ойлонуп калды.

КАРАБОТОНУН ТАЛАСКА САПАРЫ

Баягы Теке жетимче эр жетип калды эле, алып келип досумдун арбагын сыйлап үйлөп, урук-тууганына кошуп койбосом, апасы да өтүп кетти. Кыргызда «жээн эл болбойт, желке таз болбойт» деген сөз бар, акыры бир күн бирөөнүн суук сөзү тийип «тентип келген» аксылык десе бала сынып, ошондо аяш атам да ушул ишти кылып, мени туугандарыма алып барып койбогон экен деп арман кылып жүрбөсүн деген ой келип калды. Ак-Сууга барып, Эсиркеп досунун улуу баласы Сарыбайды алып Таласка Текени көрүп келүүгө макулдашып келди. Алар мына бул эле Кара-Суунун башындагы Миң-Бугуга жайлоого чыгышат. Андан ары мал айдап келемин, – деп Каработо Таласка камынып калды.

Эсиркеп досунун эки катынынан алты бала калды. Анын улуусу мына ушул Сарыбай, андан кийинкиси Сазыкул, Мырзагул, Теке, Шералы анан Тоялы дегендер баары үйлөнүп-жайланып өз алдынча түтүн булатып калышты. Теке байбиченин баласы болбогондуктан атасы кайтыш болгондо буга атадан калган мурастан эч нерсе тийбей калып, апасы таарынып Таласка кетип калды эле. Эми ал да өтүп кетип тагаларынын арасында жалгыз калды. Бир туугандарына алып келип кошуп коюу аяш атасы катары Каработонун адамдык парызы болчу. Эсиркептин чоң атасы Кабыл менен Каработонун атасы Жалгаш үзөңгүлөш жолдош болуп, бирге жүрүшкөн. Эсиркеп менен Каработонун достугу мына ошол атадан калган же уланып келе жаткан мурас достук катары да бааласа болчудай болчу.

Сарыбай менен болжожкон Кокуй-Белдин ашуусунда жолугушуп андан ары сапарын бирге улашты. Жол ката Текени кандай кылып тагаларынан ажыратып алууну акылдашып барышты.

– Ой, Каке бул таякелери Текени жөн эле бере койбойт го. Багып чоңойтуп койсо, – деди Сарыбай.

– Текени биз деле барып үкөбүздү алып кеткени келдик десек алар деле бизди сөзгө сөлтүк, кепке кемтик кылары бышык иш. Анын бир паитин таап, аксакалдарды ортого салып, анан турмуш шартты айтпасак болбойт, – деди Каработо. Эки күндөн бери ойлонуп койгон оюн ортого салып.

– Апбали Каке, бул оюнуз туура болду. Антпесек жездебиз өлгөндө баланы карабай каякта элеңер деп оозубуздан сөзүбүздү жулуп алып, шермендебизди чыгарабы деп бир жумадан бери саана басып, бирок тууган үчүн барбай коё албай келатпаймынбы – деп Сарыбай да агынан жарылып алды.

Чын эле туугандар жаштык кылып, Текени карабай койгон күнөөлөрүн эми моюндарына алып, туугандын топурагы алтын болуп олтурушат. Теке келсе мен муну берем, аны берем дегендери эми чыгып жатпайбы. Анткени Эсиркептин балдары деле Таласка аш-тойго барып калганда сөзгө сөлтүк, кепке кемтик болушуп таластыктардын алдында сүйлөй албай калышын эми билип олтурушпайбы.

Бир эле Эсиркептин балдары эмес, бүткүл ак-суулуктарды сөзгө сындырып, мыкты чыкмалардын башын жер каратып коюшу деле эч кеп эмес эле. Ошону ойлоп жүргөн Каработо бул ишке чындап кийлигишпегенде болмок эмес. Анын үстүнө аяшынын жылдыгына барганда Текени көрүп бой жетип калганын байкап калган.

Илгери кыргыздар боюнда кеткен тукумду да издеп барышкан эмеспи. Мына ушул эле Аксыда Нооруз бий деген атагы таш жарган адам өткөн. Ошол тигил эле Кочкор тараптан ашкан сулууга үйлөнүп, анысы тектүү жердин кызы экен, эл аваз кылып мыкты катын деп жүрүшөт. Анан ошол Нооруз бий Нарын суусун бойлой күздө келип айылы менен олтуруп калат. Бир күнү аксакалдар бийик дөңгө чыгып узак сөзгө түшүп олтуруп калат. Ач жылаңач жерде жалаң боз үйлөрдөн башка эч нерсе жок ачык келин кайда барып заара кыларын билбей ит аякты боз үйгө алып кирип заара кылып бошонуп жатса, ошол Нооруз бий байкоосудан боз үйгө кирип калат. Катынын көрүп, жон талаштыра камчы менен чаап калат. Намаз окуган үйдө ыплас ишти кыласың деп. Ошондо үйдөн кууп чыгып кетирип жиберет. Катындын боюнда болот. Ал Кочкорго кетип кала албай, мал айдап соодагерчилик кылып, келе турган кербендерди күтүп Намангенде чайканада чай ташып иштеп калат. Ошондо Намангенде Намаз бий Жангарач бийди конокко чакырып калат. Жангарач чайканага келип түшүп, чай ичип олтурса бир келин жүрөт дейт. Өңү-башы кыргызга окшогон, бирок сарттын катындарындай кийинип алганга анчалык деле маани бербейт. Конок болуп жаткан түнү жанагы катын Жангарачтын түшүнө кирет, түшүндө келинди бир жолборс эмип жаткан болот. Чочуп ойгонсо түшү эртеси кайтып баратып, жанагы чайканага кайра кайтып кайрылып тигил келинди сураштырса жөн-жайын айтат. Анда Жангарач айтат:

– Карындаш, сен сарттын эшигинде чай ташып бизди сөзгө сөлтүк, кепке кемтик кылдың. Жүр, андан көрө мен сени Тегенеге алып кетейин, келген кербендер мага учурашпай кете албайт. Кочкорлуктарың келип калса кошуп жиберермин – дейт. Келинди алып келет. Тегенеге келгенден кийин өзүнө нике кыйдырып алып алат. Катын да тегин жердин кызы

болбогондуктан Жангарачка нике кыярдын алдында айтат. Бий менин боюмда күмөнүм бар дейт. Болсо болор деп маани бербей коёт.

Жыл айланып-айланбай катын төрөйт. Катынга Жангарачтын үйлөнүп алганын угуп Ноороздун жигиттери жеңебиздин боюнда бар эле – деп издеп келишет.

Боз үйдүн жанында калың салынган төшөктө жамбаштап жаткан Жангарач:

– Аа, ушундайбы, силердин жеңеңер төрөмөк беле, сурап көргүлө жеңеңерден бала силерден десе алып кеткиле, – дейт.

Жангарачтан чоочуган катын: «Эми мени менен бала буларга керек болуп калыптыр да деп ойлоп, жигиттерди беттен алып, кайсыл бетинеңер менен менин бийимдин баласын талашып келдиңер, мен мине силердин акеңердин койнунда жатыптырмынбы» – деп кууп чыгат. Ошондо Жангарач тигилерди кызыл камчыга алып сабап, аттарына таңып жөнөтүп жиберет экен. Мына ошол «туулган жердин топурагы – алтын» деген кыргызда бекер сөз эмес дешип кызуу аңгемелердин кучагында Каработо менен Сарыбай Таласка ашып барып калышат.

Таласка барып бу Таласта кимдин сөзү өтүмдүү деп адам издешет. Ошондо кадимки Аксы, Таласка кадырлуу Түлөкабыл байга келип акыбалды түшүндүрүп айтышат. Ошондо Түлөкабыл нарктуу-барктуу адам экен Каработого ыраазылык билдирип, эң жакшы иш кылыптырсын, жүр Чоюбек болушка баралы бир тайын жеп, конок болуп, анан ачык сөзгө келебиз дешип жоон топ болуп барып, байдын үйүнө түшүп калышат. Чоюбек болуш тигил жоон-жолпусунан келген Сарыбайдан башкасын баарын тааныйт. Чакырып да келтире албаган коноктор келип калыптыр – деп кызыр эмди тай алдырып сойдуруп, меймандарды күтүп калат. Каработо баатыр менен да жакшы санаалаш болгондуктан, анын өтүнүчү менен Жанболотту, анын уулу Назаралыны да чакырышат. Чоюбек болуш ошондо Каработонун жөн келбегенин түшүнөт. Бирок ичинде туура кылыптыр деп ойлоп олтурат.

Боз үйдүн ичинде кызуу талаш-тартыш болот, жээн жаш кезинде кайда элеңер деген таарыныч кинелер айтылат, бирок Чоюбек болуш да анын бир тууган Жанболот да, анын уулу Назаралы да Түлөкабылдын көңүлүнөн өтө албай Текенин Аксыга кетишине макул болушат. Бирок азыр эмес, мал жайлоодон келсин, анан аттап-тондоп жетирип берүүгө макул болушат.

КҮТҮҮСҮЗ ИШ

Аксылыктар келип кеткенден кийин Текени таякеси үйүнө чакырттырды. Күткөн күнү келбей калып эртеси кечке барды. Анткени Теке жылкыда болчу, эмнеге чакырттырды деген ойдо жол ката ойлонуп келди. Эмнеси болсо да тынччылык болсо экен деп келди. Жылкыдан

жаңы эле кармалган Шумкар жогортон желген жел менен жарышып, шамалдай алып учуп ойноктойт. Улам-улам үйүрүн сагынгандай кишинеп алат. Шумкардын жалы төгүлүп, куйругу тарам-тарам бөлүнүп, жүрүшү арымдуу болуп тээ тоо түбүнөн жайыкка чыкканда кулагынын учунан шам күйгөндөй жылтылдап, камчы чаптырбай келе жатты. Ушул саам айлана толукшуп, бетеге белден буралып, чийдин түбүнөн качып чыккан коёндор менен түлкүлөр мант берип түз талаа менен тызылдап жүгүрүп, Шумкарды жетип ал дегендей серендейт.

Теке үйгө келип түшкөндө боз үйдүн эшигиндеги казанда жылкынын эти кайнап жатканын көрүп, меймандар келди деп үйүрдөн кызыр эмди тайды кармап кеткени эсине келди. Таякеси Текени жылуу кабыл алды. Ичинен теректей зымпыйып бой салып жетилип жигит болуп калганын Чоюбек болуш деле эми баамдады. Назаралы жээнимди бошотуп бер, эгин айдап, дыйканчылыкты үйрөтөм дегенинде иш бар тура.

Боз үйдүн эшигин аттаары менен таякесине салам айтып, камчысын бооруна алып ийилип койду. Таякеси саламды алик алып:

– Кел жээним, мал-жан аманбы? – деди Чоюбек болуш.

– Кудайга шүгүрчүлүк. Нураке салам айтып, сурап жиберди. Сизге деп бир чанач кымыз берип жиберди.

– Рахмат айланайын, олтур, – деди да жанына олтургузуп, өзү саамга ойго чөмүлө түштү.

Тээ жигит кезинде Нүсүп бий келип, Шералыны Коконго алып баратканда кошо келген узун бойлуу шадылуу жигиттер:

– Жарайт бий, угуп жатам бий, – дешип камчысын бооруна алып үйгө кирип, артын карап кайрылбай акырын жылып чыгып кетип жатканына таң калып, бийдин кадыр-баркы ушунчалык тура деп калган. Көрсө, саркерлик тартип ошондой турбайбы. Бу тоонун башында жүрүп Теке муну кайдан үйрөнүп алды экен деген ойго кетти.

– Сени чакырттырганым, жээним, уккандырсың Аксыдан туугандарың келип кетти. Каработо аяш атаң келиптир, – деп сөз баштап келе жатканда эле сырттан бир кичинекей бала кумганга суу алып, билегине чачыкты илип колго суу куюп калды.

Теке аяш атам алты ай мурда эле апамдын жылдыгына келип кетти эле эмнеге келди экен – деп ойго чөмүлүп калды. Жаңы союлган тайдын эти бышканда чыгарып алып, сүткө дагы бир кайнатып алгандыктан жөн эле бал болуп калган экен. Жылкыдан келген боюнча тамак ичпеген Теке таякеси эмнеге чакырттырганын жакшы түшүнө албай эттен алып олтурду. Аңгыча сырттан аттын дүбүртү угулуп, иттер жажалактап жүгүрүп калды. Теке умтулуп карайын деп калды эле олтуруп тамагыңды жей бер дегендей ишаарат берип, Текени кайра жайына олтургузду. Аңгыча салам айтып сырттан Назаралы таякеси, анын артынан таятасы кирип келишти. Тагаларынын мынчалык топтолуп калганында бир мандем бар го,

үйлөйбүз деп жатса керек – деп ойлонду. Кокус таякеси жылкыны таштап такыр айылга кел деп калса кантем деген ой да санаасынан учуп өттү.

Баары эле негедир Теке менен сагынышып калгандай боор тартышып, кучакташып көрүшүп жатты. Мындай жылуу кабыл алуунун артында эмне бар экенин боолголоп да түшүнө албай олтурду. Теке сыйлап урматтаган адамдардан бул жерде бир гана Нуракеси жок болуп калды. Эт желип бүтүп, колго суу куюлганда гана Чоюбек болуш сөз баштап калды.

– Мына жээним адам болот деген ушул, сегиз жашыңда Аксыдан келген болсоң, он жетиге чыгып бакыйган жигит болуп калдың. Жылкынын сырын болсо беш колундай билип алдың. Жигит адамдын үч журту болот, бири Ата Журту, экинчиси тага журту, анан кайын журту, мына тага журтуна келип жаман болгон жоксуң. Жөө келип аттуу болдуң, балалык ойноок сезим менен келсең эми жигит болдуң. Кабарың бардыр, жакында Аксыдан Сарыбай акең, Каработо аяш атаң келип, тигил эле Казак, Кыргызга даңкы бар Түлөгабыл таякеңди ээрчитип келиптир. Эми ал туугандарыңдын башына келбесе керек. Жер кезип жүрүп тигил Кытайга чейин барып келген Каработо атаңдан чыккан асыл ой болсо керек деп калдым. Сени туугандарыңа алып кетебиз дешип келиптир.

Боз үйдүн ичи саамга тымтырс боло түштү. Таятасы да чокчо сакалын сылап, ичи туз куйгандай ачышып олтуруп калды да, анан сөздү таятасы улады. Жанболот аксакал деле кем сөз адам токсонго таяп баратса да, атка шарт минип жигит кезиндей бастырып кете берет.

– Эми балам, жигит киши эли менен, туугандары менен болгону туура. Биз деле сени Аксыга жөнөтөлү деген оюбуз түк жок эле. Бирок жигит адам өз эли менен болбосо тирүү жанда өзөккө түшкөн өрт болуп калышы мүмкүн, ысык-суук болот, апасы алып кетип келбей койду деген сөз кетет. Анан Аксыда да менмин деген жер чапчыган аттуу-баштуулар, эл башылары бар, бирөө болбосо бирөө, балаңарды тентитпей багып албайсыңарбы – деп сөзгө сындырып коюшу бар. Кыскасы, туугандарга барганың оң деп чечтик. Анын үстүнө мына таякең айткандай Түлөкабылдын да сөзүн эки кыла албадык. Биз сени менен ошол ишти акылдашталы деп чогулдук, – деп чокчо сакалын адатынча сылап олтуруп калды.

Сырттан кичинекей кол чаначка дагы кымыз кирди. Арча кесе менен мелт-калт кымызды жуткан Жанболот: «Оо, бул Нуракенин колунан чыккан кымыз турбайбы, жөн эле бал даамдантып коёт го чиркин» – деп тамшанып ичти. Мына кексе чал карыганына карбай кымыздын кайсыл жылкычыдан чыкканын да баамдап олтурганын карачы.

Бир гана дыйканчылыкка үйрөтөмүн деп Текени талашкан Назаралы таякесинен сөз чыкпай олтурду. Бир мезгилде буулуккан бугун сыртка чыгарып сөзгө келди.

– Бул аксылык сарттарыңды карачы, менин эжем Таласка келе жатканда алдына бир ат да берип койбоптур, экинчиден, жээнди жетилтип

койсок, эми келип алып кетели деп тууган чыгып калышканын кантесиң. Бербейбиз деп айтайын деп Түкөмөн уялганымдан араң олтурдум. Мейли эми, жээним, сен да Аксыга барсаң тагаларыңды унутуп койбой ысык-суукка катташып тур, – деп Теке азыр эле жөнөп жаткандай көзүнө жаш толуп барып токтоду.

Кайрадан сөз учугун Чоюбек таякеси улады.

– Эми өз уулундай болуп калган Нуракеге эле кыйын болот го. Баласы да жок эле. Мына Назаш алам десе тим эле буркан-шаркан түшүп, баланы мен үйлөй албай калат белем, – деп, атын кара терге түшүрүп жетип келиптир. Ошого кыйын болот. Эми аны да жылкыдан бошотуп жаныма көчүрүп алып келбесем болбойт го. Өзү да карып бара жатат.

Чоочуп кеткен Теке:

– Жылкыларды ким карайт, – деди.

– Жылкыга өзүңдөй жаш жигиттерден таппасам, адам улам жашы улгайган сайын ат үстүндө жүрүү деле кыйындай баштайт. Эми жээним, күздө сени өзүбүз узатып барабыз. Ага чейин жылкыда болуп тура бер. Эми сени Аксыга куру кол жөнөтмөк белек, тигил мен минип жүргөн Суркашка жоргону берем, минип кеткин. Анан мына таятаң да өз энчисин айтар, өзүңдүн да бир жылкың болуш керек, жашыраагыңда энчилеп бердим эле, эки асый болуп калды – деди.

– Ооба, таяке, жылкым жал куйругу таралып жетилип калды, мингенге да үйрөтүп алганмын. Сизге, таята, таякелериме эки дүйнөдө ыраазымын.

– Эми мен жыйырма кой берем, – деди таятасы. Бир гана колдон чыгаргысы келбеген Назаралы унчукпай олтурду.

– Ии, айтпайсыңбы таякеси.

– Мен да бир тай берем, – деп бурк этти.

Ошентип кыйла эле байып калды. Эми мунун баары мени көндүрүш үчүн айтылып жаткан сөз болуш керек, – деди Теке ичинде. Ал эми Нуракени жылкыдан бошотуп жаныма көчүрүп алам дегендин сыры башкада, тигил Айгашка күлүктү таптап Чоюбек таякемдин даңкын чыгара турган адамдын жоктугунан болуп жаткан иш деп боолголоду өзүнчө.

– Мен Аксыга кете албаймын, – деди Теке баарынын сөзү бүткөндө. – Анткени апам ушул жерге коюлду. Мени багам деп жүрүп жарыктык апам жаш эле өтүп кетти. Анын үстүнө бул жерге урук-тууган болуп, жоро-жолдош арттырып калганымда кайда барам, – деп камчысын жерге ныгыра таянып жер тиктеди.

– Антип айтпа, жээним, жана таятаң айтпадыбы. Эр киши Ата Журтунда болбосо болбойт. Биз деле сени батпай жатканыңдан жөнөтөлү деп олтурган жерибиз жок, аргасыз макул болуп олтурабыз. Сендей жигиттер бизге деле аба менен суудай керек дечи. Бирок эл деген, намыс деген бар. Салт-санаа деген болот, жээним. Кетпейм деп айтпа, – деп кесе бүтүм чыгарды Чоюбек болуш.

Ал күнү Текени кетирбей алып калды. Таякесиникинде жатып калды. Таң атканча Нуракесин ойлоп, мен кетип калсам бул адамдын көргөн күнү кандай болор экен, баласындай көрүп бала тутунуп калды эле – деп санаага батып жатты. Таңга маал көзү илинип кетиптир.

НУРАК БИЛГЕН

Турмушта көптү көргөн Нурак бул ишти айттырбай эле түшүндү. Анткени туугандардын арасында Текенин талашы ырбап бара жаткан. Текени үйлөп жиберүүчүлөр да чыккан. Жаш жигит ары сымбаттуу, ары мал-жандуу, ары ар кандай ишке шамдагай болуп өсүп келе жатканын эл көрүп турган. Болгону байбичеси гана Нуракка көрсөтпөй көз жашы кылып алып жатканын байкап жүргөн. Теке таякесиникинен үйгө сабыры суз келди. Анткени муну Нуракеге айтуу бир топ кыйын эле. Бирок Нурак аны туугандары эмне дешкенин да сураган жок. Аксыдан келгендер да Текенин көңүлүн бузуп албайлы деп жолукпай эле кетип калышкан.

– Кел, уулум, – деди Нурак Текени алдынан тосуп чыгып, – эч нерсе эмес уулум, өлбөгөн жандын бир тирилиги өтөт. Чоюбек таякең туура иш кылыптыр. Эр жигит эли менен болгону туура. Эртедир-кечтир бул маселе көтөрүлөрүн билип эле жүргөнмүн, анан туугандарың кандай кылып жөнөтүшө турган болду? Аксыдан кимдер келиптир, алар менен учураштыңбы? – деди Нурак.

– Ооба, Нураке, Аксыдан Сарыбай акем менен аяш атам келиптир. Алар Түлөгабыл деген аксакалды таякемдикине ээрчитип келишип, ал жерге таятамды, Назикемди, баарын чакырып баягы күнү бизден алып кеткен кызыр эмди тайды союшуп, катуу талкуулагандай. Акыры менин Аксыга кетишиме баары бир ооздон макул болушуптур. Жайлоодон жакага түшсөк эки-үч адамдын коштоосунда Авлетимдин жайлоосуна чейин жеткирип келмек болушту. Ал жерде аяш атам көчпөй күтмөкчү болуштур. Чоюбек таякем минип жүргөн жоргосун бермек болду. Ал эми таятам жыйырма кой, Назикем бир тай беребиз дешти. Ошентип кыйла эле байып калдым. Бирок кетпеймин, мен кетсем Нуракем эмне болот деп маселени кабыргасынан койдум. Бирок Чоюбек болуш таякем эми сен жаш бала эмессиң, журтуңа барышың керек. Эр жигиттин үч ата журту болот, ошонун эң башкысы бул киндик каның тамган Ата Журтуң, барбасаң болбойт, – деди.

– Аа, эмнеге туугандарың сага жолукпай кетип калышыптыр. Айнытып албайлы деген го, кыязы.

Бул кабар Нурак жылкычынын байбичесине өзгөчө оор тийди. Бирок ыйлап-сыктап көнүп, Текенин элине кетишине тымызын даярдык көрүлө баштады. Нурак да терең ойлонуп калгандай болду.

– Сизди да мен кетсем айылга көчүрүп алмакчы болушту. Кыязы, жылкыны бөлөк адам багат өндөнөт. Сиз саяпкерлик кылат өндөнөсүз, сөздүн төркүнөн ушуну гана баамдадым.

– Аны мен мурда эле билчи элем. Айталбай да, жылкысын бөлөк жанга ишене да албай жүргөн. Эми сен кетсең бөлөк аргасы да калбайт го. Ал эми сени алып кетиш өзүңдүн туугандарыңдын башына да келмек эмес, ал тигил Каработонун акылы. Ал Эсиркеп досунун алдында карыздан кутулайын деп чечкен да. Ээ, ал киши көрбөгөн нерсе калбаган го. Денесинин эле көп жеринде найзанын тагы бар. Оо, ал чоң теринин бучкагы. Ал кадимдки Аксыдан чыккан Эрбешим баатырдын тукуму. Атасын тарткан эр болгон. Тээ Кокондо Нүсүп бий менен бирге жүргөн. Кытайга да барып келген деп укканмын. Карыганда Коконун да таштап келе берген. Анын үстүнө анын ишенген адамы Нүсүп бий өлтүрүлгөндөн кийин ал жерде Каработого кылар иш жок болчу. Ал Нүсүптүн акылы, жетеги менен ага ылдый түшсө өбөк, өйдө чыкса жөлөк болуп келген. Алар саруунун ичинен Мачактардын тукумдары. Биз Саруунун ичинен Баркынын тукумдарыбыз. Бул Таласта да мына ушул эки уруу басымдуулук кылат. Аксыдагы баркылар менен мачактар деле мына ушул Таластан ооп барып жайгашып калгандар.

Жылкыны жайлоодон жылдагыдан жарым айча эрте эле ылдыйлата баштадык. Суусамырдан көчүп, Кароол-Дөбөнүн үстүнө келип олтуруп калдык. Бул кабар Чоюбек таякесине жеткирилген. Эмнеге мындай болду Теке түшүнбөй деле калды. Көрсө, Нурак тээ Чаткал кырка тоолоруна кар жаай электе Текенин Аксыга ашып кетсин деген амалы экен. Аны түшүнгөнү түшүнүп, түшүнбөгөндөр жайлоодо чөп качкан деп ойлоп алышыптыр. Сумбула түштү, улуу тоолордо суу тоңо баштайт турбайбы. Быйыл күз кандай келет деп Нурак ошого эртерээк көчүп, Таласка келип калыптыр.

КЫЗЫЛ ТАЙДЫН ТЕКЕГЕ БУЙРУШУ

Таякеси берем деген Суркашка жылкылар менен быйыл жайлоого чыгып, өндөнүп бели түптүз болуп, семирп калды эле. Теке ошондон бери Суркашканы өзгөчө карай баштаган. Муну Нурак да түшүнүп жүргөн. Жылкынын четинде олтуруп:

– Ээ, Теке балам, ушул Суркашканы минип кетем деп турасыңбы? – деди Нурак аксакал.

– Таякем минип кет деп берди го, – деди Теке.

– Аа, жаныбар жакшы жылкы болчу, муну жашында эрте минип бузуп алган. Минсең минип кет, бирок мындан эч нерсе чыкпайт. Эгер менин сунушумду макул десең сен таякеңе бар да мындай де. Алгач жолго ка-

чан чыгарыңды такта. Анткени эрте жолго чыкпасаң ашууну кар басып калса өтө албай кыйналасың. Экинчиден, сен таякеңе айт. «Сизге чын дилден ыраазымын, таяке, мына мени тарбиялап адам кылдыңыз. Сиз улуу адамсыз, жаман-жакшылар менен ысык-суукка, той-мааракелерге барасыз, сизге өзүңүзгө жараша ат болуш керек. Мен Суркашканын кадырына жетемби-жокпу. Андыктан Суркашка сизде эле калсын, мага бир тай эле бериңиз, ошону алып кетейин де». Анан таякең сени кандай алкаарын көрөсүң. Аны менен сен таластык туугандарыңдын ичинде чоң кадыр-барктын ээси болуп каласың. Анын жөнүн кийин түшүнөсүң. Анан мага келсең жылкыда бир тай бар, ошону сага кармап берем, келечекте ошол сенин багыңды ачат. Ошону менен кор болбой тирилигиңди кылып кетесиң.

– Макул, – деп Теке Нурактын сөзүн эки кылган жок. Бирок Суркашканын жоргосун салдырганда чындап кумардан чыгаар эле. Жаныбар бир чайпалган калыбын бузбай узак жолду кыскартып, канчалык алыс жер болсо да бир жүрүшүн бузбай барып келет. Бул ирет да Суркашканы Теке минип, таякесиникине кетти.

Боз үйдүн сыртында жамбаштап жаткан Чоюбек болуш Суркашканын алыстан эле жүрүшүн таанып, жээнине берип деп жибергенине деми ичине түшүп, бербейм деп айта албай, аттын жүрүшүнөн көз албай тиктеп турду. Теке келип аттан түшүп эле таякесине адатынча камчысын бооруна алып салам берип, шырдактын чекесине олтура кетти.

– Ии, жээним, сүйлө качан жолго чыгайын деп турасың, – деди баланы сынамакка.

– Таяке, ал сиздин уруксатыңызга жараша. Анан сизге айта турган бир кебим бар эле уруксат берсеңиз, – деди.

– Ии, айта кой жээним, айт. Кантип сенин сөзүңдү укпай коёюн, – деди Чоюбек болуш бул бала дагы эмне дээр экен деп сынап карап.

– Таяке, сиз улуу адамсыз, өзүңүзгө жараша улуу адамдар менен үзөңгүлөш жолдош болуп жүрөсүз, сизге ошого жараша ат да, жолдош да болуш керек. Мына бул мага тартуулаган Суркашка таза мал, мен мунун кадырына жетемби-жокпу, ким билет. Малдын сырын жакшы билесиң деп мактаганыңыз менен али мен билбеген нерсе көп экен. Нуракем мага али жакшысың деп баа бере элек. Андыктан Суркашка сизде эле калсын, мага ошол үйүрдөн бир тай эле бериңиз, ошону багып алам, – деди.

– Ээ, айланайын, бу сени атасын тарткан эр болду деп жүрсөм, сен акыл жактан да бышкан жигит болгон турбайсыңбы. Мен нечен адамдарга жакшылык кылып, бу мага сендей баа бергенди укпагам, жээним. Өмүрүңдөн береке тап, бактылуу бол, жээним. Мына эр таякесин тартат деген ушул. Ыраазымын айланайын, ыраазымын. Ошол жылкынын ичинен каалаган тайыңды алып кет, жээним, – деп жарпы жазылып, жаткан ордунан туруп, байбичесин чакырды.

– Ой, Нурайым, бери кара. Тигил мен казактан кийип келген кундуз ичикти алып чыгып, мына бул менин жээнимдин үстүнө жаап койчу. Бул Каработо аяш атасынын, туугандарынын жанына бир манаптын тукумундай болуп барсын, – деди.

Байбиче да байдын берешендигине оозу ачылып, бир жагы таң калып, жок деп айта албай ичикти алып чыгып, Текенин жонуна жапты. Ошентип таякеси менен коштошуп, Суркашканы минип таятасыныкына кетти.

– Мына уулум, сен бир атты таякеңе кайтарып берип үч аттуу болупсуң, мына бул сага тартуулаган ичикти, мыкты күлүккө да алмашпай турган буюм. Кундуз ичикти менмин деген байларың да араң таап кийет. Бул жагынан таякең эрдик кылыптыр, ага сен эрдик кылдың, Кудай сага эми чындап берди, уулум.

Нуракесиникине барса эшиктеги мамыда сорусу жалпайган, кулагы эле тикчийген, буттары өгүздүн бутундай, чаткаягы кенен бир тай байланып турат. Мына бул тай сенин багыңды ачат деди Нурак, жалпайган кызыл тайды көрсөтүп.

– Ой, Нураке, мына муну эмнеге байлап койгонсуз?

– Баягы мен сага айткан тай мына ушул.

– Ой, бул ак бооз бээнин кулуну эле го, – деди Теке тайды көрүп.

– Муну бышты болгончо Каработонукуна коюп турасың, анан жакшылап багып карасаң, бул тайдын үзүрүн көрөсүң, уулум. Мунун энесин билесиң да эки-үч жылда барып бир кулун берет. Мындан эки-үч жыл мурда тууганы көзүгүп өлүп калган, муну аспиегтеп карап, туугузуп алып багып жүргөн элем. Сага буйруган экен. Багыңды жакшы күтсөң мына ушул жылкы ачат. Мезгили келсе келишкен Кызыл ат болот. Ошол Кызыл аттын санжырасы аман болсоң муундан-муунга айтылып калар – деп ойлоймун.

Күлүк таптагандын сырларын болсо жакшы эле үйрөнүп калдың деди. Аңгыча койлор менен аркада келе жаткан Назаралы да иниси менен келип калды.

Алар менен да коштошуп, бергендерин алып эртеси эки адам менен он беш койду айдап, бир тайды жетелеп Теке жолго түштү. Текени кичине таякеси менен Назаралы узатып, ашуудан ашырып келмек болушту.

– Ой, Нураке, мына бул эшек түспөл тайды кайдан таап алгансың, – деди аттан түшпөй туруп эле Назаралы.

– Бул Чоюкендин Текеге белеги, – деди. Дегенде эле чок баскандай секирип кетти.

– Мына булар ушундай да, эл көрсүнгө минип жүргөн жоргомду бердим деп, анан берген тайын кара.

– Ой, Нураке, ушуну кантип жээнге берип жатасыз? Ушунча жылкыдан ушул тийдиби. Мунуң Аксыга жетпей эле жолдо өлүп калат – деп күйүп-бышып сүйлөп жатты. Ошентип Теке өзүнүн атын минип, эки тайды

жетелеп, эки адамдын коштоосу менен эртеси жолго чыкты. Ата Журтум кайдасың деп Талас менен коштошуп бара жатты. Нурактын байбичеси баланы бек кучактап жыттап-жыттап ыйлаган боюнча калды. Ашуунун түбүнө чейин узатып келген Нурак атындагы эки көзү толо куржунду Текенин атына салып, баланы кучактап коштошту.

ТЕКЕНИН АКСЫГА КЕЛИШИ

Тээ сайдын таманында он беш кою менен эки тайды жетелеген үч караан Ашуу-Төрдүн ашуусун көздөй өрдөп келе жатканына кыйла болуп калды. Канткен менен туулган жерге болгон кусалык көөдөнүндө бар экен, негедир Ашуу-Төрдүн туу белине жакындаган сайын жүрөгү алып учуп, көөдөндө Ата Журтка деген бир кусалыктын бар экени сезилип, көңүлү толкуп, атасынын элеси көз алдына тартылып келе жатты. Мына Ашуу-Төрдүн бетегеси буралган белине чыкканда кан Манастай чалкайган Он-Ачардын аскасынын учу көк челип Текени тосуп алгандай ошол тараптан соккон жел аркып келип беттен сылап сүйүп өттү. Амансыңбы жетимчем, келе жатасыңбы? – дегендей кайра-кайра аймалап жатты. Атыр жыттуу бул жел апасынын колуна окшоп мээримдүү сылаган сайын Текенин көзүнө жаш ойноктоп барып, өзүн араң токтотуп калды. Теке демекчи касиеттүү бул жердин оң тарабында Кетмен-Төбөнү далдалап турган тээтиги учу менен көк челип турган тоо Миң-Бугу деп аталат. Дал ушул жайлоодо Эсиркеп жоролору менен ууга чыгып, бир текеге бет маңдай келип, атып алып үйгө келсе аялы Зейнеп төрөп, элдин баары Эсиркепти көздөй сүйүнчү айтып:

– Сүйүнчү бай, уулдуу болдуңуз!

Сүйүнчү деп жүгүргөндө Эсиркеп жетине албай сүйүнчү айткандарга аткан текесинин этин бөлүп берип жатып:

– Болсун!

– Болсун, айланайындар болсун, – деп кубанычы койнуна батпай жатты. Эл бата беришип, мына атасы атып алган Текедей болсун деп атын Теке койгон экен. Ошол киндик каны тамган Миң-Бугу жатат чалкалап. Эми Авлетимдин жайлоолорун айтканга сөз жетпейт. Тээ бала кезинде атасы менен Каработо аяш атасы мына ушул эки жайлоого бирин бири чакырып, аркар, кулжа атышып, чоң кызыкка батышып, кымыз ичип чардап жатышар эле. Дал ошол жер бүгүн Текенин келгенине сүйүнүп жаткандай. Шаңкайып асман ачык. Анын үстүнө ар кайсыл жерде жаткан кар да күнгө чагылышып, өзгөчө бир керемет.

– Биз ушул жерден кайталы, – деди таякеси.

– Ой, таяке, кайдагы жаш баланын сөзүн сүйлөйсүз да, аяш атамдыкына барып бир жандыктын бутун сындырып, мени атама тапшырып, анан

кайтасыз, сизди ашуунун белинен эле коё бергидей эмне мен сизден кутула албай жүрүптүрмүнбү? – деди Теке чечкиндүү. Баланын сөзү жөндүү эле.

Мына арча, кайыңы, карагайы асман тиреп шуулдап Ашуу-Төрдүн ичи бир укмуш жытанып чалкып жаткан экен. Кожогаты да мөлтүрөп бышып туруптур. Бул Ашуу-Төрдүн кожогаты кеч бышат. Тогуздун айынын аягы болуп калса да кожогаттын эми бышып жатканын кара деп байтүп кожогаттын түбүнө туруп терип жешип, тамшанып жатышты.

Каработонун жүрөгү сезген экен, эртең менен эле атын токунуп мен Ашуу-Төргө чейин чыгып келейинчи деп кеткен эле. Ашуудан ылдыйлап түшүп келе жаткан үч караанды көрүп, сүйүнгөнүнөн көзүнө жаш да алып жиберди. Айланайын атасындай алибеттүү болуп тээ алдыда келе жаткан боз атчан ошол Теке деди. Ата-бала ашуунун түбүндө кучакташып көпкө турушту. Анан Текенин таякелери менен амандашып, ылдый көздөй малды айдап жолго түшүштү.

– Жүр эми, балам, таякелериңди жакшылап коноктойлу. Кечээ ууга чыгып эки улак атып келдим эле. Андан да салдырып койгом, сен болсо тигил үңкүрдүн ичинде турган куйруктуу козуну союп жибер, кана, Алланын жолуна деп бата тартып жиберели.

Аманчылыкты сурашкандан кийин Назаралы сөз козгоп калды.

– Бу Каработо ава сизди баатыр дейт, Кытайга барган дейт, кайсыл уруу, кайсыл уруктан болосуз кеп салып олтурбайсызбы – деди.

– Апбалли, уулум, мына чыныгы таластык турбайсыңбы, бу Таласка барсаң ата-тегинди сурай берип жүдөтөт. Айтса айтып берейин. Бирок мунун чоң мааниси бар. Бул Текенин атасы менен мен көп жылдар үзөңгүлөш жолдош болуп алар Миң-Бугуга, биз мына ушул Ашуу-Төргө чыгып жайлап жүрдүк. Кулданбести ашсаң Тоскоол-Атанын көлү бар, андан ары жүрсөң Кара-Камыш, Миң-Бугу эми керемет жерлер го.

Бу Авлетимди өрдөп, Түлкүнүн оозунан өткөндөн кийин күн чыгышты караган сайды илгери Бешим-Сай деп коюшчу. Анткени түп атабыз Бешим баатыр ушул жерде туулуп, ушул жерде өскөн экен. Андан бери нечен суу акты, нечен күн чыгып, нечен күн батты. Ошол сайды эми азыркылар Каработо жайлоосу деп аташат.

Бул ата жайдан кеткениме канча жыл болду. Мен саруунун мачак уруусунан болом, Нүсүп болсо Кырк уул, түбү бир атанын эле балдары болобуз. Эсенбай авамдын уулу Нүсүп экөөбүз Коконго барганыбызда 16–17 жашта ойноок балдар элек. Экөөбүз эки күлүктү чаап, аш-тойдун гүлү элек. Ыр жагынан, шамдагайлык жагынан Нүсүпкө тең келе алчу эмесмин. Ал эми күч жагынан ал мага тең келе алчу эмес. Байкуш Аккөкүл ат, мага аттыгынан түтүп жүрдү окшойт. Ошо кеч түшүнүп, бир нерсени кеч кабыл алганымдан Алимкожо молдо да мени окута албай койбодубу. Эч нерседен кайра тартпастыгымды карачы, молдону үч пакса дубалдан ашырып ыргытып жибериптирмин, шалы аңызга түшүп, байкуш мол-

до эч нерсе болбоптур, кайра да: «Баатыр, бир ачууузду бериң» – деп бүжүндөгөнүн кара. Ошондон Нүсүп чоң сабаттуу адам болуп, хандыктын оң колу аталып жүрүп элүү алты жашында кыпчактардын курмандыгы болуп кете берди.

Кыпчакмын дегендин катыгын бердим го, бирок кеч болуп калган эле. Кечээ Кытайдын Бээжинине барганда эле кыпчак эл болбой турганын көрсөтпөдүбү, ошону да энөөлүккө салып байкабаппыз да. Кайран Нүсүп сабаттуулугунан кытайды да ымалага келтирбедиби. Жердин битиндей болуп алып, таза көп эл болот турбайбы. Көзүнө көрүнгөндүн баарын жейт экен. Кумурскадан тартып чегиртке, бака, жылан, эшек, ит деги койчу баарын жейт экен да. Ошону көз көрбөдүбү, жаныбар жылкыны ата-бабаларыбыз: «Ат – адамдын канаты» – деп бекеринен айтпаган тура. Алты ай жол жүргөнгө чыдады го. Алты ай ат үстүнөн түшпөй жүргөн адам деле темир болот окшобойбу.

Ойлоп көрсөм тээ Мачак баатырдан бери эле биздин тукум ат үстүнө казан аскан урук болот турбайбы. Эрбешим атабыз да жунгар, кытай, калмагы менен эл, жер деп чабышып жүрүп, өмүрү өткөн тура. Кечээги эле кулунчак минип, чапкылап жүрүп чоңоюп биздин өмүр деле, ат үстүндө өттү. Бухаранын ханы Насурулону, Кашкардын уйгуру Сабиракунду, Кокондогу не бир чыккынчы кыпчактардын башын алып, колун чаап, баатырдык да көрсөттүк, азап күндөрдү баштан өткөрдүк. Катта-Талдык, Алай-Куу аркылуу Өзгөнгө ашып өтүп, кечээ эле Коконду кайра чаап, хандыкты Шералыга алып бербедикпи.

Көр болгон жандар Нүсүптүн ошол жакшылыгын, кыргыздын хан ордодогу ордун көрө албай, бийлик үчүн жамандыкка барышпадыбы. Кечээ эле Полот хан менен Кедейбайдын кол курап кагылышында да туу түбүндө туруп бердим.

Эми, минтип карыган кезде ата жайды жай кылып, кылыч тийген, найза сайылган, чокмор тийген жерлерге ооруп олтурамын. Кана эми Узун-Кыядагы үйдөй ташты түртүп жолдон чыгарган күч, кана эми Аккөкүл баткакка батып калганда, кыл аркан байлап тартып алган күч. Туура келген каманды туяктан кармап жерге чапкан күч кана.

Баатырдын тукуму кем болот деген туура белем, ким билет. Үч ата атадан жалгыздан болуп келсек, менин да жалгыз уулум болуп калганын. О не деген керемет сулууларга үйлөндүм, ошолордун бирөөсү да төрөгөн жок ко.

Заман өтө балдар да бачикиленип бара береби ким билет. Эми дагы ат көтөргөн балбандын төрөлүшүн Алла билбесе, ким билет. Баатыр деп эл-журт урматтайт. Каработонун жайлоосу деп сый көрсөтүп, мен талаада жүргөндө да бир адам ушул жайлоого чыкпаптыр, бир чырпык кыйылбаптыр, элик, кийик, кекилик, улар мекендеп жатыптыр. Элге ыраазымын. Эми карыганда бала көрүп, сүйүнүп калды. Ал үкөң менен тааныштырам.

Бу бийлик дегениң кумар сыяктуу болот белем. Хан тактыга олтурган күндөн эле, ошол хандын жанында олтургандарын ичинен ирип, арамдык издеп, бийликти алууну күзөй берет турбайбы? Адилет, калыс, эли-жерим деп бийлик жүргүзгөн адам кем чыгат тура.

Кээде катындын акылынча акылы жок адамдардан ооматы жүрүп, бийликке келип калганын кантесиң. Өзгөчө хан тактысын талашмай уйгур, кожо, сарт, кыпчак, кыргыз топтолгон жерде кыйды бычак күрөш болот тура. Ата-теги хандыкты көрбөгөндөр деле тырталандап, бийлик деп жүрсө, күйбөгөн жериң күл болот экен.

Оо, эл тагдырын колго алуу не деген азап, оор, сыймыктуу иш. Эл бийлегенди билбеген макоолордун айынан не деген жандар кырылып, жазыксыз жандар өлүп, өлүп кетишти. Калган жесирлер менен жетимдерди ким сурады. Сураган жок ко.

Бутта үзөңгү шыңгырап, жанда кылыч жаркырап, ат ооздурук менен суу ичип, нечен ойрот жылдарды өткөрбөдүк. Ошонун баарын эл намысы, ары, жеке адамдын бийликке умтулуусу коштоп жүрүп олтурбадыбы?

Муну билимдүү, илимдүү, көзү ачык аалымдар гана билет турбайбы. Ойлоп олтурсам ушул Афлатун хан Аландын башына айласы кеткенде элин алып чыгып, сактап, кымча бел, беш көкүл кыздарын элден бөлүп, жоодон сактап Акч-Чечектин үстүнө бекитип алып калгандан бери канча суу акты. Ошол жер эми Кыз-Коргон аталып калды. Эрбешим баатыр, Жабай, Кабайлар андан мурда өткөн Чоголой хандары ушул Аксынын уулдары эмес беле.

Мезгил деген ушунтип эле өтүп кетет тура, доор алмашты, эл алмашты. Эми мылтык менен атышып, кан төгүүдөн бири-биринен коркуп калышты, баарын орус басып келе жатат. Баатырдыгың бир пул болду да калды. Бара-бара заманды бачикилер менен жан кечти болгондор бийлеп, дүйнө жыйнап элиң менен эч кимдин иши жок болуп калат окшойт го. Элим, жерим деп бир сарча жер үчүн чабышкан эр азаматтар жок болот окшойт. Эмнеси болсо да тынччылык болсун. Аалымдардын заманы өттү окшойт го».

Ушул ойлорду көз алдынан өткөрүп, алты канат боз үйдүн оң капталында, калың төшөктүн үстүнө жамбаштап жаткан Каработо баатыр өткөндөгүсүн айтып олтурду.

– Рахмат баатыр ата, көп нерсени баштан өткөргөн экенсиз. Эми бу жээнге көз кырыңызды сала жүрүңүз. Анан Таласка барып калганда ала барып жүрсөңүз, урук-тууган менен катташсаң урук-тууган болот, катташпаса жат болот.

– Эми бул Теке балам, бул эшиктеги шалпайган тайды ким берди сага.

– Ээ, Чоюбек таякем, минип жүргөн Суркашка жоргосун берди эле мен ал атты албай, Нуракем ушул тайды сурап алып берди.

– Балам, Нуракең көптү билген мыкты адам, бу Аксы, Таласта Нуракеңдей саяпкер жок деп койсом да боло берет. Бул тайынды мага

таштап кет, мен бышты болгончо карап берейин, Кудай буйруса бул тай сенин багыңды ача турган мал болот – деп айтканда Назаралынын оозу ачылып калды. Ушул басалбай шалпайган жылкың мыкты жылкы болот деп жатышканын кара деп ичинен таң калып олтурду. Нуракеси менен аяш атасынын ою бир жерден чыгып калганына Теке да таң калып, Жаратканга ыраазы болуп олтурду. Ошентип, таластык туугандарды жакшылап мейманчылап, кийиктин этин бышырып куржунга салып берип узатышты. Назаралыга Каработо бир ат мингизди. Бул чоң ыраазычылыкты пайда кылды. Анткени мындай баатырдын колунан ат минип кетем деп үч уктаса түшүнө да кирбеген.

**(Чыгарманын уландысы калыстар тобунун колунда.
Кийинки сандарыбызда жарыяланат.)**

**Аалы
ТОКОМБАЕВ
(Балка)
(1904–1988)**

Кемин районундагы Кайыңды айылында туулган. 1922-жылы Ташкенттеги советтик партиялык мектепте, 1923–1927-жылдары В.И.Ленин атындагы Орто Азиялык Коммунисттик университетте (САКУ) билим алган. Бир катар мекемелерди жетектеп, 1934–1949-жылдары Кыргызстан Жазуучулар союзунун башкармалыгынын төрагасы болуп иштеген. 1937–1939-жылдары репрессияланып, кийин акталган.

Мамлекеттик Гимндин авторлорунун бири, Кыргыз Эл акыны (1945), Токтогул атындагы Мамлекеттик сыйлыктын ээси (1967), Социалисттик Эмгектин Баатыры (1974), көптөгөн мамлекеттик сыйлыктардын ээси.

«Таң алдында» (Кандуу жылдар) ыр-романынын, «Жараланган жүрөк», «Момия», «Күүнүн сыр» ж.б. көптөгөн китептердин автору.

Чуулдуу чыгармалар

Кыргыз сөз өнөрүндө, дегеле жалпы совет адабиятында кескин бурулуш, сапаттык жаңы секирик өткөн кылымдын 60-жылдарынан башталганы азыр тарых бүктөмүндө калды. Ага, албетте, абалы XX съездден кийинки коомдук атмосфера, саясатчылар «жылымтык» деп коюшкан атактуу мезгил шарт түздү. Чыгармачыл интеллигенция социализм догмаларына каши кайтарып, өз алдынча батыл ойлонуп, турмуш чындыгын дал өзүндөй чагылдыруу аракетине өттү. Натыйжада сынчыл маанай, өзгөрүшчүл, изденгич дух өкүм сүрө баштады. Улуттук аң-сезим жанданды. Арийне, көп жылдар бою коомдун көкөйүнө тийип, дат баса баштаган администрациялык-командалык идеология, анын «кайратман» жоокерлери ал процеске каршып каршы туруп, расмий улуксат кылынган идеялар, түшүнүктөр, көз караштарды талап кылды. Натыйжада көптөгөн чыгармалар коомдук чоң резонанс жаратканы менен коммунисттик духтагы кендир кесме сынга тушукту, басмадан чыгарууга тыюу салынды, ал эми жарык көрүп кеткен айрым китептер дүкөндөрдөн, китепканалардан алынып, жок кылынды. Авторлорлору куугунтук жеп, кутулбас куюга калды. Айрымдары колжазма боюнча жашап, кийин заман өзгөрө баштаганда басмага чыкты.

«Жаңы Ала-Тоо» журналы ал чыгармалардын айрымдарын «Чуулдуу чыгармалар» деген рубрика

менен жаңырттып жарыялап турууну туура тапты. Айрымдары дегенибиз, айталы, Т. Сыдыкбековдун «Көк асаба», К. Осмоналиевдин «Көчмөндөр кагылышы», Т. Касымбековдун «Сынган кылыч», К. Акматовдун «Мезгил», Ш. Абдрамановдун «Дыйкандар», К. Жусубалиевдин «Амбарная книга», «Муздак дубалдар» өңдүү романдарын ж.б. көлөмдүү чыгармаларды басууга журналдын чамасы чак, анын үстүнө алар небак көп нускадагы китеп болуп чыгып, эл арасына кеңири тарап кеткен.

Рубрикабызды кыргыз жазма адабиятынын аксакалдарынын бири, коммунисттик саясаттын тууралыгынан өмүрү өткүчө шек санабаган, учурдун идеологиялык талаптарынан тайбаган, өкмөттүн позициясын көздүн карегиндей туткан Аалы Токомбаевдин «Момуя» аттуу жыйнагындагы түрмөдө жазылган ырларынан баштоону туура таптык. Жыйнак 1970-жылы 10 миң нуска менен жарык көрүп, каны эсерге тамалекте андан саясий ката табылып (ал көбүнесе түрмөдөгү ырларына байланыштуу болсо керек), дүкөндөрдөн, китепканалардан кайрадан жыйналып жок кылынган. Китептин редактору Турар Кожомбердиевге сөгүш жарыяланып (Аалыке КП БКдан суранып атып, «аман» алып калган дешет), басманын бөлүм башчысы Сулайман Маймулов иштен алынган.

ТҮРМӨДӨ ЖАЗЫЛГАН ЫРЛАР

Сагындым

*Күттүрбөй дайым күткөн
Сөз жеткис күнүмдү сагындым.
Чаңкайган көпкөк астан
Ай төккөн түнүмдү сагындым.
Бургутуп жыпар төккөн
Тууган жер гүлүңдү сагындым.
Кулундай шыңгыр эткен
О, балдар, үнүңдү сагындым!*

*Каз туруп, тилим чыккан,
Ала-Тоо, Келинди сагындым.
Жомоктоп, санат айткан
Карылар кебиңди сагындым.
Кылчайып жытың эткен
Капа көз келинди сагындым.
Азаттык, достук тапкан
Ак көңүл элимди сагындым.*

Аскадан тоңкун түшкөн
Сытаптай башатты сагындым.
Шаркырап, көбүк чачкан
Тентек суу, кашатты сагындым.
Күнөөсүз, чагым менен,
Бүгүн мен азапка чалындым.
Өрүштүү өлкөмдөгү,
Таалайды, азатты сагындым!

Адамдын сырын айткызар

1

Адамдын сырын айткызар,
Аппарат болсо сырдашкан.
Кубанар эле адамзат,
Кокустан туткун кылбастан.
Ошондой аспап жогунан,
Отурал тордо жылбастан.
Мыжыккан менен кыл чыкпайт,
Миң суроо чыгат бир баштан.

2

Кайгылар менен шаттыкты,
Каржалып ойго толтурал.
Түбү жок терең кыялдан,
Болбогон ишти болтурал.
Душманым жатчу капаста,
Тирүүлөй чыдап олтурал.

Саламат болсо алтын жан,
Азаптан бир күн айрылам.
Өкүттө калган кыраандай,
Шумдарга каршы кайрылам.
Аз күн да болсо мүрүлдүн
Сынганын ойлоп кайгырам.

Уядан алып учурдун,
Кулак сал, Совет, сөзүмө.

Ак жерден күйүп кетпейлик
 Душмандын айткан сөзүнө.
 Акыйкат сенин колуңда
 Ишенем, Совет, өзүңө.

Канчалык баатыр болсоң да,
 Болк этет экен жүрөгүң.
 Түнөрүп күтүп тургандай,
 Түбөлүк жатчу түнөгүң.
 Эзилип кетип баратат,
 Эл үчүн бүткөн жүрөгүң.
 Кыйнабай көрсө болбойбу?
 Кырчындын жарып жүрөгүң.

Канчалык булбул болсоң да,
 Талыкшыйт окшойт курган тил.
 Канчалык тунук болсоң да,
 Карфатат белем баскан кир.
 Ант менен чыгар иш эмес,
 Акыйкат Совет өзүң бил!

Мүлкүң

Беш күндө келем дегеним
 Беш айлар болду кошулуп,
 Беш айлар эмес беш жылга
 Кетеби деймин созулуп?
 Күнөөсүз күйүп жүрөбүз
 Күзөтчү менен тосулуп.

Аз күндө келем дегеним,
 Алты айлар болду кошулуп.
 Алты айлар эмес алты жыл,
 Кетеби деймин созулуп.
 Ак жерден минтип кыйналбай,
 Өлсөтбү деймин озунуп!

Бир топто келем дегеним,
 Бир жылдан ашты айланып.
 Жалдырап күтүп олтурал,
 Тордогу тирдей байланып,

*Келечек куңурт көз жетпейт
Кетебиз белем айдалып.*

*Бетине бермет басылып,
Ак кагаз калды чачылып.
Берметти тизген чиркин баш,
Капаста турат чатылып.
Жаркырап чындык чыкпаса,
Өлүшүм түркүн атылып.*

Элестесем

*Үнсүз жалгыз олтурал,
Боздогонсуйт энекем,
Кылчак карап энеге –
Жашын сүртөт жеңкем.
Жал-жал этет түшүнбөй,
Кандан бүткөн берекем.
Окшош болду мынакей, –
Денем менен көлөкөм.*

*Арбак деген ушу го,
Көлөкөдөй сүлдөрүм.
Күбүп койгон өңдөнөт:
Күзгү куурай гүлдөрүн.
Адам түгүл укпадым,
Канаттуунун үндөрүн.
Ажыратпай калдым го
Күнү менен түндөрүн.*

*Белгиси жок, мынакей!
Кайсы жерде жатканым,
Кайдан билсин калайык
Балдарынын аппагын.
Эч ким билбей калат го,
Кантип, кимдер атканын?
Биз жок кезде ачат бейл,
Караңгынын капкагын?!*

Ыйсаны көрдүм

*Айдап алып баратат,
Көрүп калдым Ыйсаны.
Бир бирине каратпас
Айдоочунун «тыйзамы».*

*Баратыптыр, байкабай,
Жакындашты кашыма.
Баштык чулган жиберди
Байкушумдун башына...*

*Үн берүүгө эрк кайда!
Жытың-жытың этиштик.
Жөтөл менен сүйлөшүп
Жөн сурашып өтүштүк.*

*«Бокоң, Бакаң жокпу!» – деп,
Таташалап күлчү эле.
Алды-кийинин байкабай,
Арсаландап жүрчү эле.*

*Элкин өскөн жалакай,
Кокуй кылып салганбы?
Же болбосо ойлорум:
Орду менен жалганбы?*

*Албаса болду мойнуна,
Арсыздар таккан күнөөсүн.
Жакишы сактап калса экен,
Большевиктин мүнөзүн!*

Неге жаралдым

*Элиме бермет чачсап да,
Экини тийди шамалдын,
Аңдышкан душтан өңдөнүп,*

¹ Иса Ахунбаев – врач, академик, медицина илиминин доктору (ырда анын тамашалуу сөздөрү эске түшкөн).

*Айдалып келип камалдым.
Эзилип жатар болгон соң,
Энеден неге жаралдым?!*

*Жазыксыз кетер болгон соң,
Жар канат болуп жатсамчы,
Жалаага өлөр болгон соң,
Өзүмдү өзүм атсамчы!
Өлкөнүн жоосу дегизбей,
Өлүмдү мурда татсамчы!*

О, канаттуу

*Телмирип тордон карасам –
Теректин башы чайпалат,
Жашылдан жибек жамынып,
Жашарган түрү байкалат,
Ошондой жерден, элдерден
Кандай куш кабар айталат?*

*Кайрыкер болсоң, канаттуу,
Капаста жанга келе кет!
Канатың менен кат берем,
Калкыма кабар бере кет!
Кансырап жаткан мен үчүн
Кылчактап канат кере кет!*

*Жазыксыз туткун болгондор
Жансерек жандай жатат де.
Чаалыккан жүрөк сокконсун,
Азаптын уусун татат де.
Күндөрү жылдай узапын,
Түндөрү араң атат де.*

*Экинчи келсең айланып,
Эл-жерден толук кабар ал.
Эңгиреп жаткан карыпка
Эс алгыч кылып кабар сал.
Кандайча күндө жүрүшөт
Каржалган биздин кетпир-чал?*

Карындаш, бөбөк, курбулар
 Кайгырып эсен бар бекен?
 Мончоктой жашын чубуртуп,
 Муңдуу эне кандай алда экен?..
 Эрксизден качкан досторум
 Кылчактап кайда калды экен?..

Боштукта башым жүргөндө,
 Бак кушу колдо турчу эле.
 Күлкүсү гүлдү жайнаттып,
 Өзүтө кулдук кылчу эле.
 Опосуз, көйрөң закым жел
 Бул деле көңүл бурчу эле.

Кабарым жетсе, канаттуу,
 Сөзүмдүн баарын жаттап кал!
 Чындыкты уккан жан болсо
 Чабыттап учуп, даттап кал!
 Ажырап кетсек дүйнөдө
 Кыттыбай чынды сактап кал!

Акыйкат

Акыйкат деген алгыр куш,
 Айланып учат аспанга.
 Жаркылдап келип жолугат
 Жазыксыз жашын чачканга.

Алсырап соккон жүрөктү,
 Акыйкат көрбөй калчу эмес.
 Жалдырап солуп жатканды
 Жалбартып отко салчу эмес.

Туткунда жаткан муңдуулар
 Тутчугуп карайт тешиктен.
 Түбөлүк минтип койбос – деп,
 Үтүтүн үзбөйт эшиктен.

Чындыкты таппаса

*Көшөгөсүн түргөнсүн,
Сызылып алтын таң атса,
Астанды жалын алгансып,
Балбылдап барып күн батса, –
Жүрөктү кайгы чалбайбы,
Ошонун барын көрө албай,
Өлүмдү күтүп жан жатса!..*

*Чабыттап көлдүн кылаасын,
Ак шуткар кууга качырса,
Мергени зоодон айланып,
Бийиктен кийик ашырса,
Көңүлүң зилдеп кетпейби,
Ошолорду көргөзбөй,
Көзүңдү капас жашырса!..*

*Аруулай силкип канатын,
Дүйүт куш сызып баратса;
Керилген сулуу келин-кыз
Сүйгөнүн жал-жал каратса, –
Жалдырап туткун жатпайбы
Талпынган менен арга жок,
Ак жерден канжар кадатса!*

*Баркытка сайта сайгандай,
Байчечекей жайнаса,
Чымын-чиркей ызылдап,
Чечен куштар сайраса, –
Өтүрдүн гүлү солбойбу,
Ошолордон айрылып,
Айытсыз шоруң кайнаса!*

*Туткунду сурап кантесиң –
Сергиленең тартып жатпаса?!
Толукишуп турган ал барбы –
Кылаңкыр тамак татпаса?!
Азатка чыгар күн кайда,
Өлкөнү өрткө таштабай
Чындыкты чындык таппаса?!*

1938

Мендейден

*Баш менен тилин кессе да,
Ийнелеп көзүн тешизе да,
Чындыкка чынчыл чың турат,
Алтын жан азыр безсе да.
Түбөлүк айдап, тинсе да,
Таңдайга үшкү кирсе да,
Мендейден жалган сөз чыкпайт,
Тирүүлөй төшүн тилсе да.*

О, акыйкат

*Темир шаты терезеден карасам
Эркеленип жаш теректер ыргалды.
Дирилдеген жашыл бүргө телмирип,
Элес кылам боштуктагы жыргалды.
О, азаттык кучагыңды жайсаңчы?
Унутулгус бул капастан сыр калды.*

*О, боштондук, кадырыңды билбепмин,
Түшүнбөптүн кыйындыгын илдеттин.
Жазыгы жок, жанга тийген ооруга
Кадимкидей ак болсом да кирдепмин.
О, акыйкат, бир жылмайып кучактап
Сууруп алчы, тикенегин илдеттин!*

«Арча-2011» конкурсуна

Айдар

ЖЕҢИЖОКТУН АРМАНЫ

(Повесть)

«Өлбөсөм, бир керегиңерге жарармын»

Талас жергеси. Көк шибер болгон кенен жайыкчага аппак боз үйлөр катарлата тигилген. Ошол өрөөнгө атагы чыккан, байлыгы, марттыгы менен элге-журтка таанылган Таштанбек байдын уулунун тою өтүп жатты. Зыңгырган жаш жигиттер, мүчө-башы келишкен, маралдай керилген келиндер бири чарасын, экинчиси самоорун көтөрүп, тойдун камын көрүп жүрүшөт. Арыраак четте кемегеде асылган тай казан. Кемегенин жанында жүдөгөн арык бала от жагып отурат. Төр жакта окчунураак тигилген ак өргөөдө бака-шака түшүп жаткан коноктор.

Кымызга кызыган бирөө дүпүлдөп калды:

– Ой, бу Таштанбек бай дубандан дубанга айта жүрө турган той берди го!?

– Ой, Самсаалы мырза, сен да кызык экенсиң. Калтаңда пулуң болсо, короондо малың болсо, алыш-бериш кылган мыкты адамдарың болсо, той бересиң да.

– Ой, мырзалар, анын эмнесин айткыдай. Андан көрө тойдун көркү эмеспи, ыр угалы, «Манасты» айттыралы, өлбөгөн жанга ошентип кумардан чыкпайлыбы... Кандай дейсиңер?

– Туура, туура. Анда эмесе манасчыга көңүл буралы, – деп дуулдап кетишти калгандары.

– Анда эмесе, Тойбай, «манасыңды» башта.

Буулугуп калгандай манасчы ээ-жаа бербей, дүпүлдөтө «Манасын» айтып кирди.

Таштанбек бай зайыбы менен ак өргөөдөн чыгышып, катарлаш тигилген боз үй тарапка басышты.

– Ай, байым, бери басыңызчы, – деди зайып өңү сумсая, бир шумдукту баштай тургандай кебетеленип.

– Ээ, байбиче, эмне болуп кетти? – Таштанбек бай таң кала зайыбын жандай басты.

– Айта турган сөз бар, байым. Айтмайынча эле түшүнбөйсүз.

Мистекан тиги бала жакты улам карап коюп, Таштанбектин кулагына шыбырай баштады.

– Байым, тиги Өтөнүн оорусу бар – дейт.

– Ыя! Эмне дейт? – Мындай жаман кабарды күтпөгөн Таштанбек бай чочуп кетти.

– Аябай коркунучтуу, жугуштуу оору дейт, – деп Мистекан өзүнүн сөзүн бекемдеш үчүн эпилдеп-жепилдеп жиберди.

– Ал эмне деген оору экен? – Таштанбек делдейе зайыбын карады.

– Ала менен ооруйт экен. Адамга жугуштуу дейт. Илгертеден эле мындайды элден бөлүп ташташчу. Деле айылга жолотуп кереги жок муну.

– Ой, эмне деп дөөрүп жатасың? – Таштанбек зайыбына ачуулуу карады.

– Дөөрүбөй-этпей эле болгонун айтып жатам. Эртерээк көзүн тазалабасаңыз болбойт, байым.

– Ок, кантет. Жаш болсо, убал-сообу кимге! Бооруң сенин таш ко дейм.

– Байым, анын оорусу бөлөктөргө жукса, элдин убал-сообу кимге! Айткан тилди алганыңыз жөндүү.

– Бечара бала күнүн көрсө болбойбу.

– Болбойт, байым. Аны күн көрсүн деп жөн койсок, башкалардын көргөн күнү эмне болот?

– Деги ушунуң чынбы, же? Катын калп айтпайт, каңырыш угат болуп жүрбө!

– Байым, калп айтып жаныма эмне күч келди. Көздөй кишилерден уккан үчүн айтып жатам. Бир жетимден эл көбөйбөйт да азайбайт, байым.

– Атаңдын көрү, ай-йа. Жаман иш болгон экен. Эми кандай айла кылсак? Жаш немеге жаман болот ко?..

Анча-мынчага моюн сунбаган, жаш болсо да көптү көргөн Таштанбек эмне кыларын билбей далдырай түштү.

– Жок дегенде мындай жорукту жөн күнү айтсаң боло... Жоо чаап келаткансып... той күнү айтпай.

– Мен эми атайлап жатыптырмынбы. Ак тоюмда жаман жорукту баштап...

– Кийин, той өткөндөн кийин деле... Ойлонуп иш кылсак кантет? Кара башыл кишинин көзүн тазалаш эле оной бекен?

– Экөөбүз ойлонгончо иш ырбап кетсе кантебиз?

– Болбостур эми... Жигиттер...

Араң эле тургансып, колдон суурулган эки жигит шымаланып жетип келишти.

– Тетиги Өтөнү... – Таштанбек бай сөзүнүн аягына чыкканга кудурети жетпей, тескери басты. Анын чечкинсиздигин байкаган зайып жигиттерге буйра сүйлөдү.

– Алып барып, Таластын суусуна салып жибергиле.

Эки жигит эч нерсеге түшүнбөй, бирин бири карап, далдырап туруп калышты.

– Ай, жалдырама тийгирлер, ачык айтмайынча эле түшүнбөйсүңөр. Демейде ошондой болсоңор боло, оозуңарды ачып. Тезирээк тиги Өтөнү Таластын суусуна салып жибергиле дейм.

Зайыпка көп ишене бербеген жигиттер Таштанбекти карашты эле, анысы көңүлсүнбөй күңкүлдөп койду.

– Ооба... ошо байбиче айткандай...

– Куп болот, байым. Шымаланган жигиттер Өтөгө бет алышты.

– Ай, бери келгиле. Эч кимге ооз аччу болбогула. Иши кылып көзүн тазалап келгиле.

Зайып беркилерди зекип, тапшырманы катуу берип жатты.

– Кокустан бул иш билинип калса, мага таарынбагыла. Уктуңарбы?

– Уктук, жеңе, уктук. Эч кимге айтпайбыз, жеңе.

Баланы улам-улам карап коюп, Таштанбек зайыбы менен коноктор отурган үйгө кирип кетти. Жигиттер ары жакта байланып турган эки атка минишип, кеп-сөзгө келбей Өтөнү учкаштырып жөнөштү.

– Айланайын, акелер, кайда алпарасыңар мени? – Эмне болуп кеткенин түшүнбөгөн Өтө жалдырап жигиттерге суроо узатты.

– Унчукпа, жаагыңды бас. Анан айтабыз. – Байдын зайыбынан катуу тапшырма алган Карымшак өйдө-төмөнүнө карабай дүпүлдөп кирди.

Айылдан узап, бир топ баргандан кийин Өтөнүн колу-бутун байлап, көзүн таңмакчы болушту.

Эч нерсеге түшүнбөгөн Өтө жигиттерге жалдырап кайра суроо узатты.

– Айланайын акебайлар, мени өлтүрөсүңөрбү?

– Таштанбек байдын тапшырмасы ушундай. – Өйдө-төмөнүн карабаган алабарман Карымшак баркырап коё берди.

– Ыя! Айланайын акебайлар, эмне жазыгым бар? Мени өлтүрө көрбөгүлө. Менин кимге зыяным тийип жатыптыр?

Карымшак кайра дүпүлдөп кирди:

– Бай айтты, болду, биз аткарабыз.

– Айланайын акебайлар, мени өлтүргөндөн пайда жок. Эптеп аман калтыра көргүлө.

Түлөберди калчылдап корккон жаш баланын айласыз абалына боору ачыды көрүнөт:

– Ай, Карымшак, ушу бечараны бөөдө чырылдатпай, жөн койсок кантет... Адамдын каны коё бербейт дечү эле... – деп жанындагыга карады.

– Анда байга эмне деп жооп беребиз? Ташкара бай бизди өлтүрбөйбү! – деди беркиси ыргылжың болуп.

– Айланайын акелер, өлтүрө көрбөгүлө. Аман калсам силердин бир керегинерге жараармын, – деди ыйламсыраган Өтө берки экөөнө алмак-салмак жалдырай карап.

– Эмне кылсак? Бир шылтоо табалы.

Түлөберди бир аз ойлоно калды.

– Сууга салып жибердик, агып кетти дебейлиби.

Карымшак анын жообуна көңүлсүнбөй:

– Эртең эле бул айбан тирүү кирип келсе, эмне дейбиз? Калпыбыз чыкса, бай биздин терибизди тескери сыйрыбайбы! Жеңебиздин сөзүн болсо уктуң.

Жаш баланын айласыз абалда жалдырап турганына боору ооруган Түлөберди Өтөгө карады:

– Ай, Өтө, ал жагын кандай кылабыз?

Айласы кетип турган Өтө беркилердин жумшай түшкөнүн байкай:

– Айланайын акелер, эптеп аман калтырсаңар... Бир жакка качып кетермин.

Бечара бала безилдеп жиберди. Түлөберди да баланын жообуна кубанып кетти:

– Өтө туура айтат. Анжыянга мал айдаган көп эле соодагерлер өтүп жатпайбы. Ошолордун малын айдашып, эптеп качып кет. Баса, таякелериң Аксыдан боло турган эмес беле?

– Ооба, акебай, таякелерим Аксыдан. Ошолорго качып кетейин, – деп Өтө сүйүнүп кетти.

Түлөберди да балага боору ооруй:

– Туура кыласың, барагой.

Өтөнүн колун чечип коё беришти.

– Ыракмат, акебайлар. Өлбөсөм, бир керегиңерге жарармын.

Бөөдө өлүмдөн кутулганына сүйүнгөн Өтө чуркаган бойдон кетти. Жигиттер кош айтышып калып калышты.

Бир аз түпөйүл болгон Карымшак:

– Түлөберди, байга эми өзүң жообун бер.

Түлөберди беркини жайгара сүйлөдү:

– Сүйлөшпөдүкпү. Жооп эле ушул. Таластын суусуна салып жибердик дейбиз. Өздөрү деле ошентпеди беле. Кеттик эмесе.

Эки жигит оор жүктөн кутулгандай айыл тарапка бет алышты.

Чачы өсүп жүдөгөн, кийимдери жыртылган, арыктаган Өтө ачкалыгынан алы кетип, тамталандап бир аз баргандан кийин жерге кулады. Бир топко чейин күндүн ысыгына какталып, кароосуз жатты. Далайдан кийин ары жактан өтүп бараткан аял эс-учу жок жаткан баланы көрүп, токтой калды. Жакындап келип бир азга карап туруп, анан эңкейип, баланын колунан кармап көрүп, тирүү экенине көзү жеткен соң, ойготконго аракет кыла баштады.

– Ай, бала, көзүңдү аччы. Кимдин баласысың? Тур, турагой.

Бала башын көтөрүп, таң калып, эки жагын элеңдеп карап, жанында отурган аялдан башка эч кимди көрө албады.

– Ой, бу сен, кайсы баласың? Кебете-кешпириңе караганда башка элден болсоң керек.

– Менин атым – Өтө. Таластан болом, апа.

Эсине эми келген бала аялдын суроосуна жооп бергенге араң жарады.

– Ыя, айланайын, Таластан быякта эмне кылып жүрөсүң?

– Менде ата-эне жок, тоголок жетиммин. Таякелеримди издеп келгем, апа.

– Таякелериң ким эле?

– Апам айтып калчу, таякелериң Кара-Суу айылынан болот деп.

– Энеңдин аты ким эле?

– Алтынай.

– Ой, бала, коё турчу. Кара-Буурадан эмессиңби?

– Ооба, Кара-Буураданмын.

– Ой, бала, сен Көкө абамын уулу болуп жүрбө?

– Ооба. А сиз кайдан билдиңиз? – Өтө бир аз жандана аялга карады.

– Оо, алдыңа кетейин. Сен Көкө абамын уулу турбайсыңбы!

– Ооба.

– Карыш ажырашкан карыганча көрүшпөйт деген ушу.

Аял бышактап ыйлай баштады.

– Бечара Алтынай жеңем сенин убай-урматыңды көрбөй кеткен тура. Көкө абам менен ага-ининин балдары болобуз. Туугандардан эч кимиси каралаша алган жокпу?

– Туугандарым каралашмак түгүл, өлтүрүп коё ташташты.

– Ыя! Эмне болуп? – деп аял катуу чочуп кетти.

– «Ала» менен оорудуң деп Таштанбек бай жигиттерине Таластын суусуна салдырып жибере турган болгондо, аларга жалынып жатып, араң качып кутулдум.

– Таштанбек абам деле анчалыкка бара койбойт эле. Бир бузукунун тилине кирген го?!

- Анысын мен кайдан билейин?
  - Мейли эми, аман калганың чоң олжо, балам. Ооруңду болсо Далычы табыпка көрсөтөйүн. Кудай ылаажы кылса айыгып кетесиң. Коркпо.
  - Ыракмат, апа.
  - Идирегиң бар экен. Чоң молдого берип окутам. Чоңойгондо сен да чоң молдо болосуң.
  - Ыракмат, апа.
  - Менин атым – Айыке. Мурда уктуң беле?
  - Сиз жөнүндө бир аз уккамын. Айылдагылар айтып калышаар эле.
  - Уксаң жакшы. Анда мага бала болосуңбу?
  - Билбейм. Өзүңүз билиңиз.
  - Жүрү балам, анда. Үйгө кетели.
- Аял ордунан туруп, үйүн көздөй бет алды. Артынан илкий басып, Өтө ээрчип жөнөдү.

Ай тамак кыздын асылы

Калкымдан чыкса көп сулуу,
Калем каш кара чачтуунун
Калтары сенсиң, Көксулуу.
Каалап берген табият,
Казактан чыкпас төп сулуу.
Кара жаак акынга
Канчалык айтса эп сулуу!

Табият өз учурунда адамга экинчи кайрылып келбес жаштыкты, ага кошуп сулуулукту, анын ыракатын көрсүн деп махабат сезимин тартуулайт тура. Жеңижокко да бул аруу сезим пайда болгону, көпчүлүктүн арасынан өзгөчө болуп көрүнгөн кыз оюна бүлүк салып, күн-түнү эсинен кетпей, түшүнө кирип, тынчы кетти.

Адеп жолуккан кыздын сулуулугуна арбалып, жипсиз байланып, дайыма каттап жүрдү. Ошентип жүрүп кыздын женеси аркылуу кыз менен ээндеп жолугушту. Жөөсү-атчаны, аялы-эркеги, жашы-карысы дебей казганактаган көп элдин алдында, жүздөгөн көздөр тиктегенде жалтанбай, жарыштан чыккан чыгаан күлүк оозун бербей, элирип чуркаган сымал, улам кызыган сайын асмандагы ак шумкардай шаңшыган акын кыздын сүрүнөн жалтанып, анын ай-чырайынан калтарыды.

Жеңижок алгачкы жолукканда кыздын атын билгенге араң жарады. Кандан-бектен кайра тартпаган өткүр, бычактын мизиндей курч, көпчүлүктүн алдында булбулдай сайраган Жеңижоктун тили

буулуп, дудук сымал үнү чыкпады. Кыздын аты «Көк» экен. Күндөр өтүп жатты...

Аксы жергеси. Жайдын толуп турган мезгили. Жайлоо. Ай сүттөй жарык. Кыз оюн болуп жаткан учур. Айылдын жаштары чогулуп алты бакан селкинчек тээп жатышат.

– Ай, келиндер, береги Өтөнү «ырчы, ырчы» эле дейт. Ырын угуп көрбөйлүбү, – деди шакылдаган карасур келин.

– Атагы Анжыянга чейин кеткен ырчыны укпаганда кимди угабыз, – деди жанындагысы да андан кем калбай.

– Биздин Көксулууну ырга кошуптур деп жүрүшөт го? – деди үчүнчүсү ага кошулуп.

– Анда ошол «Көксулууну» ырдасын – деп буюра сүйлөдү шакылдаган баягы келин.

– Катуу жерден кармадыңар го, жеңелер. Мейли эми, ырдаса ырдап берейин – деди эле, ары жактан бирөө комузду колуна кармата койду. Дуулдаган жаштар анын ырын кубаттап турушту.

Өтө мукам үнүнө салып, эл арасына жайыла баштаган «Көксулуу» деген ырын баштады¹.

Ашыкмын сиздей периге,
Айталбайм сырым демиге.
Алтындан артык баркыңа,
Ашыгам ырас жетүүгө.
Адамды мынча кыйнабай
Айттырбай билсең эмине.

Күлгөндө күлкүң күмүш үн,
Күлгүндөй кыздын күнүсүң.
Күйүттү тартып жүрүшүм,
Күндөйүм, айтчы, ким үчүн?
Күдөрүм үзбөйм түбөлүк
Күйгүзүп сүйүү үмүтүн.

Ай жүздүү бетин нур чайып,
Азилинди ойлосом,
Айылда жатпайм тынч алып.

¹ Жеңижоктун ырлары жана шакирттеринин, замандаштарынын эскерүүлөрү пайдаланылды.

Алтыным чачкан жарыктан,
Айланам көрккө курчалып.
Ашыктык иштин айынан
Азапты тарттым мынчалык!

Өтө ырын токтоткону баратканда келиндердин бири чырылдап жиберди.

– Ай, Өтө, «Көксулууну» айтканда бир эт бышым айтат деп жүрүшпөйбү. Болгон өнөрүң ушул элеби?

– Жеңем туура айтат. Жарымын айтып тим болгудай, биз эмне, жарым киши белек?

– Ай, жигит. Анча болду, өнөрүң болсо өргө чап. Алдагы келин-кыздар артыңдан чуркагыдай болсун.

– Айтпа, жеңе. Өтөнүкүндөй өнөрүм болгондо далай кызды артымдан ээрчитпейт белем, – деп келиндердин бири тамашалай, шаңкылдап күлдү эле, беркиси аны көп жактыра бербей чуйтундады.

– Ооба. Башкандын баары бүтүп, ошонун эле калгандыр.

– Болбостур эми, жеңелер. Бир аз улантайын.

Эртеден бери кысынып турган Өтө жаштардын демине кошулуп, эргип кетти. Ыр оозунан шекердей куюлуп, мукам үнү жайдын айлуу түнүндө, жылып өткөн желге кошулуп, айтылуу Аксы өрөөнүн аралап, алыска-алыска кетип жаткансыды.

Көрүшкөн күнүм салтанат,
Көркүндөн Ай, Күн жалтанат.
Көркөмүң жанды көксөтүп,
Көмөкөйдөн бал тамат.
Көрүнбөй кетсең, Көксулуум
Көнөктөп көздөн жаш агат!

Жайлоодо белес, кырдайым,
Жаштардан чыккан Көксулуум,
Жамалың кошуп ырдайын.
Жарашкан пери экенсиң
Жаңшабай кантип турайын.

Аргымак аттын басыгы,
Аксыдан чыккан Көксулуу,
Ай тамак кыздын асылы.
Ашык бир болгон өзүңө,
Акындын кайсы жазыгы?
Ар түркүн ойго көп салчу
Ай пери кыздын назыбы?

Калкымдан чыкса көп сулуу,
Калем каш, кара чачтуунун
Калтары сенсин, Көксулуу.
Каалап берген табыйгат,
Казактан чыкпас төп сулуу.
Кара жаак акынга
Канчалык айтса эп сулуу!

Айтканда сөздү чын гана,
Абыдан сага жарашкан,
Ак седеп таккан чыптама.
Атайлап сага тиккендей,
Акери өтүк бутта да.
Ак көйнөкчөн келатсаң
Ак куудай көлдө куп гана.
Аябай сага сулуулук,
Арнаган экен кудурет
Атайлап берип бүт сага!

Айылыңа барсам эртелеп,
Алдымдан чыксаң эркелеп.
Алышып ойноп жүргөнгө,
Ага да эркем, эрк керек.
Антташкан шерттен тайбайм – деп
Акының Өтө сөз берет.

Казанымды бир кылып,
Ашташ болсом, Көксулуу.
Төшөгүмдү бир салып,
Башташ болсом, Көксулуу.
Айтылган шерт убада,
Кайтпас болсоң, Көксулуу.

Кыйынчылык түшсө да,
Кайтпас болсоң, Көксулуу.
Убададан айнычу,
Болбос болсоң, Көксулуу.
Өмүр бою айрылгыс,
Жолдош болсоң, Көксулуу.

Жыттасам жытың – атырдай,
Жигитке баркың – алтындай.

Жакындашсаң болбойбу
Жалоорутуп тартынбай.

Көлгө түшкөн өрдөктөй,
Көздөтөсүң, Көксулуу.
Көз жашымды көбөйтүп,
Көлдөтөсүң, Көксулуу.
Көңүлдүн назик ышкы отун,
Козготосуң, Көксулуу.
Көчтөн калган тайлактай
Боздотосуң, Көксулуу.

Өлүп калсам, калармын,
Өлбөй тирүү бар болсом
Өзүмдүк кылып алармын.
Аман болсом табармын,
Антташып койгон сөз үчүн
Ажыратып алармын!

- Бали... бали!
- Элдин айтканындай эле бар тура.
- Өнөрүң өссүн. Өлбө жигит.

Ошо жерде отурган кыз-жигиттердин баары Өтөнү кубаттап, сүрөп кыйкырышып, анын табият тартуулаган өзгөчө өнөрүнө бир чети таң калып, бир чети суктанып жатышты.

Женеси Көксулууну далысынан сылап:

– Ай-ий, кызыкке. Кандай гана бактылууусуң?!

– Өтөдөй акын жигиттин жары болуш эмне деген сыймык! – деп жанындагы келин ага кошулду.

– Ай, жаштар, биз эми ак чөлмөккө кетели. Бул эки жаштын сүйлөшө турган сөздөрү бардыр. Тоскоол болбойлу, – деди кыз-оюнга баш-көз болуп жүргөн келин.

– Жүргүлө, анда кеттик.

Өтө менен Көксулуу кыналыша ары басышты эле, аларга суктанган жаштар артынан ээрчий бир азга карап турушту.

– Карасаң жеңе, жараткан экөөнү жуп кылып койгонун, тобо. Баарынан да ырын айтпайсыңбы. Эгер бирөө мага ушундай ыр арнаса, эч нерсемди аябайт элем, жеңе.

– Ай, сенин көзүң жаман болуп кетти да, бир аз тобо кылсаң.

– Өтөнүн өнүчү... Келбетин айтсаңыз. Эркектен да ушундай сулуу адам чыгат экен ээ?!

– Ай, көп эле сугалактык кылбасаң. Мунуңду мен эле угайын. Ыр чыгарбаганы эле болбосо, сеники...

– Койчу эми жеңе, айып чукушпайлы.

– Ии... анан бая эле ошентпейсиңби. Шилекейинди бөөдө чуурутпай. Бирөөгө көз артпайлы. Тиги эки жаштын өз ырыскылары өздөрүнө буюруп, бактылуу болушсунчу, бечаралар.

Эки келин чуркаган бойдон ак чөлмөк ойногон жаштарга кошулуп кетишти.

Эндеп басып баргандан кийин Көксулуу Өтөгө сүйкүмдүү карады:

– Өтөке, бирөөнүн көзүндө бар, бирөөнүн сөзүндө бар дейт. Мынчалык болбой жүрчү.

– Кудай берген шыктын эмнесин аяйын. Анан сен жөнүндө ойлосо, ырдагым эле келе берет. Сөз кумдай чууруп турат. Токтоло албайм, Көксулуу.

– Деле байкаса деп жатам, Өтөке.

– Көксулуу, көптөн бери жооп күтүп, алалбадым. Жок дегенде бир-деме десеңчи.

– Өтөке, бардык иш кыз баланын колунда эмес экен. Ата-энем, агаларым бар. Алардан кантип чыгам?

– Алар деле кайда качмак эле. Өзүң чечкиндүү болсоң.

– Чечкиндүү болоюн эле дейм...

– Мен сен жөнүндө ойлосо заматта дүнүйөм түгөл боло түшөт. Көргөн азап-тозогум, жетимдик күндөрүм унутулат. Анан экөөбүз баш кошуп, түтүн булатар күндөрдү элестетем. Көп балалуу болсок. Аларды тапатынакай кийинтип, ээрчитип алсак деп тилек кылам.

– Тилегиң жакшы экен, Өтөке. Мен дагы балдарды жакшы көрөм.

– Көксулуу, берекем, суук көздөрдөн сак болчу.

– А эмне болду?

– Сага көзү түшүп жүргөндөр көп...

Аңгыча той башкарган келин тигил экөөнүн жанына келди.

– Ай, Өтө, кыз экөөңөр кечке эле отура бересиңерби? Сөзүңөр бүткөндүр. Келгиле эми, бизге кошулгула.

– Жүрү анда. Биз дагы жаштарга кошулуп, ак чөлмөк ойнойлу.

Экөө кол кармашкан бойдон оюн куруп жаткан жаштарга бет алышты.

* * *

Кербен айылы. Сулайманкул болуш баштаган бир топ адам чайканада чай ичип отурушат.

– Эл ичинде эмне кеп бар, эмне сөз бар, сүйлөй отурбайсыздарбы, – деп сөз баштап калды Сулайманкул датка.

– Ой, аксакалдар, бүгүн базардагы бир жаңылыкты уктуңарбы? – деди капшытта отурган кара сакал киши.

– А эмне жаңылык экен?

– Баягы атактуу чоң ырчы Нурмолдо ырдап жатса, Кара-Суудан Өтө деген жигит келип айтыша кетти дейт?

– И, анан эмне болуптур?

– Анан эмне болсун. Баягы жаактууга жаа бербеген Нурмолдо айтыша албай, жеңилип берди дейт.

– Бүткүл Анжыян, Аркага белгилүү, залкар акын Нурмолдону жеңсе... Ал балада кеп бар экен го! – деди Сулайманкул болуш ойлоно.

– Султаке, сизге туура келсе ошол жигитти таап, ырын укпайлыбы, – деп калды отургандардын бирөөсү.

– Шакир, андай болсо кайдан болсо да Өтөнү тез таап келе кал. Ушул тегеректе жүргөндүр базарчылап. – Сулайманкул жигитине буюра сүйлөдү эле анысы токтоосуз чыгып жөнөдү.

– И... Курманаалы мырза сөзүндүн ары жагын улай отур.

– Нурмолдо тиги жигиттин салмагын билсе керек... «Бул окумал бала экен, мен жеңилдим» – деп отуруп бериптир. Мурда тааныбаган көпчүлүк: «Атандын көрү, ой! Бул жалмандаган ыраса жеңи жок эме экен го! «Жеңижок бала жеңди, Жеңижок» дешип көпчүлүк дуулдашкан бойдон тарап кетти дейт.

– Эми мырзалар, мен бир нерсе айтайын, – деп Сулайманкул олуттуу сөздөн баштады.

– Нурмолдо жөнүндө билгениңер бар, билбегениңер бар. Кийинки муундардын да биле жүргөнү дурус. Мен ал киши жөнүндө сиздерге толук айтып берейин. Ал киши акындыгы жагынан алдына адам салбаган адам. Билимдүүлүгү да болжолсуз. Дарыгерлиги, табыпчылыгы, келечекти алдын-ала айткан олуячылдыгы өзгөчө адам. Бу биздин Анжыян, Аркага эле эмес, бүтүндөй Орто Азияны кыдырып, ал эмес чыгышы Кашкардан өтүп, Индияга чейин барган. Күн батыштан Меке, Мединаны көргөн киши. Көп тилде сүйлөй да, ырдай да билген.

Отургандар бир саамга тымып унчукпай калышты да, андан кийин дуулдап кетишти.

Сөздү төрдөгү карыя баштады:

– Ооба, Султакемдин сөзүндө калет жок. Ыстамбулдан, Самаркан менен Букарадан, Казандан адамдар атайы ат арытып издеп келет деп кулагыбыз чалды эле.

– Ой, Султаке, Нурмолдо жөнүндө билбей жүргөн турбайбызбы, – деди эле бирөөсү, сөздү экинчиси улап кетти.

– Нурмолдодой адам кыргызда чанда чыгат ко?

– Нурмолдодой адамды ырдап жеңген жанагы жаш баланы айтпайсыңарбы.

– Көптү көргөн Нурмолдо жаш баланын шагы сынбасын дегени го, болбосо...

Аңгыча эшиктен Өтө жолдошу менен салам айтып кирип келди.

– Ассалому алейкум, акелер.

– Алейкума ассалом. – Баары орундарынан козголушуп, алик алышты.

– Кел, баатыр.

– Чакыргыпсыз, болуш аке.

– Чакырганыбыздын жөнү мындай, Өтө баатыр. Элдин баары эле сени чоң ырчы болуптур деп мактайт. Кана, өнөрүңдү бир көрсөтчү. Ушул үйдүн ичинде отургандарды улагадан баштап төргө, төрдөн кайра улагага чейин ырдап көрчү. Арышыңды байкайлы.

– Ар биринин атын атап, кылган кесибин кошо айтсын.

– Анда эмесе тиги улагада отурган Ырайымкул устадан башта, – деди эле, жанындагы отурган адам коштоп кетти.

– Султакем туура айтат. Ошол Ырайымкулдун мүнүшкөрлүгүн кошо айтсын.

– Мейли эмесе, сиздер айткандай болсун.

Жеңижок комузун күүлөп кирди эле, боз үйгө эл толо баштады. Батпагандар үйдүн туурдугун көтөрүп жиберип, кичинекей балдар керегенин көзөнөгүнөн башын салып жиберип, Жеңижоктун ырын угушууда.

– Алтынды гүлдөп бураган,

Аземдеп кылган буюмун

Айчылык жерден сураган.

Күмүштү гүлдөп бураган,

Күмүш чапкан жабдыгын,

Күнчүлүк жерден сураган.

Такалаган аттарың,

Тайгылбастан чураган.

Өзгөчө баалап адамдан,

Ырайымкул устам ай,

Өнөрүңө кубанам.

Букадай мөөрөйт көрүгүн,

Буйдалбай жанат көмүрүң.

Барсканың тоо текедей секирип,

Былчыйтат чапкан темирин.

Жайында атың семиртип,

Күзүндө таптап элиртип,

Тор жаясыз Көк-Ташка.

Тору атка кыроо кемиртип,

Туурундан кушуң талпынтып,

Мүнүшкөр уста дедиртип.

Угуп отургандар Өтөнү коштоп турушту. Өтө отургандарды кыдырата мактап, ата-тегине чейин, кылган кесибине чейин айтып, тыяк улагага чейин жетти.

– Эми, Өтө баатыр, баарыбызды мактап айтып бүттүң. Мунуна чоң ыраазыбыз. Эми кайра башынан баштап бир жамандап айтып көрчү, – деди эле Сулайманкул, күрүлдөгөн Калыгул баатыр анын сөзүн улады.

– Кайра эле улагадан, Ырайымкулдан баштасын.

– Ырайымкул аке, кулак салыңыз,
 Ырчынын айткан кебине.
 Кыргоол көрсөң чабасыз,
 Кыйкырып төштөн темине.
 Койбопсуз коён кубалап,
 Каңгы-Түндүн чегине.
 Өчүң барбы мынчалык,
 Өтчүдөй бейиш төрүнө.
 Перенденин этин жеп,
 Же байыбадың семире.
 Бекитип, туздап, буларды,
 Бербеңиз кыздын себине!
 Өрттөгөн арча кейиптенип,
 Дале арыксыз чыкпай өңүңө.
 Ак-Чечек, Тепши, Акбайды,
 Аралайсыз каттайсыз.
 Көтөргөн менен мылтыкты,
 Кожожаштай атпайсыз.
 Мойсопут болгон кезиңде,
 Кемпириңдин жанында
 Эмнеге тынчып жатпайсыз?
 Жасаган менен жабдыкты,
 Жардыларга сатпайсыз.
 Өткөзөөр жерге келгенде
 Өлөөрчө куп мактайсыз.
 Дүйнөнүн куусаң артынан,
 Түбүндө элге батпайсыз.

– Бали, бали! – Отурган көпчүлүк Өтөнү сүрөп, кубаттап отурушту. Аңгыча болбой керегенин сыртынан шыкаалап турган Кенжетай чырылдап жиберди.

– Ой, акебайлар, башым чыкпай калды.

– Кудай урган, Кенжетай, башыңды эмне салып жибердиң эле? – Сулайманкул карса-карса күлүп калды.

Экөө-үчөөлөп Кенжетайдын башын керегенин чыканагынан чыгаралбай, алек болушуп жатышканда Өтө ырын андан ары улантты.

– Топураган көпчүлүк,
Үйгө батпай шыкалат.
Туурдук түрүп салышып,
Тышта жүргөн мындан көп,
Бір уксак деп шыкаалап.
Башын салып Кенжетай,
Турган экен бу карап.
Керегенин көзүнөн,
Башы чыкпай жатыры.
Чыгарсаңар болбойбу,
Жардам берип акыры!

Кенжетайдын башын керегеден эптеп чыгарышты. Кыраан-каткы күлкү отурган чайкананы солкулдатып жибергендей болду.

Сулайманкул болуш отургандарга кайрылды:

– Эми, эл-журт, Өтөгө ыракмат айталы. Жакшы-жаманыбызды чукуп, бир кумардан чыгарды. Ашыгыраак кетип калган жери болсо, кечирип койгула. Ансыз ырдын шааниси келбейт эмеспи. Эми улуксат бергиле. Эс алсын.

– Багың ачылсын, Өтө!

– Кор болбо!

– Акындыгың дагы артсын!

Дуулдаган көпчүлүк Өтөгө алакан жайып, бата берип жибершти.

Өтөнүн айткан ырына ыраазы болгон Сулайманкул болуш мээрим-дүүлүк менен Өтөгө кайрылды:

– Өтө, балам, акындыгыңа ыракмат. Нурмолдо бекеринен жеңилип бербептир. Алакандай Аксы ачсам алаканымда, жумсам уучумда. Көзүң түшкөн жериң болсо айт. Калыңы менден болсун. Өзүм үйлөнтөмүн.

– К...к... – Мурда мындай мээримдүү мамилени көрбөгөн, жетим жүрүп, ар кимдин кагуусунан жалтаң өскөн Өтө мукактанып, сүйлөй албай калды эле, арасынан бир карыя сөздү улап кетти.

– Султаке, бул жигиттин сүйлөй албай жаткан жөнү бар.

– Ии... эмне болуп? Нурмолдодой чоң акындын алдында тартынбай ырдаган Өтө, эки-үч кишиден тартынат бекен? – Сулайманкул таң кала тиги адамды ормоё карады.

– Султаке, тартына турган жөнү бар. Өтөнүн аркыттык Көксулуу деген кыз менен сүйлөшүп, сөзү бүтүп калган экен. Артыкбай бай дүнүйөнүн, байлыктын күчүнө салып, ал кызды уулуна алып берип койду. Ошонун ыгын келтирип, айта албай жатса керек.

– Атандын көрү, андай болсо өтө оор жумуш экен! – Оозунан сөз чыгып, катуу убада берип койгон Сулайманкул бир аз ойлонуп отуруп калды. – Эмне кылсак?.. Ай, Мырзалы, Өтөнүн атын Кара-Сууга алып

кете бергиле. Мен Өтөгө башка ат мингиземин. Баялы бий менен Садырга менден салам айт. Өтө бир жума мени менен болот.

– Куп болот, болуш аке.

Жигит отургандарга ызаат көрсөтүп чыгып кетти.

Кеч конгон куш

Жеңижоктун кыздын калыңына берейин десе малы жок. Малсыз, пулсуз эч нерсе бүтпөсүнө көзү жетти. Миндеген адамдардын жүрөгүнө жеткен ыры, табият берген чексиз таланты мал да, пул да болгонго жарабады. Кур сөзү эч жакка өтпөдү. Күндөн күнгө саргайып, өңдөн азды. Арыктады. Көксулууну колдон жулдуруп жиберерин ойлогондо жандан кечип жибергиси келди. Акыры ошондой да болду. «Көксулуу» деп какшап ырдап, бар күчүн ырынан чыгарды. Айыгар оорунун дарысы өзү табылат дегендей, акыры дарысы табылды.

* * *

Ак өргөө толтура Аксынын бийлери, байлары, билермандары отурушат. Маанилүү бир маселени чечкендей баштарын жерге салып, баары ойлуу.

Сөздү Сулайманкул болуш баштады.

– Кадырлуу карыялар, Аксы жергесинин аксакалдары, сиздерди бир маанилүү маселе боюнча акылдашалы деп чакырып отурамын.

Ал көпчүлүктүн маанайын сынай отургандарды бир сыйра карап чыкты.

Отургандар да Сулайманкулду суроолуу карашты. Анан бир аз жымжырттыкты бузуп, ортосунда отурган карыя сөз баштады.

– Айтыңыз, болуш, угалы.

– Чечилбеген иш болмок беле, акылдашалы.

– Ал кандай олуттуу иш болуп кетти?

Бир аздан кийин Сулайманкул сөзүн улантты.

– Аксакалдар, кара-суулук Өтө деген ырчы жигитти уккан чыгаарсыздар?

Ал ким эле деп айрымдары бирин бири карашты.

– Өткөндө эле чоң акын Нурмолдону бир жеңи жок бала жеңиптир деп жүрүшпөйбү?

– Ой, ага «Жеңижок» деп ат коюп алышыптыр дейт ко? – арасындагы баарынан сакалдуу карыя үн катты.

– Ии, ошо Жеңижок аркыттык бир Көксулуу деген кыз менен сүйлөшүп, сөзү бүтүп калганда, Артыкбай бай күчкө салып, уулуна алып

берген экен, – деди эле Сулайманкул болуш, Артыкбай чыдай албай ордуна тура калды.

– Сулайманкул болуш, кечириңиз. Эч кандай күчкө салган эмесмин. Ата-энеси менен сүйлөшүлгөн. Калыңы төлөнгөн.

– Калыңы төлөнгөнү ырас деңизчи. Бирок эки жаштын сөзү бүтүп калса. Анан чыркыратып туруп, экөөнү эки жакка бөлүп, оюбузга келгенди кылганыбыз адамкерчиликке жатпас, – деди Артыкбайга олуттуу караган Сулайманкул.

Сакалдуулар өз ара күбүрөшүп калышты.

– Сулайманкул болуш, анан эмне кылса дейсиз? – отургандар жер тиктеп унчукпай калды эле, баягы карыя суроо салды.

– Ошону эмне кылсак деп сиздерге акыл салып жатпайымбы, аксакалдар.

Дагы баары тунжурашты.

– Сулайманкул болуш, кыргыздын эзелтеден келе жаткан каада-салтына каршы иш кылып жаткан жокпузбу? – карыя суроо узатты эле, чыдамы кеткен Артыкбай өңүн буза, кайра ордуна тура калды.

– Сулайманкул болуш, мен чектен чыккан иш кылган жокмун. Жосунсуз жорукту баштаганыңыз жакшы эмес.

– Артыкбай мырза, жосунсуз жорукту баштаган киши жок. Кеп эки жаштын көз жашында, убал-сообунда болуп жатат.

– Аксакалдар, чынында эле чоң олуттуу маселени чечкен турабыз. Бул боюнча жоопкерчиликтен качып, тим койгонубуз туура эмес, – деди карыя.

– Карыя, сиз көптү көргөнсүз. Адамдын көз жашы деген кыйын нерсе. Шариятта да зордук-зомбулукка жол берилбейт. Өзүңүз оюңузду айтпайсызбы тайсалдабай.

– Эми мырзалар, менин оюма макул болсоңор, кыздын да оюн угалы. Ошого жараша иш кылалы. Жок андай болбойт десенер, сөзүмдү кайра алдым.

– Кана, аксакалдар, кандай дейсиздер? – Сулайманкул отургандарга суроолуу карады.

Отургандар дагы бир азга тунжурашты.

– Карыяныкы туура.

– Ошол аксакал айткандай болсун.

– Кыздын оюн укканыбыз дурус.

– Кыздын жеңесин жибергилечи. Көксулуу өзү эмне дээр экен?

Кыздын жеңеси кошуна боз үйдө отурган Көксулууга барып, сөз төркүнүн түшүндүрүп, жетелеп кирди. Экөө көпчүлүктөн иймене, чыгдан тарапка көчүк басышты.

– Кызыке, аксакалдар сенин оюңду угалы дейт. Эмне деген оюң бар?

Көксулуу бир азга ойлонуп, унчукпай калды эле, сакалдуулардын бирөө үн чыгарды.

- Айт, айтагой оюнду, тартынба, балам.
- Айланайын, аталар, – деп сөз баштап, Көксулуу мукактанып токтоп калды эле дагы бир аксакал айтып калды.
- Айланайын кызым, сенин келечек тагдырың чечилгени турат. Көңүлүндөгүнү айтып кал.
- Мындай болот деп эч ойлогон жок элем. Сиздерди да, өзүмдү да, мындай түйшүккө салганыма уялып отурам. Кечириңиздер, аталар.
- Көксулуу жер тиктеп унчукпай калды эле, жеңеси колтукка нукуду.
- Болбойсуңбу, эми, кызыке. Сакалдуу-көкүлдүүнү көп күттүрбөй.
- Айланайын, аталар, мен үчүн кам көрүп, өзүңөр да кыйналып отурганыңарга эмне деп айтарымды билбей турам. Эгер сиздерге туура келсе... сөзүбүз мурда бышып калган жерге эле...
- Отургандар күүлдөй түшүштү.
- Карыя Сулайманкулга карады.
- Сулайманкул болуш, Көксулуунун оюн уктук. Эми өзүң калганын чечерсиң?
- Сулайманкул бир азга ойлонуп турду да, отургандарга чечкиндүү карады:
- Аксакалдар, сиздер туура көрсөнөр, Көксулуунун башы ачык.
- Туура, туура.
- Эртеден бери кысталып отургандар маселенин чечилгенине өздөрүн жеңил сезип, дуулдап кетишти.
- Чечимге нааразы болгон Артыкбай кумсарып ордунан тура калды:
- Сулайманкул болуш, салттагы жок ишти кылдыңыз. Эми менин берген калыңым эмне болот? Ошол боюнча эле күйүп кетеби?
- Сулайманкул токтоо, коңур үнү менен отургандарга карады:
- Аксакалдар, ырас, башта мындай болбогон ишти жасап койдук. Артыкбайды да күйгүзбөйлү. Артыкбай мырза, уулуңа тандап туруп, бир кыз алып бер. Калыңы менден болсун.
- Болуш туура кылды.
- Сулайманкул атанын уулу экен.
- Дуулдаган сакалдуулар ордунан туруп кете баштады.
- Көксулууну жеңеси жетелеп жөнөдү эле, бир аялга колтуктаткан Артыкбайдын аялы жулунуп кирди.
- Айланайын Көксулуу, баш аттаган жакшы эмес. Таш түшкөн жеринде оор. Ордуңа отуруп кал. Элге-журтка шерменде кыла көрбө, бизди. Өмүр жашымды берейин, балам. Тентиген жетим Өтөнүн биздин уулдан эмнеси артык? Акылыңа кел, балам.
- Көксулуу кылчактап токтой турган болгондо, шаштысы кеткен жеңеси келиндин кулагына шыбырап жиберди:
- Ай, кызыке, бол. Тыякта Өтөң күтүп жатпайбы!

Кылчактаганына болбой жеңеси Көксулууну сүйрөп жөнөдү. Аял Көксулууну кармайм деп жерге жыгылды. Ордунан тура албай, ал озондоп ыйлап кирди.

– Көксулуу, жакшылык көрбө. Барган жериңен бак айтпасын.

Аялдын сөзү катуу тийди көрүнөт, жеңеси Көксулууга болушумуш болду.

– Кудай, анчалык катуу кетпеңиз. Ар ким маңдайга жазганын көрөт.

Мурда эл ичинде болуп көрбөгөн шумдук окуяны баштан өткөрүп, топон суу жүрүп кетсе да кайыл болуп, ушул көз ирмемде жанынан кечип жиберүүдөн кайра тартпай, заманасы куурулуп, улуп-уңшуп ыйлаган аял өзүн токтото албай, дарылдап ыйлап жатты:

– Көксулуу, ылайым согончогуң канабай, тукумсуз калып... какшап жүрүп өт!..

* * *

... Сулайманкул болуш керекке жарап, эрдин кунунан куткаргыдай чоң иш жасап, акыры Көксулуу колго тийди.

Көксулуу чынында эле ашкере сулуу жан болгон экен. Ачык айрым, адамкерчиликтүү, тамашага чалып сүйлөгөндү жакшы көргөн, жароокер адам болуптур. Алганы менен ынтымактуу жашап, аш-тойлорго, айыл-апага чогуу барып турушчу экен. Ал кездеги салтка ылайык келбесе да, Жеңижок Көксулууну жасантып кийгизип, бир атты жасалгалап токутуп мингизип, ээрчитип алганда экөө бири-бирине жуп болуп, жарашып калчу экен. Адегенде элге өөн учураса да кийинчерээк көнүшүп, Жеңижоктун бул кылганын эп көрүп калышыптыр.

**(Чыгарманын уландысы калыстар тобунун колунда.
Кийинки сандарыбызда жарыяланат.)**

Калемсынак

Бирок билбейм...

(Азил)

*Коррупциядан тазамын – деп, баарысы
Айтат бийлик эскиси да, жаңысы.
Бирок билбейм, баары таза болушса
Анда кимге, коррупция дарысы.*

*Коррупцияны жеңебиз – деп, күрөшүп
Бийлик турат бирин бири сүрөшүп.
Бирок билбейм булар кимди жеңишет
Өздөрүндө турса анын гүлү өсүп.*

*Коррупция бийликтеги деңиздей,
Билермандар тыябыз дейт, жегизбей
Бирок бийлик, коррупция дегениң,
Билишимче, бир этчектеш эгиздей.*

*Коррупциянын күчүн билип азайгыс,
Катуу күрөш коррупцияга жасайбыз,
Бирок билбейм, жеңип алсак биз туну,
Анан кантип, бийлиги жок жашайбыз.*

Жоопсуз сүйүү

*Сүйөт деп сени айталбай
Сүйөрүп сага байкалбай.
Сүйгөнүң, сенин башка адам
Сүйүүңдү жүрөт барк албай.*

Темирлан ОРМУКОВ

ОРМУКОВ Мирланбек
(Темирлан Ормуков – чыгармачылык псевдоними)
1976-жылы Ат-Башы районунун Кошой айылында туулган.

1992-жылы азия жана көрүүсү начар балдар мектеп-интернатын бүтүргөн. 1993-жылдан тартып, чыгармачылык менен алектенет.

Көрүүсү боюнча биринчи топтогу майып.

*Сүйөтүн сени ашыгып,
Сүйүүтдү жүрөт жашырып.
Сүйлөшүп койсоң кез-кезде
Сүйүнөт жүрөк жазылып.*

*Мен сүйгөн жалгыз каралдым
Мээнетти болдуң адамдын.
Мендик этес болгон соң,
Мезгилсиз этне жаралдың.*

*Сен деген сезим бошотпой
Сезилим күйөт чоң оттой.
Сен үчүн деген ак сүйүү
Сезилет тага тозоктой.*

*Талапкер элем телчиккен
Таташа кылып ээрчиткен.
Таалайсыз пенде экемин
Тагдырым сенден кечиккен.*

Ой толгоо

*Адамды пенде деп коёт,
Адамга кудай чек коёт.
Абийир, ыйтан болбосо
Адамды адам жеп коёт.*

*Адам деп бизди жараткан
Ааламга жайып тараткан,
Азгырык сыноо көп болот
Адамга шайтан тараптан.*

*Кудай дейт жоодон качкандар,
Кудай дейт, көрдү казгандар.
Кудайдан сурайт жалдырап,
Курсагы ачып жаткандар.*

*Бербейт деп, Кудай этнеге,
Ой келет кээ бир пендеге.
Окуп жүрсөң намазды,
Оңолот белең, сен деле.*

*Оңбогон шайтан азгырат,
Оң жолдон буруп жазгырат.
Окутпай намаз, Куранды,
Ооматыңды аз кылат.*

*Азгырык шайтан азгырат,
Аракты берип тас кылат.
Абийирсиз ишти ойлонтуп,
Аягы баашты таз кылат.*

*Кудайга берип убада,
Майда-чүйдө сураба.
Сурасаң бир чоң сура,
Кудайды кылбай убара.*

Аяшыма

*Жашым өтүп калган кезде отуздан,
Жагыптырмын аяшыма кокустан.
Жарабастыр мындай сүйүү адамга,
Жаман иш жок доско душман болуштан.*

*Кыйын экен мындай сүйүү жарасы,
Кыйын экен, бул сүйүүнүн тарашы.
Кызыктырып көңүлүмдү азгырат,
Кылыктанып аяшымдын карашы.*

*Көрүшөбүз деген сенин убадаң,
Көп кыйнады, көпчүлүктөн уялам.
Көөдөнүтө чок салбачы аяшым,
Көңүлүмдү азгырбачы, суранам.*

*Козгобочу жүрөктөгү жарамды,
Колдобойтун бузук сүйүү арамды.
Кош көңүлдүү болсоң дагы жарыңа,
Кор тутпачы үй-бүлөңдү, балаңды.*

*Булуң-бурчта жашырынып жүрө албайм,
Бузук сүйүү отуна мен күйө албайм.
Буулуксам да, мен өзүңдү жактырып,
Буюрган жар, түгөйүңдөй сүйө албайм.*

*Жаныңдагы жарың сенин боз улан,
Жакишы досум, жаши кезекте кошулган.
Жалындаган от болсо да, тахабат,
Жалган сүйүүң артык эмес досумдан.*

Майыптык

*Дарыгерим татына доктор эже
Дарылаңыз акчасы жоктур бебе.
Далалат кылат экен жашоо үчүн
Дарты күчтүү оорукчан сокур деле.*

*Канча жылы дарыландым айыкпадым,
Катарын толуктадым майыптардын.
Кабылгыдай тагдырдын катаалына
Кандай күнөө кылып мен айыпталдым.*

*Майыптыкка моюн сунбай жүткүнөтүн
Мазактуу уктум адал күлкүлөрүн.
Майтарылбас жаштыгым тайып болуп
Мандикер чалдай болуп түңкүрөдүм.*

*Жакишылыкты чакырдым, келчи дедим
Жаман ойго берилип ээрчибедим.
Жараткан Кудай өзүң айтчы неге
Жазыксыз тайыптыкты энчиледиң.*

Жаш калем

Кыргыздын жигиттери

Кыргызымдын жигиттери шаңы учкан,
Ат үстүндө шамал менен жарышкан.
Күлүк менен күлүк болуп телинип,
Күйүп оттой, күндү көздөй барышкан.

Кыргызымдын жигиттери өрткө окшош,
Күрөштөрдө калышпаган эч токтоп.
Түтсө да түгөнбөгөн эзелтен,
Тоо жүрөктүү, тоого окшогон күч коштоп.

Кыргызымдын жигиттери намысчыл,
Көздөрүнөн чагылышып жарык нур.
Берип келген катылгандын катыгын,
Айбатынан сүрдөп жолборс, карышкыр.

Кыргызымдын жигиттери дуулдап,
Заманага тең жарышып шуулдап.
Маңдайына жазган Кудай ышкыны,
Манас деген океандай ыр ырдап.

Өмүр, сүйүү менен туруп табында,
Көрө билген эртеңкиге камылга,
Кыйынчылык акыр келип жеңилет,
Кыргызымдын жигиттери барында.

Алмаш БЕКИ КЫЗЫ

1982-жылы Кытай Эл Республикасынын Кызыл-Суу Кыргыз автономиялуу облусунун Улуу-Чат районунда туулган. 1999–2003-жылдары СУАРдагы Шинжаң өнөр жай институтунун өнөр жайды автоматташтыруу бөлүмүн аяктаган.

2004–2009-жылдары И. Арабаев атындагы КМУнун кыргыз тили жана адабияты бөлүмүн бүтүргөн. «Кыргыз туусу» гезитинде, кыргыз радиосунун «Жаштык» каналында иштеген. Учурда Кыргыз улуттук консерваториясынын музыка-эстрада бөлүмүндө билим алып жатат. «Мен кыргыздын кызымын» аттуу поэтикалык китептин автору

Сагындым дедиң

*Сагындым дедиң,
Колумдан бекем кармалап.
Сүйүүдөн окшойт,
Сүрдөндүт неге калтырап.
Добушум чыкпай,
Буулугун турдум кеч кирип,
Жүрөгүм туйлап,
Көзүмдөн ысык жаш тамат.*

*Сагындым дедиң,
Жетине албай өзүңчө.
Саатайым сылап,
Карадың менин көзүмө.
Сүйүүгө кутар,
Көздөрүң турса күлмүңдөп,
Сүйүүнүн сырын,
Чече албай турдум бир топко.*

*Сагындым дедиң,
Акырын күлүп жылмайдың.
Аялуу сезим,
Эч кимге сени кыйбадым.
Жүрөгүм эргип,
Ашыгып турдум сен жакка
Өзүңө жетпей,
Убайым тартып кыйналдым.*

*Сагындым дедиң,
Жанымда турдуң эркелеп.
Тагдырым буйруп,
Бергендей мага энчилеп.
Өткөрө албай,
Бир мүнөт сенсиз өтүрдү
Өзүңсүз жашоо,
Кызыксыз болуп сезилет.*

Сени күтүпчүм

*Астан бүркөө тоону каптап сур булут,
Шамал согот дарактарга урунуп.
Жалгыр тынбай шатыр-шатыр төгүлөт,
Чачым сылап мойнум ылдый куюлуп.*

*Түн караңгы жылдыз көктөн суюлуп,
Табышмактуу, татаал жолдон буюгуп.
Сени күттүп жалт карадым артыма,
Кол чатырчан келаткандай туюлуп.*

*Үшкүрүндүп сени көздөй ултулуп,
Сезим кушун ай-астанга учуруп.
Үтүттөндүп, бирок неге келбедиң,
Айтсаң боло кабарыңды уктуруп.*

*Сагынычым тамчыларга жуурулуп,
Көздөн акты мончок жашым чубуруп.
Жүзүм тосуп тамчылардан сурандым –
Ала кеткин азабымды унуттуруп.*

Аярым сени

*Жазтыш буйруп,
Жолугуп калдым капыстан.
Жалдырап тиктеп,
Карадың мени алыстан.
Жашыра албай
Өзүңө болгон сүйүүмдү.
Апкаарып турдум,
Жаныңа жакын барыштан.*

*Не дээрим билбей,
Артыма карай бурулдум.
Жолумду таппай
Ызадан ыйлап буулуктум.
Арбады мени,
Ажайып сырдуу бир сезим.*

*Аядым сени,
Айыпка салбай унуткун.*

Мушундо

*Бүгүн да сен жүрөсүң,
Ширин түш ойлорумда.
Ак боз ат минип алып,
Бараттың көл боюнда.*

*Көлдөгү ак чардактар,
Көкөлөп бийик учат.
Ашыктык оту күчөп,
Сезимин алып учат.*

*Көгүлтүр көлдү карап,
Толкунга суктанасың.
Мен дагы толкун болуп,
Барсам деп шыбырайсың.*

*Толкундар арасынан,
Калпагың булгалайсың.
Жетемин силерге – деп,
Атыңды камчылайсың.*

*Толкундар түрмөгүнөн,
Үзө албай үтүтүңдү.
Жалооруп карай бердин,
Айталбай күйүтүңдү.
Жайкы жел саатай сылап,
Көл үстүн сыйнап өтөт.
Жымыңдап көз уялткан,
Көктөгү жылдыз өчөт.*

*Ойгонуп тура калдым,
Кайдасың асылым – деп.
Издедим айланамды,
Түшүлбү, өңүлбү – деп.*

Проза

ЖАН ДЕГЕН ЭМНЕ?

(Аңгеме)

Чүкөдөй таштарды чачып коюп, жалгыз сакасы менен бирден атып, үйдөн чыкпай ойногон бала, тыштан кирген энесине кайрылды.

– Жан деген эмне?

– Билбейм. – Эне күнөөлүүдөй күңк этип, капшытка салынган эчкинин талпагына керегинин көгүндөй түйүлүп жата калды.

– Билбесең эмнеге: «Ох, жаным! Жанымды коёрго жер жок. Капталым каңтарылды» – деп көп айтасың?

– Эзиле чарчаганда, көзүм бозоро кыйналганда ошентем го... Карегим өчкөндөй туштарабым карарат. – Үнү каргылдана чыкты. Кечке мекемелерди кыдырып, кезит сатып, тапкан тыйынын чөнтөкчү иле качып, аны кубалап машиненин астында кала жаздаганын айткысы келбеди.

– Чарчабай эле койбойсуңбу. – Бала таарына туйтуңдап, сакасын бурчка ыргытты.

– Анда экөөбүздү ким тойгузат? Эш туталы десек, ит да токтободу... – Көз жашын ичине жутту. – Кепебиз барына тобо. Эр жетсең уучубуз толоор.

Бала энесинин жообунан соң тунжурал, унчукпай калган. Андан бери будаланып он жыл өттү. Унутулуп калган ошол суроо азыр житкен жеринен чыга калып, эненин кулагына

**ТОКТОШ
АБДИЕВА**

Жети-Өгүздүн Дархан айылында туулган. Кесиби боюнча филолог жана музыкант. «Мен сени сагындым», «Алай күндөлүгү», «Кырчын курак», «Жээк», «Үчүнчү муун», «Эне жана жер» жана башка проза, ырлар жыйнактарынын автору. 1987-жылдан СССР жана Кыргызстан Жазуучулар союзунун мүчөсү. Бишкек шаарында жашайт.

сайылды. Ошондо уулу тогузда, өзү отузда болчу. Эми кыркка толуп, толгонун унутуп, жол боюндагы теректин түбүндө, кан жута, солойгон, союлган буттарынын башын тиктеп, кыймылсыз отурат. Жай саратанына карабай күрткүдө жаткансып чыйрыкты. Таңдан-кечке колунан түшпөй, чалдыбары чыгып, зым менен чырмалган уулунун ымыркай чагындагы коляскасында бир бөтөлкө сүтгөн башка эч нерсе жок эле. Таңдайы кургап, ичегилери чурулдап атты. «Азыр эс алам... Азыр эс алам...» – деп күбүрөндү да таңдайын нымдап алганга бир ууртам сүттү өзүнө кыйбады. Көз алдына уулунун элеси түрдүүчө тартыла берди. Каржы таап, аны окута албагандыгы үчүн каңырыгы түтөдү. Уулу он сегизге толоору менен жумуш издеп, чет өлкөгө кеткен. Жол киресин казан, тулгасын, илдибардуу үй эмеректерин, кайын атасынан калган боз үйдүн сөөгүн сатып (үзүк-туурдуктарын мурда эле данга ооштуруп жиберген), жакынсыгандарынан карыздап, алакан жайып, тилемчилик кылып жүрүп топтоп берген. Бирөөнүн ашын жулуп алып аткансып, дайыма тилемчилик кылганга бети чыдабады. Ары-бери чарпылып жүрүп, карыздарынан кутулуш үчүн сүт сата баштады. Сүттү шаардын жаңы конуштарына жакын айылдардан, айылдаштарынан литрин он беш сомдон алып, жаңы конуштагыларга жыйырма беш сомдон сатты. Эри уулу экиге чыкканда кызыл өңгөчүн рак жалмап, кайтып кеткен. Кайрылышар көздөй жакындары жок. Кайната, кайненесин көргөн эмес. Алар мурда эле сапар салыптыр. Эри: «Ата-энемдин ушул кыңырактар заманды көрбөгөндөрү жакшы болду» дечү. Пионер лагерлерин ээлеп, соода түйүндөрүн ачып, бапырап атышкан аталаш төркүндөрү байкамаксан болушат. «Шылтоого шынаа» дегендей «чыккан кыз чийден тышкары» кебин «ыйык» сакташса керек. Чындыгында балпылдатып берип турбаса, ата-эненин көзү өткөн соң, төркүндө кыздын баркы жогу бышык.

«Жан деген эмне?» – кулагынан уулунун тогуз жашындагы суроосу кетпей койду.

«Билбейм» – жообу оозунан чыкпай көөдөнүнө кысылды. Алдастады. Алдастап атып: «Уулумду мен тербиттим» – деп өзүн күнөөлөдү.

Теректин көлөкөсү батышты көздөй ооп, күн өткөн ыптасы отко каарылгандай тызылдай баштады. Көлөкөлөй жылганга ниеттенип, сүтү калып калчудай коляскасын ыкчына өзүнө чукул тартты. «Сүт ирибесе экен» – деп жандүйнөсү куурулду. «Мына... Мына... Азыр...» – өзүн өзү шыкактап, жер таяна турууга аракеттенип атты. Демейде шакектей салмаксыз денеси ийкемге келбей оордошуп, көтөрүм малдай очоролду. Көзү көрүп, колу кыймылдаганына каниет кылды. Кээде ушинтип жарым күндөй томолоно калып, туруп кетчү. «Ошол утурумдук ит оорум» – деп ойлоду. Оюна ишенгиси келди. Туталана эки жагын чарпый карады. Колтуганан сүйөп, узатып коёр караан көрүнбөдү. Жаңы конуштун бул көчөсү да дымырап ээн эле. «Үйдөгүсү үйдө, чүйдөгүсү чүйдө» дегендей эртең мененки

саат тогузга чейин тиричиликтерин беттеп, туш-тушка самсышат. Аял: «Сүү-ү-үт, сүү-ү-үт» – деп үн сала сүтүн тогузга чейин сатып бүтчү. Бүгүн басыгы жайыраак болуп, бир бөтөлкөсү калган. Калмак деле эмес. Аны көчөнүн аяк жагындагы неберелерине караан болуп отурган дүлөй чалга жеткирмек. Таманы заматта жер таканчыктабай ысып-күйө дулдуюп, эки кадам аралыктагы теректин түбүнө эптеп жетип, аргасыз көчүк баскан.

Жанына жерден башын көтөрбөй шимшилеген кандек келди. Аял коляска жакка кыңая сүттү андан коруду. Кандек тегерене жалаңдап атып, аялдын эки бутун алмай-телмей жыттагылады да тууралана калып, оң бутунун башына жаба сийди.

– Ух, какшаал! – деди аял. Үнү жеңилдене силкинип, тырпандай жол улаган кандек түгүл, өз кулагына илинбеди. Тамагынын басмасы кармап, кыйналып жүргөнүнө он чакты күн болгон. Мүчөлөрү бириндей зыркырап, сөөктөрү жаргактанган терисин көзөп чыкчудай сыздатты. Дем алышы оордоду. Айылында тамактын басма оорусуна аттанып түшкөн Алмадай аттуу эмчи бар болчу. Ошол киши акы-пакы сурабай эле: «Кантип чыдап жүрдүң, кокуй? Эчак келбейт белең, тирлигиң түшкүр!» – деп кейий, колунан келген жардамын берчү. Эмчинин дарымчылыктагы куралы баш жагы жалпак, бир укум табылгы таякча эле. Таякча менен басмасын баса тилинин учун көздөй сыдырганда оозунан ириң аралаш кан кетип, эс ала түшчү. Эмчинин өлгөнүнө жыл тегеренген. Догдурга жетиш кайда, чөнтөк керек.

Үргүлөп бараткансыды. Бирөө чакыргандай болду. Башын калчылдата көтөрүп, көзүн ачты. Маңдайында эрбейген караандар туруптур. Саамдан соң дүлөй чалдын алтыга аяк баскан эгиз неберелери экенин тааныды. Көргөнүнө кубанды. Эгиздердин эки карындашы бар. Бир эсе чалдыкына өзү барып калгансып, бүдөмүктөндү. «Күтүшкөн тура» – деп болжоду. Коляскага көз кырын таштады.

– Сүттү алгыла, ала койгула, – деди. Балдар аялдын үнү угулбаганы менен турпатынан сүттү берип атканын түшүнүштү. Жыла басып, коляскага жакындашты.

– Алгыла, сүттү. Алгыла... – деп атты аял каректери күйө, эриндери кыймылдагансып.

Эгиздердин тыңыраагы сүттү ыкчам алды да аялды алактай карап алып, тыз койду. Экинчиси анын артынан шөлпөктөдү.

Кайсы бир тараптан тоок кукулдады. Аялга туулган айылы элестеп, торсоңдоп ойногон курагындай жыргай түштү.

– Өөх-хх, – деди аптап эми жанын сергиткен керимсел сыяктанып.

– Жан деген эмне? – Эсине келгенсиди. Өзүнөн сурады. Көзүнө желим бөтөлкөлөргө куюлган сүттөр элестеди.

– Жок! – деди туталана.

Үйүнүн босогосун аттап, ирегесине жалп отураары менен чөнтөктөрүнөн чыгарып, этегине таштаган бир беш, он сомдуктар элестеди.

– Жок! – деди. Өпкөсү алкымына тыгылды. Кайрадан сөөктөрү зыркырай баштады.

Чырпык минип, чырпык камчыланып, көчөнү чаңдата жүгүргөн уулу элестеди.

Жылмайып алды.

Жылмайган боюнча денеси эркин жайылып, сунала жатты.

– Ой! – деди бешимде жумуштарынан кайтып, маршруткадан чогуу түшүп, бирге басышкан эки адамдын бири теректин түбүн элтейе карап.

– Тиги сүт саткан кемпирби?!

– Ооба, – экинчиси корккондой кетенчиктеди.

– Сыягы, эчак кеткен го, – деди биринчи көргөнү.

– Ошондой... – Экинчиси үйүнө безчүдөй кайсактады.

– Бул кемпир, жетимиштен өткөнчө сүт сатып кыйкандабай, үйүндө жатып өлбөйт беле, – деди базардан келаткан жаш келин.

– Үйүндө жашоосу төп болсо көчө кыдырып, сүт сатпас эле, – тикмечи аял келинди жактырбаганын билгизбей чогулгандарга кайрылды. – Сөөгүн бул жерге калтырбай «Тез жардам» чакыралы. Ит-куш дегендей...

– «Тез жардам» жаңы конуштагылардын өлгөнү түгүл сыркоолоруна келбесин унутуп койдунузбу?! – Четтебирээк турган кызымтал жигит ачуулана сүйлөдү.

– Кайсы айылдан экенин билгениңер барбы? – деди улгайган адам.

– Апам бир жолу сураса жекендиликмин деген, – деди өспүрүм.

– Байкуш кемпир, – дүлөй чалдын келини шыпшына кейиди, – кембагалдыгына карабай ыймандуу, боорукер болчу. Эми минтип, талаадан кетти.

– Бекболот, – деди улгайган адам, – сенин кол арабаң чоңураак эмеспи. Соопчулук үчүн алып келе кал. Караңгы түшөлөктө кемпирдин сөөгүн Жекендиге жеткирели. Жеткирбесек күнөөлүү болобуз. Кудай бизди кечирбейт. Тирүүлүктөгү милдетибизди аткаралы.

«Жан деген эмне?..»

ТАЯКЕ, КАНТЕСИҢ?

(Аңгеме)

Шүкүрдүн жөтөлү адеп жеңил чыкканы менен кичинеден ыкшытып атып, адаттагыдай эки бөлмө квартирасына толду. Дубалдар да киркилдей кошо жөткүрүп аткансыды. Чеке тамырлары тарсайып, деми кыстыга үздүктү. Эки бүктөлө сүйрөлүп, терезесин кыйнала ачты да,

тарпы чыккан диванына шалак отурду. Сай-сөөгү сыздаганда ушул диванга күндүр-түндүр будалана оонайт. Арман-мунун төгөт. Жанын жай алдырууну суранат. Бир жыл мурда бир бөлмөсүнө эки студент жигитти караан тутуп акысыз киргизген. Алар лекция, семинарлардан кийинки шатыра-шатман тиричиликти жактырып, кетип калышты. Селсаяктардан киргизип алууну ойлоду. Издештирди. Бирок алардын баары ичмидиктин кулу экен. Колго илинерин таппады. Шүкүр жөтөлү токтогон соң бул жолу да буту-колун тарталбай, шалдырап көпкө отурду. Кара тер басты. Көзү жылтыраган менен акыл-сезими кайдадыр житип, отура берди бардын жогу, жоктун бары болуп. Квартирасы да кеч күздө малчылар көчүп кеткен сары өтөктөй, сампарлаган карды күтүп аткансыды. Кезинде, өзгөчө кызы Бекинай төрөлгөндөн тарта ушул эки бөлмөгө батпай бапырашчу. Зайыбы Тубар ресторанда ашпозчу эле. Мейман чакырышканда Тубар дасторконду ресторандыкынан өткөрө даамдуу жана ширелүү тамак-аштарга толтуруп, ажарына чыгара шөкөттөчү. Шүкүр Тубардын сарамжалына ыраазы боло, меймандардын тамак-аштардан таткана жешкенинен ыракат алчу. Өзү троллейбус айдачу. Тубар экөөнүн ой-тилектери төп келишип, колдору жеткенге ыраазы болгон карапайым адамдар эле. Кызы Бекинай жогорку билим алса дешкенде, кыялдан чындыкка, чындыктан кыялга бата кужурашып, уктабай таң атырышчу.

Бекинай орто мектепти алтын медаль менен бүтүп, Москвадагы Ломоносов атындагы университеттин экономика факультетине өттү. Шүкүр менен Тубардын ошондогу кубанычы, бакытка балкыгандары бүгүнкү күнгө чейин ага-туугандарынын, көчүп кеткен кошуналарынын, акыркы жылдары экен-токон көрүшкөн жолдошторунун эстери менен кетпейт. Алар кайда жүрүшпөсүн Шүкүр менен Тубардын ошол кубанычтарын кеп кылышат. Суктанышат. Чачырап кеткендерине өкүнүшөт. Унчукпай калышат.

Бекинай үчүнчү курста окуп атканында, Тубар ресторанда иштеп атып эле капыл-тапыл жүрөгү токтоп, каза болду. Ресторан чоочун колго сатылып кеткен эле.

– Сени жалгыз калтырып, кайра окууга барбайм, – деди Бекинай энесин жайына койгондон кийин атасынын жанында отуруп, эзиле ыйлап.

– Баргының кызым, – деди атасы каңырыгы түтөй, – энең сенин Ломоносов университетинен диплом алышыңды Кудайдан күнүгө тилечү. Дипломунду көргүсү келчү. Көзү өтсө да тилегин ишке ашыр.

– Сен кантесиң, – деди Бекинай сөздөрү үзүлө бышактап, – бутуң ооруп, троллейбус да айдабай калдың?

– Майыптык пенсиям бар эмеспи. Дагы эки жерге күзөтчү болсом, алардын айлыгы сага жетет.

– Атакем ай! – Бекинай атасын кучактай солуктады.

– Болду эми, ыйлаба, – деди атасы Бекинайдын көз жашын сүртө чекесинен өөп, өзү да жашый. – Жолго камын. Жөнө. Менден кам санаба. Жаш бала эмесмин.

Ошентип, Бекинай кыйнала-кыстала окуусуна жөнөп кетти. Ишканалар: «Жаштар керек», – деп Шүкүрдү күзөтчүлүккө албады. Акыры шаардыктардын, шаардын тегерегиндеги дачаларын кыдырды. Бири жер каздырса, бири короо-жайын тазалатты. Шүкүр табылган жумуштардан баш тартпады. Айрымдары каатчылыкты какшана күн болжой, иттен узатып, кызмат акысын толук бербеди. Бергендери кеңешип алышкансып, өңү өчүп, үлдүрөгөн сомдордун майдаларынан жылмая сунат. Шүкүр илбериңки алат. Бир жолу балжайган сары жигит кароосуз калган дачасындагы бүлүнгөн үйүн оюндагыдай оңдотту. Жерин түздөттү. Эсептешүүгө келгенде сары жигит Шүкүргө жайдандай суроо узатты.

– Долларды көрдүң беле?

– Жок, – Шүкүр көрөлөктиги үчүн бети чымырай, тартына жооп берди.

– Тамашалап атасыңбы, ыя? – Жигит кабагын чытый жүлжүйдү.

– Чындыкты айттым, – деди Шүкүр.

– Анда эмгек акынды доллар менен төлөйүнбү? – деди жигит чоң жакшылык кылчудай кыбындап.

– Мейли, – деди Шүкүр.

Жигит шымынын чөнтөгүнөн бир топ баалуу кагаздарын сууруп чыгып, арасынан бешөөнү тандай, Шүкүргө сунду.

– Ырахмат, – Шүкүр кагаздарды элжирей алып, ыраазы болду.

– Доллар деген ушул, – деди жигит багжаңдай, – кереметтүү акча! Колун түгүл, жүрөгүң ысыйт. Бердим. Алдың. Жолуң ачык!

Шүкүр ашыга шаардык почтого келди.

– Акча жибересизби? – Кассада иштеген аял терезечеден жылмая каранды. – Кызыңыз эмгегинизди актаса экен.

– Актайт, актайт, – Шүкүр кубана сүйлөп, долларларын берди.

– Башка жокпу? – деди аял көзүн чекчейте.

– Бардыгы ушул, жыйырма күндө тапканым, – деди Шүкүр.

– Эмне жумуш жасадыңыз? – Аял кыжаалаттана сурады.

– Бир жигиттин дачасындагы чалдыбары чыккан үйүн оңдоп-түзөп, жерин иретке келтирдим. Үйү тыпырайып, жери мизилдеп калды. Ылай, цемент, балта, керки менен да, күрөк, тырмоок менен да алпуруштум. Аянбадым.

– Жигит болбой жерге кирсин! – деди аял долларларды Шүкүргө кайра берип. – Азыр барып, ушулары менен аны бетке урунуз!

– Эмнеге?! – Шүкүр таң кала сурады.

– Бул болгону беш доллар, – аялдын «жигитке» ачууланганы үнүнөн да билинди. – Бирөө азыр биздин он бир сомго татыйт. Бардыгы элүү беш гана сом. Ал шыпыр, сиздин бир күндүк эмгегинизди да кайтарбаптыр.

Шүкүрдүн бут алдынан жер көчүп, денеси терге чыланды.

– Нааданга токтоосуз барыңыз да сыйың менен эмгегимди кайтар, болбосо сотко берем деп катуу-катуу айтыңыз, – деди аял.

Шүкүр аялды элтейе карап алып, башын чайкады.

– Сизге окшогон момундарды ошол сыяктуу акмактар тебелеп атканын түшүнсөнүз боло! Сиздин эмгегинизге ал чардап, кызыңыз тьякта, сиз бьякта ачка жүрүшүнөр керекпи? Барыңыз.

– Барганда андан да, соттон да майнап чыкпайт. Кармашууга өмүрүм жетпейт, – Шүкүрдүн үнү кардыга пас чыкты. – Өзүмдө да айып бар. Канча экенин жана канча сомго оошорун сурабагам.

– Эми кызыңыз машаяктын кесепетинен Москвада тентирейби? – Аялдын жүзүн өкүнүч чайыды.

– Жок, андай болбойт! – «Тентирейби?» деген сөз Шүкүрдүн жандүйнөсүн дүрбөлөнгө түшүрө, тула-боюн чымыратты. – Үнөмдөлгөн акчам бар, – үнү ишенимдүү чыкты, – үйгө барып келгенден ышынып турам. Эртең жөнөтөм, – алдангандыгы үчүн ичи каарылды. – Аман туруңуз, – аялга жалтайлай көз таштап, жылмайган болду да эшикти көздөй басты. Аял улутуна узата карап: «Менин колумдан да эч нерсе келбейт» – деп ойлоду өзүнөн өзү ыйлагысы келип.

Шүкүр ошондон кийин доллар деген сөздү укса чочучу болду. Балжагай сарынын энчиси бар дача тарапка бут таштабады. Бир далай оозу күйгөн соң күндүк эмгек акысын күндө алууга үйрөндү. Кызы төртүнчү курсту аяктады. Бирок жол кире тартыштыгынан жайкы эс алууга келбеди. Басмаканада жумушчу болуп иштеп атканын айтып: – Акчаны мен керектегенде гана жибер. Өзүңдү бак. Айлык акы алганымда пасылка салам. Окушума да жетет, – деп кат жазып жиберди.

Баары бир Шүкүр тынч жатпады. Кызы экөөнө көрөңгөлүк каражат чогултуш үчүн жанын сабай берди. Кечинде үйүнө кирери менен эшигин ичинен бекитип, диванга көчүк басат да боосун билегине орой, колтугуна кыскан баштыгындагы акчаларын алып чыгат. Чөнтөгүнөн чөнтөкчүлөргө нечен алдыргандан кийин колтугуна кысып калган. Бир, беш, он, жыйырма, элүү сомдуктарды бармак, сөөмөйүн тилине тийгизип алып, өз-өзүнчө бөлүп алган соң санай баштайт. Жүз сомдук чанда кездешет. Ыпыраган акчалар бармак, сөөмөйүн нымдап турбаса бири-бирине жабышып, оной-олтоң саналбайт. Санап бүткөндөн кийин ар бир бөлүкчөнү мурдакы жуктарына кошот. Ушундан кийин гана жуунуп-таранып, тамактануунун камын көрөт. Акча санап аткан күндөрүнүн биринде катуу жөтөлдү. Жөтөлү көпкө созулуп, алсырай түштү. Алсырап отуруп, күчүркөнө туруп, суу жутту да санагын кайра улады. Ошол жөтөл ошол боюнча жабышты да калды. Үч-төрт айдан кийин догдурга барса, өпкөсү учук оорусунан жабыркап атканын айтты. Дарынын тартыштыгын жана кымбаттыгын божурады. «Азырынча жабык» – деп күңкүлдөп

койду. Шүкүр ошо күнкүлүнө сүйүндү. Оорунун кайдан пайда болгонун башын катыра териштиргени менен быпыраган акчалардан жукканы оюна келбеди. «Эпаадам ачык болгондо...» – деп Бекинайынын алыста жүргөнүнө, иш таап алганына кубанды. Дидарын көрүүнү эңседи. Кусаланды. «Бүтөрүнө бир жыл калды. Чыда!» – деп өзүнө кайрат берди. Жумушту мурдагыдай үзгүлтүксүз издөөгө күчү жетпеди. «Атадан алтоо болсо да, ар жалгыздык башта бар» дегендей автопаркта чогуу иштеп, чогуу квартира алган сырдына, кадыркеч кошуналары көз жаштарын шыпыра квартираларын сатып, туш-тушка кетишкен. Жаңылары камандай дүмүрөңдөшүп, саламга келишпейт.

Аркы-беркини сыдыра ойлонуп атып, эки жылдан бери көрүшө элек Ак-Суу районундагы эжеси Кайырга бармай болду. Эжесинен башка бир тууганы жок эле. Жездеси өтүп кеткен. Автобекетке атайылап эртелей келип, автобустагы бир кишилик орунга билет алды. Оюнда бирөөгө жанаша отуруп, жүдөткүсү келбеди. Бир топтон кийин жүргүнчүлөр котолой күткөн аялдамага «эски малдын көзүндөй» союздук автобус келип токтоду. Айдоочусу эшигин ачык калтырып, тургандарга карап-карабай: «Орун ала бергиле» – деп диспетчер жакка басты. Автобус заматта толду.

– Туугандар, орундук жетпеген жүргүнчүлөрдү алууга караманча укугум жок. Билет алып, кийинки автобусту күткүлө. Шашсаңар менчик маршруткарлар кыйма-чийме, – деди айдоочу салонго кире сала колундагы кагаздарын кабинасындагы чөнтөкчөгө салып. – Отургандар билетинерди көрсөткүлө?

– Мына, айланайын, – Шүкүр билетин көйнөгүнүн төш чөнтөгүнөн алып, колун жогору созду. Орду жоктор кыйыла кетип атты.

– Шүкүр таякемсизби?! – деди айдоочу үн чыккан жакка жалт карап.

– Оо, Субан турбайсыңбы! Көз кургурум түзүк көрсө, бая эле таанымакмын, – Шүкүр калдастай турмакчы болду.

– Отура бериңиз, таяке! – күлмүндөгөн Субан Шүкүргө эки аттап жетти. Бала кезиндегидей чекесин таякесинин төшүнө тийгизе эркелей калып, жүзүнөн сылаган таякесинин оң колунун манжаларын секин кысты. Бирок манжаларынын жайкы саратанга карабай муздай муздактыгына маани бербеди. Шүкүр сүйүктүү Субанын өпкөндөн тартынды.

– Жаңылбасам, биздикине баратасыз, туурабы? – Субан терисине батпай кубанып турду.

Шүкүр жамажайы жайыла башын ийкеди.

– Апам ченебей сүйүнөт. – Субан жетиналбай бапыраңдады. – Бала чагымда абдан олбурлуу көрүнчү элениз. Бул автобусту айдаганыма эки айга чукулдады. Апам: «Таякеңе учураша кел» – деп дайым эскертет. Ырас, бир ирет барсам, эшик бек экен. Анан чолоо тийбей дегендей... Кечирип коюңуз, таяке?

– Ойноп жүрдүң беле, кечирбегендей. Кечирим сурабасаң да эч кандай таарынычым жок, – деди Шүкүр ак жарыла мээрин төгүп.

– Келатканыңыз сонун болду. Эми иш ордума барайын. Жолго чыгарга убакыт жетти, – деди Субан.

– Ошент айланайын, – арт жактагылардан бирөө үн салды.

– Жолубуз шыдыр болсун! – деди Шүкүр.

Автобус демейкисиндей карчылдап келатты. Айрым жүргүнчүлөр үргүлөй баштады. Чакан баштыктарынын оозун ачып, тамактангандар да болду.

– Таяке, Бекинай быйыл окуусун бүтөт да? – деди Субан.

– Ооба, ооба, – Шүкүр дилгир жооп берди.

– Оо, Москванын тарбиясын алып, дипломго ээ болуш оңойбу! Буюрса Бекин даражалуу адам болот. Мыкты окуп, тырышчаак.

– Айтканың келсин! – Шүкүр жээнинин каалоосуна толкундана ойго батты.

Курорттук жайлар менен айылдардын улам биринен өтүп, экинчисине жакындай бергендиктен Субан карегин жолго кадап, үндөбөдү.

– Таяке, – деди айыл-апасыз ээн жолго түшкөндө кулагын төшөй үн салып. Жооп болбоду.

– Уктап калды, – Шүкүрдүн арт жагындагы орундукта эжеси менен отурган өспүрүм жабышып бараткан кирпичин ирмегилей жооп берди.

– Эмесе, тынчыңарды албайын. Эс алгыла, – деди Субан жалпы жүргүнчүлөргө кайрыла. Ичинен таякесин үйүнө жеткенде гана ойготуп, өзгөчө маанай тартууламай болду. Райондук бекетке графиктен кечикпей келди. Автобусту гаражга таякесин үйгө жеткиргенден кийин коюуну оң тапты. Уулунун автобус менен келатканын аш үйүнүн терезесинен көргөн апасы чочулай элендеп, тосо чыкты.

– Таяке, үйгө жеттик! – Субан автобусту токтотоор менен Шүкүрдүн жанына келип, ойготмокко ийинден тартты. Солк этпеди. Экинчи тартканында катыган дене тизесине жыгылды.

– Таяке-ее, кантесиң?! – Субандын ач кыйкырыгы айылды каптап кеткенсиди.

Калемисынак

ТЫҢЧЫ КУМУРСКА

(Новелла)

Темирлан БЕЙШЕНОВ

1978-жылы Токтогул районунун Бала-Чычкан айылында туулган. Москва шаарындагы Орусия мамлекеттик курулуш университетинин юридика факультетин бүтүргөн. 1998-жылдан тартып, Орусия Федерациясынын Саха-Якутия Республикасынын Якутск шаарында жашайт.

Прозалык чыгармалары кыргыз басма сөз беттеринде жарыяланып келет. Журналыбызда алгачкы ирет жарыяланууда.

Баштыкты апам аябай бекем ороптур, чаң суу тийбесин дегени го же бирөө жарым албасын дегениби, айтор, бир топ кыйналып жатып ачтым. Баштыктын ичин ачып, курут, мөмө-жемиштердин кургатылган кагы, эки жүн байпак, ичинде бир картык сары май, дагы биринде кожогаттан кыям бар экен. Баштыктын түбүнө гезит-журналдарды, мен сураган китептерди салыптыр.

Картыктарды сынбасын деп байпак ичине салган апамдын тапкычтыгына, жылуу жүн байпак менен издеген китептерди жөнөтүп жибергенине ыраазы болуп, аларды улам биринин артынан бирин кармалап, кучактап, апамды сагынып, аяп, көзүмө жаш толо түштү. Картыкты ачып, кыямды жыттадым да, көпкө башкача болуп турдум, Ата Мекендин, мен өскөн тоонун жыты бур этти. Дагы-дагы жыттап, сагыныч, көкүрөк эңсөөм канбай, көз жашым тып этип апамдын байпагына тамды. Мен чочугансып эки жагымды карап алдым да, колум менен көз жашымды аарчып, үйдө бирөө бардай кооптонуп, анан кайра өзүмдүн жигиттик кайратыма келдим. Чай кайнатып, мөмө-жемиштен какты ачып, өрүк кагынан оозума салып, көз алдыма тоо аралап кожогат, карагат терип жүргөн балалык күндөр элестеп жатты. Бактылуу балалык элестеримди,

сагынычымды чайдын кайнап шарактаганы бузуп кетти. Чайга кожогат кыямынан кошуп, тамшанып ичип, сары майды ачып, куруттан, алма, өрүк кактарынан жеп, гезиттерди барактап, өзүнчө эле телегейим тегиз болуп, эмеле күздүн суук шамалына тонуп, иштен чарчаганым унутулуп, мен өзүмдү Кыргызстанда жүргөндөй сездим. Бөлмөнүн ичи бүт кожогат-карагаттын кыямына буруксуп, Ата Мекен, тоо, айыл, биздин алма бак жыттанып калды. Аттин, адам деген барды жокто билбеген пенде турбайбы! Пендечилик дегендин мааниси өзү ушунда экен да! Туулган жердин ыйыгын алыста жүрүп, бөтөн эл, бөтөн жерде сезип туюп отурам. Гезиттерди карап отуруп: «Кыргыз жерим, качан сен жөнүндө жакшы сөз угуп, үмүт жылдыздарыбыз жанып, келечегиң тууралуу жакшы кабар окуур экенбиз?» – дегим келди.

Өрүк как алайын деп баштыкка кол салып баратып токтоп калдым. Карасам, баштыктан бир кумурска жөрмөлөп чыгып келе жатат. Мен өз көзүмө ишенбей карап, таң болуп, сүйүнүп кеттим. Ооба, кадимки эле кумурска. Биздин кыргыз жеринде жайнап жүргөн кызыл-кара түстөгү кумурска. Баштыктын оозунда туруп алып, буттары менен башын таза-лапшы же чайкаппы жатты, айтор, бир нерсени сезип, башка жакка келип калганын туйгандай же аба ылгагандай ордуна жылбай көпкө турду. Мен ичкен чайымды унутуп, сагынычым ого бетер ойгонуп карап турдум.

«Э-э, боордош, мекендеш, сен кайдан адашып? – деп сөөмөйүмдү тоссом, тигил буттарын тийгизип учурашкансыды, таңгалычтуусу – качкан жок. – Сен эмне мени тааныйсыңбы же мага келдиңби? Сен эмне мага окшоп иштегени келдиңби? Кыргыздардын баары эле Орусияга кетип атат, барып көрүп-билип келчи, жакшы болсо биз да аркандан барабыз деп, сени чалгынчы кылып жөнөтүштүбү?»

Көптөн бери эч ким менен сүйлөшпөй зериккендиктенби же сүйүнгөндүктөнбү, мен кумурска менен кумарланып сүйлөшүп жаттым. Кумурска жозунун үстүн аралап тегеренип жүрдү. Мен аны таза картыкка акырын салып, бөлмөгө алып келдим. «Мына, өзүң көргөндөй, менин жашоом ушундай. Бул керебетке мен жатам, буга Курал байке жатат... Эмне?.. Ооба, кыргыз, тиги көшөгөнү тартып, Бакыт байке аялы Венера жеңе менен жашайт. Биякта бөлмөнү батирлөө кымбат, ошондуктан ынтымакташып алып бул бир бөлмөлүү батирди төрт адам ээлейбиз. Курал байке мени менен курулушта иштейт. Бакыт байке айдоочу, аялы ашка-нада иштейт. Мен бүгүн сени тосуп алайын деп жумушка барбадым...»

Кумурска уккансып кыймылдабай картыктын ичинде мени карап турду. «Сүйлө, жердеш, айылда эмне жаңылык? Күзгү түшүм кандай болду?..»

Мен чалгынчы досум менен күзгө чейин жашадым. Анан бир күнү Бакыт байкени узатып аэропортко келдим. Бакыт байке менин «чалгынчы инимди» апамдын колуна бериңиз деген суранычыма минтип жооп берди:

– Ой, иничек, мынча эмнеге кумурскага жан тарттың? Эч кам санаба, мен сенин жандүйнөңдү түшүндүм.

– Ыракмат, Бакыт байке, айылга барганда телефон чалып коюңуз, макулбу?

– Ооба, макул, иничек, өзүңдү кара, – деп Бакыт байке каттоо бөлүмүнө кирип кетти.

Айнек каалгадан Бакыт байкенин колундагы баштыкты карап, мен чалгынчы досумду кыя албай турдум. Кечинде мен апама телефон чалдым:

– Алло, апа, жанагы кумурсканы өз уюгуна кошуңуз... Ооба, ошол алмуруттун түбүндөгү уюкка...

– Алда, балам ай, сен кумурсканы эмне кыласың?.. Ооба, сен айткандай кылам, деги сен качан келесиң? Ден соолук, иштериң кандай?..

Апам менин сөзүмө көңүл бурбай, менин ал-абалымды сурап жатты. Апама менин акыбалым кызыктуу болсо, мага чалгынчы досум же жөнөкөй кумурска кызыктуу болуп турду. Ошол кичинекей макулдуктун, адашкан жандын жашоосу мени чоң түйшүккө салып, ойлондуруп жатты. Мага ошол кибиреген кумурсканын адашкан жашоосу менин өзүмүн жашоомдой, менин келечегимдей сезилди. Ушул макулдукту да бөтөн элгежерге ыраа көргүм келген жок, анткени мен бул бозгун жашоосун көрдүм.

– Апа, өз уюгуна кошуңуз, убал, – деп безилдеп, анан мен тамашалардым. – Ал менин иним болуп калды, сүйлөшсөңүз, ал бияктагы мендеги кабарларды айтып берет.

– Мейли, айланайын, дагы эле баягы бала кыял бойдон турбайсыңбы? – деди апам.

Ал эми мен болсо тынбай сайрай бердим:

– Апа, көрдүңүзбү? Чалгынчы эмне кылып атат?.. Апа, телефонду Бакыт байкеге бериңизчи... Алло, Бакыт байке, чалгынчы эмне кылып атат?..

– Кыймылдабай турат, эмнегедир кошула албай атат.

– Эмнеге? Мүмкүн, алар башкадыр?

– Чалгынчы булардан кичине өзгөрүп, бозоруп, агарып калыптыр, баары келип учурашып атат окшойт. Иничек, баары жакшы, иши кылып мушташып-чатакташкан жок...

Нары жактан апамдын:

– Ой, телефонунун акчасы кетти го... Ушу кумурскага да ушунча күйөбү? – деп кобуранып кейип жатканы угулду.

Бакыт байке ага болбой күлүп калды:

– Эй, иничек, досуң болсо уюгуна кирип кетти, көп ойлоно бербей...

Мен эмнегедир кубанып «өх!» дегендей болдум: Бакыт байкеге ичинен ыракмат айттым.

ДОСУМДУН СҮЙҮҮСҮ

(Аңгеме)

Менин Якутск шаарына келип, бардык кыргыздардай эле курулушта иштеп жатканыма беш айдай убакыт болду. Мага окшоп Кыргызстандын булуң-бурчунан бөтөн жерге, бөтөн элге келген мекендештер менен чогуу иштеп, өзүм курактуу балдар менен достошуп, жумуштун кызуу өтүп жатканда, ушул каргашалуу окуя болуп кетти.

Бир бригадада он сегиз курулушчу топтолгон, шыбакчы менен жардамчысы бар, тажик, кыргыз, өзбек улутундагылар бардыгыбыз курулуш ишканасында иштегенибизге эки айдын жүзү болду. Биз тогуз кабаттуу тамдын ичи-сыртын шыбап жатканбыз. Баарыбыз иштейбиз деп келген жанбыз, жумушту тез эле арбытып, мөөнөтүнөн мурун бүтүрмөкчү болуп турганбыз. Анын үстүнө көпчүлүгүбүз курулуштун короосундагы катар коюлган вагондо жашап, түнү ондорго чейин иштешчүбүз.

Кыргызстандын көл тарабынан келген өзүм курактуу Улан деген бала экөөбүз чогуу ылай жасап ташыйбыз. Улан шыбакты билгендиктен мага дагы үйрөттү. Иштейм деп келген жаным мен шыбакты тез эле үйрөнүп кеттим. Чогуу жашап, чогуу тамактанып жүрүп Улан экөөбүз эгиз козудай ынак дос болуп калдык. Экөөбүз тең жаш болгондуктан, колго жеңил, бычакка сап демекчи, бизди жумуш башындагы эң оор жерине ылайга коюшту. Кийин иш кызып, адам көбөйүп, шыбаганды билбегендер келгенде, биз шыбакка өттүк. Шыбакты анча-мынча үйрөнүп калган мен өзүмдү устадай эле сезип, бой көтөрүп калдым. Буйрук бере салып, кээде ылайды алып келгиле деп кыйкырып да коём. Бир караганда шыбак жеңил көрүнгөнү менен чынында эле оор иш экен. Ыргыткан ылайынды дубалга чаптай салуу, ыгы менен тез шыбоо, анан аны тегиздөө, түздүгүн текшерүүчү аспабы менен оңдоо, ошондон кийин суу чачып сүртүү, айтор, бүт денең керээли-кечке кыймыл менен болот. Шыбакка ыңгайлап дубалды даярдоонун өзү эле чоң өнөр, жумуш, убакыт. Айылдан келген толмоч бала элем, арыктап кеткенимди өзүм да билбей калдым. Шымымды кур менен эмес, жип, зым менен байлап алам. Математика сабагын өтчү Бекмат агайымдын сөздөрү алигиче эсимде:

– Эй, кийин там шыбап, нан таап, оокат кыласыңар, ошондо иштеген мээнетинерди алдатып жибербеш үчүн муну эсептеп, үйрөнүп алгыла, – деп ал киши геометрия сабагынан мага окшогон билбегендерди жемелеп айтчу.

Билбейм, эмнегедир математика сабагына кызыкчу эмесмин. Мына эми шыбаганды да, эсептегенди да үйрөндүм: турмуш агымына кошулганда адам баласы өзү эле үйрөнүүгө бел коёт экен.

Улан досум экөөбүз бири-бирибизге сыр айтышып, келечек ой-максаттарыбыз жөнүндө сүйлөшүп жүрдүк. Ал көбүнчө сүйлөшкөн кызы тууралуу айтып берчү эле. Досум ал кызды чындап сүйөрүнө мен ишенчүмүн, анткени күндө кабарлашып, жок дегенде SMS аркылуу сүйүүсүн билдирип турчу. Телефон менен сүйлөшүп жаткан досумду көрүп, мен дагы өзүмдүн жактырган классташ кызымды, ага айта албай калган сүйүүмдү эстей кеттим. Мен дайыма өзүмдүн тартынчаак, түнт мүнөзүмдү бир сыйра жек көрүп алып, анан ыр дептеримди ачып, айта албай калган сүйүүмдү ырга айландырып жазып коюп, ошондон кийин гана уйкуга кетчүмүн. Досум куудулданган, дардаңдаган шайыр жигит, дайыма сергек жүрөт, эртең менен эрте турат, туруп эле телефонун карайт дагы, анан музыка коёт. Анын жактырчу музыкасы – кыргыз классикасы, эстрада. Эртең мененкисин ал «Түшүмдө» деген ыр менен таң азанда ойгончу. Улан менен дос болуп, чогуу жашагандан бери мен дагы күндө ошол музыка менен ойгонуп, жуунуп, тамактанып, дагы бир жумуш күнүмдү баштачумун. Күндө уга берип бул ырларды мен жатка билчүмүн. Жандүйнөңө жагып турган ыр болсо, аны түшүнүп кереги эмне: чогуу жашаган тажиктер да кыргыз ырларын суранып, Уланга улам койдуруп угаар эле. Анын сүйлөшкөн кызы музыкалык окуу жайда окугандыктан, Уландын телефонунда кыргыздын ырлары көп боло турган.

Ушул жерде жашап, тамак жасап жегенибизден улам биз бригадир экөөбүз ай сайын эки жолу азык-түлүк алганы дүң соода базасына барчубуз. Билбейм, балким, мен орусча жакшы сүйлөгөнгөбү, жаштыгымабы же шаарды тез өздөштүрүп кеткенимеби, айтор, бригадирибиз мени дайыма ээрчитип алчу.

Август айы бүтүп бараткан. Биз азык-түлүк алып, машине жалдап келсек, курулушта ызы-чуу, адам көп, бир тез жардам машинеси курулуштан чыгып кетти. Прорабдын вагонунун алдында милийса машинеси турду. Бригадир байке мага азык-түлүктү бүт түшүрүп, таксини жөнөтүп жибер, мен барып келейин, эмне болду экен деген бойдон шашып басып кетти. Мен азык-түлүктү түшүрүп жатсам, чогуу иштеген Саттор деген тажик келип жардамдаша кетти. Мен андан орусчалап эмне болду десем, тигил мага карап, акырын гана Улан курулуш кулап кетти деди. Мен анын орусча сүйлөгөнүн жакшы түшүнө албай:

– Эмне? Ким? – деп жибердим.

– Досуң? – деп күбүрөдү тигил.

– Ал кайда? Улан кана? – дедим мен.

– Тез жардам алып кетти, – деди Саттор, анан жерде турган кутуларга отура кетти. – Ал өлүп калды...

Менин колумдагы куту түшүп кетти. Мен милийса машинесинин жанында тургандарга чуркап бардым да, бирге иштегендерден:

– Улан кана? – деп сурадым.

Баары биздин дос болуп жүргөнүбүздү билчү, ошондуктан алар сегизинчи кабат болчу дегенден башка эч нерсени айтышкан жок. Бригадир Саид аке менин жаныма келип:

– Врачтар келгиче эле каза болуп калыптыр, сегизинчи кабаттан кулаптыр, – деп ийнимден бекем кысып, мага кайрат айткандай болду.

Менин көзүмдөн жаш сызылып агып кетти. Буулугуп имарат ичине кирдим да, өксүп-өксүп ыйлап алдым. Мен жакын досумдан айрылып, курулуш имаратынын үстүңкү чатырчасында көпкө отурдум, эч кимге угузбай ыйладым. Досумдун шайырлыгын, өжөрлүгүн, сүйүүсүн да жашырбай мага айтып бергенин ойлоп отурдум. Мен да андан сыр катпай, бөтөн эл, бөтөн жерде экөөбүз ээрчишип, жашап, бири-бирибизге жөлөк болуп, анын мага шыбакты үйрөткөнүн, андаба карматып жатканын, эртең менен мени чиркей болуп ойготконун эстеп, анын музыкалары көз алдыма тартылып жатты.

Сегизинчи кабаттагы экөөбүз чогуу иштеген жерге барсам, ал кармап иштетчү андабасы терезенин текчесинде туруптур, мен аны колума алып, ажалдан өч алуу үчүн бирдеме издегенсип, Улан иштеген жерди аралап жүрдүм. Дубалдын бурчунда кол телефону илинип туруптур. Бул Улан досумдун телефону болчу, аны алып көпкө кармап турдум, досум экөөбүз чогуу өткөргөн күндөрдү ойлоп, тагдырдын бул дүйнөгө шум ажалды жаратып койгонун мурун уксам да, мына эми өз көзүм менен көрүп, досумдан ажырап, ажалдын алдында алсыз өксүп турдум.

Тез аранын ичинде күйпөлөктөй түшкөн курулуш жетекчилери тараткан кагаздарды окуп биз кызыктуу нерселер менен кабардар болдук. Көрсө, жумушка алаардан мурда коопсуздук эрежелерин түшүндүрүп окуткан эч ким болгон эмес турбайбы. Жаңы жумушка орношкондо прораб кол койдуруп алган кагаз, көрсө, ушул мааниде экен. Бизге окшогон түшүнүгү тайкы, билими чала балдар: «Доом жок, өзүм күнөөлүүмүн» – деп кол коюп берген кагаз, көрсө, ошол экен. Орусча араң «да», «нет» дегенди сүйлөгөн жалданма жумушчуларга бул эч нерсе эместей эле сезилген.

Ошол күнү эч ким жумушка чыккан жок. Милийса сурап, жазчу кагаздарын жазып, кетип калды. Баарыбыз аза күттүк. Биздин ишке дагы, кечки тамакка дагы табитибиз жок эрте жаттык. Курулуш ишканасы Уландын сөөгүн жөнөтүү иштеринин баарын мойнуна алып, кыргыздардан бергени берип, бербегени Кудайдан болуп, ынтымакчылык жетекчилери чуркап акча чогултуп, Уландын эжесине берип, сөөгүн жөнөтүштү. Мен эжесине берем деп жатып, телефону унутулуп калыптыр. Курулуштан үч күнгө жумуш убактылуу токтотулат дегенинен, мен жуунуп алайын деп жердеш байкемдин үйүнө баргам. Эмнегедир курулуштан алыс болгум келип, ал жерде калууну каалабадым. Жердеш байке базарда соода кылчу, биздин айылдан болгондуктан ал мени иним деп сыйлап турчу, анын үстүнө бир уруудан элек, андайды кыргыздарда тууган деп коёт эмеспи.

Жумасына бир-эки жолу келип, ваннасына жуунуп кетчүмүн. Кээде Улан экөөбүз келчүбүз. Мен Уландын кабарын угузуп, биз байкем экөөбүз бата кылдык. Жуунуп, мен көпкө отурбай кайра кетип калдым, байкемдин аялы анча жага берчү эмес, ичи тар неме эле, дасторконго нанды да ченеп туурап койчу, жүзүндү эмес, оозунду карап турчу. Күтүлбөгөн бардык нерселерден айрылуу үчүн мен өзүмдү алаксытмакка шаарды аралап жөнөдүм.

Жолдо баратсам телефондон кат келди, ким болду экен деп телефонумду алсам, эч нерсе жок. Бул кайдан деп күрмөмдүн чөнтөктөрүн сыйпалап аңтарсам, Уландын кол телефону колума урунду. Өзүмө келип, менде эмес беле дегендей алып карасам, кат бар деген белги. Ойлонуп турдум да, катты ачтым.

«Мамалак, эмне дайның жок, кечээ сени түшүмдө көрдүм, мен сени жоготуп, таппай издеп жүрүптүрмүн. Менде баары жакшы, Бишкекте күн кайнап жатат, көчөгө басканга болбойт. Мен сени сагындым. Кечээ сенин сүрөтүңдү үйгө унутуп, кайра барып алып, сабакка кечигип калдым. Акчаны алдым, ырахмат, жардамыңа! ПОКА!» – деп жазылыптыр катта. Мен окуп алып, жолдун четине чыгып көпкө турдум, көзүмөн жаш айланды. Ошону менен ой баскан бойдон курулушка келдим, эмне кыларымды билбей курулушту айланып көпкө бастым, бир маалда телефондон кат келди деген үн чыкканда, мен башкача болуп кеттим. Мурун үйдөн кабар күтсөм, азыр алардан эчтеке деле күткөн эмесмин. Уландын кол телефонун карасам – кат. Ачтым. «Сен эмне катуу иштеп аткансың го, билесиңби, баягы сен берген китепти эми окуп атам, кызыктуу экен. Сен мени сагындыңбы? Же башка жан таап алдыңбы?» – деп жазыптыр. Мен жооп жазууну чечтим. «Салам, кандайсың? Менде баары жакшы, өзүң кандай? Бул жакта суук түшө баштады, мен да сени сагындым», – деп жаздым да, катты жөнөтө турган жерин баса албай көпкө турдум. Жазганымды кайра-кайра окуп, Уландын мурун жазган эски жазууларын карап, «жаным» деген эркелетүү сөздөрүн окуп, «салам» дегенди «жаным» деп алмаштырып, көзүмдү жумуп бастым. Кат жөнөп кетти. Мен эми жооп күтүп калдым.

Эмнегедир өзүмдү күнөөлүү сезип, ичимдеги күдүк ой жаныма тынчтык бербей койду.

Досумдун кызы экөөбүз эки айга жакын кат алыштык, анан жооп келбей калды. Кат алды деген да, жетти деген да жооп келбеди, мен аябай күттүм. Кеч болсо да кабар угуп, эми билиптир. Баары бир эртегедир-кечтир билмек, билиптир, акыры ушул болорун билгем, бирок эмнегедир кат күтө бердим.

Мен тигил кыздын досума болгон сүйүүсүнүн тунуктугун, тазалыгын билдим. Мен да досумдун атынан акыркы жолу: «Сени түбөлүккө сүйөм!» – деп жазгам. Туура кылдым дегем, досум үчүн, мүмкүн, мен өзүм дагы байланып калгандырмын бул сезимдерге. Анын ар бир келген каты мага дем-күч берип, кандайдыр бир толкун жандүйнөмдү толкутуп, ташкындап кетчү эле. Ар бир келген анын каты мен үчүн маанилүү болчу. Кыздын

чечкиндүүлүгү, акылдуулугу, сөз тапкычтыгы, бир аз кызганычы, өзү жазган ырлары, бөтөн жерде тентек болуп кетпегин деген тарбия макалдары мага эки ай бою тынымсыз келип турду. Ал акыркы каттарында: «Сенин үнүңдү сагындым, тел. чалчы, мүмкүн болсо», – деп суранып жүрдү, мен болсо шылтоо таап чалбадым. Баарынан да аны жоготуп аламбы деп коркчумун, билип калабы деп сестенчимин. Анын эң акыркы катында минтип жазылыптыр: «Менин ырларымды студияда жаздырдым, албетте, сен тандап жактырган эки ырды, эмнеге бул ырларымды жактырдың билбейм, алар мага анча деле жакшыдай көрүнбөйт. Университеттин залында ырдаган бир топ эле жеңил экен, анткени үч адам эле кабыл алышты. Кичине бөлмөгө кирип алып, каалашыңча бир ырдадым. Сен тоолорду жакшы көрөсүң го, ошол сен жактырган тоо арасында ырдап жүргөндөй ырдадым. Менимче, баары ыраазы болуп калды. Кудай буйруса, мен тилек-максаттарыма жеттим. Мамалак, сенин жардамың чоң, сен да тилеген максатыңа жетишинди мен каалар элем. Эртерээк дипломумду алсам, мен сага барам. Сенин бул жакка келчүдөй оюң, жазууларың жок го. Мен сени билбей жоготуп алуудан корком. Мамалак, сени жакшы көрөм».

Эртеби-кечпи, акыры билинем. Мен өзүмдү күнөөлүү сезип, бир орунга коё албай жүрдүм. Колумда дайыма эки телефон жүрөт: бири жалгыз энем менен кабарлашуу үчүн, бири жарык нур, шоолам, досумдун сүйүүсү менен кат алышуу үчүн?

Тумоолоп ооруп да калдым, башка жерде каралашкан адамың болбосо жаман экен: көптө барып айыктым. Ушунчалык байланып калган экенмин, катты аябай күттүм. Бирок кат келбеди.

Өзүм кат жазууга, телефон чалууга көп жолу чыгынып, анан эрким жетпей койду. Түшүмдө ар дайым кат жазам, бир кыз менен жетелешип ойноп жүрөм, бирок сүйлөшпөйм.

Бир күнү Кудайдын улуу майрамында мечитке баргам. Бардык мусулмандардай эле Курман айт майрамында мен да мечитке барчумун. Майрамдык намаз маалында куран дубалары менен кошо «Түшүмдө» деген кыргыз ыры дагы мечит ичин жаңырттып турду. Намаз бүтүп, баарыбыз дуба кылып жаткан элек. Мен ичимен Кудайдан кат келишин сурап, ой-максаттарымды тилеп, күнөөлөрүмдү кечирип кой деп бата тартып жибердим. Ошол маалда мага тааныш кыргызча ыр кулагыма угулуп калды. Ыр телефонуман чыгып жатканын көптө барып билдим да, ала коюп карасам, баягы тааныш номер. Акырын:

– Алло! – десем, кыздын назик үнү:

– Сиз кимсиз? – деди.

Мечиттегилердин баары карап калды, мен болсо кубанып, адамдарды аралаган бойдон эшикти карай сүйлөшүп кетип бара жаттым.

«Арча-2011» конкурсунa

Токто Мамбет

АТАКЕНИН АКБОЛОТ

(Тарыхый үчилтик)

(Уландысы, башы өткөн санда)

Көөкөрдөн кылгырта кымыз ууртаган Манап урпактары жымга келбесе да, ымга келип барат. Ушул тасмалдан эртелер аттанып кетсе да, эптүү сөз калтырган Санчы сынчынын пикири аларды муютпай коймок эмес. Кокту сайын корголоп, жалгыздап чапкан жигиттерди жапырт баш коштурууга убакыт керек. Ойроттон калган жаранын оозу жабылуу үчүн да убакыт керек. Азырынча ич ара кектешпей, бармакты кесе тиштеп, жалпы жоого жапырт чапчу күндү зарыга күтүүдөн башка арга жок. «Бар, тобокел!» айтып аттанчу кезең кечигүүдө, аттиң!

Маматкулдун буркан-шаркан ички кеги бекер кайнап жатыппы? Мындай кек Тынайда жокпу, Бердигул менен Дөөлөттө жокпу? Баарында бар, жалпы кыргыз журтунун тилеги – тууган жердин туурунда бейпил түтүн булатуу! Бирок ойлогон ойду кыстаган турмуш жеңип турган чактысы.

Сай-сайды кыдырып, сары тал башын сыдырып жүргөн Санчы сынчы булардан көп күйбөсө, асты аз күйбөйт. Көп билбесе, аз билбейт. Киндик каны тамган жерине кайткан кыргыз карааны калыңдаган сайын коңтаажынын кабагы түйүлүп, каары үйүлүүдө. Каарга минген коңтаажы Сыбан Рабдан кыргыз жерин кызыл канга сугарчу жаңы жорук чыгарууга дайын. Муну даана туйган Санчы сынчы кокту-колоттогу кандаштарын текши аралап, кабар айтууга үлгүрөр бекен? Жана Маматкулга абал «оомал-төкмөл» дешинин арты купуя. «Сак болгула!» дегени – сыр.

Анда дүнүйө шыр көпөлөк айланып кетет деп ким ойлогон...

Атаке кадимки кыраакы оюнчудай томпойду оң чыкыйына тийгизе, ортодо каланган шак чүкөлөрдү чачырата атчудай мээледи. Карышкыр ашык, не кар жиликтен кесилген «хан» чыркырап ыргый чыга жүрбөсүн четке? Ой!..

Ордодугу шак чүкөлөргө Атакенин томпою менен кошо кайдан-жайдан калмак жебеси бирге кадалды.

Капилеттен чагылгандай «жарк!» эткен ойрот жасоолдору ордону кыйратып, кыйкуулап кирди. Кара казанды көңтөрүп, ак боз үйдү антарып, агайындардын башына кайкы кылыч менен кызыл камчы үйрүп өттү. Кимди ким көрдү, кайырың чайырга, бейишиң тозокко айланды.

Ала-Тоодо биригүүнү эңсеген агайын Манап насили кайрадан алды-алдынан тал кармоого аргасыз. Ак кеседе кымыз калды төгүлүп, ак тилектер сөгүлүп...

Ордо чийинди кече татырактаткан калмак ноёндору чалма ыргытып, «ай-уйга» үлгүрбөгөн балдарды ат куйругуна сүйрөтө кетти. Аягынан атка сүйрөлгөн айыпсыз балдар арасында Тынайдын Атакеси менен Кучактын Абдыракманы бар эле...

Сыбан Рабдан коңтаажы бейпил жаткан берекелүү Жети-Сууга Шоно Лоузан менен Бату Мөңкөнүн колун жайпап, 1723–25-жылдары кара таандай кырк миң ноён каптатты. Эрте көктөмдө козу бычылып, аттар тыңый элек кез эле. Калайман жорукка камданган калмак аттары арпа жеп, кадимкидей ирденип алган. Ал эми кыргыз-кайсак аттары али чабал. Жуттан аман чыкса да, жуурат жей элек кезең эмес беле тоолуктар.

Кыргыз-кайсак дагы бир капилет кыргынга кабылды. Боздогон бото, улуган бөрү! Балта жутар көк жору менен кузгундар тойлоп, көктөмдө көк чыкмак тургай, ар талаада адам өлүгү көмүлбөй жатты.

Мындан туура 500 жыл илгери, 1223-жылдын көктөмүндө Чыңгыз хан жасоолдору Жети-Сууну канга бөлөп, Жетишаар, Кашкар, Баласагын, Өзгөн, Ош, Отурар, Талас, Букара, Самаркан, Үргөнчтүн үрөйүн учурган эле. Эми туура беш кылым өткөн соң, 1723-жылдын байчечекейи кылтыя баш көтөргөн ноороз айында ошол Чыңгыз урпактары Жети-Суу булактарынан мөлтүр тамчы эмес, кара кочкул адам канын агызгысы келдиби? Кыргыз-кайсак кайрадан кызыл уук болуп таландыбы? Сөөгү сөпөт, тукуму курут болобу жалган дүйнөдө?..

Жок, баскынчынын жолу бакытка алып барбайт. Алды күүлүү болсо да, арты кууш ар дайым. Эч айыпсыз элдин жанын чыркыратып чокко салган Чыңгыз хандын өзү кайда?

Кыргыз-кайсакка калайман салган коңтаажы Сыбан Рабдан дагы акыры жарып кетпегенин айтууга тийишпиз. Ошондон беш жыл өтүп-

өтпөй, 1727-жылы капилет көз жумат коңтаажы. Өлөрүндө өз тактысын хошоут ханайымы Күнгүдөн байбичеден туулган уулу Калдаң Серенге мурас этет.

Бул чечимге Сыбан Рабдандын экинчи аялынан – Эдил боюндагы калмак ханы Аюукенин Сетержап деген кызынан туулган уулу Шоно Лоузан каршыга каршы чыкты. Коңтаажы Сыбан Рабдандын көзү тирүүсүндө эле калың колду баштап барып, Жети-Сууну канга боёп жүргөн Шоно Лоузан тактыдан тыш, бактыдан четте калар беле?

Эрегише өскөн эки уулдун бул жолку талашы куралдуу кыркылышка айланды. Катуу кыйноодон запкы чеккен Шоно Лоузандын дагы беш жылга жетип-жетпеген өмүрү бар экен. Эдил калмактарына эптеп качып жетип, оо дүйнө салды ошондо. Калдаң Серенге өгөй энеси Сетержапты эки кызы менен бирдей шорлотуп, көздөрүн оюп салып, көр зынданда өлтүрдү.

Оу, ага чейин дагы канча бар!?

Тарыхка кан менен жазылган 1723-жыл казак калкынын эсинде «Актаман шубырынды, Алакөл сулама» аталып калат. Зар заманды башынан кечирген калың казак «Елим, ай» делинген муңдуу ыр жаратты:

Кара тоонун башынан көч келеди,
Көчкөн сайын бир тайлак бош келеди.
Эл-журтунан айрылган жаман экен,
Эки көзгө мөлтүлдөп жаш келеди!..

Ушундай муңдуу кайрык, кайгылуу кошок Ала-Тоо, Чүй, Талас, Олуя-Ата, жалпы Жети-Суу өңүрүндө жаңырып жатты. Ала-Тоонун ак башын кара булут чулгады.

Кара жер куйкадай каарылып, катуудан казан, жумшактан күл калабы?
Басар жер, батар тоо кайда?..

Тынай арык

*Өткүр бычак болсо да,
Өз сабын өзү жонбос.
Эл макалы.*

Үстүнө үйрүп салган көйнөгү дал-далынан кетип, бети-башы чаначтай көөп, бешенеси жарылган жаш келинди улактай чыркыратып, чыгырканакка бөлөштү. Күнөөкөр жан: «Баа-а!» – деп бакырып алды да, эс-учунан тангандай былк этпей сулап калды.

– Он беш балак! – Маматкул бийдин үнү адаттан бошураак чыкты.

Бул жазага күбө болгон жандын бардыгы алмадай башын салбыратып, аргасыз көз жашырып, жер карады. Бел курчоого дейре жылаңач балакчы гана кере кулач шапалагын баштан ашыра үйрүп, өз милдетин

орундоого киришти:

– Уаа, бир!...

Ууру-кескиликтин, зөөкүрдүктүн айынан жазаланган төрт жандын акыркысы ушу чыканактай жаш келин эле. Анын күнөөсү ашкере. Ачкалыктан алсыраган эрин сактап калуу үчүн Анжыяндын көчөсүндө алакандай нанга эмчектеги чүрпөсүн айырбаштап жиберген. Ак күп болуп шишиген эрине антип бир үзүм нан тиштетип, эртеси эмчегин эмизип, ажал оозунан арачалап калганы ырас деңизчи, алмончоктой наристесин бейтааныш бирөөгө кармата бергенин кантесин?!

Аласапыранда жеринен оогон аркалык кыргыздар менен Улуу жүз казактарынын арты Кокон, Кыйба, Кыссарды чандатып, алды төмөнкү Сыр, аркы Аму боюнан ашып, Аралды тирей качууга мажбур.

Маматкул менен Тынай бийлер баштаган манап тукуму, негизинен, Анжыян айланасын пааналады. Кошой бий баштаган солтолор алардан алыс эмес Бозбу тоосун этектей, Аксыга имериле туруп калган.

Чычырканакка бөлөнүп, чырылдаган келиндин үнүн эшиткен Тынай бий негедир Кабактагы кара чүйлүсүн эстеди. Кара чүйлү качырган майда паранда ушинтип чакчелекей түшүп, чайылдап калар эле. Бирок азыр күнөөкөр келинге боор толгоп, арачы түшүүнүн анчейин жөнү барбы? Агасы Маматкул ансыз да аярлап, болгону «беш балак» буюрду. Жазалууну Теңир өзү жазалайт!..

– Уих, эки! – деди балакчы угуза оозана.

Сарсейит сарбандын жер жайнаган төөсүнөн, үйүрлөгөн жылкысынан, короологон кой-эчкисинен дээрлик куржалак калган манап урпактары бир татым талканга зар. Каакым сүтүн кагып ээмп, көбүргөн тамырын чайнаган калктын тили карарып, тула-бою шишиктен күпчөктөй көөп, бети-башы бышарып, күрт кырыла баштады. Калк жыш камалган Анжыяндын Асакеси – Кабактын куш батпаган Миң-Кушу эмес. Мында кекилик-чил алып, баранда серптирип, мүнүшкөрлүк менен көр оокат өткөрө албайсың.

Элди сактоо үчүн эмне иштөө зарыл? Кара курсактын айласын кантип табасың? Жалгыз-жарымды жазалоого болор, жапырт ачка калкты жазалай албайсың. Аркадан Анжыян, Аманген ооп келген, асты Кыссарга жетип жыгылган калктын карасы менен төрөсү бирдей катуу каржалды ырасы. Канча каржалсаң дагы элинди эптеп, бир уучка мыкчып, бир тартипке багындыруун керекпи? Керек! Антпесең, кайратсыз жигиттер бет-бетинен тал кармап кетсе, арсыз келин-кезектер ак бөпөсүн ар кимге кармата берсе, эртеңи не болмок элиндин? Жо-ок, манап тукуму катаал, манап тукуму калыс!

– Ииух, үч!

– Жетишет чыгаар, бий...

Күнөөкөр жигиттерди катаал жазалоого кайыл болсо да, чычырка-

накка бөлөнгөн келиндин чыңырыгына мүнүшкөр Кучак чыдабай кетти.

– Жетпейт деген ким бар? Балдарды кармата берели ар кимге! – Маматкул опурулуп койду четкебирээк турган мүнүшкөргө.

Агасынын калыс жаза чыгарганын түшүнгөн менен Тынай дагы ичинен түтөп, өз бармагын жара тиштеген таризде. «Балдарды кармата берели!» дегени оор тийди Маматкулдун. Дарексиз кеткен чүрпөсү Атакени эстеп жүрөгү мыкчылды.

Баягы Окторкойдо балдардын ордо атканы, оюндагысын бербеген Атаке карышкыр ашыкты: «Сака меники!» – деп бооруна басып турганы көз алдына даана тартылды. Ошол ордо оюнда Тынай алмончоктой уулу Атакесинен, курбусу Кучак тирикарак Абдыракманынан адашып, жаранын оозу жабылбай туру. Ойдо жок сөз оозунан кандай чыгып кеткенин андабай калды Маматкул дагы. Эми элтейген экөөнүн дартын сезе, жүрөгү канталабасын деген тейде жумшара сүйлөдү:

– Андай экен, жолун айт экөөң.

Оозуна талкан тыгылгандай, үндөбөй калышты тигилер. Тым. Тынайдын өзөгү кургап, тырчий түшкөнүн сезген курбусу Кучак демин жыйып, көңүлүндө көптөн жүргөн ойду ортого салды:

– Жолу ошол, эгин эгели, бий!

– Эмне дейт? Эгин дейби?! – Маматкул бий каңырыш уккандай ийинин күйшөдү.

Анжыянда аштык айдап, эгин салуу манап аксакалы Маматкул бийдин түшүнө үч уктаса кирбесе керек.

Тымпыя түшкөн Тынай өз курбусу Кучакты коштой, агасын тирмейе карады:

– Эгин эгели бий, калктын аман калганын кырып албайлы.

Тигил экөөнүн тил-оозу бирдей чыгып, «эгин эгели» деген ойдон өзү куржалак, караманча окчун калганына териккен манап аксакалы Маматкул бий оргу-баргы кырс мүнөзүнө басты:

– Итче жер тырмалап, жаман жорук баштасаң, экөөң башта! Мен киришпейм!..

Маматкул менен Тынайдын мамилесине ошондон доо кетти. Эртекийин эки тизгин, бир чылбырымды талашат деп күнүлөп жүргөн манап аксакалы Маматкул өз иниси Тынайга далысын салды. Коңшу-колоң конуштарды кыдырып кетти. Соот-Булаңга имерилген солтолорго айткан имиш: «Итче жер тырмаган ини сөрөйдү желкемдин чуңкуру көрсүн!»

Ойлой келсе, мындан башка айла жок, амал кыска. Танапташ сарт, таранчы, тажик, кара калпак агайындар сыяктуу кара жердин карынын каңтарууга туура келет. Антейин десең, эрте-кийин колуна кетмен кармабаган, жердин көзүн жырттып, аштык айдабаган манап тукуму майнап чыгара алабы? «Багы жокко, дагы жок» дегендей, Сарсейит сарбандын урпактарына айдоо жер эмес, боз караган каптаган кунсуз адыр буюр-

ганын карасаң. Эки ортону бөлгөн кырдач тумшук дөбөдөн суу өтпөйт.

Тынай бий ары толгонуп, бери ойлонуп кыжалат. Эгин эгүү дегениң – эки күндүк эрмек эмес. Жарайт, топудай жерге аштык айдайлы, ал өнүп чыгабы, өнүп чыкса дан алабы, дан алса оруп-жыйгыча оо канча заман? Ошол орум-жыйым бүткүчө, кызыл сузгуча алмагайып заман оошпой, дал бүгүнкү калыбында тура бермекпи?

Агасы Маматкул аркасын салып кетсе да, Аркадан ооп келген алатай кыргыздын аксакалы солто Кошой бий менен алда нече кеңешти Тынай. Акыры колдо бар кагынчыкты ортого салып, Анжыян улугуна бармай болушту солто Кошой менен сарбагыш Тынай кошоктошо. Эки бийдин бир келгенин үзүлө түшүп мактаныч туткан, анан калса «кайрак жерди каза бер» дегенчелик түр тааныткан Анжыян беги теспесин тарта үргүлөп: «Караң, яним, караңгиз» – деп баш ийкей, куптап отурду. Колтугунда котур ташын кылтыйтып, коштошордо бир шартнамесин ачык айтты:

– Йе, яшаң. Аргымак ат арбын кыргызда. Лекин, бийдай эгем десенер, мага битта ат ырымдап коюн, бий?

Өздөрү сурана келген Кошой менен Тынай бийлер бул өтүнүчкө моюн толгомук беле. Куру аякка бата жүрбөйт. Сылык баш ийкей чыгып, сырттан катуу масилет курушту: «Аргымак, албетте, арбын эле колдо. Анын баары көздөн өтүп, көчкөн журтта калды. Кантебиз?»

Маматкул бул ишке моюбаса дагы, анын моюндаш бой жетип келаткан Темири менен Болоту ажаат ачты бул жолу. «Андай эле аргымак керек болсо, мына, биз табабыз» дешти экөө тең жарыша.

Борчук ташка бой жашырган Темир, Болот астыртан абай салды эки-үч күн. Жердин ыгын жакшы билишет. Билбей анан, тууган жердин туурунда өңүп жатышса. Калмак-ойрот ээлеп калган мал ичинен көз талыта издегени – эл үркөндө журтта калган сарбагыш жылкылары. Айрыкча Ак боз күлүк.

Карасаң, калың үйүр жылкынын учу-кыйыры көрүнбөйт. Аттиңай, алатай кыргыз канча жылкыдан, канча ырыскыдан айрылган! Өз малыңды, өңгөчө алардын ичинен керектүүсүн кайтарып кетүү айыпка жатпас, каргышка калбас.

Чаңкай түш маалда катуу чаңкап, сууга имериле түшкөн Камбар ата тукуму Чоң-Кемин суусун кылгыта бир ууртаса, бүт соолутуп койчудай. Асты баш көтөрсө, арты дале түшүп жатат жондон ылдый. Тигине Ак боз!

«Аргымак адамдан качпас» деген ырас белем. Темир таңдайын «тык-тык» деп такылдата, Камбар ата тукумун жоошута келди да, ак булуттай чуудаланган жалына кол сунуп барып, өзүнө имере тартты. Жылкынын кыска жалы, туяк жүндөрү майда толкундай жылбырскы титиреп барып, ээсин тааныгандай жоошуй түштү.

Ак боздун башына нокто катып, үйүр жылкыдан оолактата басты

Темикең. Иниси Болот дагы бир күлүктү жалынан бура тартты. Көздөн далдаа болгон ченде «ап, бере көр!» деген тейде агайындар ат оозун агытып, жел менен тең жарыша Анжыян тарапка чү койду.

Кеминден Анжыян улугуна жеткен, андагы сарбагыш агайынды ачкалыктан арачалап калган Ак боз аргымактын тарыхы мына ушундай...

Караган талааны узун-туура кыдырган Тынай бий боз дөбөдө өзүн күтүп отурган топко чукулдай бастырды. Түз жер го түз. Тээ төмөндө жаткан суунун мобу дөңгө кантип чыгарына санаасы аңкүдүк. Ошентсе да жалпы эрмекке жан биргелик билдире:

– Кем-карчы болсо айткыла, эмне керек? – деп сурап койду.

– Качыр эшек менен кара куржун, – Кучак маңдайында шурудай тизилген терин шыпырды.

Бий адатынча сыр алдырбай: «Эмнеге?» – деп башталчу суроосун ичке күрмөй жутуп, тышынан тамашага чалды:

– Аргымак сурайбы десе, арзыганың эшек белем. Бали, бали, Кучак курбу. Сурап калсаң, сарттан эшек табабыз.

– Элден элдин неси кем? – Тынай бийдин сырын окуп тургандай сүйлөдү Кучак: – Эгер элди сактайм десең, эртең эмес, бүгүнтөн калтырбай арык каздыр.

Кыргызда куржун кандай көп болсо, анжыяндык сартта эшек ошондой арбын. Кучактын сурагы орундалган кезде эки куржун көзүнө шыкай ылай-балчык салдырып, качыр эшектин жонуна теңдемелей жүктөттү.

Кыйрандай калган шалпаң кулакты борчук дөбөгө кыялата сүйрөп жөнөдү Кучак өзү. Бекеринен кежир дебестир, көк эшек кейрендеп, артка кетенчиктейт баш чулгуй. Ошонусуна койбой такымга чапкылап, түртмөлөй барып, бодур ташка чыгарышты. Соорусуна камчы чабылган качыр ошондон бөжүрөй басып, дөбөнү кыялай түз жөнөдү. Куржундагы суюк баткактан ылай аралаш суу сарыгууда. Ошол сарыккан суу болочок каптал арыктын нугун белгилей чийип барат.

Качыр эшекти капталдата дагы бир жолу коё беришти. Көк качыр адепки изин калетсиз кайталады. Сарыккан суунун изин жигиттерге текенин мүйүзү менен дааналап чийдирген соң, санаасы тынгандай добуш катты Кучак:

– Ал, эми арбыта каза бергиле...

Ошентип, дагы да болсо амалды Кучак тапты. Кашкардан үйрөнгөн таалимдин пайдасы тийип, көк эшекке жол чийдирди.

Кашкар, Кулжа, Үч-Турпан арасында Алты шаарды көрүп калган Кучактын акылын макул таап, баш ийкегени менен Тынай бий боз дөбөдөн суу кантип ашарын толук аңдар эмес али. Уучунан кумдай куюлуп бараткан элдин башын байлаган убактылуу эрмек табылганына гана топук

кылды көөнүндө. Буунун төмөн, суунун жогору акканын ким көргөн чынында? Амалын тапса кийиз казык жерге кирип, жыландай жыбылжыган бир кулак суу дөң башына көтөрүлөт экен, көрөсөн!

Тынай бийдин сүрөөсү менен Кучактын айтканы айткандай, дегени дегендей орундалып жатты. Кучактын аялы Бүүзуура баш болгон манаптын келин-кыздары ашкабакты күнгө какшытып, кумара челек дайындай баштады. Бердигул менен Дөөлөт жалдап келген уста сарттар Чилик-Сайдын кыр дөбөдөн төмөн жаткан нугун бууп, тегирмендин барасындай жыгач ноолу орнотууга киришти. Мынабу, жантай уругунан Боктурбай сыяктуулар иштерман белем, боортоктоп жер челди. Арык казгандар анталаңдап, тандан-кечке, түндөсү ай жарыгында тыным жок. Колуна шайман жетпегендер тердеп-тепчип текенин мүйүзү менен жер казууда. Тынай бий колдо жокту жашырып, колдо барын ашырды: арык чаап, маңдай тер төккөн манап балдарынын кара курсагын кампайтууга кам урду. Карының ачта кай каруу да, кай майнап?

Жамбаштарын чапкылап, сүйүнчү сурай чуркаган манап балдарынын үнү боз адырды жаңырткан кез да келди:

– Суу чыкты, сүйүнчү, суу чыкты!..

Чыны менен суу дөбөдөн ашып, жогору акты. Манап балдары алкымталкым тоолордон арык казып чыгарды арылата. Өзөндүн төмөнкү агымына орнотулган жыгач пара тынымсыз айланып, капталына бекитилген кумура челектер калактай тегерене, кезмектеше суу ташыды. Мөлтүр тамчыга жүзүн жууган кыз-балдардын күлкүсүнө, капчыгайга артылган ноолудан тынымсыз куулган бир кулак сууга көз салуу маанайы пас жандарга сеп эле. Капчыгай аскага бекитилген ноолудан каптал арыкка жеткен суу боз дөбөнү кыялай жүрүп отуруп, кылымдар бою караган-бүргөн каптаган кароосуз талаанын чаңкоосун кандырды белем!

Эгин эгип, эмгек сааганды үйрөндү манаптар. Кийин соң Тынай-Арык аталып кеткен ошол нуктан агылган суу тек манап тукумун гана эмес, Анжыянда арпалышкан жалпы аркалык кыргыздардын жанын ачкалык-тан арачалап калды.

Арык казган жаз өтүп, орок оргон күз да жетти ортодо. Эгиндин башы оорлоп, эми орокту күтүп калган маал. Арбытып арык казып, кериле кетмен чапкан түйшүктүн акыбети кайтып, кара курсак кадимкидей кампайды ошол күздө.

Сарбагыш манап айылын аке-жакелеп келген караан арбыды. «Итче жер тырмалап, жаман ырым баштаба» деген агасы Маматкул дагы акыры Тынайдын акылына көндү. Көнбөй кантсин: аштыктын уучу улакка, чеңгели чебичке, табагы тайга татып турса!

Кайракы эгин айдатпай, калкыңа токоч чайнатпай күн көрүү болбостур. Анжыян, Аманген шартында мал саагандан кап сааган озот. Ошону андады Маматкул, ошону түшүндү тоолук кыргыз.

Күндүгүнө күрөктөп күмүш алтын сузгандай кыз-келиндер буудай сапырды күлүндөп. Кызыл буудай чарынан арылып, кызыл жон кырман көтөрүлгөн күнү Тынай бий ырымы кылып, Кырман той өткөрдү. Манап насили текши чогулуп, улуу-кичүү кырымды тегеректей уй мүйүз тарта отурду.

Кучактын байбичеси Бүүзуура баштаган келиндер чоң аякка толтура кызыл боорсок койду ортого. Сарбагыш аксакалы Маматкул, кадырлуу карылар алакан жая бата берип, майбоорсоктон ооз тийишти. Тегерете жарданган балдарга Тынай кол жаңсап, уучуна толо бадырак уучтатып, ак токочту текши бурдай сугунтту. Кабыргасы илмийген кара шыйрак чычымдардын карды кампайганын, «найм-найм бир боорсокту» ырдап чуркаганын карап туруу кандай канимет!

– Өркөнүң өссүн, өлбөгүлө, асты жамандык көрбөгүлө. Алгыла, боорсоктон алгыла. Бурдагыла, балдарым, – деген Маматкул бий дагы бул көрүнүшкө ичи элжирей бапылдап туру.

– Мобу жаман уулуңузга дагы жакшы бата берип коюңузчу, Мамаке? – деп калды аңгыча Тынай.

«Дагы эмнени чыгарды?» дегенчелик Маматкул инисин шектүү карай сурады:

– Кайсы уулга?

Бооруна баса көтөрүп келаткан жаш баланы Бүүзуура жерге түшүрдү. Түз эле барып, бийдин этегине ымыркайды салып бергенден ийменди көрүнөт. Бүүзууранын соңунан ээрчиген жаш келин да көзүн ала качып, жеңесинин далысына ыктай бой жашырды.

Түшүндү Маматкул бий: чычырканакка бөлөнүп, жаза тарткан келин тиги!

– Бул балабыз, – деп калды аңгыча Тынай, – жаздын күнү жоголгон. Күрдөөлдүү күздө табылды!

Капырай десеңиз, каардуу манап насили Маматкул бийдин дагы муунжүүнү бошойт экен. Карылуу толмоч кош колун алга сунуп, кайыптан табылган балага мээри түшүп, көңүлү ийиди. Бала да болсо жылуу мамилени, үндөктү сездиби, өмүрүндө алгач ирет там-туң кадам таштап, алга умтулду.

– Тай-тай, тай бөбөк! – деп сүрөдү соңунан Бүүзуура.

Калтылдаган козудай үч-төрт кадам таштаган наристе Маматкул бийдин тизесин таяна жыгылды. Там-туң кадам таштаган наристени – манап насилин көкөлөтө көтөрүп, анан бооруна баскан карт бийдин көзүнөн жаш куюлуп кеткени!

Ошол наристенин азан чакыргандагы аты ким экенин кайдан билели, кийин соңу Кырманбай аталып кетти. Кырманда табылган Кырманбай!

Азап да, мазак бул тагдыр! Эрте жазда энеси алакандай токочко айырбаштап жиберген наристени күрдөөлдүү күздө Тынай бий таап, эки куржун эгинге алмаштырып келген эле.

Азап да, мазак! Тынай бийдин коңтаажыга туткунга түшкөн Атакенин эмгиче дарек жок. Кучактын Абдыракманы кайда? Эсенби деги эки өспүрүм?..

Келерки жазда эгин салууга Маматкул бий өзүнүн эки уулу Болот, Темир менен шымалана киришти. Тек гана сарбагыштар эмес, Кошой бий баштаган солтолор, Байболот уулу Асакенин кабаа саяктары жердин боорун тытмалап, үрөн себишти. Качкын кыргыздар эңкейип эгин айдап, тонкоюп машак тергенге текши киришти.

Ооба, күйү бирдин күнү бир.

Атакенин Акболот

*Атаке боз бала чагында нече төөдө жүгү бар
кербенди карактап, Болотту колго түшүргөн.*

Б. Солтоноев

Балдарын барымтага кармасам жүлүнү үзүлүп, аргамжысы кыскарган буруттар – кара кыргыз билермандары кайда качар деп ойлогон коңтаажы Сыбан Рабдан. Андай болуп чыкпады. Солто, саяк, кушчу, саруу, азык, черик, дөөлөс, бугулар, Маматкул, Тынай баштаган сарбагыштар, жалпы аркалык кыргыздар артынан жете келген жоңгор жасактарына каршыга кайрат, арпалыша айбат көрсөтүп жүрүп отуруп, Нарындан төмөнкү Кара дарыя, Сыр боюна куйгуп кетти. Жоңгор куралына багынбай, куу союл, жылаңач келтек менен каршылашкан кандай калк бу кыргыз-кайсак?

Кылыч мизинде кансырап, найза учунда жанчылып, ат туягына тепселип набыт болгондор сөөгү кокту-колот, кыр-сайга сыйбады. Кулагы кесик кунжуяуп, мурду кесик мулжуяуп, куйкасы кесик ылжыйып калгандар канча!

Калмак ноёндору менен нөкөрлөрү айкашта набыт кеткендердин сол кулагын шылып алат. Ооба, ноён, нөкөр, төлөңгүттөр кулак кескенге маш. Ошону өз тайчыларына жеткире эсеп берип, сыйлыкка карк. Жарым сан, жарым жан туткундардын каруу кармоого жарактуу жигиттери менен кары да болсо кайраттуулары ошол замат мерт болунуп турду. Жоңгор жасагынын жазылбаган эрежеси мына ушунда: душманды жазалоого ар ноён акылуу, ал эми кимдин кара жанын арачалап, кимге мунапыс берүү коңтаажынын, не баш тайчылардын гана амиринде.

Коңтаажы Сыбан Рабдандын атайын өкүмү боюнча бул аласапыранда жашы он төрткө толбогон тестиер балдар гана аман калтырылып, ойрот ордосуна топ-тобу менен жеткириле баштады. «Сүтү оозунан кетелек бөлтүрүктөрдүн тишин кайрап, курчута бергеним оң, – деп амал курду

коңтаажы. – Адегенде кыңкыстап, анан аргасыз көнөр айдагыма. Бөрүгө айланган бөлтүрүк өз жатынына өзү кол салар».

Арам ойду жүзөгө ашыруу оңой болбой чыкты. Кыргыз кайсактын ай-талаада улуп-уншуган дөңбөрүлөрү гана эмес, мобереги колунда турган бөлтүрүктөрү ырылдап тиш кайраганы Сыбан Рабдан коңтаажынын каарын күчөттү. Башкалар башын ийип, калмакча балдырап калды. Ал эми жаз алды менен Окторкойдон таңылып келген эки бала ыкка көнүп үлгүрө элек. Көргө салса башы кетет, орго салса онтойт, эркине койсо манаптын бөлтүрүгү кол балага айланбай туру.

Айрыкча Тынай бийдин уулу Атаке айдакка көнбөдү. Эрке өскөн кежир эме кетенчиктеп, үзөңгүгө бут салбайт, чурка десе чунандайт, отур десе кирпичине кар жаап үрпөйөт. Кудум ийнесин тикчийткен кирпичинин эле баласы!

Уландар жасагындагы жүзбашынын кабагы каардуу, кашы калың. Ушу түрүнөн улам «Калыңкаш» аталып кеткен ноён Атакеге катуу өчөгүшүп алды. Жүзбашы делинсе да өзүн тоотпой, терс бурулуп бараткан балага кыжыры кайнап, ушунуку өттү дегенчилик аркасынан балтыр талаштыра тээп калды:

– Кайрыл, кайда барасың?

Шарт бурулган бала ыркырап, тартынбай тиш кайрады:

– Теппе мени!.. Калыңкаш!..

– Тикини, тикини, бурут баласы! – деди да, оозу-мурдун чоң алаканы менен кемээчтей, тырыштыра мыкчыды.

Башын чулгуп үлгүргөн коёнээк бала жүзбашынын башбармагын жара чайнап алды.

«А-аа!» – деп аюудай айкырган ноён баланы башка-көзгө аянбай койгулап, чийки кийиздей бышыра тепкиледди. Кычуусу канбай калгансып, как мандай талаштыра чокмор менен «карс» эткизе жанчып алды. Жаш баланын карегинен «жарк!» этип от чагылыша түштү да, коюу караңгы койнуна сулады. Туяк серпей, дем алганы билинбей, эт-бетинен чаңга оонап сулк жатты.

Арман ай, эми мал болорбу!?

Коңтаажынын өкүмүн бузган жүзбашы жазасын алган чыгар, албаган чыгар. Ал эми өлөрчө жараланган, жарым жан Атаке жасактан оолак бөлүнүп, коңтаажынын экинчи ордосуна айдалды. Эсине эп, этине сеп болорбу деген ниетте Атакенин жанына курбусу Абдыракман көзөмөл коюлду. Бул эки бала туш болгон жер бутпарас аалымдар, ламалар менен табыштар ордосу Тебет же Таңгут жери, алыскы Лхаса калаасы эле.

Кырма кызыл дарыдан чагылган отуна чейин билген таңгут табып баланын тамырын алгач кармаганда таңдайын так эткизе баш чайкаган. Мунусу дартыңа дабаа табылышы кыйын дегени болсо керек.

Атаке эс жыйып, көз ачкандан жарыкты күүгүм туйду. Алы начар. Күрсүдөй оор чокмор ээктин, сол жаактын сөөгүн толук талкалап, уусу

өтүшүп кеткен экен. Жердигинен тумоочул балага оор жарааты кошулду. Кабыргасы бирден саналып, аягына турар-турбасы арсар. Курган жандын жалгыз бактысы Лхасадагы таңгут табыпка туш келгенинде эле.

Карт ламанын каалоосун, жакшылык санап, жанына аралжы болгусу келгенин Атаке түшүнсө да, адеген күндөрү онтогон жеринде оодарылып, такыба табыпка далысын салды. Терс карап жатып алат. Тамак ичпей, наар албай, кашыктап сунган дарысын «тү-пай» деп терс түкүрүп, кежирлиги күчөдү. Арачы түшкөн Абдыракмандын чый-пыйы чыгат:

- Ич, тартынбай ич, эм болгусу бардыр.
- Кытай дары ичкиче...
- Ичсеңчи, ии?..
- Жок! Ичегим түйүлүп өлгөнүм артык!

Ноокастардын неченин көргөн тажрыйбалуу табып адегенде кыйнап, андан соң Атакени алдап-соолап, эм-домун эпчил колдонду. Күнү-түнү жөөлүп, кара терге чөмүлгөн Атаке кырма дарынын күчүнөн кырк күн дегенде араң кубатына кирди.

Жаздыктан баш көтөрүп, жүзүн сыйпаласа, табып анын жаагын жибек чүпөрөк менен бекем таңып койгон экен. Ошондогу жибек чүпөрөк өмүр бою жаагынан түшпөй, Атаке «жүзүнө парда жамынган адам» катары тарыхка кирет.

Адеп ызасынан уңулдап ыйлады, балыктай туйлады. Кантесин, Кудайың ушуну жазып койсо, кубарыңдын куу чокусу барбы! Уйку-соодо көз алдына Калыңкаш ноён элестеп, бирде качып, бирде кубалап, кара тер басат. Каардуу ноён жүзүнө айыкпас так салса, манап насиленин көөнүндө кетпес кек калды!

Оорукчан манап урпагы боз үйдүн керегесин таяна ордуна турууга араң жарады. Бел кырчоону муунсуз колдору бекемдей кармап, калтылдай басып, Абдыракмандын жөлөк-таягы менен иншалла, тышка чыкты.

О, жарык күн!.. Атаке көзүн бардап аярлай ачып, томуктай меңи жок шаңкайган көк асманды алгач көргөндөй сонуркады. Аалам ушунча кең, ак булуттар ушунчалык жумшак болорбу?

Өзү да чокунун кылда учуна конуп, секиде отурган кыргый сымал. «Секиге мени ким алып чыккан?» – жаш баланын сезимтал оюна адегенде ушул суроо урунду.

- Тартчы колумдан?

Бул суроону эшиткен Абдыракман сыркоо курбусуна жете келип, эки далысынан жөлөп-таяп, аярлай өөдө тургузду.

Атаке колун күнгө серепчилей карады.

Тээтигинден ары чубалжыган кууш капчыгай. Кол менен тизгендей жалгыз аяк шагыл жол ылдыйта ийрелендеп барып, түзгө кошулганда гана из жашырат. Иттин ичегисиндей ийрейип узун аккан дарыянын нугу

кол менен чийип койгондой. Кыр-кырдагы жар таштардан сороюп, жол таап өскөн сейрек карагайлар сапка тизилген сарбаздарды элестетет.

Улам бир аягына таканчыктап, бел кырчоону таяна улам алга жылган сайын Атакенин көз алдына жаңы көрүнүштөр тартыла берди.

Лхасанын бир капшыты. Жар боруна жармашкан калаа. Мынабу чар-жайыт чачырап, капкара кийиздери андаалаган жүдөңкү чатырлар – төлөңгүт, уста, кол өнөрчү, малчы менен жалчы жүргөн араттыкы. Аркы жайыктагы карындуу боз үйлөрдө – тайчы, зайсан, ламалар.

Ал эми тээтиги суунун өөдөкү өйүзүндөгү сөөлөттүү аппак үйлөр атактуу ак сөөктөргө тигилген чыгар? Кызык, калмак зайсандарынын үйлөрү карындуу, керегеси кең болсо да, кыргыздыкынан түндүгү жапыз, уугу кыскараак.

Жашыл тулаң жайкалган обочодо башкалардан бөлүнө жумурткадай аппак өргөө. Ооба, бул «джувангар» аскер бирлигинин эки тизгин, бир чылбырын карыштыра кармап, кубатын арттырган кадимки Сыбан Рабдан коңтаажыга Лхасада атайы тигилген утурумдук урга – экинчи ордо эле. Аны акмалап кайтарган кароол арбын болсо да, ичкери кирип-чыккан караан байкалбайт.

Таңгуттун туюк сырларын Атаке азырынча кайдан билгей? Өз жарааты менен алпурушкан дартман бала алгач кадам шилтегенине кыйналып, кара терге чөмүлдү. Сур алачыктын кара-киргил бел кырчоосун кармап имериле бергенде... күтүүсүздөн: «Ба-а!» – деп чалкасынан кете жаздады.

Арбак!.. Таламандын тал түшүндө бет маңдайынан ак кепинчен арбак чыкса болобу!

Бирок чачы куудай аппак, кашы аппак, «ак кепинчен арбак» корку-туунун ордуна дармансыз баланы карысынан жөлөй калды. Калмакча бирдеме балдырап, жооткоткон, соороткон түрү бар.

Атакенин «арбак» дегени өзү сындуу туткун адам эле. Ооба, швед унтер-офицери, жердиги альбинос аккумуля адам Ренат эле. Жоңгор ургасында ал «Ренат-даркан» деген ат менен белгилүү болот. Маңгулча «даркан» – уста деген сөз. Колунан көөрү төгүлгөн Ренат-дарканды, аппак кийимчен альбинос адамды тоолук улан Атаке анда ак кепинчен арбакка жоруган тура.

Тагдыры табышмакка толо швед офицери Иоганн Густав Ренат жоңгорго келгенине тогуз жыл өтүп, он жылга аяк басты. Адегенде швед аскерин орустар туткундап, Шиберге айдалган. Эртиш башында Бухгольцтун орус экспедициясында жүргөндө экинчи ирет ойротко туткунга түшкөн. Алтын башы эчак алмадай салбырап кыйылып кетер беле, усталыгы менен өнөрү, билими менен илими керт башына аралжы.

Ренат-даркан коңтаажы балдарына ургада түркүн өнөр үйрөттү, сүрөт салдырды. Эң башкысы калмак жасагына жети замбирек, дөө мылтыктарды кууп, коргошун эриткен зоот, ок-дары жасаган очок мештерди курду.

Кокус качып кетпесин деген ниетте аны дагы контаажы жолдон оолак буйткада, көмүскөдө кармап жүрүп, кийин Тебетке айдаткан. Ушинтип, Түндүктөн түшкөн альбинос Ренат-даркандын дагы кара жаны аман, кара курсагы ток. Жоңгор жоолап алган жерлерди картага түшүрүп, Ысык-Көлдү «Тус көл» деп атайт дагы «мында темир кумдай куюлганын» жазат. Баш-аягы он сегиз жыл жоңгор туткунунда жоокерлик көчмөн турмуш кечирет альбинос ак адам...

Карт табыпты кайрадан тезинен алдырып, калмакча балдырай кеңешкен соң, Ренат уста баланы алаканына так көтөрүп барып, ыптадагы төшөгүнө жылуу-жумшак жаткызды. Ошол саат, ошол күндөн Атакеге үйүр алып, чолоосу тийгенде ал-жайын сурап турду. Эки бакыр, бир тукур дегендей, бара-бара оорукчан кыргыз уулу менен кусалуу швед инженери камыр-жумур жуурулуп, ысык мамиле таап кетишти.

Ойротторго оозунан жалын бүрккөн дөө мылтык – замбирек куюп жүргөн швед офицери таланттуу инженер гана эмес, колунан көөрү төгүлгөн көркөм уста эле. Ошол уста Ренат атайын Атакеге арнап чакан кол араба жасап берди. Жалгыз дөңгөлөккө орнотулган «жыгач атты» көргөндө Атаке менен Абдыракман бир чети таңыркап, бир чети сонуркап, таңдайын так эткизе сүйүнгөнүн айтпаңыз!

«Аний» – деп баш чулгуганына карабастан Атакени так көтөрүп, Ренат-даркан менен таңгыт дарыгери Лю кол арабага күчтөп отургузушту. Тактага кыңайып, коомай конгон Атакени курбусу Абдыракман коштой алачыктан чыгып, туткундардын, жалчы-малчылардын кара кийиз алачыктарына чейин кыдыра басты. Эки аягың шилтенбей, карууга кирбей, ар кадамың саналып турганда алысты аралоо кандай ыракат!

Ренат сомдогон кол арабага Атакени кыңайта кондуруп, курбусу Абдыракман күнүнө эки маал туткундар айылына чейин тажабай айланчу болду. Адегенде мулжундаган Атакенин азыр эми арабадан түшкүсү жок. Карт табып таңып берген парданы жүзүнө жаап, колун серепчилей кыбыңдап отурат.

Ары табып, ары аалым Лю эликтин чаарчыгындай эки өспүрүмгө тамга таанытып, окутуп, жаздыра баштады. Ренат сүрөт салдырып, чоподон кумара ийлетет. Атаке менен Абдыракмандын кирбиң көөнү жазылып, жаңы жашоого ык алып, кадимкидей кат чиймелей баштады. Айрыкча Абдыракман зирек чыкты. Таңды-кечке чоподон такта ийлеп, ошол такта бетине карганын тырмагындай арип чийип, тамга тартуудан тажабайт.

Жакшы сөз жерде жатмак беле, ансыз деле ар буюму аңызга айланган чебер уста Ренаттын «жыгач аты» жөнүндө кабар аркы сөөлөттүү ак үйлөргө желаргыдан тез жеткен чыгар.

Жондогу кара алачыктан өтүп, Абдыракман эми кайра кайрылайын деп калган күндөрдүн биринде калмак балдарынын кобуру угулду. Бири

чачын устара менен тасырайта кырдырса, бири чачын далысына түшүрө өргөн калмак балдарынын кыз-эркеги айрылбайт. Чурулдай чуркап келип, кол арабада солдойгон Атакени тегеректеп калышты. Абдыракмандын жолун бөгөп, алдыга бастыраар түрү жок.

«Жыгач ат» талашка түштү. Калмак балдары төмөн, Абдыракман тырмышып өөдө тартат. Жалгыз дөңгөлөккө кадалган жыгач такта ошол арада оонап кетти да, муун-жүүнү ката элек Атакени үстөмөндөй шагыл ташка баса жыгылды.

«Тей-йт, тай-йт!» – деп чырылдай ортого түшкөн кырдуураак кыз калмак балдарын көөдөнгө түртө четтетип, Абдыракман экөө кол арабаны кайра тургузушту. Бирок бозала чанда жаткан Атакеде ордунан обдулууга дарман жок бүктүшүп. Калмак көйнөгүнүн калтасынан кыз саркеч саймалуу бет аарчысын алып чыкты. Бирок Атакенин парда жамынган жүзүн батынып сүртө албай, алда-нени жалбаргандай. Кейпи, боор ооруду көрүнөт.

Бул балдар тырмагынан кан тамган Сыбан Рабдандын неберелери эле. Жортуул чапкын токтобогон жоболоң учурда аларды негизги ургадан оолактатып, жайдын толгон кезинде Лхасадагы утурумдук экинчи ордого убактынча жиберген.

Бала деген бала. Аталары чабышып, кырылышып жатса да, ал балдарда эмне айып? Не жазык? Азыр эми Атакеге боор толгоп турган кыз болочок коңтаажы Калдан Серендин кызы Лома-Баёр эле.

Ооба, Атакенин колдогону бар. Антпесе, жоңгор ургасында туткунда жаткан күндүн өзүндө таңгыт Лю, швед Ренат, тайчызаада Лома-Баёрдун мээримине илинер беле? Кыйык көз ошол кыз дагы оорукчал балага боор толгой имерилип, анда-санда серүүндөй чыкканда арабасын бирге түртүшүп жүргөнү адатка айланды.

Буларды Абдыракман, кыйык көз Лома Баёрдун агасы Лама-Доржи, калмак тайчыларынын башка балдары чөкө таандай чурулдап коштоп алат. Балдарга оюн кызык. Ар кимиси Атакенин арабасын – «жыгач атты» жүргүзөм деп убара.

Ошондой күндөрдүн биринде Атаке кичинекей калмак баласы Аджи-Намилди алдына өнөрүп, арабаны Лома-Баёр түртүп бараткан. Кыз жондогу кара алачыкка – кайтар чекке жеткенде арабаны артка бурбай, шагыл жол менен аркы боз үйлөрдү, калмак тайчыларынын айылын тике беттей жөнөдү.

– Кайда барасың?

Атакенин суроосуна кыз жооп берген жок.

– Олоңбайыр, Олоңбайыр, – деп тыбырчылады Атаке кыздын атын кыргызчалай. – Чектен өтпө, кайра тарт.

Эңкейиште кол араба зыргый жөнөгөндө Атаке алдындагы баланы бооруна кыса тартып, тактайдан оонап кетпөө менен алек. Дөңгөлөк

таштан-ташка согулуп, чимирилген сайын тайчылардын улам бир үйү зымырап артта калып, улам бир үйү алдан чыгууда. Күчүктөр борсулдап үрүп, мындай шумдукту көрбөгөн эки-үч аял жол бою шыпшына карап калгандай. Лома-Баёр арабаны дагы төмөн – дарыя жакка буруп, мурдагыдан катуураак диңкилдете жөнөдү. Мурду бышылдап, ээрчий чуркаган калмак балдарынын карааны бириндеп үзүлө, алыстай калып барат. Ар быткылды, ар ташты жамбашы менен сезген Атаке дагы өтүндү:

– Жыгыл-ласың... Шашпа-чы?..

Ага кулак кагыш кылар Лома-Баёр барбы? Тайчылардын улусун тартынбай тең жара аралай өтүп, ээндей чыккан кыз өз эрдигине, өз өнөрүнө маш болуп, кыткылыктай күлүп келет: хе-хе-хе, хи-хи-хи... Араба калдаңдай алып учуп, аласалчу тейде.

Суу жакалай калың жалбызга арабанын дөңгөлөгү чырмалып, чылк күрмөлгөн кезде гана кыз кадамын токтотсо да, күлкүсү токтоор эмес: хе-хе, хи-хи, ха-ха-ха!..

Атакенин боорунда бөжөктөй бүрүшүп отурган инисин арабадан алып, көк майсанга отургузду кыз. Күлкүсү тыйылбаган калыбында эңкейе берип, кол арабаны эмнегедир көк майсанга кыйшайта келип, биротоло көңтөрүп жиберди. Коёндун бөжөгүндөй тактайдын алдында бүрүшкөн Атаке бир саамга үндөбөй калды да, кайрадан өтүндү:

– Тургуз мени?

Тактайдын бир капталын кыңайта көтөргөн кыз Атакенин жанына жантая кетти:

– Турба! Хи-хи-хи!..

Жердигинен кежир Атаке кыздын пикирине аргасыз макул болсо да, элтең эте күмөндөр суроосун угуза шыбырлады:

– Сен билесиңби... кыргызча?

– Билем. Апам үйрөткөн! Апам – кыпчак кызы!.. – деди дагы жакындай ыктап, Атакенин жүзүндөгү парданы ылдыйлата ачып, карттана баштаган жараатын таңыркай карап калды:

– Ооруйбу?

– Оорубай калды.

Кыз Атакенин жаагындагы жараатты алаканы менен аяр сылап, энтиге эңкейе берди да, эрди менен аймалай баштады:

– Айыгат. Жараатың айыгат!.. Сен сулуусун, күчтүүсүң!..

Кашына кына сүртүп, эринин эми жаңы боёй баштаган тестиер кыздын илеби менен жалбыздын жыпар жыты Атакенин боюн чымыратып жиберди. Көкүрөгүнөн эркек тана күрсүнүү чыкты алгач ирет:

– Оо, Олоңбайыр!..

Энтеңдей жете келген Абдыракман өз курбусунун атын чакыра бушайман:

– Атакеш, барсыңбы? Амансыңбы, Атакеш?

Арабанын тактайын каңтара баш көтөргөн Лома-Баёр каткырып күлүп жатат, көк шиберге оонай, чалкалай күлүп жатат. Курбусуна кол созгон Абдыракман да борс-борс күлдү:

– Атакешим аман-сообу десем, аймашып...

Аталары акыреттик жоолашса да, өздөрү астыртан тил табышкан балдардын кубанычы, Лома-Баёрдун капарсыз күлкүсү тып басылып, өнү чүпөрөктөй боз болорун анда ким ойлоптур. Же өтө кызыл тез оңот деген ыраспы? Кыргыз туткундарына кошула, тең ата оюн курган калмак балдарынын алдынан Лхасанын шаар башчысы карпа-күрп чыкса болобу!

– Бөрү баласы ит... Бур-рут! – Коңтаажынын сөзүн кайталады шаар башчы. – Карадан чыккан акыры канын бербес!..

«Бөрү баласы» – деп Атаке менен Абдыракманды кордосо, «карадан чыккан» деп Калдан Серендин кызы Лома-Баёрду айыптап жатат. Анткени Калдандын биринчи аялы – тоолук көчмөн элдин кыпчак уруусунан. Кайсы бир кагылышта жоодон алган. Жоодон түшкөн бул келин күлү менен кирип, оту менен чыгып, ушул Лома-Баёр аттуу кыз, Лама-Доржи аттуу уул тапса дагы, аны коңтаажы кайнатасы Сыбан Рабдан макулдабай кодулап, жылдызы келишпей, сиркеси суу көтөрбөй жүргөн. Шаар башчы ал жагдайды билбейт дейсизби? Коңтаажы үч жыл илгери Калданын күчтөп, «катын албай, кайын ал» деген тейде чооростун хан тукумунан Бичаган-Цаган аттуу кызга никесин кыйган. Андан төрөлгөн ымыркай мураскер Аджи-Намил ушинтип туткундун арабасына – Атакенин алдына отурганы Кудайга жагабы? Кокус араба кулап кетсе, мураскорду басып жыгылса эмне болмок?

Ат жалынан эңилген шаар башчы камчы үйрүп, коёнектей бүшүркөй баш калкалаган Атаке менен Абдыракманга кыжынды:

– Кутурган экенсиң, иттин тукуму! Уу, бурут, тикини, тикини, тимеле көзүндө жаасы барчылап тирмейет! – деп Атакени жон талаштыра дагы чапты. Канткен менен өзү айткандай бурут баласынын ноокас экенин сездиби, андан аркы камчыны Абдыракмандын далысына ийлетип, аты менен көмөлөтө урдуруп кетти:

– Кошоктоп кош кошуунга!..

Утурумдук ургадан кабар алган коңтаажы Сыбан Рабдан, албетте, терикпей койбоду. Адегенде эки бөлтүрүктү жардырып салайын десе да, баягы «силер барда энөө манап тукуму тизелеп келер» деген оюнда турду. Ооба, ошону мелжеп, сейрек мурутун кырча чайнап, эки баланын тагдырын эки айрыды.

Жердигинен көк Атаке курбусу Абдыракмандан ошентип Лхасада айрылды. Коштошорун билгенде кадимкидей эчкирип, жаак ылдый куюлган жашын токтото албады.

– Кантесиң?.. Атакеш, жолугабыз. Мен тез эле барам, – Абдыракман чыдабай тыбырчылап кетти.

– Кош, Абдыш!..

– Көрүшөр бекенбиз?!..

Кайрадан тезинен калмак ургасына жеткирилген Атакенин башын кыя чабуунун ордуна өз уулу Калдаң Серендин уландар жасагына кошту коңтаажы. Абдыракман тиги алыстагы Тебетте аман күн көрөр бекен?

Батыш маңгул жериндеги Чынгыс хан урпактары оң жана сол карууга, «барунгар» менен «джувангарга» бөлүнгөн. Ошол сол каруу «джувангары» – жоңгор же зуңгар. Негизги төрт тайпадан: хойт, чоорос, дүрбүт, тыргоот атанган уруулардан бириккен жоокерчилик курам «сол» жана «кары» деген эки сөздүн башын кошот. Оркон дарыянын боюнда баш көтөргөн жоңгор курамы коңшу журтту бет келди жалмап, жайытын кеңитип отуруп, Каңгай, Алтай, Кашкарды алып, эми Жети-Суу, Ташкенге жеткен маалы. Булар Батур коңтаажы, Сеңге, Галдан Бошоктудан баштап, азыркы Сыбан Рабдан, анын балдары Калдаң Серен, Шона Лоузанга дейре кыргыз-кайсакка акыреттик жоо боло келгени ырас.

Жоңгор жобосуна ылайык, эр жеткен эркек киндик аттуунун бардыгы текши курал кармап, текши жоокер санала келген. Соңку беш жүз жыл аралыгында ойрот-жоңгордо согушка катышпаган бир да муун төрөлө элек. Булардын көз ачкандан көргөн турмушу – согуш, көз жумарда ажалы – жоо колунан. Жоңгор куралы күчтүү, жоболону жоо чыдагыс боло келгени мына ошол жан кечтиликтен.

Жоңгор жасагы жан-жагын, жака-белин тынымсыз кайсап турган жети баштуу желмогуздай. Кайсабаса, «сол каруу» аскер бирдиги соолуганы, куруганы. Кирешеси менен табышы, жан сактоонун амалы коңшу калктардын жонунан боло келген «джувангар» тайчылыгы согушсуз тура албаганы мына ошондон.

Калдаң Серен жасагындагы казак, кыргыз, кыпчак, сарт, уйгур, башкурт, ногой, жалпы түрк жамаатынан, ал тургай алыстагы орус, манжуу, кытайдан жыйылган балдарды чөк түшүрүп, тизелете катар тизишти. Дагы кимисин жазалар экен, дагы кимиси жаңылып жазды? Коңтаажы Сыбан Рабдандын уулу Калдаң Серен ар биринин башын ныгыра басып, кылычтын сырты менен как төбөгө сыйпата чаап өтүүдө. «Мындан ары алмадай башың – мага тартуу» деген ишарат мунусу.

Көзүн жерден көтөрбөгөн балдардын алдына чаткаягы чаткалдай зор атан төөнү туура тартып токтотушту. Андан оор жүк оонап, онтоп түшкөндөй сезилди. Төөгө таңылып келип, балдардын алдына ташталган «оор жүк» айтылуу кыргыз баатыры Солтоной эле. Кош каруусу мүрүсүнөн талкаланып, канаты сынган карчыгадай шөлбүрөгөн Байсейиттин эр Солтонойо ошентип калмак жасагындагы ар улуттун уландары алдында жатты алсыз-күүсүз.

– Ач көзүңдү, бурут, – Калдаң Серен кайкы кылычы менен Солтонойдун күржүйгөн көк шилисин сыйпата чапты: – Мындан ары кезиге кести

кулум болосуң! Эр экениң билейин, жетеси жок балдарды жетилт, эрдиктин сырын үйрөт, каруу кармат. Алмадай башың ошондо гана аманат!

Буркуйган быжыгыр кежигеси адегенде быштактай бышара түшүп, анан кызыл кан диртилдей атылган Солтоной «кыңк» этип бир ооз дабыш чыгарбады. Төө өркөчүнөн кандай оонап түшсө, жоңгор талаасынын ысык аптабында дал ошондой дабышсыз соолуп жатты. Көк кежигесине кара дары, курмушу баскан эки-үч күн арасында гана эсине келди эр Солтоной. «Адам – ит жандуу» деген ырас. Мүрүсү талкаланган кош колу аркасына таңылуу калыбында ат жалына конуп, жоңгор жасагындагы кыргыз-кайсак, жалпы түрк уландарына буйрук берип, жоокерлик замандын өзү жатык билген өнөрүн үйрөтө баштады.

Татырактатып ат чапкан балдар онду-солду кылыч шилтеп, үкүлүү камыш башын үзүп барат. «Мөндү, мөндү, мөндүлөп, жабуу, жабуу, жабуулап» ураандары калмакча. Алды бир жарым жылдан бери согуш өнөрүнө жатыгып, кайкы кылыч, сыр найзанын үрпүн ала баштаганы аян. Булар ат жалында жоолашуунун, жапырт чабуулга өтүп, жалпы коргонуунун ыкмасына каныгууда.

Үч ай мурда кан жөткүрүп, төрт аягын тарта албай келген дартман бала түпкүлүгү мал болбостой көрүнгөн. Бирок бир мүчөлгө жаңы толгон Атаке бара-бара тыңып, атка конгондо абалкыдан чыйрак чыкты. «Өлбөй тирүү турганы жакшы» – деп бүтүм чыгарган коңтаажы Сыбан Рабдан туткундагы боз балдар ичинен Атакеге алдыртан абай салды.

Калдаң Серендин жалаң уландардан куралган жасагына өзгөчө көңүл бөлүндү. Бул тайчынын курал-жарагы кубаттуу, аттары тың, тамак-аштан тартышы жок. Кыргызбы, кайсакпы, оруспу, кай калктын балдары экенине карабастан калмакча балдырап, жүзүнө парда тагынып жүрүүгө тийиш. Бардыгына бир текши, бир келки алаңгир зоот кийгизилип, сол колдо – калкан, оң колдо – кайкы кылыч, жамбашта – жаа, шалкетме, не чокмор. Эмен сап найза ээр кашына бекитилген. Сабоодой бир кылка, шыңга уландар беш каруунун сырын толук үйрөнүшү үчүн тоодой тер төгүүгө тийиш. Соңку күндөрү манжунун шыйрактуу мылтыгын буркура-рата дүрмөттөп, таамай атуу кыныгына өтүштү жапырт.

Ойроттун ар улуттан куралып жаткан уландар жасагына ар калктан, ар курамадан устаттар тартылды. Булар кандуу кармашта туткунга түшкөн, Сыбан Рабдандын амири менен кара жаны арачы калып, аргасыздан амалга көнгөн айтылуу баатырлар эле. Кулагы же кежигеси шылынып, шор тарткандардын арасында кыргыздын кушчу уруусунун жетиген уругунан чыккан Байсейиттин Солтонойу бар эле.

Кандуу кактыгыштардагы кайраты үчүн калк ичинде Эр Солтоной же кийин соң аргымагына жараша Чабдар аттуу Солтоной атыгып кеткен айтылуу баатыр жазмышка, тагдырдын кыйноосуна аргасыздан утурумча моюн сунду.

Эр Солтонойго, негизинен, ойрот жасагындагы кыргыз-кайсак балдарын согуш өнөрүнө, айрыкча ат жалында айкашка машыктыруу милдети жүктөлгөн. Анда Атаке, Нышаа, Татыгул сындуу кыргыз таналарынан тышкары, казактын Улуу жүзүнөн Сеңкибай, Саурык, кашкарлык таранчы Бурханжан, сарт Мамадали, алтургай көк көз орус Ыйбан сыяктуу тагдырлаш, муңдаш, куракташ, кыйын кыстоону бир тартып, бир жакадан баш чыгарган уландар бар эле. Не белбоом кетер, не белимден айрылам деп, тобокелге баш байлаган уландар, алардын устаты Солтоной баатыр дагы калмак буйругун орундоого мажбур. Амал кыска, аргамжы келте.

Ар улут уландарына адегенде темирдей тартипти, калмак тилин, кайгуул менен коргонуу, чагылгандай чабуул сырларын үйрөтүштү. Жоңгор зайсандары менен ноёндору алка-шалка кара тер чыккыча жүгүртүп, таш көтөртүп, курсактары кындай тартыла, булчундары буркуя баштады балдардын. Багалчагы ката жөө кармаштын ыкмаларына өтүштү.

Бутпарастан калган мушташ, алакандын кыры менен шылый чабуу, атчан душманды аяк менен серпе тебүү, бышкан кышты баш менен жаруу көбүнө кандим өнөргө айланды. Нышаа, Мамадали, Ыйбан сыяктуу тирикарак балдар кадимкидей тыңып калса, каруу-күчкө жаңы кирген Атаке анда азаптын азабын тартып шорлоду, балак жеди, балтыр эти канады, сөөгү сыздады. Ат жалында кармашка келгенде гана эңсеси көтөрүлдү Атакенин. Өзүнөн кырдуу балдарды коштой чаап, курагынан мурда токтолду, мезгилинен озо эсейди Тынайдын эркеси.

Канткен менен уландарга коюлган эң башкы катуу талап – ат кулагында эмин-эркин ойной билүү. Чаап бараткан тулпарга каргып минүү, касынды ээр кашынан оодара тартуу, бетме-бет эр эңиш – кыргыз-кайсак баласынын канына эзелтен сиңген касиет.

Тарам-тарам бөлүнгөн ар улут уландары үкүлүү камыш учун үзүп барат. «Мөндү, мөндү, мөндүлөп, жабуу, жабуу, жабуулап» ураандары калмакча. Онду-солду кылыч шилтеп, жаа тарта жарышкан балдар жаш кыраан кейпинде. Өздөрү да кызыл чокко алмаз кылычтай сугарылып келет. Аткан октой зуулап, ар киминде алга озуу аракетин, дасыгуу далалаты.

Кыргыз уландарын кыйкуулап сүрөгөн эр Солтоной ат жалында айкаш өнөрүнөн кынуу таап, кызый берди. Жер жайнаган камыш башын кайкы кылыч, болот шамшар менен таарый жүрө отуруп, жыландай имерилген Ичке-Саздан өтө чыкты. Калбырдай өпкөсү көөп, кара тери алынган калмак жылкысы мурча берер эмес. Жаштайынан ат жалында ойногон азаматтар саздак сайга киргенде өчөрүлө түштү эле. Даңгылга жеткенде туякта калган ылай-баткак асманга чейин чачырап, даңкан ыргып барат. Аттары саздан атыла, мөңкүштөй чыккан балдар тең жарыша, карчыга куштай сызылды. Топтун алды эки тизгин, бир чылбырды жыйнай тартып, артка кылчайгыча эр Солтоной ач айгай салды:

– Чап! Атаңа наалат, токтобо-о!!!

Атаке конгон торуну булдурсун камчы менен тартып жиберди:

– Ча-ап, Манаптын тукуму!

Шакирттерин шаштырып, алга сүрөгөн эр Солтонойдун көздөрү кызарып күйүп, куйрук улаш Нышаа, Сеңкибайдын аттарын, Ыйбан өчөндөй минген кулагерди сооруга басып-басып киркиреди:

– Ооздукту коё бер, оозуңа ча-айын! Чү де, чамда-а!..

Куюндай куйгуду уландар...

Калмак жасагынан бөлүнгөн эр Солтоной колу карлыгачтай зыпылдап, Жылдыз, Кундуздун сол жакасына из жашырып кетти заматта. Тайчызаада Калдаң Серендин арттан түшкөн куугуну кара мылтыгын даңылдатып асманга атып, бармагын кырча тиштеп кала берди.

Бекер жерден беш карууга ээ болуп, согуш сырына каныгып, карылуу ат минген уландарын эр Солтоной оболу кыргыз тоолоруна, казак талаасына, не Анжыян тарапка эмес, тескерисинче, из жашырып, Кашкар, Жаркен, Турпанга багыштады. Анысы артымдан куугун түшсө, карапайым калкымдын канына забын болбоюн деген амалы чыгар. Экинчиден, эл ичинде эмес, элден тыш жашырына турган оң.

Эр Солтоной жасагындагы эр таналар бирде Жылдыз, Кундуздан, бирде Текес, Иле боюнан куюлгуп, капилет түндүктөн түшүп, капшыттан чыгып, жоболондуу жонгор жасактарын өз төрүндө карчыттан бурдай берди. Ошондой күндөрдүн биринде Кашкардан Сыбан Рабдан ургасын беттеген ары бай, ары карылуу соода кербенин көзү чалды көк жал Солтонойдун. Үч күн акмалап жүрүп, уландары менен буйткадан бурултпай тап берди.

Эр Солтонойдун эртаналары шыйрактуу мылтыктарын борчук ташка такап боортоктой, келчү кербендин жолун торой, кароолго кармап жатышты. Узун кербендин аяк-учу короого камалган койдой тар коктуга толугу менен кирген кезде «түрр!»», «тар-рр!» эткен түтөтмө мылтык доошу аска-зоону жаңыртты. Жамгырдай жааган жебеден күзөттөгү ноёндор жер жазданып, жайдак аттар жалт берди. Капчыгайдын туш-тарабынан кулаган таштан ач айкырык, астын-үстүн замана. Эр Солтонойдун килдеген үнү аска-зоону жаңыртты:

– Аттан, атта-ан!

Кайдан-жайдан чыкканы белгисиз, кайкы кылыч ойнотуп, тик найза кезеген жигиттер кербенчилерди айлана курчап, озунганы арасын жиреп барат. Бабасынын арбагына тайына: «Манап! Манап! Мана-ап!» – деп айгайлаган Атаке ушунда алгач ирет көзгө түштү. Курбулардын сабынан озо кербенбашыга алгач жетти да, шалкетме менен тизеге кагып, эткээл эмени төө өркөчүнөн дөңгөчтөй кулатты. Чүрчүт калпагы самандай сапырылып, чаңга оонады чоң соодагер. Өң-алеттен кеткен жоон-жолпу кербенбашы тизелей калып, жүзүн мыртыйган манжалары менен калкалай, жан соогалап жиберди:

– Янимди койиң, яним!..

Улгайган эле адамдын унудуп жалбарганы жаш сарбаздын бүйүрүн ого бетер кызитты, эркин бүлөдү. Жүзүнө парда тагынган Атаке ат жалынан эңиштей берип, кербенбашынын оң жамбашында салаңдаган кылычына кол сунду. Кымбат буюмун кыя албаган соодагердин көзү тетири айлана чанагынан чыкты.

Кожоюнун коргойм деп ынтыккан алыбеттүү ноён ат жалынан айбат көрсөтө, Атакенин жолун торой, сыр найзасын кезеди. Жоңгор ноёну барымтачы баланы эки чайнап, бир жугчудай бараандуу болсо да, жан жактан шумкардай шукшурулуп келаткан атчандардан саарасы учуп, кол салууга батынбай кетенчиктеди.

– Бер!

– Олиң, олиң, нема буирсаң олиң!

Атакенин өктөм буйругунан чочулаган кербенбашы сабы күмүш менен кандалган кылычын кыңырыла сунду. Анан белиндеги кайыш кынын чечип берди.

– Дамаш, нагыз дамаш! – деп күбүрөдү угуза.

Кымбат буюм кылычынан айрылып, ичинен кан өткөн соодагер бозала чаңга көмкөрөсүнөн оонап, өпкө өпкөсүнө батпай соолуктап жатты.

Баатырлыктан балалыгы басым Атаке «чын эле дамашпы?» деген тейде өз колунда кыңгыраган кылычтын мизин сылап, кайыш кындын оймосуна алаксий түштү каш кагым. Ушуну гана аңдып тургандай калмак ноёну капилет найза сунду тик качыра. Аттын оң капталына ыкчам оой берген Атаке душмандын найзасын калканы менен кагып үлгүрдү. Анан, бар тобокел, нар тобокел, дамаш кылычын кандайча шилтеп, кандайча сокку урганын өзү да байкабай калды. «Кырсык каш-кабактын арасында» деген ырас.

Дамаш кылычтын тийген жеринен өрт кетип, эмелеки эңгезердей ноёндун алмадай башы денесинен бөлүнүп, топтой ыргыды көр топуракка. Бул балагатка жаңы толуп, багалчагы катып келаткан Атакенин жоокерлик замандагы алгачкы кан төгүүсү эле. Заманаң бөрү болсо бөрү бол!

Сыбан Рабдан ургасына каруу-жарак ташыган кербен орто жолдо ошентип колго түшүп, Нышаа, Сеңкибай, Ыйбан, Татыгул, Мамадали сындуу боз балдар, эр Солтонойдун өзү толук беш куралга ээ болуп, кудундаганын айтпа.

Атакенин колунда дамаш кылыч! Мисирде сомдолуп, Дамаскиде кандалган кылыч мизи күнгө чагылышат жаркылдай!..

Бара-бара «Атакенин Акболот» аталган ошол дамаш кылыч кыргыз, казак тарыхынын асманында дээрлик жүз элүү жыл жаркылдап, ойрот-калмактын, кокондуктардын, Цин жана Орус империяларынын Ала-Тоого баскынчылык жолун торойт. Касиеттүү куралдын даңкы менен даңазасына коңшулаш казак хандары Абылай, Уали, Кенесары, Нооруз-

бай сонуркайт, Тезек, Сыпатай, Рүстөм султандар күбө өтөт. Капысынан катылган көк жал Барак менен Бердикожонун катыгын колуна берет. Кокон бектери Эрдене, Нарбото шыпшынса, калмак хандары Калдан Серен, Лама Доржу, Давачы, Амурсананын үшүн алат.

Айтору, Акболот атадан балага: Атакеден Таштанбекке, Таштанбектен Жантай ханга, Жантайдан Ормон хандарга мурас катары берилип, Жаманкара, Төрөгелди, Калпак баатырлардын колунда жүз элүү жыл кыргыз жерин жоодон сактайт...

Аттигиң, ага чейин канча бар! Кырк уруу кыргыз өз эркин коргоп, эл катары эңсе көтөрчү күндөр али алдыда. Акболот дамаш кылычын жаңыдан жанга байланган Атаке бир аптадай көз жашырып, эр Солтоной колунан беймаалым жакка сурак-сопкутсуз жүрүп кетти...

Жаңыл мырза жаңылганда

*Кылыч берсең кындап бер,
Коңулдуң менен чындап бер.*

Токтогул

Тоорулдагы жигиттер өргүү курган. Кимиси ээр жаздана көөшүлүп, кимиси ат шайманын оңдоп алек. Түбү кашкарлык Мамадали камчы өрүп, Манап насили Атаке ага шынаарлай, катарлаш чөк түшкөн.

– Оногу, одан нарига... Нойгут айылы, – деп сөөмөй жаңсап калды Мамадали иш арасы.

– Койчу? Нойгутпу? – деди Атаке ишеңкиребей.

– Я, нойгут деймиз. Нойгут хам кыргыз гой.

– Тээтиги кырдын тескейиби? Жаңыл мырзанын айылы болуп жүрбөсүн?

– Я, багадур хотун! – Мамадали ырсайып, өзүнүн баш бармагын өзү кырча тиштей, «вах!» – деп тамшанды.

Атакенин колундагы көк чарык жерге түшүп кетти.

– Тарт йипти... Сен немага?..

Мамадалинин өтүнүчүн кулактан сырт калтырган Атаке кайрадан суроо катты:

– Алыспы?

– Икки күн. Я-я, Багадур хотун Янал!

Ушул ысымды укканда Атакенин жүрөгү «зырп» этти. Ошондон кенди бала манап. Көрөйүн же өлөйүн деп тиленди. Чоң атасы хан Түлкү менен Үчүкөнүн канына забын болгон Жаңыл мырзадан кек алууга кекенбей коймок эмес көк жал манап бөлтүрүк. Байкасаң, бөрү заман балдары дагы тоорулга түшүп, баатырлыктын шаанасы менен ойнойт.

«Тиги кырдын тескейи – нойгут айылы», «...тескейи – нойгут айылы» деген кеп кулагында жаңырган хан Түлкүнүн небереси жанына жай таппады. Жүрөгү торго түшкөн чилдей тырпырап, түрсүл какты. «Опаа, оңтойлуу кез эми келди» – деп жоруду. Ичинен ант айтып, шерт ичти өспүрүм.

Ай-койдун акылын калчмак кайда? Эр Солтоной колунан эртерээк аттангыча демикти Атаке. Ээндей чыгып, уландар жасагынан узаганда гана ат тизгинин жыйнай тартты, бирок артка кылчайган жок. Тээ алдыда учкаша жүрүп кеткен тоолорго көз кадап, «тиги кырдын тескейи, тиги кырдын тескейи» деп күбүрөдү.

Ат жалында Акболотун кындан сууруп чыгып, устарадай жалаңдаган дамаш кылычты күн шооласына сылай карады. Акболоттун мизин жа-лады Атаке. Анан текирең таскакка сала, ынтыкты алга.

Белчеден кан кечкен заманда нойгут айылы да бейкапар жатпас шекил-ди. Өрүштө чачыраган малга жалчыларын, андан аркы белге сакчыларын койгон Жаңыл мырза ашкере кылдат, ашкере айбын. Турмуштун оош-кыйышын тартып, эчен тушамышка чалынса да, колунан жаа-жарагын түшүрбөгөн кайраты бийик, акылы тунук Жаңылдын. Асты арыдым-аздым дей элек. Алакандай нойгут элин ар капшыттан бурдаган дөңбөрү менен ачкарын чөөлөрдөн жашырып, аркыт бел, куу коктуда аман асырап жүрү.

Минген атын тескейдеги бетегеге тушаган улан кечки күүгүмдү күттү. Үрүл-бүрүл караңгыны төшү менен жирей бөртө жөнөдү. Нойгут айылы-на чукулдай келе топ тобулгу, чычырканак жамынды. Шыйрактуу калмак мылтыгын оңтойлуу орнотуп, түтөтмө дары дайындап, кароол кармоого демденди. Эл орунга отуруп, мал-сал мамыраган маал. Тымтырс, тышка чыккан караан байкалбайт. Алда-неден шыбыр алдыбы, же тек гана өз милдетин өтөдүбү, карт дөбөт кара күчкө зоңк-зоңк үрүп, калган иттер аны коштоп тим болду эрине.

Кызык, жоңгор ургасында коңтаажынын ордосу башкалардан айыр-малана, өзгөчө бөлүнүп турар эле. Мында сөөлөттүү өргөө байкалбайт. Бир кылка, текшилей каралжын боз үйлөр. Эчен жыл кар-жамгырга кагы-лып, кийизи тозо түшкөндөй. «Жаңылдын үйү кайсы, караңгыда тышка чыгар бекен?» – ушуну ойлоду улан. Кимден, кантип билет? Кантсе да, түн – бакырдыкы, таңга илинүү жарабас.

Анан калса, кол созсоң кармалчудай коюу баркыт түн. Жылдыз текши жамырап, кооптуу жымжырт.

Атакенин чыдамы кете баштаганда, көптөн күткөнү орундалгандай, четтеги боз үйдүн эшиги шалп түрүлүп, шектүү караан бөлүндү берите. Колуна шам кармап алган. Шамдын нуру жүзүн жаркытып, ак жоолукчан аял кейпинде. Соңунан ээрчий баскан эркек адам алда-неден кабатыр болгондой, корулдай үн катты:

– Жаңыл мырза, кайда барасыз?

– Сакчы, сен кала бер! Мен өзүм...

Жайдын жымжырт түнүндө тигил экөөнүн сүйлөшкөнү Атакеге айныксыз даана угулду. «Эшик алдында сакчысы «Жаңыл мырза» дебедиби. Апбали, так өзү экен!» – деп жоруду ичинен кымылдай.

«Сен кала бер!» деген буйрук уккан сакчы артына терс бурулуп, боз үйгө кайрылып кетти чагымда. Берилей баскан караан өзүнө өзү ажал тилегендей, башына шам кармап келет. Анын аял экени «ап-чүх-х!» деп ачуу чүчкүрүп алганынан да таасын байкалды.

Бар тобокел! Оңтойлоно боортоктоп жатып, шыйрактуу кара мылтыгын түтөтүп, кароолго кармай баштады Атаке.

Ажалды тик беттеп келатканы кандай аялдын? Буйрукпу! Ушул учурда шам чырактын жалыны калтылдай түшүп, аял мүдүрүлүп кеткендей, «а-а» деген солгун үн чыгарды. Атаке анын ордунан турушун акмалап калды. Кызык, шам чырактын жарыгы бирде берилей, бирде арылай жылгансып, бир орунга токтобой ойдолойт.

Бүткүл көңүл-көөнү шам кармаган аялга бөлүнсө да, шектүү караанды кароолго иле албады Атаке. Ойкуйт да кайкыт шам чырактын жалыны. Күтүүсүздөн желкесинен чыккан өктөм үндөн селт этти Атаке:

– Токто! Мылтыгың ташта!

Түтөтмө мылтыктын шыйрагы бүгүлүп, жерге шалк этти.

– Кимди андып жүрөсүн?

Желкесинен чыккан үн да аялдыкы экенин сезген улан артына кылчайып, жазганбай жооп берди:

– Нойгуттун Жаңылын.

– Кегин барбы?

– Кетпес кегим бар!

– Айт!

– Адеп сени, анан Жаңылды жер жаздантам! – Атаке Акболотун кындан сууруду.

– Арсыз көөдөк! – деген аял колундагы жаанын жебесин кере тарта келе, дагы суроо катты:

– Көзүң тирүүсүндө айтып кал: ким жиберди?

– Өзүм, – деди тиги жалтанбай.

– Өзүң кимсиң өлүм издеген? – жаасын тик сунган аялдын жаалы катуу.

– Атаке.

– Атаңа наалат! Маалкатпай өз атыңды айт!

Кыйды бала кыйын жагдайга кабылса да, өктөм мүнөз тааныта кергиштей сүйлөдү:

– Таанысаң Тынаймын, тааныбасаң Кудаймын! Тынайдын уулу, хан Түлкүнүн кулуну Атаке мен болот!

Тынайдын болбосо да, Кудайдын барманы сактадыбы, же хан Түлкүнүн арбагы колдодубу, Атакеге тик сунулган жаа жебеси төмөн түшүп, аялдын көкүрөгүнөн оор күрсүнүү чыкты:

– У-уф, курган жан... Хан Түлкүмүн туягы белең?!

Жаңыл мырза жаа тартканда жаза кетпеген. Жаңылбастан көзгө аткан. Жаңыл мырза жаа тартканда өмүрдө бир гана ирет жаңылган. Андай экен, айтып берели.

Хан Түлкү менен Үчүкөнү келбес жайга аттандырган Жаңыл мырза өмүр бакы өксүдү. Кечирилгис күнөөгө батканын сизди. Анткени өзү да жоокерлик замандын курманы!

Жаңыл мырза дейбизби же Жаңыл кыз дейбизби, айтор, анын да арманы аттын башындай. Баягы Аксынын арсак жолдорун арткан карындай жапыра келип, борчук таштан хан Түлкүнү суктана карап турганы өмүр бакы көз алдынан кетпеди.

От жарыгында баатырдын караанын кайтарып, көлөкөсүнө көөшүлүп турбады беле, бейбак! «Көрсөм көк жал бөрү экен, тийип алчу эр экен!» дебедиби бейбак! Деди да, саадагынан саркар жебе сууруп алып, караанынан кагылган хан Түлкүсүн «өмүр» деген берки өйүздөн «өлүм» деген аркы өйүзгө өткөрүп тынбадыбы! Кайриет, аркы дүйнөдө жаны жай алды бекен баатырдын? Арбагы азыр да кыжаалатпы?

Төрт бирдей көк жалынан айрылган сарбагыштар тим жатабы, Жаңыл мырзанын сары изине чөп салып жүрүп, канатын кайрып-толгой ыпысык алып келип, токсондогу Калматайдын муздак койнуна салып беришпедиби. «Адам – ит жандуу» деген ырас экен. Ал кордукка да чыдап, карабагыш Калматайдан балканактай бала таппадыбы бейбак!

Аял баштуу аялдай, катын баштуу катындай жүрүп калган кезинде сарбагыш кайнилери менен шарактаган абысындары жолдон чыгарды, акылынан адаштырды. «Кайдагыны эске салбай, шүк жүргүлө» дегенине көнбөй, кайсы бир той-томолукто колуна кайрадан Аленгир жаасын карматып, астына аргымак ат тартышты.

«Өнөрүндү бир көрсөт, жеңе» – деп кыстаганда: «Кой десем көнбөдүңөр, өз убалыңар өзүңөргө» – деди да, олоң чачын бууп байлап, жоо кийимин кийинип, аргымак аттын оозун агытып, тетигинден бери узактан дыр койду. Кайындары көккө ыргыткан калпактарын катар-катар жерге түшүрбөй жыра атып жүрүп отурду да, жарданган элдин арасынан уулун таап, ат жалына эңе качты. Кайталангыс өнөргө карк болуп, оозу ачылган кайындары эс жыйып, этек жапкыча кыйла узап кетти Жаңыл мырза. Кыр капталдай бере кылчайып караса, токсондогу Калматай баштаган куугун каргадай салпылдай келет артынан.

– Өз убалың – өзүнө, аман-соондо артыңа кайт, как баш! Карыганда кайрат көрсөтүп кантесиң! – деди да, күнжүрүштө Жетитер-Чемен беттеди.

Кайрылып нойгут айылына жакындаган сайын «Баланы кантем?» деген сарсаана күч алды. «Ээрчите келген» деген ээн ооз жалаа эчендердин чырагына май тамызып, эч күнөөсүз наристенин өзөгүнө өмүр баки чок жагар. Ошону ойлогондо каңырыгы түтөдү, заманасы куурулду.

Аягы аста-секин басып, каргадай талпынып калган балканактай баласын карагайга байлап, саадактан саркар жебе сууруду. Эрдин кесе тиштеген бейбак эми чындап чымырканып, өз жатындан чыккан баласына жебени тике мелжей баштады. Тайсалдабай тартып жиберет беле, бейбак, алыс эмес жакындан тааныш дабыш угула калганы. Кой кайтарып, «чойту-уйт» деген ошол чал арып-ачкан өз атасы экенин боолгоп тааныды.

Тааныды да, Жаңыл мырза алгач ирет жаңылды. Жаа тартканда жазем кетпеген, учурунда хан Түлкүнү, эрдемсиген эчен эрлерди жер жазданткан колу калчылдады каруусуз. Көзүнөн он салаа жаш, он талаа кан куюлуп, балканактай баласынын дал жүрөк толтосуна саркар жебе кадоого жетпеди дарманы.

Наристенин таңылган колун чечкен соң, чегедек түтөтө белги берди да, «Алладан болсо, атам таап алар» деген үмүттө артына кылчаюуга ары жетпей аттана берди.

Алыста жүрдү ай айланта. Акыры Жаңыл айылына сыр бербей түшүп, атасы Табылды деген уул таап алган бешик тойдун үстүнөн чыкты. Кызы аман кайтып, капилеттен уул тапкан нойгуттарга кош кубаныч бир келди.

Жаземдебей жаа тартчу Жаңыл мырза, ошентип, өз жатынынан чыккан балага батынбай койгон. Ал алгачкы жаңылганы. Эми өзү: «Тийип алчу эр экен» – деп жактырган хан Түлкүдөн калган туякты көргөндө экинчи ирет жаздым кетеби?

Айылын акмалап жүргөн шектүү адам жөнүндө астыртан кабар беришкен тыңчылары Жаңылга. Бардыгын билген бейбак. Билмек турсун, бир катын менен «сакчыга» жанагыдай жалган шам жактырып, шектүү адамдын алдынан чыгарган.

Өзү артынан аңдыган Жаңыл. Түн жамынган каракчынын кимге катылып, кимге кастык кыларын так аныктагысы келген. Айылына келген жалгыз жанды жер жаздантып, кара көзүн кашайтуу текейден арзан деңизчи. Арамдык көздөгөн кас душмандын амалын, сырын камырдан кыл сууругундай тартып чыгуу алда канча абыгер.

Мына эми, кас дегени өз чыгып, Жаңыл мырзанын кара көзүн кашайтпаса да, кара өзөгүнө өрт салып, каарып туру.

– Айланайын, Атакеш, ачуунду бас. Ачуу – душман, акыл – дос. Бир мүчөлгө толдуңбу? – деди аял тигинин жаш курагын айра таанып.

– Канча мүчөл болсом да, Жаңылды жайрап тынам!

– Апбали! – деди аял шыпшына, хан Түлкүдөн калган урпактын кайратына тан бере: – Андай экен, атып сал мени!

Жаңыл мырза бу жалганда жазем кетпеген, жалгыз ирет гана жаңылган Аленгир жаасын кашындагы душманга сунду. Жок, «душманга» эмес, хан Түлкүсүнөн калган туякка сунду. Атаке бул кадырды түшүнбөй, кызуу кандуу. Жаңыл мырзанын колундагы жааны ансыз да булкуп, жулуп алчудай тейде буюра сүйлөдү:

– Ал жоолукту! Ач жүзүңдү!

Бары-жокко кайыл боло, колдогу жаасын жерге таштады аял. Жоолугун баштан сыдырганда, Куудай аппак чачын айдарым жел жулмалап турду.

– Ыйманынды ичтен күбүрө, көзүңдү жум!

– Ыйман айтып кантейин? Мен бейбакта ырыс деген болгон жок, ыйман барбы билбеймин, – деди аял кайдыгер, – бирок көздү жумбайт экенмин!

– Эмнеге жумбайсың? Жумдурам!

– «Эмнеге» дейсиң. Кара күүгүм болсо да, сени, Атакеш – хан Түлкүмдөн калган караанды көрүп көз жумайын!

– «Атакеш» дебе атымды! Ой, «хан Түлкүм» дейсиңби?.. Сен өзү деги... Жаңыл эмессиңби?

– Бейбак Жаңыл болбосом, сага Алеңгир жаамды эмнеге сунат элем!

Аял түпкүчтөй ийилген жаасын жерден алып, Атакенин колуна карматты. Салмактуу саадагын белине байлады. Хан Түлкүнүн туягы Атаке эми эки анжы боло, ичтен кысылды. Эмне айтарын билбей бушайман. Кезенип кек издеп келгени ушул буурул бубак чач кемпирби? Кас дегени өз чыктыбы? Желкесинен жебе матырбай, колундагы жаасын эмнеге кармата берди бейбак? Ушуну гана күтүп тургандай, кыйды кемпир сөз жалгады жайбаракат:

– Аккан арыктан суу агат дейт. Тулпарымдын туягы, хан Түлкүмдүн канаты бар экен деп каниет алып калдым. Мен куруюн. Төрүмдөн көрүм жакын. Өзүңөрдөн мурда көз жумсам – калыстыктын белгиси. Канткен күндө да, жазем кетпес ушул жаа жаныңда жүрсүн, ылайым. Мага окшоп өзгө сунбай, жатка сун, кара ниет каска сун!

– Ошондо сен кассыңбы же?..

– Өзүм да билбейм. Өмүр дегениң чылк өкүнүч болсо, эмнеге жашадым дейм да. Бир билгеним – хан Түлкүмү эстесем, каңырыгым түтөп кетет.

– «Хан Түлкүм» дебе кайра! – Атаке чыйрала түштү.

– Дегенге акым бар. Ал сырымды акыретке ала кетпей, акыры жан адамга – сенин өзүңө айтканыма тоба-а.

Токтоо үн каткан аял бары-жокко, өмүр-өлүмгө кайыл тургандай, өктөм буйрук берди:

– Мээле мени. Жебени ортон менен бармактын ортосуна ондой карма. Дингекти катуураак тарт эми!

– Мээлесе, мээлейм. Аянбайм! – деген Атаке жебени ортон менен бармактын ортосуна кыса, өөдө көтөрө берди. Кежир неме кайра айнып кетти:

– Жок, атпайм!.. «Жок» деймин да...

Ай жарыгында акыйлашкан экөөнүн тең амалы куруса да, Атакенин турмуштан жыйган даярдыгы аз эле. Жаңыл мырза жаасын сунуп, өз башын өлүмгө тике байлап турганы анын акылын кертти, намысын козгоду шекил. Жаа жебесин төмөн түшүрүп, Жаңыл мырзадан ашкан кеп айтты:

– Анда эмесе, мен мынабу Акболотум берем! Дамаш кылыч.

– Ок-к, Атакеш! – деп чындап чочуп кетти аял.

– Жаны тозокко түшчү мен бейбакка дамаштын кереги не? Арыдым мен акыры... Сенин Акболотуң менен менин Алеңгир жаам үндөшүп, атыңды чыгарсын, Атакеш. Өзүнө берер ак батам ушу!

Манап насили калышкысы келбеди:

– Анда эмесе, ырым кылып, Алеңгир жааны сатып алайын... Акысына мобуну алыңыз.

– Мунуң эмне, каралдым?

– Хан атам Түлкүдөн тумар. Канчык... опей, карышкырдын дөң бөрүсүнүн ашыгы.

Кетечиктин боосун чечип, ашыкты колуна алып искеген Жаңыл мырза бир саамга тына түштү да, кескин, өктөм сүйлөдү:

– Кет, каралдым. Караңгыда кармалба, караан үз. Хан Түлкүмүн кадырына жетпей калганым – менин кайгым. Башым менен тең жатар кайгыны кайталап айтып кантейин. Эми тулпарымдын туягы бар деп сага каниет кылармын. Сыртыңан кабарың угуп, карааныңа жалынармын көргө башым киргиче. Мен сени, сен мени көргөн жоксуң. Омийин, аттан!

Атаке атына минип, ашууну өрдөп узай бергенде гана озондоп ыйлап, ичтеги бугун, кусасын сыртка чыгарып алды. Аска-зоолор анын сырын түшүнгөндөй жаңырыктайт:

– О-оо-оуу! О-оу!..

Аңгыча шоона жиптей кызыл сызык чыгыш тараптан күн чыгарын кабарлады. Атакенин Акболот кылычы сол ыптада кемерине байланган. Оң каруудан солго арта тартылган Алеңгир жаанын учу Акболотко тийише калып, үн алыша кыңгырай келет.

Эр Солтоной сабагы

*Кыргыздан келген элчилер,
Кылдат баарың эрсиңер.
Кыйылбастан жооп бер,
Кызматка кандай келдиңер?
Кандай кабар бердиңер?
Кантип бери жүрдүңөр?
Кара чоюн эшикти
Кантип ачып кирдиңер?
«Эр Солтоной» эпосуна*

Каралуу калк – жаралуу жолборс. Контаяжы Сыбан Рабдан мына ушуну этибар албады. Камсыз жаткан кыргыз-кайсақты селдей жайпап,

кансыратып өткөнү менен жаралуу жолборс тыңыса айбат көрсөтүп, тиш саларын этибар албады. Кашкар, Котон, Анжыян, Ош тарапта ичкилик кыргыздарды кушчу Кубат бий көтөрсө, Теңир-Тоо боорунда эр Солтоной колу ээн бөрүдөй жортуп жүргөнү.

Эсин жыйган элдин эр таналары биригип, издешпей табыша, черүүдөн черүүгө, колдон колго баш кошо баштады. Кундуз-Жылдыз, Кашкар-Жаркен, Иле-Текес, Теңир тоо–Хан тоо кокту-колотторуна шак чүкөлөрдөй чачыраган, Чүй менен Көлдөн Анжыян, Амангенге, Алай менен Өзгөндөн Ысар, Көлөпкө тентиген жаралуу жигиттер, алтурсун каралуу кыз-келиндер белин бекем бууп, чабдар аттуу Солтонойдун катарына имерилди.

Күн арта күчөп барат эр Солтоной эрениң. Калдаң Серөң жасагында, дал калмактын колтугунда даярдыктан өткөн уландары куюндай куйгуп, чагылгандай чартылдап, чаппаган жоосу, албаган доосу жок. Булардын сабына солтонун Кошой бий, Жамансарт, Жайыл баатырлары, солто ичинде баргыдан Нышаа, таластык саруу Бердике, кушчу, жетигенди кураган Итим, сарбагыштан Маматкулдун Темири менен Болоту, Атакешин алпеш туткан Тынай бий, саяктан Садыр, Туума бий, азыктан Куттукожо, бугунун тың чыкмасы Абайылда кошулганы орток кошуун саны ондон жүзгө, жүздөн миңге чамалады.

Эн жердин бөрүсүнөн эми кадимки карылуу колго айлана баштаган эрк менен күчтү темирдей тартипке салып, жеке башкаруунун ары жоопкер, ары татаал экенин андай барууда Солтоной. Калмактан күчтөп алган шыйрактуу мылтык, жаа, найза, кылыч, шалкетме сындуу азыноолак куралдан сырткары жарытылуу каруу-жарак саналуу. Башкасын айтпаган күндө да сардарлардын кара курсагын кантип кампайтмак? Жигиттер тоо койнунда канча күн кечет жолборстой жортуп, бөрүдөй бөртүп?

«Кантип, качан, кандайча?» делинген түмөн түйшүккө баш катырып жүргөндө Кыдыр аалеки саламдай аруулап, Кетмен-Төбөдөгү кошуунга айтылуу Санчы сынчы келе калса болорбу! Көрөгөн адам көрөгөндүк билгизе, алты төөгө аштык, таруу жүктөтүп, отуз атка артылган ак сабаага кымыз уютуп, төкөр уста Төлөгөн баштаган эчен чеберлерди ээрчите келди кашына.

Санчы сынчынын келиши жылкычыдан чабандеске, улакчыдан сардарга айлана баштаган жигиттерге дем берди, бүлбүлдөгөн биликке май тамызды. Кайгы-муң баскан кабакты жылытты жылмаюу жышааны.

Арча, карагайдын оту улуулата жагылган алгачкы кечте Санчы сынчы калың колду кашына топтоп, баталуу кеп козгоду. Жаш жоокерлер дагы ынансын дегендей, атам замандан белгилүү жөрөлгөнү жасады. Тобулгунун беш чыбыгын алдырып келип, беш баатырга ийдирип көрдү: «Ак ийилет, бирок сынбайт!» Анан ар бир чырпыкты бирден сындыртып, дагы масалдата насаат айтты: «Бешөөң бириксең – бир муштумсуң, бешөөң ала болсоң – бир кузгунсуң!»

Түнү менен кеңеш курган Санчы сынчы таңында жети өлчөп, бир кесели деген ойдо кыргызда төбөсү көрүнгөн Кошой, Маматкул, Тынай, Кубат, Жамансарт бийлерге, алыс-жуук ар коктуга ат чаптырды. Уландар жасагынын чапчан жигиттери кыргыз тоолорун түрө кыдырып, Анжыян, Ысар, Көлөп, Какшаал аралай ат тердетип жүрүштү.

Эр Солтоной колундагы кайраттуу, ары айбаттуу, калк ичинде кадырлуу ошол Жайыл менен Садыр, Итим менен Бердике, Темир менен Болот, Кутукожо менен Туума сыяктуу берендер өз карамагындагы жигиттерди башкарып, жүзбашы, миңбашы атанышты.

Санчы сынчынын батасы тийип, Солтонойдун сынагынан өткөн Атаке жаштыгына карабастан уландар жасагын башкармай болду. Ал кошуундун өзөгүн ак калпак кыргыз жигиттери гана эмес, ар улуттан куралган, калмак туткунда бирге сыналган Сеңкибай, Ыйбан, Мамадали, Бурханжан сындуу жаш жолборстор түздү.

Төкөр уста Төкөлдөштүн колунан көөрү, көзүнөн мээри төгүлгөн билгилери темир ийлеп, ок куюп, кошумча курал камдоого камбыл. Күнү-түнү көөрүктүн жалыны басылбай, жуурулган темир камырдай балкып, суудай калкыды. Балкыган темир дөөшү бетинде, барскан менен балканын көзүндө ийленип, жети сайлуу шамшарга, жыйрыла түшүп узарган шалкетмеге, бөрү тилдүү найза учуна, кармаганда кан кеткен кайкы кылычка, ок көзөбөс зоотко айланды.

Калкан менен кылычтан, чокмор менен айбалтадан тарта эчен түркүн курал аштай узанды төкөр уста Төкөлдөш баштаган ыктуулар. Калмак ыкмасы менен нар камыштан жасалган жебе айрыкча өткүр.

Диңгеги катуу камышты күнгө кактатып, жебеге жарамдуу жерлерин төөнүн өркөч майы менен ай жарыгында майлатат. Камыш жебенин учун коргошунга сугарат. Жапырт чабуулга өтөрдө жебенин ар тушунан тешик көзөйт. Көзөлгөн жебенин ызылдаган добушу аарынын уюгу каптаган көп кол катылгандай сес берет.

Эр Солтоной жетегинде эр таналар биресе калмакты куушурса, биресе калмак кысымынан куушурула из жашырды. Жылдыз, Кундуз, Илеге сыйбай, алыстап Кетмен-Төбө, Чаткал ооду да, азык-түлүктүн айынан кайрадан Анжыян, Ташкен тирелди. Ич ара кактыгыш, барымта күчөдү.

Мындай жагдай Ташкенди бийлеп, казактын төбө бийи атала баштаган Төлө бийдин жигиттерине да ынабады. «Кайда барсаң Мамайдын көрү» деген заман ушубу? Башкасын кой, Төлө бийдин төө баккан кулу да эсиргенин кантесин?

Беш манжа тең эмес. Эр Солтоной колунда эчендеген эр-азаматтар болсо да, бардыгы кылка баатыр, бардыгы текши көк жал чыкпас, албетте. Эгерде элдин баары эр танага айланса, малчылар, жалчылар, колунан көөрү төгүлгөн уздар, тилинен мөөрү төгүлгөн чечендер, дегеле койчу, карапайым пенделер кайдан чыкмак? Кой арыгы менен миң.

Жасактагы карапайым жандын бири Татыгул эле. Калк ичинде мындайларды: «Кой оозунан чөп албаган момун» – деп коёт. Жоңгор туткунуна тушугуп, Калдан Серендин уландар жасагында бышыкчудай болсо да, жердигинен жаны жумшак. Чындап чыйрала бербеди Татыгул. Жөө жүрсө эти ооруйт, атка минсе көчүгү жооруйт шордуунун.

Татыгулду көптүн арасына эмес, көчтүн карасына калтырып, жасактагы чыгданга жакын тутуп көрдү Солтоной. Ошентсе, эт бышырып, сорпо сапырганга да эби келбеди. Бир кумары – чоор. Чопочоорун тартканда кайдагыны ойго салып, кандай гана жүрөк эргибейт, тимеле сай-сөөгүндү сыздатат! Ачка да кайыл, токко да кайыл, колунда чопочоору турса гана, ошого канагат.

Ала-шала ат тердеткен кайсы бир машыгууда Татыгул акырегин окустатып, кыңайып калды. Үзөңгүгө аяк салмак тургай, үзүлө түшүп уктайт эле уктайт үргүлөп. Жакын жуукта анын жоого жарабасын, жоону кой, ууга жарабасын сезген Солтоной:

– Жасакта жан кыйнап кантесиң, жат ушунда, – деди.

Татышың кургур калмактан калган өтүгүнүн башы менен жер чукуп, сураганы бу:

– Ачка өлөмбү?

– Өлсөң, кайыр кош. Өлбөсөң, жараатың жазылганда жете келерсиң, – деген Солтокең ат башын буруп, жалакай жоокерин Түлкүбас туштагы камышка калтырып кетти.

Калтырганы менен санаасы түтпөдү. Аз өтпөй шордуунун абалын билип келүүгө Татыгулдун куралдаш курбулары Сеңкибай менен Атакени жөнөттү. Ал экөө билип келишти, билгенде да күлүп келишти:

– Сеңкибай экөөбүзгө сиз кара алачык жүктөтүп, канжыгага эт-аш бүктөтүп бергениңиз абийир болуптур!

Уландар жасагын башкарган Атаке купшундай, күтүүсүз жалгады сөзүн:

– Баатыр, сүйүнчү!?

Эр Солтокең эрди чормоё, энөө бүркүттөй ормоё карап калды:

– Болгой, жалгай... «Сүйүнчү!» десе, чочуп кеткеним... Сүйүнчү кабар көзгө сүртчү дары болгону канча!

Көрсө, Татыгул өзүнө окшогон томолой жетим, бирок тирикарак казак кызына баш кошкон экен. Кайынсыз же калыңсыз болсо да, кайсы бир караган-черде Татыгулга буйруктуу зайып туш келгенин карасаң. «Нике кайып», «нике көктөн бычылат» деген ушу!

Чүй суусунун Түлкүбас, Меркеге тушташ боюнда жалгыз кара алачыкта күн кечирип, жан багып жүргөн эле ошол момун бүлө. Булардын Кудайы момун экенин ушундан билиңиз, бейпил кара алачык түндүгүнө карлыгач уялайт. Кош карлыгач чайылдап, ургаачысы балапан басып чыгарса, эркеги тумшугуна жем ташыптыр. Жаш эрди-зайып да ыңаалаган наристелүү болушкан экен.

Ошол момун Татыгул жыл айлана Меркеден эр Солтоной колуна имерилип келди. Келгени дурус, бирок маанайы пас, шылкыны куру. Арманын айтпады, дебеди. Курбулары чегип көрсө, жарылып жаак ачпай үңкүйдү.

Үй тышына чыгып, керегени жөөлөй, далысын сала отурат. Чопочоорун койнунан чыгарат, Татыш. Кармалайт, чопону тырмалайт манжасы. Үндөккө келтиргиси келип, эриндери үйлөөгө батынбайт. Башкалар билбейт, көрбөйт дейби, көз жашын көлдөтө, кайра каректен сыгып алат. Кирпикте нымды шашкеде күн шооласы кургатып тынат.

Эрендерине баш тоголотуп үйрөткөн эр Солтокең ичкериде кенеш куруп отурган. Татыгул – тышта. Чопочоорун эрмектей эринге тийгизе үйлөп ийгенин өзү да аңдабай калды: «Үү-үү-үү!..»

– Чакыр тигини! – Солтокең чарт этти.

Татыгулду босогодон жөлөй кирди Ыйбан.

– Ой, сага эмне болгон?

Солтонойдун ушул суроосун жоопсуз калтырды Татыгул.

– Бери төргө өт.

Бешимдеги көлөкөдөй бойлуу Татыгулдун далысы туурдукту түртө бүкүрөйө кире, сол капшытка чөгөлөй, коомай тизе бүктү.

– Ашык жан жок арада... Арманың болсо айтпайсыңбы?..

Бул суроого да жооп ката албай, Татыш эчкирип жиберди.

– Оу, мурундун суусундай шөлбүрөгөн! Катынындан айрылган түрүң бар. Кайрат гана кайрат?!.

Дагы бир суроо катса, дагы эле көз жашынан күч чыгарчудай. Ушуну сезген Солтокең буйрук айтты:

– Үйлө чоорунду!

Татыгулдун тарткан күүсү – бир ачуу арман, сай-сөөктү сыздаткан кайгы, таркабас мун. Жардана, жалбара карап тургандар арасынан чоор добушунан жашып, алтургай эчкирип кеткени бар. Кончунан кан кечип, канча алааматты көргөн адамдар, алтургай Солтонойдун өзү чыдабай кетти да, жалт бурула бүркүттөй ормоё карады:

– Сурагыла, бай болгурлар, дени сообу деги мунун?!

Алакөздүн саягы эр Садыр чоорчу Татыгулдун сырын биле элекпи, зекий сурады:

– Ким?

– Төөчү?

– Төөчү дейби?

– Ии... жок, жылкычы...

Эки ача жооптон эр Садырдын жини буркан-шаркан кайнап кетти шекилди:

– Дөөрүп калган бейм: төөөчүң ким да, жылкычың ким? Так айт деймин!

– Төлө бийдин кулу.

– Кул дейби?

– Сарткул дегенин уккам.

– Ошол Сарткул сабадыбы? Кутурган кул сени урдубу, шоркелдей?

– Жок... Баламдын, аялымдын...

Татыгулдун эрини титиреп кыйшая түштү да, узата сөз айтууга жарабады. Сыбызгы чоорун оңдой, «зу-уу» эткизе үйлөп алды:

– У-у, у-уу!.. – Чоору коштоду шоркелдейдин унулун.

Эр Солтонойдун сабында кылыч шилтеп, беттегинин таарып түшөр көк жал баатыр катары тааныла баштаган саяк Садыр кыстап сурады:

– Казакпы, Төлө бийдин кулубу? Кул кутурса, кудукка сиеби?!.. Көрсөтөм мен маңка казакка!..

Өз кайратынан өзү от алган, намыскөй Садыр баатыр ошол замат ордунан обдула туруп, «Аттан, ар-намысы барың аттан!» деген айгай салды. Эр Солтоной аны жеңден тарта сооротуп, жанына солтонун Жайыл баатырын, сарбагыштын мыкты чыкмасы Болотту кошуп берди. Эрсымак жигиттерден дагы эки-үчөөнү коштой жөнөттү...

Төлө бийдин төөсүн, кийин соңу жылкысын баккан немени таап, Хан тоо тараптан үч күн өтүп-өтпөй сүйрөтө келген эр Садыр олжосун Татыгулдун аягына таштады:

– Сарткулду кандай жазаласан, андай жазала! Жонунан кайыш тил!

Кой оозунан чөп албаган Татыгул жоосунун жонунан кайыш тилмек тургай, жанына чукул басып барууга жарабады. Жыландай арбаган өткүр көздөрүн тик кароодон айбыкты тайсалдай. Жедеп жүрөк үшүн алып койгон шекил. Койнундагы чоорун оң колу менен тырмалап издеп тим болду.

Чыны менен Төлө бийдин төөчүсү тири жанды арбаган, көз ирмөөнү билбеген карасур жылан кейпинде эле!

Эми кулдун тагдыры жашык Татыгулдун эмес, жалбырттаган эр Садырдын эркинде турду. Жолду ката какыс-кукус көрсөтө келсе да, туткун ныпым ооз ачпай койгон. Эми эл алдында тиш жараар деген ниетте камчы кезей такып сурады:

– Айт атыңды?

Кара чаар жүзү «дирт» этпей, кош кареги ирмелбеген туткун айланасын кыдырата карады. Алгачкы сөз чыкты оозунан:

– Сабалак.

– Сен – Сарткулсуң! Сабалак дегениң эмне?

Карасур туткун «мага баары бир» деген тейде кайдыгер:

– Осылай деседи гой.

– Атаңа наалат!.. Азан чакыргандагы атыңды айт?!

– Абылмансур.

Татыгул бул туткунду бирде «төөчү», бирде «жылкычы» дей келе, «Сарткул» атаган. Туткун эми өз атын «Сабалак», «Сарткул», «Абылмансур» деп, үч анжы айтканы да Садырдын заарын кайнатты:

– Башыңды кыя чабайынбы, карасур жылан?!

– Чап! – Сабалак көзүн ирмебеди. Кайдыгер. Өлүм менен өмүр ага бир тең шекилди.

Жээгинен ашып, тоо суусундай буркандаган, акылы бар эси жок, каны кызуу эр Садыр кылычын кынынан сууруп, туткунду төмөн тизелетип, курманга чалчу малдай башын жерге ныгыра баштады:

– Бейкүнөө адамдын шоруна калдың! Келмеңди келтир!..

Карасур жыландан кайдан үн чыксын? Чакса чагаар, уусун бүрксө бүркөөр, асты үндөбөс!..

– Ачуу – душман, акыл – дос. Бир ачуунду мага бер, баатыр?

Ушуну уккан эр Садыр аркасын жалт карап, элтейе калды. Санчы сынчынын токтоо, коймаарек чыккан доошу Садырдын демин суутуп, эсине келтирди.

– Кынынан суурулган албарс кылычын алмадай башты кыйып түшөр. Анда талаш жок, – деп улады сөзүн сынчы: – Алдыңда салбыраган алмадай баш кимдики? Кеп төркүнү мына ушунда. Төөчү да болсо туткун кимдики? Жылкычы болсо да ээси ким? Ташкенде төбө бий аталган Төлө бийдики! Андай экен, эрте-кийин ээсинин – казактын төбө бийинин суроо-сопкуту чыгып жүрбөсүн?.. Агайын арасында араздашып калбайлы дегеним го. Болбосо, алмагайып азыркыдай заманда кулдарды кой, хандардын башы кай чуңкурда калбады, кай көргө тыгылбады?!

Садырдын кынына кирип, баштагыдан жоошуй түшкөнүн андаган Санчы сынчы куудай сакалын сылап, кеңешин улады:

– Ошент, сабыр кыл, Садыр баатыр. «Сабырдын түбү – сары алтын» деген. Кыргыз-кайсак ич ара касташып кубалашпай, боордошуп куда-лашкан жайды издейли. Мынабу кул дегениң жетесиз кул-кутан эмес, көзүндө жаасы, көкүрөгүндө баасы бар тукумдан көрүнөт. Тирмейе тиктегенин, тикенек беттегенин карабайсыңбы. Ошол карегинин каары жатты жазалап, өздү жалгагыдай болсо, атаганат! Ай билбейм, ар жагына көзүм жетпей кароолонуп кетти...

– Сен шордууга кыйын болгон экен, – деп Татыгул тарапка ээк экчеп койду Санчы сынчы. – Жашыңдан жашык болбо, бышык бол. Баш көтөр! Энең сени да эр тана деп төрөгөн. Беймарал, бейпил заманда чоор тарткан өнөрүң өргө чапмак экен, кантебиз... Болгон иш болуп, боёосу каныптыр. Келинчегин экөөңүн келечегин али алдыда, очор-бачар үй күтөсүң, чоорчум. Баш көтөр дейм, бой түзө! Ал эми төбө бий Төлөгө сөз айтууга ылайыктуу киши табалы. Анжыян оозундагы, Сыр боюндагы агайындардан кимге айтабыз, кана? Болду болбоду бир тындырса, Тынай бий тындырар бул доону. Тыныкебиз арага түшүп, ажаат ачсын, ичти иритпей, тышты бүлүнтпөй калыс көктөсүн.

Ошентип, азан чакырганда Абылмансур, анан Сарткул, Сабалак делинген туткундун башын кыргыз кылычынан арачалап калды Санчы

сынчы. Ал болочокто ашкан баатыр атанып, калмактын катыгын берип, казактын Үч жүзүнө өкүмү күчтүү өкүмдар катары таанылат. Анын баары алдыда.

Хан тоодон кармалган Абылмансур – азырынча кыргыз туткунунда. Кулдун башы кыйылбай калганы кокус эмес. Санчы сынчы акыл калчап, эң асты казактын төбө бийи Төлөгө кеп салып, кеңеш куруунун ыңгайын издеп жүргөн. Эбепке себеп дегендей, эми бир купуянын сырын боолголоду.

Көптү көргөн көөнө сынчы Анжыян тарапка уландар жасагындагы Атаке менен Сеңкибайды аттандырды. Анткени Атаке андагы атасы Тынай бийге кабар айтса, казактын Төлө бийинин эт жакын боору Сеңкибай бул ишке данакер, боорумал болор деп болжоду.

Анжыяндын Асакесине чукул, боз адырга төнгөн айылга кош караан иңир жамына түштү. Абалаган иттерди утурлай, чапанын желбегей жамына чыккан адам: «Алейкума салам!» – деп бүшүркөй алик алды. Бейтааныш меймандардын аттарын мамыга байлаган соң гана: «Атакешсинби?» – деп абай сурады да, кубангандан тоо текедей так түйүлө секирди:

– А-а, Атакеш! Атакешим келди!

– Сатыш, Сатыбалды!..

Айлап эмес, жылдап көрүшпөгөн ага-ини Сатыбалды менен Атаке, ойдаа, чуркурай учурашты.

Эңкейип эгин эгип, тоңкоюп машак терген Тынай айылы ачкалык менен ак шишиктен арылып, кара курсагы кампайып, кадимкидей тыңый түшкөн экен. Алтын башы аман кайткан Атаке өз атасынын төрүндө агайын-туугандары менен арзый көрүштү. Сары майга көөлөгөн талкан менен буудай токочту бурдай сугунду Сеңкибай экөө. Ал-жай сурашып, ачкан кучак, жайган төш түндүн бир оокумуна чейин жазылбады.

Босогого бөжөктөй бөгө калган балдардын көзү – Атакеде, жүзүнө парда жамынган жаш жоокерде. Ар кыймылынан арбалып, ар сөзүнөн иргилет жарыша. Балдарды кантесин, жоолугу менен көз жашын сүрткөн аялдар «а, катыгүн, жараткан!» айтып жалбара шыпшынат. Агасы Сатыбалды инисинин жанынан чыкпай жажалап, ойду-тоонун башын оруп сурайт. Акболот менен Алаңгир жаадан көзү өтөт. Ойрот туткунундагы катаал сынак Атаке менен Сеңкибайды кадимкидей кагелес, кабелтең жан катарына кошуп койгон эле.

Адатта сыр алдырбаган атасы Тынайдын да көзүнө жаш ирмеле түшкөнүн байкады Атаке. Байкамак турсун, кудум өз атасы Тынай бийдей үнүн токтоо чыгарып, сөздү башка нукка бурду салабаттуу:

– Аштык айдады деп уктук, ата. Аныңыз абийир болгон экен.

Ушул учурда тыштан баш баккан Кучак дагы жаш мырзаларды кучагына алма-телме кыса, моюндан искей, көкүлдөн жыттай эзеркеп турду.

– Кантесиз, жарыктык... Абдыракман аман-эсен. Жок, ордо жаткан жок. Кайта сиздерге, эл-журтка эсендик тиледи. Тебетте. Ии, Тебет деген жерде, – деп жооткотту аяш уул. Бирок өзүнүн жүзү чымырай түшкөнүн жашыра, сөз тизгинин улады эрдемсий:

– Камактан чыкканы калмактын катыгын бердик. Эр Солтоной абаны коштой, эрөөлдө жүрдүк. Азыр Чаткалды оозундабыз. Мингичибиз тулпар, кийгенибиз бүтүн. Биздин мында ашыгып келип калганыбыз – Санчы сынчы абанын аманаты.

– Үркөр үйрүлүп, төбөгө келди бекен? – муну айткан Тынай бий «Санчы сынчынын насааты болсо, шашылбай чечмеле. Бала-чака дем алсын» деген кыязды туюндурду. – Эми куран окуп койсун Кучак. Эсил кайран Булан энендин жаткан жери жайлуу болсун!

Атакенин ичи каарылып, жүрөк тушу «зырп» дей түштү. Эшиктен киргени эмнеге эсенчиликти чогуу сураган жок? Босогодон чоң энеси Булан эмес, өз апасы башына суу тегереткенин неге байкоос албады? Эмнеге эт бышымдан бери чоң энесин эскерип суроого жарабай отурду компоюп? Курандын кыраатын улай, Атакенин санаасына убайым суроолор үйүлө берди. Эченди башынан өткөрүп, токсонду томолоткон энеси Булан минтип акыркы сапарга – абышкасы Сарсейит сарбанга узаган экен. Жаны жаннатта, ыйманы саламат болуп, арбагы колдой жүргөй!

Атаке жылдыздуу асманга көз жиберсе тышка чыкканда, атасы Тынай бий менен аяш атасы Кучак кайрат айткандай эки колтугунан сүйөй басты. Арылай бере атайын дайындала калган боз үйдө далайга арман айтышып, далайга сыр түйүнүн чечишти.

Коңтаажы Калдаң Серендин Анжыян, Аксыга койгон улугу Маркашка алым-салыгын арттырып, Тынай бий айылына тынчтык бербей, кысымын күчөткөн. «Туткундан качкан кичүү уулунду тизелетип кел, улуусун кошо экөөнү аманатка кармайм. Антпейт экенсиң, эгининди өрттөйм, элинди чабам» дептир демитип.

– Эсинде болсун, – деди Тынай булут чайнап, муз бүрккөндөй эрдемсий баштаган Атакени астыртан сынап карап:

– Биз эми өлбөгөн караламан калктын кардын толтуруунун камын көрө берели. Силер кандуу булоон кармаштын камын көргүлө. Мындан ары калмак кысымы күчөсө, эки уулумдан кечтим деп айтам душман көзүнө. Жообум да, сообум да жок эки бөлтүрүккө деп айтам. Эненерге да: «Эмчек сүтүмдөн кечтим» – деп айттырам. Бул бычымды эртели-кеч элден, жат-жарандан угуп, мага доомат артып жүрбөгүлө тентек тайларым. Эмне дейин, эркек козуну курмандыкка жаратат. Деген менен, этиет болгула. Көзүм жетти, сен эми Атакеш, бир беттегенинден кайра тартпайсың. Андай экен, агаң Сатыбалдыны ээрчиге кет. Астыга оздурбай, артка калтырбай карап жүр, Жараткан экөөңө жар болгой. Ал эмесе, аттангыла!

Атасынын акыркы сөзүнөн Атаке ушундай караңгы коюу түндүн биринде Лоб жээгинде айтылган Жаңыл мырзанын батасын эстеди. Бирок, ал жөнүндө лам деп ооз ачкан жок. Качан таң жаркып атып, кас душмандан жашырынбай, каш-кабактар ачылар экен?!

Мааникер баштаган төөлөргө аштык, таруу, туз жүктөгөн чакан көч Тараза жылдыз тарар маалда жолго чыкты. Топ караан кыйышпай үзөңгүлөш жүрүп отуруп, таң үрүл-бүрүл салганда гана эки айрылды. Атаке менен Сатыбалды Чаткалдагы эр Солтоной колуна аштык жеткирип, Тынай бий менен Кучакты коштогон Сеңкибай Ташкен тарапка – казактын Төлө бийине сапар жалгады.

Атакеден алгылыктуу жооп уккан Санчы сынчы менен эр Солтонойдун көңүлү кушубак: Тынай бий Ташкен беттеген экен.

Экөө ээрчише айдөштөгү алачыкты көздөй басты. «Тыныкем бул доону тындырат. Тындырат Тыныкем» – деп күбүрөйт сынчы. Кадам сайын күйүккөнү, көкүрөк кышылдаганы байкалат.

Эр энөө болот. Адатта энөө Солтоной бул ирет сынчынын күбүрүнө кулак төшөдү. Жанаша кадам шилтей: «Жарыктык, карып барабы?» – деп күмөн басты. «Тыныке тындырат» дегени – Тынай бийди кобураганы. Муну маалым. «Жээнчер, жээнчер» – деп кайра-кайра күбүрөгөнү эмнеси?

Ушуну жандыра албаган Солтокең кайрадан өз оюна көчтү. Анжыян-дан Атаке аштык менен олжолуу кайтып, агасы Сатыбалдыны ээрчиге келгенин жакшылыкка жоруду: «Буюрса, эл билги бийлердин ишенимине кирген экенбиз».

Төлө бийдин төөчүсү ушул дөңдөгү алачыкта кармалды. Ар тараптан көрүнөө. Кокус кызуу кандуу сарбаздардын кызыл камчысы тийбесин деген тейде күнү-түнү кароол коюшкан.

(Урматтуу окурман!

Чыгарманын уландысын жакын арада чыгуучу китептен тааныша аласыздар.)

**Сидней
ШЕЛДОН**

«Арча - 2011» конкурсунда

АСМАН ЖЕРГЕ ТҮШӨРДӨ

(Уландысы. Башы журналдын №№ 11–12 сандарында)

– Ооба, жакшы болгон экен. Бирок силер дайыма бул жерден эч жакка жылбайбыз дечү эленер! Анан минтип күтүүсүздөн... Бирок Ховард аны укпай, өз сөзүн уланта берди:

– Эмгиче эсиме келе албай жатам. Баары күтпөгөн жерден болуп кетти! Болгондо да абдан белгилүү фирма! «Итальяно Рипристино!» Ал Италиядагы эң чоң фирмалардын бири. Алардын урандыларды калыбына келтирүүчү филиалы бар. Мен жөнүндө кайдан угуп алышкандарын да билбейм, бирок бул жакка мени менен контракт түзүү үчүн өз өкүлүн жөнөтүптүр. Римде калыбына келтирүүнү талап кылган эстеликтер көп. Биз кайра күрөө алышыбыз үчүн, алар ал турсун жылдын аягына чейин аренданын бир бөлүгүн төлөп берүүгө макул болушту. Бир гана шарты бар: биз эртеңден калбай Римде болушубуз керек. Ал үчүн квартираны бүгүн бошотушубуз зарыл.

– Бул күтүүсүз окуя болду, туурабы, – деди Дейна астыртан.

– Менин оюмча, алар шашып жатышса керек. Тез бүтүрүүчү иш, же дагы ушуга окшогон бир нерсе.

– Буюмдарды салыштырганга жардам керекпи?

Дороти башын чайкады:

– Жок. Биз түнү бою алек болдук. Дээрлик оокат-кеченин баарын «Жакшы ниетке» жөнөттүк. Ховарддын жаңы маянасына биз дурусураак бир нерселерди аларбыз.

– Тез-тез чалып тур, Дороти, – деди Дейна күлүп.

Алар досторчо коштошушту жана Дейна ишине жөнөгүчө Уортондор аэропортко зуулдап баратышты.

Өз офисине көтөрүлүп, ал Оливиядан:

– Бир компания жөнүндө билип бере аласыңбы? Өтө шашылыш, – деп өтүндү.

– Албетте, текшерем. Ал эмне деп аталат?

– «Итальяно Рипрестино». Башкы өкүлчүлүгү, менимче, Римде.

– Азыр жасайбыз.

Калп айтканда эмне, Оливия өз ишин билчү. Жарым саат өтө электе ал Дейнага бир барак кагаз сунду.

– Мында баары бар. Эң белгилүү европалык компаниялардын бири.

– Ушуну укканыма Кудайга шүгүр, – деп Дейна жеңилдей түштү.

– Баса, бул менчик компания эмес, – деп кошумчалады Оливия.

– Койчу?

– Ооба. Акциялары өкмөткө таандык.

Дейна Кемалды күндүз мектептен алып келгенде, квартирага жаңы тургун, – чоң көз айнекчен орто жаштагы эркек жайгашып калган болчу.

* * *

Бир жума бою Дейна Роджер Хадсон менен жолугушуучу убакытты күтүү менен жашады. Бирок бейшемби жагымсыз окуядан башталды, ар минут сайын бактысыздыктын толкундары күчөй берди. Бул күндөгү биринчи кеңешмеде Роберт Фенвик мындай деп жарыялады:

– Кечинде биз эч нерсе көрсөтө албайт сыяктанабыз. Чыгарылыштын көзүрү жабылды.

– Сен эмнени айтып жатасың? – деди Дейна тынчсыздануу менен.

– Биз Ирландияга жиберген бригада эсиңердеби? Алардын репортажын бүгүн берели деп жатпадык беле.

– Анан эмне болду?

– Камакка алынды. Бардык жабдуулар конфискацияланды.

– Сен муну чын айтып жатасыңбы?

– Ирландыктар жөнүндө айтканда тамаша болбойт. Бул да эч нерсе эмес. – Ал Дейнага бир барак кагаз сунду. – Бул болсо алдамчылык деген айып менен кармалган Вашингтондун банкири жөнүндөгү маалымат.

– Жакшы репортаж, – деп баш ийкеди Дейна. – Биздин эксклюзив.

– А юридикалык бөлүм азыр эле аны жаап салды.

– Кандайча?!

– Бизге доо коёт деп чочулап жатышат.

– Жаңылык болбосоң коё кал, – деди Дейна кейиштүү.

– Бул али эч нерсе эмес. Биз түз эфирде интервью бергибиз келген киши өлтүрүү жөнүндө иш боюнча күбө...

– Ал эмне болуптур?

– Айнып калды. Ачыкка чыккысы келбей жатат.

Дейна онтоп жиберди. Али он боло элек, а жагымсыз иштердин жы-йылганын кара! Эми кур дегенде Хадсон менен жолугушуу онунан чыкса экен деп үмүттөнүү гана калды!

Дейна кеңешмеден кайтып келгенде, Оливия эскертти:

– Саат он бир болоюн деп калды, мисс Эванс. Аба ырайы мындай болуп жатканда жолго эртерээк чыкпасаңыз, кечигип каласыз.

– Рахмат, Оливия. Мен эки-үч сааттан кийин кайтып келем. – Дейна терезеден карады. Кар дагы эле жаап жатат. Арга жок, жолго чыгуу керек.

Дейна пальтосун кийди, моюн орогучун салынып кымтыланды да, сыртка жөнөдү. Телефон шыңгырады.

– Мисс Эванс.

Дейна кылчайды.

– Үчүнчү линиядан коңгуроо.

– Азыр эмес. Мен жолго чыгышым керек.

– Кемалдын мектебинен бул.

Дейна оор үшкүрүнүп, кайра тартты.

– Алло!

– Мисс Эванс?

– Угуп атам.

– Бул Томас Генри.

– Мистер Генри, Кемаль жайындабы?

– Чынын айтканда эмне деп жооп береримди билбей турам. Мага абдан өкүнүчтүү, бирок Кемалды мектептен чыгарууга туура келет.

Дейна шалдайып стулга олтуруп калды.

– Чыгаруу керек? Эмне үчүн? Ал эмне кылды?

– Бул телефондун сөзү эмес. Муну биз көзмө-көз олтуруп сүйлөшкөнүбүз оң го. Эгер сиз мында келсеңиз, мен сизге абдан ыраазы болор элем.

– Мистер Генри...

– Жолукканда түшүндүрөм, мисс Эванс.

– Рахмат. – Дейна тыңшоочту рычагга акырын койду. – Эмне болуп кетти экен?!

– Мисс Эванс, жаман болуп жатасызбы? – деди Оливия үйрүлүп.

– Жакшы эле. Мындан жакшы да болчу беле! – деп онтоп жиберди Дейна. – Бүгүнкү укмуштай таң ушундай аяктамак.

– Мен эмне жардам кыла алам?

– Мен үчүн Кудайга жалын. Мүмкүн сенин үнүндү уккусу бардыр.

Кемаль бул жолу эмне жорук көрсөттү экен деп ойгонуу менен ал мектепке жөнөдү. Бүгүн сабак башталардын алдында болгон окуяны ал кайдан элестете алсын?

Эртең менен Кемалга жаңы эле кол шилтеп коштошуп жөнөй бергенде, жерден чыга калгансып, Рики Андервуд пайда боло калды. Кемаль де-мейдегисинче аны байкамаксан болуп, мектепке кирейин дегиче болбой, Рики анын жолун тороду.

– А мына биздин баатыр! Сенин апакеңдин жини өлгүдөй келип жатса керек! Анын жанын бир кол менен жыргатуу ыңгайсыз да, туурабы? Манжалар жетишпейт...

Көз ирмемчелик убактын ичинде Кемаль тигиге атып жетти да, буту менен чатка тээп, бүк түшүрдү. Рики боздоп жиберип, жерге жыгылганы баратты эле, бирок Кемаль аны желкеден алып токтотууга үлгүрдү жана тизеси менен тумшукка берип калды. Абага кан фонтаны атылды. Кемаль жерде жаткан атаандашынын кыймылсыз денесине эңкейип:

– Эмкиде мен сени өлтүрөм! – деди.

Хадсон менен жолугушууга кечигип калуудан коркуп, Дейна машинаны ылдамдыктын жеткен чегине чейин кубалады. Мектепте эмне балээ болуп кетти экен? Бирок эмне болгон күндө да, Кемалды мектепте калтырууга Генрини көндүрүү керек.

Директор Дейнаны өз кабинетинде күтүп жаткан. Кемаль башын жерге салып, анын столунун маңдайында олтурду. Кирип келген Дейнага бул сценаны нечен ирет көргөндөй туюлду.

– Мисс Эванс, келгениңиз жакшы болбодубу!

– Эмне болуп кетти? – деди Дейна учурашуунун ордуна.

– Сиздин уулуңуз классташынын мурдун жана ээгин сындырды. Баланы ооруканага алып кетишти.

– Бирок... бул кандайча болуп кетти? Кемалдын колу бирөө!

– Ооба, – салкын макул болду директор, – анын эсесине эки буту бар. Ал мына ошолорду ишке киргизди. Тизеси менен Рики Андервуддун ээгин сындырып салды.

Кемаль кайдыгер түр менен шыпты берилип кароодо. Дейна жанына басып келди.

– Кемаль бул ишке кантип бардың?

– Оной эле, – деп койду ал, акыры Дейнага жүзүн буруп.

– Мына, көрдүңүзбү, мисс Эванс? – деди ачууланып Генри. – Анын жоругу... кандай дешти да билбейм! Мындан ары мындай чээнден чыккан тентектикке биз чыдай албайбыз. Ага башка ылайыктуу мектеп табууну сунуш кылар элем сизге.

– Мистер Генри, Кемаль эч качан чатакты биринчи баштабайт, – деп кызуу болушту Дейна асыранды баласына. – Сиз мектептен чыгара...

– Мектептин кеңеши ушундай чечти, – деди директор чечкиндүү, – силер үчүн мен башка эч нерсе жасай албайм.

Дейна оор үшкүрдү.

– Болуптур. Биз кур дегенде жанагы сиз айткан жоруктардын себебин териштирүүгө аракеттенчү андай мектепти табабыз. Кеттик, Кемаль.

Бала ордунан турду да, директорду жек көрүү менен карап, Дейнанын артынан жөнөдү. Экөө тең унчугушкан жок. Дейна саатын карады. Ал Хадсон менен жолугушууга кечигип жатат. Кемалды калтыруучу да киши жок. Аны кошо ала жүрүүгө туура келет.

* * *

Алар машинага олтургандан кийин гана Дейна буйрук берди:

– Болору болду, Кемаль, эми болгон ишти болгондой ортого сал.

Кемаль Рикиден уккан ыпыластыктарды кантип кайталамак?

– Кечирип кой, Дейна, баарына мен күнөөлүүмүн, – деди ал күбүрөп. Азезил! Эми муну эмне кылмаксың?

* * *

Хадсондун шаардагы ээлеген жери Жоржтаундун эң мыкты районундагы беш акра жерге созулуп жатат. Георгиан стилинде, дөңсөөгө курулган үч кабат аппак имарат көчө тараптан көрүнбөйт. Узун, кенен аллея крыльцоого чейин келет. Дейна машинаны кире бериштин алдына токтотту да, Кемалга бурулду:

– Сен мени менен барасың.

– Эмне үчүн?

– Анткени сыртта суук. Жүрү.

Дейна эшикти карай чечкиндүү кадамдады. Кемаль ыргылжың болуп анын артынан баратты. Эшиктин коңгуроосун басардан мурда, ал Кемалга эскертти:

– Кемаль, мен бул жерге өтө маанилүү иш менен келдим. Өзүңдү жакшы карма. Сылык бол. Сүйлөштүкпү?

– Болуптур эми.

Дейна коңгуроонун кнопкасын басты. Босогодо эшик кайтаруучунун ливреясын кийген жүзү ийги залкар адам пайда болду.

– Мисс Эванс?

– Ооба.

– Мен Сейзар. Мистер Хадсон сизди күтүп жатат. – Ал Кемалды суроолу карап койду, бирок унчуккан жок. – Пальтоңузду алып койсом болобу?

Ал, сыягы, сырт кийим үчүн арналган вестибюлга бойлото коюлган бийик шкафка басып келди. Кемаль алардан мунарадай болуп бийик турган Сейзардан эки көзүн албады.

– Сиздин боюңуз канча? – бала чыдабай сурап жиберди.

– Кемаль! – деп зекиди Дейна. – Орой болбо!

– Эч нерсе эмес, мисс Эванс, мен көнүп калгам.

– Сиз Майкл Жорданан бийиксизби?

– Ошондой го деп ойлойм, – деп жылмайды эшик ага. – Жети фут бир дюйм. Быякка, мархамат.

Вестибюль өтө кенен эле, полу паркет, антиквардык күзгүлөр жана мрамор столдор коюлган. Дубал бойлото коюлган текчелерде Кытайдын Мин династиясынын тушундагы баа жеткис статуэткалар жана венеция айнегинен жасалган фигуралар тизилген.

Сейзар Дейна менен Кемалды кенен коридор менен конок бөлмөгө ээрчитип жөнөдү. Дейна саргыч дубалдарды жана оюлуу ак панелдерди сонуркап карап баратты. Бөлмөдө ыңгайлуу дивандар, королева Аннанын стилиндеги жапыз столчолор жана ачык саргыч жибек менен капталган жумшак шератон креслор билгичтик менен жайгаштырылган.

Сенатор Роджер Хадсон жана анын аялы Памела ломбер столунун четинде олтурушкан эле. Меймандардын келгендигин эшик ага кабарлары менен экөө тең орундарынан турушту.

Роджер Хадсон көрбөгөнү калбаган катуу баш экендигин Дейна дароо байкады. Жүзү суз, тирмийген көгүш көздөрү салкын жана билинер-билинес жылмаюу. Мындай адамдан сак болуу керек. Анын бүткүл турпатында салкын обочолонгондук турду.

Эринин тескерисинче, Памела Хадсон, андан анча көп жаш болбогону менен чыныгы сулуунун сулуусу экен. Көздөрүндө жылуулуктун жана мээримдүүлүктүн оту жылтырайт. Сары чачтарынын арасынан өзү боёонун зарылдыгы жок деп эсептеген күмүш чачтар жылтылдайт.

– Кечиккеним үчүн кечирим сурайм, – деп айыптуу жылмайды Дейна. – Менин атым – Дейна Эванс, а бул менин уулум – Кемаль.

– Роджер Хадсон. Менин аялым – Памела.

Дейна Интернеттен Хадсон тууралуу маалыматты издеп тапкан. Анын атасы чакан «Хадсон индастриз» деген болот эритүүчү компаниянын ээси болчу, уулу ага миллиарддарды алып келген чыныгы империяга айландырган. Конгрессте көпчүлүктөр партиясынын лидери болуп, бир учурларда куралдуу күчтөрдүн комитетин башкарган. Бизнестен оолактап, азыркы кезде Ак үйдүн саясий кеңешчиси болуп эсептелет. Жыйырма беш жыл мурда тектүү тукумдун келишкен сулуусу Памела Доннеллиге үйлөнгөн. Экөө тең Вашингтондун коомчулугунда кеңири белгилүү. Американын саясий турмушунда зор таасирге ээ.

– Кемаль, булар мистер жана миссис Хадсондор, – тааныштырды Дейна. – Мистер Хадсон, аны ээрчитип алууга туура келди, анткени...

– Эч нерсе эмес, – деди Памела. – Биз Кемаль жөнүндө баарын билебиз.

– Чын элеби? – деп Дейна таң калды.

– Албетте, сиз жөнүндө көп жазышпадыбы! Кыйраган Сараеводон сиз баланы аман алып калганыңыз тууралуу да. Кандай изги иш!

Роджер унчукпады.

– Тамак ичесиздерби? Эмне алып келишсин? – деп жылмая сурады Памела.

– Рахмат, мен токмун, – деп баш тартты Дейна. Баары Кемалды карап калышты. Ал башын чайкады.

– Отуруңуздар, мархамат, – сунуш кылды Роджер. Алар аялы экөө диванга олтурушту. Дейна Кемаль экөө жумшак креслолорду жактырышты.

– Мен анча түшүнбөдүм, сиз мени менен эмне үчүн жолугууну кааладыңыз, мисс Эванс, – бир аз ороюраак айтты Хадсон. – Мэтт Бейкер сизди кабыл алууну суранды. Эмне демекчисиз?

– Мен Тейлор Уинтроп жөнүндө сүйлөшөйүн дедим эле.

– Эмне маселе боюнча? – деп Хадсон кабагын чытыды.

– Менин түшүнгөнүмө караганда, сиз аны билчү белеңиз?

– Ооба. Тейлор Россиядагы биздин элчи кезинде таанышканбыз. Ал кезде мен куралдуу күчтөрдүн комитетин башкарчумун жана ядролук потенциалдын өлчөмүн аныктоо үчүн Россияга учуп баргамын. Тейлор биздин делегация менен эки же үч күн бирге болгон.

– Ал жөнүндө сиздин пикириңиз кандай, мистер Хадсон?

Роджер көпкө ойлонуп калды.

– Ачыгын айтсам, мисс Эванс, анын мактап жүрүшкөн жагымдуулугу мага анча таасир калтырган жок. Бирок бул адамдын компетенттүүлүгүнө жана мээнеткечтигине кол коюу керек.

Кемаль эки жагын эриккендей карады, анан ордуна турду да башка бөлмөгө кирип кетти.

– Мистер Хадсон, элчи Уинтроптун Россияда кандайдыр бир жагымсыз иштери болгондугун сиз капысынан билбейсизби?

Роджер Хадсон кызды түшүнбөгөндөй тигиле карап калды.

– Мен кандайдыр бир... жагымсыз болгондо кандай?

– Мен өзүм да билбейм. Ошондон кийин өзүнө душман күтүп алышы мүмкүн дегидей. Жана жөн эле душман эмес, өтө коркунучтуу душмандарды.

Хадсон башын жай чайкады.

– Мисс Эванс, эгер ага окшогон бир нерсе болгон болсо, аны мен эле эмес, бүткүл дүйнө билмек. Тейлор Уинтроп бүткүл дүйнөгө көрүнөө жашаган десе болот. Сизден сурасам болобу, сиздин бул сурамжылоолоруңуз кайда алпарат?

– Мындай да, – Дейна тарткынчыктай түшүндүрдү, – мен Тейлор Уинтроп кандайдыр бир жагымсыз иш жасап, ошол үчүн анын жанагы душмандары аны да, анын үй-бүлөсүн да өлтүрүп салышты деп ойлодум эле.

Хадсондор аны үн-сөзсүз тиктеп калышты.

– Ооба, – деди Дейна түшүндүргүчө шашып, – бул чындыкка коошпогондой угулат, бирок алардын баары бир жылга жетпеген убакыт ичинде киши колдуу болуп өлгөндүгүн кандайча түшүнсө болот?

– Мисс Эванс, – деди Хадсон салкын, – мен бул дүйнөдө көп жашадым жана тирүүлүктө баары боло берерине көзүм жетти. Акылга сыйгыс нерселер болот. Сиздин божомолдоруңуздун негизи эмнеде экендигин билүүгө болор бекен?

– Эгер бекем далилдериниз барбы десениз ... алар менде жок.

– Жана болушу да мүмкүн эмес, – деп Роджер башын ийкеди да, кошумчалады: – Ырас, мен уккам... эми анын мааниси жок.

Эки аял элейип калышты.

– Кымбатым, мисс Эванска карата бул адилет эмес. Сен эмне дегин келди эле?

– Анчейин эле, – деп ийиндерин куушурду Роджер. – Мен Москвада жүргөндө Уинтроп орустар менен кандайдыр бир келишим түзүптүр деген имиш жүргөн. Жеке келишим. Бирок мен имиштерге ишенүүчүлөрдөн эмесмин жана сизди да, мисс Эванс, андайлардан эмес деп ишенем. Хадсондун үнүндө ачык жеме турду. Бирок Дейна жооп берүүгө үлгүрө электе коңшу бөлмөдөн күрс-тарс эткен катуу дабыш угулду. Памела үн чыккан жакты көздөй шашыла жөнөдү. Калгандар анын артынан жөнөштү. Баары босогого келип туруп калышты. Библиотеканын полунда Мин династиясынын көгүш вазасынын сыныктары чачырап жатты. Жанында Кемаль турду.

– О, Жараткан! – деп Дейна кыйкырып жиберди. – Кандай гана өкүнүчтүү! Кемаль, бу сен...

– Мен капысынан...

Уялганынан кыпкызыл болуп кеткен Дейна кекечтене булдуруктады:

– Мен канткенде кечирим алам? Мен, албетте, төлөп берем... жана...

– Анча капа болбонуз, мисс, – деп жайдары жылмайды Памела. – Биздин күчүктөр мындан жаманды жасашат.

Роджердин кабагына кар жаап калды. Ал бир нерсе айтайын деди эле, бирок аялынын көз карашы аны эсине келтирди. Дейна айласын таба албай вазанын калдыктарын карап жатты.

О, Кудай, бул ваза бери болгондо жүз миң турат! Эми он жыл бою анын ээлерине баасын төлөп туруу керек!!

– Биз конок бөлмөгө кайра барбайлыбы? – деди Памела. Дейна Кемалды колдон алып, дегендетте жетелеп жөнөдү.

– Менин жанымдан карыш жылчу болбо, – деп жекирди ал Кемалды. Алар кайрадан орун алышты.

– Сен колундан кандайча ажырап калдың, уулум? – деп күтүүсүздөн сурап калды Роджер, дабдырап турган Кемалдан.

Дейна жагымсыз сцена болорун күтүп, дароо жигжийе түштү, бирок аң-таң калтырып, бала дилгирик менен жооп берди.

– Бомба.

– Түшүнүктүү. А ата-энеңчи?

– Бомбалоо учурунда эжем менен кошо курман болушту.

– Каргыш тийген согуш, – деп күңкүлдөдү Хадсон. Белмөдө Сейзар пайда болду.

– Тамак даяр болду, сэр.

Түшкү тамак мыкты даярдалыптыр. Дейна Памеланы келишимдүү, жайыл дасторкон кожойке деп эсептеп койду. Хадсон баягысындай эле өзү менен өзү болуп олтурду.

– Азыр эмнени иштеп жатасыз?– деп сурады Памела.

– «Издер жана далилдер» деген берүүлөрдүн жаңы сериясын эфирге чыгаралы деп жатабыз. Өз алдынча изилдөө сыяктанган бир нерсе. Кылмыш кылган жана жазасыз калган адамдарды жоопко чакыргыбыз, ал эми жазыксыз жоопко тартылгандарга жардам бергибиз келет.

– Силердин максат үчүн Вашингтондон жакшы жер табылбайт. Борбор шаарда эки жүздүү алдамчылар, болгондо да эң жогорку кызматтарда толтура. Сыртынан карасаң папанын өзүнөн ыйык көрүнүшөт, а иш жүзүндө кылмышка белчесинен батышкан алдамчы, митайым шүмшүктөр.

– Роджер өкмөттүк реформалар боюнча бир нече комитетке катышат, – деп сыймыктуу билдирди Памела.

– Андан тапкан пайдам кайсы? – деп колун шилтеди Хадсон. – Кийинки убакта жакшылык менен жамандыктын чеги жоюлуп бараткансыйт. Ошол чекти айырмалоону мектепте окутушпаганы өкүнүчтүү!

– Ага кейибе, жаным, – деп көңүлүн улады Памела. – Баса, мисс Эванс, ишембиде биз чакан кече өткөрөлү деп жатабыз. Келип кетүүгө убакыт табасыз го деп үмүттөнөм?

– Рахмат, жан-дилим менен, – деп жылмайды Дейна.

– Сиздин жигитиңиз барбы?

– Бар. Жефф Коннорс.

– Силердин каналдагы спорттук комментаторбу? – деп жандана түштү Роджер.

– Ооба.

– Ал азамат. Мен кээде аны угам. Аны менен таанышсам болор эле.

– Жефф кубануу менен кабыл аларына ишенем, – деди Дейна ишенимдүү.

Дейна Кемаль экөө кетүүгө камынган кезде, Роджер кызды четке чыгарып алды.

– Мисс Эванс, чынын айтсам, сиздин Уинтропторго каршы чагым жөнүндөгү теорияңыз кыялдын гана тегерегиндеги нерсе. Бирок Мэтт Бейкердин кадыры үчүн өзүмдүн каналдарым боюнча айрым нерселерди текшерип көрүүгө даярмын. Сиздин кыялыңыз жараткан ойлорду бекемдөөчү бир нерсе табылар бекен, көрөбүз.

– Рахмат, мистер Хадсон.
Жазуу бүттү.

9-бап

Дейна репортерлор жана иликтөө жүргүзүп жатышкан журналисттер менен бирге жаңы криминалдык берүүнүн сюжетин талкуулап жатышкан эртең мененки кеңешменин кызуу учурунда конференц-залдын эшигинен Оливиянын башы көрүндү.

– Сизди мистер Бейкер шашылыш чакырып жатат.

– Азыр келет деп кой. – Дейна ордуна ыкшоо көтөрүлдү да, тыныгуу жарыялап, сыртка жөнөдү.

– Сени босс күтүп атат, – деп жарыялады Эбби, жайдары жылмайып.

– Рахмат, Эбби. Бүгүн супсулуу эле болуп калыпсың.

Эбби ыраазычылык менен баш ийкеди.

– Көптөн бери мындай жакшы уктаган эмесмин. Акыркы жолу, мен...

– Дейна? Кир! – деп күрүлдөдү Мэтт.

– Уландысы бар, – деп убада кылды Эбби. Дейна Мэттин кабинетин карай жөнөдү.

– Роджер Хадсон менен жолугушууң кандай өттү? – деди Мэтт, учурашпай туруп.

– Бул тема аны анча кызыктырбагандай сезилди мага. Анын үстүнө менин теориямды ал жиндилик деп койдү.

– Мен айтпадым беле сага, ал боз койдон момун, ак койдон аңкоонун бири эмес. Турушу менен эле тикенек.

– Ырас эле, ага дароо көнүү мүмкүн эмес. Убакыт керек. Аялы укмуштай сонун адам экен. Ушунча жагымдуу! Вашингтондун жогорку чөйрөсүндөгүлөрдүн күнөөлөрү жана арамдыктары жөнүндө анын ой жорутууларын сен уксаң. Биздин коомдогу адеп-ахлактын бузулганы жөнүндө ушундан кийин айтып да кереги жок.

– Билем. Мыкты аял. Бул жерде мен сени менен макулмун.

Мэтт менен сүйлөшкөндөн кийин Дейна бир аз шам-шум этип алайын деди да, төмөн ашканага түштү. Залда эл анча көп эмес болчу жана Эллиот Кромвелл аны утурлай ордуна турганда кыз таң калган жок.

– Менин столума олтурунуз, – деди ал.

– Рахмат, – деп башын ийкеди Дейна, стулду жакын жылдырып.

– Кемалдын иши кандай?

Дейна кабагын ыкшоо чытыды.

– Айтпасам деле болот эле, бирок проблема чыктыбы деп чочуям.

- Ушундайбы? Ал эмне болгон проблемалар? Жашыруун эмеспи?
- Кемалды мектептен чыгарып салышты.
- Эмне үчүн?
- Мушташа кетип, бир баланы токмоктоп салыптыр, бечараны ооруканага жеткиришиптир.
- Эми баары түшүнүктүү.
- Мушташты Кемаль чыгарбаганына ишенем. Анын бир колунун жоктугунан кордошкон, – деп Дейна дароо үрпөйө калды.
- Ага кыйын эле болуп жатса керек, – деп Кромвелл кейигенсиди.
- Кептин баары ошондо да. Протез жөнүндө врач менен сүйлөшсөм, бала чоңоюп келатканда протез жөнүндө сөз кылып да кереги жок дейт.
- Ал канчанчы класста?
- Жетинчи.
- Эллиот башын ойлуу чайкады.
- Сиз Линкольндун даярдоочу мектеби жөнүндө уктуңуз беле?
- Укпагандачы! Бирок менин билишимче, ага кирүү өтө кыйын. Анын үстүнө Кемалдын баалары да анча жакшы эмес. Математика менен компьютердик класстарды айтпаганда, окуусу өтө мыкты эмес.
- Ал жакта менин жакшы байланыштарым бар. Кааласаңыз мен бирөөлөр менен сүйлөшүп көрөйүн.
- Мен... абдан ыраазы болор элем.
- Жардамга дайыма даярмын.
- Кечке жуук Эллиот Дейнанын кире кетүүсүн суранды.
- Менин сизге жакшы кабарым бар. Мен Линкольндун даярдоо мектебинин директоруна кайрылдым, ал Кемалды сыноо мөөнөтүнө кабыл алууга макул болду. Эртең эрте менен баланы ал жерге жеткире аласызбы?
- Албетте. Мен... – деп күбүрөдү али эсине келе элек Дейна, аңгыча ал ушул жерден түшүндү. Кромвелл ал жөнүндө эстөөгө убакыт тапты!
- О, кандай бакыт! Кубанычым койнума батпай турат! Мен сизге чексиз ыраазымын! Мага жасаган жакшылыгыңызды мен унутпайм.
- Сиз билип коюңуз, Дейна. Сиз үчүн мен бардыгын жасайм. Мен сизди терең урматтайм. Жана баалайм. Сиз Кемалды биздин өлкөгө алып келүү менен чыныгы мээримдүүлүктүн үлгүсүн көрсөттүңүз. Сиздей эрдикке барчу адам аз табылат.
- Р-рахмат чоң, – деп күбүрөдү Дейна. Кабинеттен чыгып баратып ойлоду, мындай ишке баруу үчүн зор кадыр-барк эле эмес, боорукерлик да талап этилет. Жакындары жөнүндө Эллиот камкордук көрүүгө жөндөмдүү деп ким ойлоптур?

Линкольн даярдоочу мектеби бир көргөндө эле зор таасир калтырат. Комплекс эдвардиан стилиндеги башкы имараттан, үч чакан флигелден, кенен, таза, мыкты жабдылган спорт аянттары бар жакшы каралган чоң территориядан турчу.

Мектепке кирердин алдында Дейна Кемалга эскертти:

– Кемаль бул Вашингтондогу эң мыкты делген мектеп. Эгер өзүңдү жакшы алып жүрүп, мугалимдердин айткандарын уксаң, бул жерден көп нерсени үйрөнөсүң. Түшүндүңбү?

– Өлгүдөй.

– Ар кандай чыр-чатактан оолак бол.

Кемаль унчуккан жок.

Дейна менен Кемалды директор Ровена Троттун, жагымдуу жылмайган жакшынакай аялдын кабинетине узатып коюшту.

– Куш келипсиздер, – деди аял көңүлдүү. – Мен сиз жөнүндө көп уккам, жаш жигит. Биз өз үй-бүлөбүзгө сизди кубануу менен кабыл алабыз.

Дейна Кемалдын жообун демин ичине алып күттү, бирок ал унчукпады. Абалды сактоо керек эле.

– Кемаль силерде окууну эбактан бери эңсеп жүргөн.

– Эң жакшы болду. Ал өзүнө жаңы досторду тез эле табат деп ойлойм.

Кемаль ооз ачып сүйлөгөн жок. Кабинетке улгайган аял кирди.

– Бул Бекки, – деп тааныштырды миссис Тротт. – Бекки, бул Кемаль. Бекки, эгер каршы болбосоңуз, Кемалга мектепти көрсөтүп чыгыңызчы. Баарыдан мурда мугалимдер менен таанышуу керек.

– Албетте. Бул жакка, Кемаль.

– Кемаль Дейнаны жалбара карады, бирок баш ийе бурулду да, Беккинин артынан ээрчиди. Дейнанын жүрөгү зырп эте түштү.

– Мен Кемаль тууралуу түшүндүрүп коёюн.... – деп баштады ал. – Ал...

– Анын зарылчылыгы жок, мисс Эванс, – деп Ровена Дейнанын сөзүн бузду. – Эллиот Кромвелл Кемаль жөнүндө да, жана проблемалар жөнүндө да айтып берген. Баланын башына түшкөндү көп чоң кишилер көргөн эмес, биз ага түшүнүү менен мамиле кылабыз. Анан калса, бала чоочун чөйрөгө көнүшү керек.

– Рахмат, – деп терең дем чыгарды Дейна көздөрүнө жаш тегеренип.

– Рузвельттин мектебинен мага анын табелин салып жибершти.

Мүмкүн, биз аны жогорураак баага жеткирүүгө жетишербиз.

– Кемаль абдан жөндөмдүү бала, – деди Дейна башын ийкеп.

– Туура айтасыз. Математикадан алган баалары аны билгизип турбайбы. Тийиштүү стимул болсо ал башка сабактардан да жетише баштайт.

– Керт башынын абалы анын жанын катуу кейитет, – деп кошумчалады Дейна. – Бирок протез маселесин алам го деген үмүттөмүн.

– Ийгилик каалайм, – деп түшүнүү менен жылмайды миссис Тротт.

Кемаль кайтып келген соң, Дейна директор аял менен коштошту да, баланы машинага ээрчитип жөнөдү.

– Бул жер сага сөзсүз жагат, – деди Дейна унчукпай калган Кемалга. Ал кабагын салып, үн-сөзсүз.

– Мыкты мектеп, чынбы?

– Атасынын чокусу, – деди ал чорт. Дейна күтүүсүздүктөн токтоп калды.

– Эмне үчүн?!

– Бул жерде теннистик корд да, футбол талаасы да бар, – деди Кемаль ызалуу, а мен... а мен жада калса...

Ал таарынгандай мурдун шуу тартып койду. Дейна аны кучактап, бооруна кысты.

– Чыдай тур, ардагым, бир нерсе ойлоп табабыз.

Тезинен бир нерсе жасоо керек. Бала жөндөн-жөн эле азап чекпесин да!

Хадсондордукундагы жупуну делген мейман тамак иш жүзүндө сөөлөттүү кабылдоо болду: эркектер – смокингчен, а айымдар – модалуу кечки жасалгалары менен. Шайма-шай жасалгаланган бөлмөлөрдө дүйнөнүн туткасы мен дегендер жайма-жай маек куруп жатышты, алардын арасында коргоо министри, бир нече конгрессмен, Федералдык резерв банкынын башчысы жана герман элчиси бар.

Меймандарды эшик алдынан мейман ээлери тосуп алып жатышты. Дейна Жефф экөө кеченин башталышында келишти. Дейна Жеффи Хадсондор менен тааныштырды.

– Мен сиздин спорттук берүүлөрүңүздү зор канааттануу менен угам, – деп кыстара өттү Хадсон.

– Курсантмын, – деди Жефф.

– Силерди меймандардын айрымдары менен тааныштыра кетүүгө уруксат этиңиздер, – деп сунуштады Памела.

Бул жерде тааныш адамдар арбын болуп чыкты жана учурашуулар чын ниеттен болуп жатты. Бардык чогулушкандар дээрлик Дейнанын, Жеффтин, же экөөнүн тең жактоочулары болгондой.

Сөз арасында Дейна Жеффтин кулагына шыбырады:

– О, Кудай, тим эле «Ким кайдан» деген жандуу билдирменин өзү.

Жефф анын колун назик кысып койду:

– А сен, жаным, бул жердегилердин ичиндеги эң жарык жылдызсың.
– Жылдыз болбой эле коёюн, – деп Дейна күлдү. – Мен...

Ушул маалда аларды көздөй генерал Бустер менен Жек Стоун келе жатканын Дейна байкай койду.

– Саламатсызбы, генерал, – деп сылык учурашты кыз. Бустер аны жаман көзү менен карап алды.

– Бул жерде силерге эмне жок? – деп корс этти ал. Дейна чачынын учуна чейин кызарып кетти.

– Бул жеке кабыл алуу, – деп дагы буркулдады генерал. – Хадсондор бул жерге журналисттерди чакырганын мен билген эмесмин.

– Тилиңизди тартыңыз!– Жефтин ачуусу келип кетти. – Биздин да сиздикинчелик укугубуз...

Бирок Бустер атайын эле аны капарына албай, Дейнага эңкейди.

– Менин эмне жөнүндө эскерткенимди унутпаңыз! Башыңызга балээны үйүп албаңыз!

Ал терс бурулду да, басып кетти. Жефф аны таң калуу менен карап калды.

– О, Иисус! Мунун бул эмнеси?

Жек анардай кызарып, эки бутун солбуй берди.

– Мен... мен абдан өкүнүчтөмүн. Кечирип коюңуздар. Генералдын кээде ушинтип кетмейи бар... өзүн кармана албай калат... адеп сак...

– Биз аны байкадык, – деди Жефф суз.

Кечки тамак кадимки жомоктогудай болду. Ар бир жуптун алдында каллиграфияланып жазылган меню жатты:

Белуганын уругу жана каймак, сыр кошулган орус куймагы.

Кыргоол сорпосу «Амбассадор» ак козу карын жана жашыл спаржа менен.

Каздын боорунан жасалган паштет а-ля Бисмарк бостон салаты, калемпир жана шарап укусу аралаш соус менен.

Мэн омарлары «Термидор» «Морне» шампанына чыкталган.

Картошка менен куурулган уйдун сулп эти «веллингтон», жашылча аралаш.

Апельсин цедрасынан жасалган жылуу шоколад суфлеси, «Нуга» соусуна чыкталган шоколад пирожныйы.

Чыныгы майкөл, сүткөл!

Орундук боюнча коңшусу үй ээсинин өзү экенин көрүп, Дейна таң калды. Бул Памеланын иши көрүнөт!

– Кемаль азыр Линкольн мектебинде окуп жатат деди эле Памела, – деп койду ал.

– Ооба. Жакшы иш болду. Эллиот Кромвелл мага чоң жардам кылды. Тендешсиз адам!

– Мен ал жөнүндө көп жакшы сөздөрдү угуп жүрөм, – деп макул болду Роджер жана маани бербеген түр менен кошумчалады:

– Мүмкүн, бул эч нерсени билдирбес, бирок менин укканыма караганда Россиядагы биздин элчи болордон бир аз мурда, Уинтроп жакын досторуна саясат менен кош айтыштым деген имиш.

Дейна кабагын чытыды.

– Болбой эле жаңы кызматты кабыл албадыбы?

– Көрүп турбайсызбы. Таң каларлык...

* * *

Үйгө келатканда Жефф Дейнадан сурады:

– Генерал Брустердин мындай «сүйүүсүнө» кандайча татыктуу болуп калдың?

– Ага менин Уинтроптордун өлүмүнүн себептерин иликтегеним жакпайт.

– Анын кандай тиешеси бар?

– Аны айтпайт. Болгону ыркырайт да турат.

– Ишенип кой, жаным, анын тиштеп алганы ар кандай ыркыроодон коркунучтуу, – деп жай сүйлөдү Жефф. – Эгер анын ачуусуна тийсең чыныгы душманга кабыласың.

– Эмне үчүн?

– Ал кандай пост ээлерин унутуп калдыңбы? Изилдөөлөрдүн Федералдык агенттиги. Бул тамаша эмес.

– Билем. Анда өнүгүп келаткан өлкөлөргө жардамдын, аларды азыркы технологиялар менен тааныштыруунун долбоорлору иштелип чыгат.

– Ооба, а Санта-Клаус чынында эле бар, – деп шылдыңдагандай кошумчалады Жефф.

Дейна түшүнө бербей ийиндерин куушурду:

– Сен эмнени айтып жатасың?

– Агенттик – бул бар болгону контрчалгындоонун расмий далдалоосу. ИФАнын негизги жана башкы иши – чет өлкөлөрдүн чалгындоо агенттиктерине тыңчылык жүргүзүү жана алардын маалымат алмашууларын кармап калуу. Улуу Ага эч кимди калтырбай баарынын үстүнөн көз салып турат. Колу тамырда. Алар Улуттук коопсуздук башкармалыгынан алда канча жашыруун иштешет.

– Тейлор Уинтроп бир кезде ИФАны башкарбады беле. Мында кеп бар, – деп ойлуу айтты Дейна.

– Сага генерал Бустерден оолак жүр деп кеңеш берем.

– Дал ошондой кылам.

– Мен билем, жаным, няня сени эртерээк кел деп суранган, эгер түз эле үйгө бара турган болсоң... Дейна ага ыктады:

– Эч качан. Няня күтө турат. А мен чыдай албайм. Сеникине барабыз.

Жефф жайдарылана жылмайды.

– Сен таптакыр сурабайт экенсиң деп корктум эле.

Жефф Мэдисон-стриттеги төрт кабат үйдөгү кичине квартирада туруучу. Алар жогору көтөрүлүп үлгүрөр замат, Жефф кызды уктоочу бөлмөгө көтөрүп кетти.

– Эрттерээк эле кененирээк үй тапсак экен, – деди Жефф үшкүрүп. – Кемалдын өзүнүн бөлмөсү болушу керек. Эмне үчүн биз...

– Эмне үчүн биз сөздөн ишке өтпөйбүз? – сунуш этти Дейна.

– Кеп эмес бекен, – деп шыбырады Жефф кызды кучактап, соорусун жана аркасын назик сылап жатып.

Жеффтин шыпылдаган манжалары анын көйнөгүнүн сыдырмасын төмөн тартып жатканын сезип, Дейна ырахаттана дем чыгарды.

– Сенин денең кандай шумдук экенин билесиңби, жаным?

– Аны эркек аттуунун баары эртеден-кечке айтышат, – деди Дейна. – Эркектер эле дейсиңби! Менин фигурам – бүтүндөй шаардын эрмеги! Баса, сенин чечинейин деген оюң барбы?

– Ойлонуп жатам.

Дейна тигиге бүткүл денеси менен сөйкөнүп, анын көйнөгүнүн топчуларын чече баштады.

– Уятсыз кыз!

– Жолуң болгон жок, бечара, – калп эле аяган болду Дейна.

Жефф кийимин чечкиче, кыз төшөккө кирди да, рахаттана чоюлду. Жефф аны колдору менен жылытты. Сезгич... назик... сүйгөн колдору менен.., анын кучагында кыз эстен танып калып, кайрадан тирилип жатты.

– Мен сени ушунчалык сүйөм, – деди кыз үнү араң чыгып.

– Мен дагы, менин күнүм.

– Жефф кызга кайрадан умтулду, бирок ушул учурда уюктук телефон безилдеп жиберди.

– Сеникиби, же меникиби?

– Меники, – деп колун шилтеди Жефф. – Чырылдай берсин.

– А мүмкүн маанилүү бир нерсе болуп жүрбөсүн, – деди Дейна.

– Болуптур, айла канча, – деди Жефф зиркилдеп, анан телефонго колун сунду. – Алло?

Чыдамсызданып чыккан үнү эми тынчсыздануу менен алмашты.

– Жок, баары жайында... Айтпайсыңбы эми! Албетте... тынчсызданууга эч себеп жок экенине мен ишенем. Бул демейдеги эле стресс.

Кызык, толук беш минут ал ким менен сырдашты?

– Туура... болбогон сөздөрдү ташта... макулмун... ыйманда жат, Рейчел.

Жефф телефонду өчүрүп салды. Жолдоштук телефон чалуулар үчүн өтө эле кеч.

– Бир нерсе болдубу, Жефф?

– Өзгөчө эч нерсе болгон жок. Рейчелдин гана чарчаган түрү бар. Өтө көп иштеди да. Ал эчак эле эс алышы тийиш болчу. Эч нерсе эмес,

ал тез эле оңолот, – деп койду Жефф санаасы бир ордунда болбой. Анан Дейнаны боюна тартты да, эркелете сурады: – Биз эмнеге токтолдук эле?

Ошентип кереметтүү махабат кайрадан канатын каккылады.

Дейна Уинтроптор жөнүндө, Жоан Сайнистин өлүмү, генералдар, Кемаль, мектеп жөнүндө таптакыр унутуп койду да, ашыктык кумарынын эркине моюн сунду. Жашоо капысынан кумар отунун жалбырттаган жалынына айланды.

* * *

Кийин... кыйладан кийин... ал угулар-угулбас күбүрөдү:

– Ханыша кайрадан Күңөтайга айланабы деп корком, жаным.

– Айланса татынакай Күңөтайга айланат! Азыр каретаны даярдайм.

Дейна аны кылыктана карады:

– Экипаж күтө турар. Дагы бир жолубу?

* * *

Дейна үйгө жеткенде, келип-кетүүчү нянянын чыдамы түгөнүп, аргасыз олтурган.

– Экиге жарым саат калды! – деди ал нааразылана.

– Кечирип коюңуз, такыр бошоно албай койдум, – деди Дейна күнөөлүү үн менен, анан сумкасынан акча алып чыгып, ашыкча кармалгандыгы үчүн берди. – Такси кармаңыз. Метродо азыр коркунучтуу. Эртең көрүшкөнчө.

– Мисс Эванс, менимче, сиз билип алышыңыз керек...– деп баштады няня акырын.

– Бир нерсе болдубу?

– Кемаль сизди качан келет деп кеч бою сурай берди. Бала жанын коёрго жер таппады. Ал бир нерседен чочулаган сыяктуу.

– Айтып койгонузга рахмат. Ыйманда жатыңыз,– Дейна коштошту да, түз Кемалдын бөлмөсүнө жөнөдү. Ал оюндун кызыгына батып, компьютердин алдында олтурган.

– Саламат, Дейна.

– Сен эбак терең уйкуда жатышың керек болчу, жигит.

– Мен сени күттүм. Көңүлдүү болдубу?

– Абдан, бирок мен сени ойлоп олтурдум, алтыным.

Кемаль компьютерди өчүрдү.

– Сен эми дайым кечинде кетип турасыңбы? Дейнанын бою жыйрыла түштү: баланын үнүндө канча айтылбаган коркунуч турат!

– Сени менен узак бирге болууга аракет кылам, уулум. Убада берем.

10-бап

Дүйшөмбү күнү эртең менен телефон күтүүсүздөн шынгырады.

– Дейна Эвансбы?

– Ооба.

– Мен Балдар фондусунан, доктор Жоул Хиршберг деген болом.

– Угуп жатам, сизди... – деди Дейна кооптоно.

– Эллиот Кромвелл айтты эле, сиздин уулуңуздун протези боюнча проблемаларыңызды.

– Ооба, – деди ал тарткынчыктай, али эсин жыя элек неме.

– Мистер Кромвелл сиздин уулуңуздун башына кандай кыйынчылыктар түшкөнүн айтты. Биздин фонд согуштан кыйраган өлкөлөрдүн балдарына жардам берүү үчүн негизделген. Мистер Кромвеллдин түшүндүргөнү боюнча, сиздин уулуңуз толугу менен ушул категорияга туура келет. Сиз баланы кароо үчүн бизге алып келе алар бекенсиз?

– Анда... мен... албетте! – Алар күндүн экинчи жарымында кезигели деп сүйлөшүштү.

Кемаль мектептен келгенде, Дейна аны курткасын чечкенге үлгүртпөй жарыялады:

– Биз сага жаңы кол берүүчү докторго барабыз. Жакшы да, туурабы?

– Билбейм, – деп «бурк» этти Кемаль, ойлонуп туруп. – Баары бир ал чыныгы кол эмес да.

– Бирок чыныгы колдой эле. Андан жакшыны баары бир таба албайбыз. Макулсуңбу, досум?

– Кол алыштык.

Доктор Жоул Хиршберг кырктарга барып калган, өңү жылуу, олуттуу жана сүйлөгөн-турганы ишенимдүү адам, аларды кабинетинде күтүп алды. Баары таанышып бүткөн соң, Дейна ыңгайсыздана түшүндүрдү:

– Доктор, баарынан мурда биз иштин финансылык жагын сүйлөшүп алсак. Мындай да, биз хирургда болгонбуз, ал айткан, Кемаль өсүп бараткан бала болгон соң протезди ар ...

– Мисс Эванс, – доктор анын сөзүн бузду, – сиз түшүнүшүңүз керек: Балдар фондусу согуштан кыйраган өлкөлөрдүн балдарына жардам берүү үчүн түзүлгөн. Бардык чыгымды биз мойнубузга алабыз.

Дейна жеңилдене дем алды:

– Кандай бакыт.

Кудай Эллиот Кромвеллге кубат берсин! Ал ар күнү кечинде анын алтын башын аман кой деп Кудайга жалынат!

Хиршберг кайрадан Кемалга кайрылды:

– Азыр, жаш жигит, сенин колунду карап көрөлү.

Кароо бир аз эле убакытты алды. Жарым сааттан кийин эле доктор Дейнага бурулду:

– Менин оюмча, баары жайында. Биздики кадимки колдун өзү болот.

– Ал дубалдан чоң схеманы алды.

– Биз азыр протездердин эки тибин колдонобуз: акыркы конструкциядагы миоэлектрдик жана кабелдик башкаруу менен. Көрүп турасыңар, миоэлектрдик кол пластикадан, ал эми манжалар – жумшак резинадан. Көрдүнөрдү, чыныгы колго кандай окшош?

– Ал кыймылдайбы? – деди толкунданган Кемаль.

– Кемаль, сен качандыр бир колду кыймылдатса кандай жакшы болор эле деп ойлодуң беле? Жок, кол менен? – такыктады доктор.

– Ооба, – башын ийкеди бала. Доктор алдыга жүткүндү.

– Эми угуп тур: качан гана жок кол жөнүндө ойлогонунда, аны кыймылдатып көнгөн булчуңдар жыйрылышат да, миоэлектрдик сигналды автоматтык түрдө генерациялай башташат. Башкача айтканда, сен каалаганыңдай колунду ачып жана жума аласың.

Кемалдын өнү кубангандан ажарлана түштү.

– Чын элеби? Бирок кантип..., мен колду кантип кийип, кантип чечем?

– Андан оңой эч нерсе жок. Көрдүнбү, кол сормо менен жабдылган. Аны мултукка кийгизсең болду. Кол жука нейлон каптагыч менен капталган, аны суу кылууга болбойт, бирок эмне кааласаң ошону жасай аласың. Бул кадимки эле туфлидей. Кечинде чечип жатасың, эртең менен туруп кийип аласың.

– Анын салмагы канча? – деп сурады Дейна.

– Алты унцийден фунтка чейин.

– Кана, жигит, байкап көрөлүбү? – деди кубанган Дейна. Кемаль өрөпкүгөнүн баса албай турду.

– Кол чынында эле өзүңдөй болобу?

– Чынында эле, – деди доктор жылмайып.

– Жаша.

– Сен аргасыздан сологой болгонсун, эми кайрадан көнүүгө туура келет. Ага убакыт талап кылынат, Кемаль. Жаңы колду сен азыр эле аласың, бирок аны иштетүү жана сигналдарын башкарууну үйрөнүү үчүн бир нече ирет невропатологго барышың керек. Кол сенин денендин ажырагыс бөлүгү болгондой болсун.

Кемаль терең дем чыгарды.

– Сонун.

Дейна Кемалды кыса кучактады.

– Баары жакшы болот, – деди ал, жашын араң токтотуп.

Доктор Хиршберг жактыра жылмайды.

– Эми ишке киришүү керек.

Студияга кайтып келери менен Дейна Эллиоттун кабинетине көтөрүлдү.

– Эллиот, биз азыр эле доктор Хиршбергден келдик.

– Укканыма кубанычтамын. Ал Кемалга жардам берет деп ишенем.

– Жардам берди. Мен сизге өмүр бою милдеттүүмүн.

– Дейна, бул анчалык арзыбаган иш! Мен силердин керегинерге жараганыма кубанычтамын. Маал-маалы менен ишинер кандай жүрүп жатканын мага билдирип турсаңар болду.

– Сөзсүз. Кудай алтын башыңды аман кылсын.

* * *

Ал баш-оту менен ишке сүңгүп кирди, андыктан Оливиянын кадамынын дабышын да уккан жок.

– Гүл! – деп жарыялады секретарь, бөлмөгө көз жоосун алган сонун роза гүлдестени көтөрүп кирип.

– Ай-и-ий, укмуштай кооз экен!

Гүлдөрдүн ичинде ак конверт жаткан. Кыз аны айырды да, карточканы окуду: «Кымбаттуу мисс Эванс! Биздин досубуз катуу үрөт, бирок тиш салбайт. Гүлдөр сизге жагат деп ишенем. Жек Стоун».

Дейна катка кайрадан көз жүгүртүп чыкты.

Кызык. Жефф тетирисинче айтты эле. Кимге ишенүү керек?

Дейна айкын сизди: Стоун ишин жек көрөт. Жана боссту да жек көрөт. Мына ушуну эстен чыгарбоо керек. Гүлдөрү үчүн ага рахмат айтып коюуга тийиш, болбосо түркөй неме экен деп ойлоп калышы мүмкүн.

Дейна ИФАга Стоунга телефон чалды.

– Мистер Стоунбу? Мен сиздин жакшынакай гүлдөрүңүз үчүн...

– Сиз өзүңүздөсүзбү?

– Ооба.

– Мен кайра чалам, – деп ал телефонду коюп койду.

Ал үч минуттан кийин чалды.

– Мисс Эванс, биздин сүйлөшкөнүбүздү биздин жалпы досубуз укпай калганы сиз экөөбүзгө тең жакшы. Сиз жана сиздин жолдошунуз жөнүндөгү анын оюн мен өзгөртүүгө аракет кылдым, бирок ал – көшөкөр адам. Эгер мен качандыр бир сизге керек болсом... чынында керек болом... чынында эле... менин уюктук телефонуна чалыңыз. Мен азыр номерин берем. Ошол боюнча мени кайдан болсо да табасыз.

– Рахмат, – деп күбүрөдү Дейна, номерди жазып жатып.

- Мисс Эванс...
- Эмне?
- Жок, эч нерсе эмес. Бир гана айтарым, сак болуңуз.

* * *

Эртең менен Стоун ишке келгенде, кабинетте генерал Брустер олтурган экен.

– Жек, жанагы Эванс деген канчыктан бир жамандык болорун мен сезип турам. Сиз ал жөнүндө толук досье жыйнашыңызды мен каалар элем. Жана мага иштин жайын билдирип туруңуз.

– Сөзсүз, сэр.

«Менден таш балакетти да ала албайсың».

Ал кабинеттен чыкты да, гүл сатуучу дүкөнгө токтоосуз чалды жана Дейнага гүл жиберип коюуну суранды.

* * *

Түшкү тамактын тыныгуусун күттү да, Дейна Жефтин ашканага түшүүсүн суранып, бүгүнкү окуялар жөнүндө айтып берди.

– Мен абдан толкунданып турам, ардагым, – деп чынын айтты кыз. – Бул телефондун коңгуроосу баарын өзгөрттү! Кемаль бүткүл дүйнөгө нааразы эле, анткени өзүн жарым жан сезчү. Башкалардан кеммин дечү. Эми баары башкача болот.

– Кубанычы койнуна батпай жаткан болуу керек, – деди Жефф. – Мен өзүмдөн улам билем. Мен өзүм да кубанып турам.

– Баарынан да бүт чыгымын Балдар фонду көтөрөт. Эгерде биз... Жефтин телефону чыркырады.

– Кечирип кой, бийкеч.

Ал тыңшоочту кулагына кармап, кнопканы басты.

– Алло? Ушундай дечи...

Анан Дейнаны жалт карап коюп, кыскача сүйлөдү:

– Жок... баары жайында... айта бер... Дейна укпагандай түр көрсөтүп, кыйпычыктап олтурду.

– Ооба... көрүп турам... түшүнүктүү... Олуттуу эч нерсе жок дечи, бирок врачка баруу керек. Сен кайдасың? Бразилияда? Аякта дурус докторлор бар. Албетте... Түшүнөм... жок...

– Ушундай сүйлөшүү көпкө созулду.

– Жаныңды сакта, – деди Жефф түнөрүп. – Жолукканга чейин.

Ал тыңшоочту акырын койду.

- Рейчелби? – деди Дейна.
- Ооба. Анын саламаттыгы начарлап жатыптыр. Риодогу тартылуусун токтотуптур.
- Ал эч качан мындайга барчу эмес.
- Ал эмне үчүн сага чалат, Жефф?
- Анын башка чалар кишиси жок, жаным. Рейчел жалгыз.

* * *

– Жолукканга чейин, Жефф.
Рейчел тыңшоочту кыйылып жатып койду. Жефф менен ажырашуу ага оор!

Ал терезеден Ипанема пляжы созулуп жаткан жээкти карады. Аптап. Жан чыдагыс аптап.

Ал уктоочу бөлмөсүнө келди да, кроватка дармансыз кулады. Башы тегеренди. Көз алдында баары көчө баштады. Бул унутулгус оор күндөгү окуялар көз алдынан үнсүз кинодой чубап өтүп жатты. А чынында баары демейдекидей башталбады беле. Эртең менен пляжда «Америка экспресс» үчүн жарнактык роликти тартуу башталган. Шашке ченде режиссер:

– Акыркы дубль бардыгынан жакшы, айтууга сөз жетпейт, Рейчел. Бирок дагы бирди тартсак жаман болбос эле, – деди.

Ал макул болгону калды эле, бирок оозунан өзүнөн өзү чыгып кетти:

– Жок. Кечирип кой, шайым жок.

Режиссер түшүнбөй көздөрүн ирмегиледи.

– Түшүнгөн жокмун.

– Менин турууга шайым жок. Кечирип койчу, бай болгар. Ушул.

Ал бурулду да, отелди карай вестибюлдун көлөкөсүнө илкип жөнөдү. Бөлмөнүн эндигинен ал калтырап чыкты. Жүрөгү айланды, бөлмөгө жетпей калам го деп коркту.

Ага эмне болду? Эти от менен жалын болуп, ысып чыкты.

Рейчел тыңшоочту алып, Жеффке чалды. Анын үнүн укканда бир аз жеңилдей түштү.

Жеффтин болгонуна Кудайга шүгүр. Ал дайыма жардам берүүгө даяр, менин сууга чөгөрдө көзүмдөн учкан саманым... менин сактоочу кругум.

Жефф менен сүйлөшүп бүтүп, Рейчел бетин жаздыкка басып, жатып алды.

Биз бирге болгондо кандай жакшы эле. Ал ушунчалык мээримдүү, камкор, сүйүктүү болчу. Бардык буюмдар экөөбүзгө бирдей жакчу, бардыгын бирге жасаганды жакшы көрчүбүз. Аны өзүмдөн четтеткенге мен кантип бардым экен?

Рейчелге эскерүүлөр суратпай өздөрү келе берди. Жубайлык турмуштун оопаасыз бүткөндүгү жөнүндөгү эскерүүлөр. Себеби өзү болгон ажырашуу жөнүндөгү эскерүүлөр. Өзү гана күнөөлүү.

Баары телефондун коңгуроосунан башталды.

* * *

– Рейчел Стивенсби?

– Ооба.

– Сизге чалып жаткан Родерик Маршалл.

Голливуд режиссерлорунун эң белгилүүлөрүнүн бири!

Бир секундандан кийин Маршалл тыңшоочту алды.

– Мисс Стивенс, бул Родерик Маршалл. Менин ким экенимди билесиз го деп ойлойм?

Рейчел анын фильмдеринин баарын дээрлик көргөн.

– Албетте, мистер Маршалл.

– Мага сиздин тартылгандарыңызды көрсөтүштү. Киножылдыз болууну каалайсызбы? «Гвентис сенчури фокс» сизди күтөт. Бизге келип, киносынакка тартылышыңызды суранам.

– Б-билбейм, – деди Рейчел ишенимсиз. – Билбейм, менде талант барбы. Мен эч качан...

– Чочубаңыз. Баары жайында болот. Жол кирени жана мейманкада номерди биз төлөйбүз. Киносынакты мен өзүм жетектейм. Качан учуп келе аласыз?

Рейчел иш графигин карап көрдү:

– Үч жумадан кийин.

– Эң жакшы. Студия билеттерди жана номерди дайындатып коёт.

Тыңшоочту коюп койгондон кийин гана Жефф менен кеңешпегенин Рейчел түшүндү. Бирок ал каршы боло койбос. Алар ансыз эле бирге болушпайт.

– Голливуд? – деп кайталады Жефф.

– Бул чоң ийгилик, жаным.

– Жакшы болот, бар, – деп макул болду Жефф. – Ишиң ийгиликтүү болоруна ишенем. Улуу актриса болосун.

– Мени менен барасыңбы?

– Жаным, дүйшөмбүдө биз Кливлендде, андан соң Вашингтондо жана Чикагодо ойнойбуз. Сезондун аягына чейин дагы көп оюндар бар. Капыстан негизги питчерлердин бири жок болуп кетсе, команда байкап калат.

– Өкүнүчтүү, – деп үшкүрдү Рейчел, капа болгонун билгизбөөгө аракеттенип. – Биздин жалпы темабыз азайган экен. – Рейчел бир нерсе кошумчалайын деди да, айнып калды.

Лос-Анжелестин аэропортунан аны студиянын өкүлү жаркыраган лимузин менен тосуп алды.

– Менин атым – Генри Форд, – деди тигил мыйыгынан күлүп. – Сура-тып олтурбай алдын-ала айтып коёюн: туугандарынан эмесмин. Мени Хэнк деп атоого уруксат берем.

Лимузин транспорттун тилкесине кошулуп зымырап жөнөдү. Жолдо баратканда ал экскурсоводдун ролун аткарды.

– Голливудда биринчи ирет болушуңузбу, мисс Стивенс?

– Жок, мен бул жерде болгом. Акыркы жолу – эки жыл илгери.

– Андан бери бул жерде көп нерсе өзгөрдү. Голливуд кеңейди жана жакшырды. Эгер кооздук менен сөөлөттү сүйсөнүз, сизге бул жер жагат.

– Кооздук менен сөөлөттү жакшы көрөм.

– Студи сизге «Шато Мармондон» номер алды. Атактуулардын баары ошондо токтошот.

– Чын элеби? – деп, ага көрсөтүлгөн ызаатка ыраазы экенин анткор билгизип, экилене кубангансыды.

– Баса десениз, анда ашкере алуудан Жеймс Белуши о дүйнө кетти.

– Коюңузчу?

– Анда Гейбл, Пол Ньюмен, Мэрилин Монро жашап кетишкен. Жаңы келген немени таң калтырайын деген кыялда ал жылдыздардын ысымдарын узакка атады. Бирок Рейчел аны укпай калган эле.

«Шато Мармон» отели, тарыхый фильмдеги эски сепилдин дал өзү, Сансет бульварынын түндүк жагына жайгашкан.

– Мен саат экиде сизге келем да, студияга жеткирем. Ал жерден сиз Родерик Маршалл менен жолугасыз, – деп убада берди Хэнк.

– Күтөм, – деп башын ийкеди Рейчел.

Болжогон убакта ал режиссердун офисине кирди. Бул кырк жаштагы, кыймылы жеңил, тыгырчыгынан келген бою пас, түгөнбөс электр энергиясы менен кубаттангансыган адам эле.

– Келгениңиз үчүн өкүнбөгүдөй болосуз деп ишенем. Сизди мен голливуддун асманындагы эң жарык жылдызга айландырам. Сынак эртең. Сизди костюм ченегичке ээрчитип барып, дурусураак бир нерсе тандап берүүнү ассистент кыздан суранам. Сиз биздин «Кыялдын кыйрашы» аттуу эски шедеврден сценаны ойнойсуз. Эртең таңкы жетиде грим жана чачыңызды жасашат. Мен ойлойм, бул жерде сиз үчүн жаңылык болчу эч нерсе жок, туурабы?

– Туура, – деп күңүрт кайталады Рейчел, өзүнүн ою менен алек болуп.

– Сиз бул жерде жалгызсызбы, Рейчел?

– Ооба.

- Бүгүн кечте бирге тамактанбайлыбы андай болсо?
- Рейчел бир аз ойлоно калып, макул болду.
- Сегизде сиздин номурунuzда.

Кечки тамактануу кезектешкен көңүл ачууга айланды.

– Эң башкысы – кайда барууну кааларыңды билүү жана ал жакка бара алуу, – деп түшүндүрдү Маршалл. – Лос-Анжелесте теңдешсиз түнкү клубдар көп.

Кече Сансет бульварындагы ультрамодалуу бары жана рестораны бар «Стандард» отелине баруудан башталды. Портъенин тик турмасын жандап өтүп баратып, Рейчел таң калып токтоп калды. Тик турманын катарында, агыш айнектүү витринаны ары жагында жандуу сүрөт: суктандырган жылаңач модель турду.

- Эмне таң каларлык эмеспи? – деди кубанычтуу Маршалл.
- Фантастика, – деп кайдыгер жооп катты Рейчел.

Кечки тамакты ичкенден кийин уу-дуу түшкөн, эл быкпырдай кайнаган түнкү клубдардын калейдоскобу биринин артынан бири өттү. Кеч аяктаганда Рейчелдин бут шилтөөгө дарманы калбай калды. Родерик аны отелге чейин узатып барды да, сылык-сыпаа коштошту.

– Уйкуңуз тынч болсун. Жакшылап эс алыңыз. Эртеңден баштап сиздин турмушуңуз кайталангыс болуп өзгөрөт.

Таңкы жетиде Рейчел гримдөөчүдө олтурду. Улук гримдөөчү Боб Ван Дазен аялды баалай карады да, мыйыгынан күлдү:

- Ойлоп көрүңүз, мага бул үчүн акы да төлөшөт!
- Рейчел күлүп калды.

– Сизге гримдин эмне кереги бар? Табият ансыз эле сиз жөнүндө жакшы кам көрүптүр.

- Рахмат, Боб.

Баары даяр болгондо, костюм ченечү аял мурунку күнү тандап алынган көйнөктү Рейчелге кийүүгө жардамдашты. Режиссердун ассистенти аны Маршалл жана тартуучу бригада күтүп турушкан зор ательеге ээрчитип барды. Актрисаны көргөндө режиссер кубанычтуу ышкырып койду:

– Сулуу болбосоң коё кал! Ошентип Рейчел, сынак эки этап менен өтөт. Олтуруңуз, а мен сизге кадрдын ары жагынан суроолорду бере баштайм. Апкаарыбаңыз, өзүңүздү эркин кармаңыз. Сизден бар болгону табигыйлык талап кылынат. Түшүнүктүүбү?

- Түшүнүктүү. А экинчи этап кандай?
- Мен эскерткен кыска сцена.

Рейчел олтурду. Тегеректе дааналык берүүнүн мерчемин келтирүүчү оператордун жардамчылары тыпырап жүрүштү.

Родерик Маршалл камерага катар турду.

– Сиз даярсызбы?

– Ооба.

– Эң сонун. Эч нерсе ойлобоңуз, баары ойдогудай баратат, мындан мыкты болушу мүмкүн эмес. Бош карманыңыз. Баштадык. Мотор! Баштадык! Таң жарык.

– Саламатсызбы.

– Сизди мен белгилүү модель деп уккан элем.

– Эң туура уккансыз, – Рейчел жылмайды.

– Бул бизнеске сиз кандай келип алдыңыз? Качан баштадыңыз эле?

– Он беш жашымда. Биз апам экөөбүз ресторанга барганбыз. Моделдер агенттигинин ээси капысынан мени көрүп калды, жаныбызга келип, апам менен сүйлөшө кетти. Бир нече күндөн кийин мен ишке алындым.

Интервью чейрек саатка созулду. Убакыт тез өттү. Рейчел өзүн эркин кармады, суроолорго жеңил жана табигый жооп берди, өткүрлүгүн көрсөттү.

– Тартылды! Теңдешсиз! – деп кубанды Маршалл жана ага ролу жазылган бир барак кагаз берди. – Тыныгуу жасайбыз, а сиз, Рейчел, азырынча муну окуп чыгыңыз. Даяр болгондо айтыңыз, биз тарта баштайбыз. Сиз азаматсыз, Рейчел. Чыныгы профессионал.

Рейчел аялы эринен ажырашууну сураган кыска диалогду окуп чыкты. Узун фразаны эстеп калууга аракеттенип, ал көзү менен текстти дагы бир жолу сыдыра карады.

– Мен даярмын.

Аны голливуддун жаңы баштоочу актеру, сулуу жаш жигит, анын ролдогу өнөгү Кэвин Уэбстер менен тааныштырышты.

– Ал эмесе, – деди Родерик, баштайбыз. Камера! Кеттик!

Рейчел Кэвинди көздөй кадам жасады да, муштумдарын түйүп, кабарыды:

– Эртең менен мен адвокат менен сүйлөштүм, Клифф. Ажырашуу процессин баштоону сурандым.

– Мен аны уктум. Оболу мурун эмне үчүн мени менен сүйлөшпөдүң?

– Жетишет го дейм? Былтыр бир жыл бою биздин сүйлөшкөнүбүз эле ушул болбодубу. Биздин никебиз фарска айланды. Бирок сен өзүңдөн башка эч кимди укуң жок, Жефф.

– Стоп, – деп буюрду Родерик, – Рейчел, ролдо анын аты Клифф.

– Кечириңиз, – деп күбүрөдү уялганынан кызарып кеткен Рейчел.

– Кайрадан дагы бир жолу. Дубль эки.

О, Жараткан, куду Жефф экөөнүкүндөй. Биздин никебиз да ушундай фарска айланды. Анан таң калуунун кереги барбы? Ар кимибиздин жа-

шообуз өзүнчө. Биз дээрлик бири-бирибизди көрбөйбүз. Кызык, келишкен адамдар менен жолугабыз, бирок сүйүп калууга, эч нерсеге арзыбаган убада үчүн бирөөгө сезимибиз ойгонуп, жалбырттоого өзүбүзгө жол бербейбиз.

– Рейчел!

– Кечирип коюңуз.

Баары кайрадан башталды.

Баары акыры аяктаган убакта, Рейчел эки чечимге келди: Голливуд жана жылдыздын карьерасы ага жарабайт. Ошон үчүн ал ажырашуусу тийиш...

Ошентип азыр, дармансыз жана оору абалында төшөктө жатып, Рейчел Жеффти өз турмушунан четтетүү менен ордуна келгис жаңылыштык кетиргени жөнүндө ойлоду.

* * *

Шейшембиде сабактан кийин Дейна Кемалды протезди колдонууга үйрөтүүчү невропатологго алып барды. Жасалма кол кадимки табигый колдой сыяктанды жана эң сонун ийкемге келди, бирок Кемаль ага моралдык жактан да, денелик жактан да көнүшү кыйын болуп жатты.

– Протез денени алып барып бекитип койгон кандайдыр бир жат буюм сыяктуу сезилет, – деп түшүндүрдү врач Дейнага. – Биздин милдет бала аны өзүнүн организмнин ажырагыс бөлүгү катары сезгидей кылуу. Кемаль эми анын эки колу бар экендиги жөнүндөгү ойго көнүшү керек. Демейде окутуу мезгили эки-үч айга созулат. Бирок эскертип коюшум керек, бул оңойго турбайт.

– Биз ага көнөбүз, – деди Дейна.

* * *

Невропатологдун айтканы келди. Эртеси эртең менен Кемаль тамакка протези жок барды.

– Курсагым ачты.

Дейна аны таң калгандай карап калды.

– Сенин колуң кана, Кемаль?

Кемаль менменсине сол колун жогору көтөрдү.

– Көрбөй турасыңбы?

– Менин протез жөнүндө айтып жатканымды сен сонун билип турасың!

– Жанагы түрү сууктубу? Мен аны экинчи кийбейм.

– Сен көнүп кетесиң, балакай. Ишенип кой. Байкап көрсөң кур дегенде.

Ал сага жардам...

– Мага эч ким жардам бербейт, мен иши бүткөн мунжумун...

Асыранды уулунун көңүлүн кантип көтөрүүнү билбей, Дейна айласы куруп, аны телмире карап турду. Бирок талашып-тартышууга жана каяша айтышууга убакыт жок болчу. Кемаль мектепке барышы керек эле. Дейнаны иш күтүп турган.

Бүгүн ал кайрадан детектив Эбрамска жөнөдү. Ал протоколдорду зор ынтаа менен толтуруп, кабинетинде олтурган жана Дейнаны көргөндө жактырбагандай мурду-башын бырыштырды.

– Билесизби, бул каргыш тийген жумушту эмне үчүн жек көрөрүмдү?– деп күнкүлдөдү ал, алдындагы кагаздарды сөөмөйү менен сайып. – Бул! Жанагы жек көрүмчү шүмшүктөрдүн сазаыин колуна бергендин ордуна, мен... ах, шайтан алгыр, сиздин репортер экениңизди таптакыр эсимен чыгарып койгон турбаймбы! Менин оозуман чыгып кеткендер жалпыга жайылып кетпес деп ишенсем болобу?

– Кеч болуп калды, айтылган сөз – атылган ок.

– Бүгүн кайсы керегиңизге жарайын, мисс Эванс?

– Баягы эле да. Сайнисинин иши жөнүндө сурайын деп кире калдым. Союп көрүштүбү?

– Сойгон түр көрсөтүштү.

Эбрамс столдун тарткысынан медэксперттин тыянагын алып чыкты.

– Ошентип шектүү эч нерсе табышкан жокпу?

Детектив кагаздарды карап чыкты.

– Алкоголь да... бангизат да... эч нерсе жок... Леди депрессияга кабылган да, баарын бир жолу бүтүрөйүн деген түрү бар. Канааттандыңызбы?

– Толук, – деп башын ийкеди Дейна. Анын планынын кийинки пункту детектив Финикс Уилсонго баруу болчу.

– Саламатсызбы, детектив Уилсон.

– Менин жупуну башпаанегиме сиз кандай себеп менен келип калдыңыз?

– Гэри Уинтроптун өлүмү тууралуу жаңы бир нерсе барбы, билейин деп келдим.

Детектив шуу үшкүрдү да, мурдунун кайкысын ойлуу тырмап калды:

– Эч нерсе. Малак жалагандай. Эмгиче кур дегенде картиналардын бир канчасы табылып калат го деп ойлогон элем. Чынымды айтайын, мен ошондой болот деп ишенгем.

Анын ордунда болсо ал картиналар жөнүндө унутуп коймок, – деп Дейнанын оозунан чыгып кете жаздады, бирок кырдаал ушундай болуп турганда тилди тишке ката турган жакшы.

– Эч кандай далил да жок? – деп сурап койду.

– Эч кандай. Шүмшүктөр издерин жашырып кетишти. Америкада искусство чыгрмаларын уурдоого адистешкен кылмышкерлер анча көп эмес, ал эми болгондору болжол менен бир схема боюнча иштешет. Иши

кылып, алардын методдорун алдын-ала билсе болот. Ошондуктан бул окуя мени абдан таң калтырат.

– Таң калтырабы?

– Ооба. Мурдагыларга окшобогон кылмыш.

– Эмнеси менен деп ойлойсун?

– Тоноочу «антикварлар» куралсыз адамды өлтүрүшпөйт. Анын үстүнө аларга эч кандай залал келтире албоочу Гэри Уинтропту жөндөн-жөн өлтүрүп коюуга алардын себеби жок болчу. Баса, изилдөөгө сиздин кандайдыр бир кызыкчылыгыңыз барбы?

– Жок, – деп калп айтты Дейна. – Боло жүрүүчү кызыгуу. Мен...

– Баары бир, – деп кыздын сөзүн бөлүп кетти Уилсон. – Кандай болбосун мен сиздин кызматыңызга даярмын. Бизди унутпаңыз.

* * *

Бул учурда ИФАнын штаб-квартирасында, генерал Бустердин кайтаруудагы офисинде, кызуу кеңеш жүрүп жатты. Акыры генерал катышкандарды коё берип, Жек Стоунду калууга буюрду.

– Жанагы Эванс деген неме эмне кылып атат?– деп күркүрөдү генерал.

– Шаарды кыдырып шимшилеп, кез келгендердин баарынан сурам-жылап жүрөт, бирок менин оюмча, мунун баары жетишерлик зыянсыз аракеттер. Ал баары бир эч кандай натыйжа чыгара албайт.

– Ал булуң-бурчтардын баарын өтө эле берилип шимшилеп жүрөт. Үчүнчү вариантка өтүңүз.

– Качан баштайлы?

– Кечээ.

Жек аз жерден жактырбай бети-башын бырыштырып жибере жаздап, бирок убагында карманып калды. Бустердин бир нерседен шектенип калуусунан Кудай сактасын!

* * *

Кечки чыгарылышка кызуу даярданып жаткан кезде, Дейнанын кабинетине Мэтт кирди.

– Сен тууралуу мага азыр эле телефон чалышты.

– Мени жактыруучулардын али менден көңүлдөрү кала элек да, – деди Дейна капарсыз.

– Ал жактыруучу, сыягы, сенден тажап бүтсө керек.

– Жок сөздү койчу!

– ИФАдан чалышты. Уинтроптордун иштерин шимшилегенди токтотсун деп суранышты. Жана билип кой, эч кандай расмий канал болбосун.

Чыныгы жакшылыкча сураныч. «Жолдоштук кеңеш» иретинде. Алар бирөөнүн ишине сенин киришпешинди суранып жатышат көрүнөт.

– Ошондой, – деп макул болду Дейна, Мэтти кадала тиктеп. – Ошону менен бирге эмне үчүн экендигин түшүнүү кызык болор эле. Аларга мунун эмне кереги бар? Анан эсинде болсун, менин бадалга корголоюн деген ниетим жок, анткени ФИА мени колун кезеп коркуткан. Баары Тейлор аялы экөө өрттөнүп өлүшкөн Аспенде башталган. Ошондуктан мен баарыдан мурда ошол жакка жөнөйм. Эгер бир нерсе билип калсам... «Издер жана далилдердин» биринчи чыгарылышы үчүн кандай бомба болорун элестетип көр.

– Сага канча убакыт керек?

– Бир-эки күн, андан көп эмес.

– Жөнө.

11-бап

Рейчел кыйналды, болор-болбос эле кыймыл жанын көзүнө көрсөтчү болду. Ал алдан тайып жыгылып калбас үчүн бөлмөдөн бөлмөгө өтө албай калды. Мынчалык алдан тайганча чарчаганын эстей албады. Бул грипп, же ошого окшогон бир нерсе болуу керек. Жефф туура айтат, докторго көрүнүү керек. Азыр ваннага түшсө жаман болбос эле. Жылуу суу жанды жай алдырат.

Рейчел кенен ваннага көлбүп жатты. Жаны жыргай түштү! Ал ыкшоо самындана баштады. Коомай кармаган самын колунан ыргып кетти. Рейчелдин манжалары кокусунан көкүрөгүнө тийип кетип, мурда болбогон кызыктай катуулукту сизди.

Оболу Рейчел чочуп кетип дел болуп калды, бирок тез эле өзүнө келип, сабыр тутууга аракеттенди.

Болбогон нерсе! Ал эч качан дүрбөлөң түшпөйт! Бул дегеле рак эмес! Болор-болбостон корко берүү жарабайт! Ал чылым чекпейт, боюна тыкыр карайт. Дайыма зарядка жасайт. Тукумунда эч ким рак менен ооруган эмес! Баары жайына келет. Ошентсе да изилдөөдөн өтүшү тийиш, бирок бул рак эмес.

Рейчел турду, аарчынды, анан халатын кийип, телефондун тыңшоочун алды.

– Бетти Ричмендин моделдер агенттиги.

– Мен мисс Ричмен менен сүйлөшөйүн дедим эле. Рейчел Стивенс чалды деп айтып коюңуздарчы.

– Бир мүнөт, мисс Стивенс.

Рейчел көпкө күткөн жок.

– Жаркыным! Бул – сенсиңби? – жайдары үн катты Бетти. – Сенин үнүңдү угуу кандай жагымдуу! Ден соолугуң жакшыбы?

– Албетте. Эмне үчүн сурап жатасың?

– Тиги... сен Риодо тартылуунду токтотуп койгондуктан, мен ойлодум эле, мүмкүн сен...

– Жок, жок, – деп шыңкылдап күлдү Рейчел. – Каттуу чарчасам керек. Азыр баары артта, кармашууга даярмын.

– Кудайга шүгүр! Сага суроо кандай экенин сен элестете элексиң! Баары сени гана каалашат!

– Мен даярмын! Бизде тандоочу эмне бар?

– Бир азга... Мына... таптым... Аруба аралында жарнак ролигине тартылуу. Кийинки жумада. Сенин убактың али толтура. Сени гана сурап жатышат.

– Арубаны жакшы көрөм. Макулмун. Мени жазып кой.

– Даяр. Сенин жакшы болгонуңа кубанычтамын.

– Мен кадимкидеймин.

– Сценарийди сага салып жиберем.

Коштошкондон кийин, Рейчел дароо доктор Грэм Элджинге чалды. Алар эртең саат экиде жолугушууга убадалашты. Дал болжошкон саатта Рейчел доктордун кабинетине кирди.

– Саламатсызбы, мистер Элджин.

– А, мисс Стивенс! Сиз менен көрүшкөнүмө кубанам. Көптөн бери бизге келбей кеттиңиз. Бир нерсе болдубу?

– Менин оң жак көкүрөгүмдө кичинекей киста, анан...

– Эмне, сиз врачта болдуңузбу?

– Жок, бирок мен билем ал эмне экенин. Кичинекей киста, менин көзүм жетип турат. Аны алып салыңыз. Өтө аярлык менен. Мен моделмин, сиз өзүңүз түшүнөсүз, менин кесибибимде тырык – жол берилбес көрк. Кичинекей тырыкты мен грим менен жаап коём. Кийинки жумада мен Арбуга учам, андыктан сиз операцияны эртеңкиге, же бүрсүгүнкүгө дайындасаңыз, мен сизге ыраазычылыгымды билдирем.

Доктор астыртан пациент кызды сынап карап олтурду. Мындай, сылык айтканда, жагымсыз кырдаалда, мынчалык жасалма сабырдуулук. Таң калыштуу...

– Оболу сизди карап чыгууга ыраакым этиңиз. Биопсия алууга туура келет. А эгер зарыл болсо, биз дайыма ушул апта ичинде операция жасай алабыз.

– Абдан жакшы!– деди Рейчел жадырап. – Мен макулмун.

Доктор Элджин ордуна турду.

– Коңшу бөлмөгө жүрүңүз. Мен медкыздан сизге оорукананын көйнөгүн алып келдиртейин.

Рейчел шүйшүндү.

Оболу баары анчалык коркунучтуу эмес болду. Медкыз Рейчелди которуп кийинтүүгө жардамдашты, а доктор Элджин шишикти акырын кармалай баштады.

– Айттым го, доктор, бул бар болгону киста.

– Мен макулмун, мисс Стивенс. Бирок биротоло ишенүү үчүн биопсия алуу керек. Азыр баарын жасайбыз.

Доктор Элджин ичке ийне менен терини сайып, бир аз ткань алганда Рейчел аз жерден кыйкырып жибере жаздады.

– Мына, бүттү. Анчалык деле коркунучтуу эмес, туурабы?

– Ооба. А качан...

– Мен дароо анализди лабораторияга жиберем, эртең эрте менен биз цитологдордун алдын-ала жасаган тыянагын алабыз.

– Рахмат, – деп жылмайды Рейчел. – Барып жолго даярданайын.

Үйгө келери менен ал эң оболу эки чемоданды алып, кроваттын үстүнө койду, анан шкапка барып, буюмдарын чыгара баштады.

Жатчу бөлмөгө жыйнап кетүүчү кызматчы аял, Жанетт Роде кирди.

– Мисс Стивенс, сиз бизди дагы таштап кетмей болдуңузбу?

– Айла канча.

– Бул жолу кайда бармаксыз?

– Арбуга.

– Ал кайда?

– Венесуэланын түндүк тарабында Кариб деңизиндеги бир ажайып арал. Бейиштин өзү. Күнөстүү пляждар, мыкты отелдер, а тамактарычы – укмуш.

– Азгырмалуу экен.

– Баса, Жанетт, мен жокто жумасына үч ирет келишиңизди каалар элем.

– Албетте, мисс Стивенс.

Эртең менен, туура саат ондо коңгуроо шыңгырады. Рейчел көзүн ачпай туруп, тыңшоочко колун сунду.

– Мисс Стивенс?

– Ооба.

– Бул доктор Элджин.

Рейчелдин көзү умачтай ачылды.

– Саламатсызбы, доктор! Операцияга убакыт табылдыбы?

– Мисс Стивенс, мен цитологиялык лабораториянын тыянагын алдым.

Мага келип кетсеңиз жакшы болор эле, анткени...

– Жок, жок, мен азыр уккум келет!

Доктор унчукпай буйдала түштү.

– Мындай темаларды телефондон сүйлөшкүм келбес эле... бирок алдын-ала чыгарылган тыянак... сиздики рак экенин көрсөттү.

Секретарь телефонго чакырган кезде Жефф бүгүнкү спортук колонканы кызуу жазып жаткан эле. Ал жасап жаткан ишинен ыргылжың баш көтөрдү да, тыңшоочту алды.

– Жефф, – деди Рейчел ыйлактап.

– Рейчел, сенсиңби? Эмне болуп кетти? Эсен-соосуңбу?

– Мен... менин... эмчегим рак...

– О, Кудай, ал ошончолук эле коркунучтуубу?!

– Али биле элекмин. Маммограмманы али жасатууга үлгүрө элекмин. Жефф, мен жалгыз буга чыдай ала турган эмесмин. Сенден өтө эле көптү суранып жатканымды билем, бирок ошондой болсо да сен келе алар белең?

– Рейчел... бул... чочуйм...

– Бир эле күнгө. Мен... мен баарын билип алгыча. – Ал кайрадан ыйлап жиберди.

– Рейчел, – деди Жефф зорго, – аракет кылып көрөйүн. Кийинчерээк кайра чалам.

Буркурап ыйлаган неме сүйлөй албады.

* * *

Кезектеги өндүрүштүк кеңешмеден келип, Дейна секретарь кыздан Аспенге билет заказ кылууну, мейманканадан орун дайындоону жана автомобилдердин прокатына чалып коюуну суранды.

– Баары жайында болот, – деди Оливия. – Баса, сизди мистер Коннорс күтүп жатат.

– Рахмат, Оливия, – деп башын ийкеди Дейна, кабинеттин эшигин ачып жатып.

Жефф терезеден ары карап турган эле.

– Саламатпы, кымбатым.

– Дейнасыңбы? – күнүрт кобурады ал бурула берип, Дейна анын кейигендиктен өзгөргөн түрүн көрүп, чочуп кетти.

– Сенин иштериң жайындабы?

– Жайында десе да болот, дебесе да болот, – деди ал көңүлсүз.

– Олтур, – деди Дейна камкорлук менен стулду ага жылдырып. – Кана, түшүндүрчү, эмне балээ болуп кетти?

Жефф оор үшкүрдү.

– Рейчелдин эмчеги рак.

Дейна акырын: «Ой» – деп жиберди.

– Мага... кандай кайгы! Эми ал эмне болот?

– Ал эртең менен телефон чалды. Али эч нерсе белгилүү боло элек. Канчалык коркунучтуу экендиги жакында билинет экен. Бирок байкуштун эси чыгып калыптыр. Мени Флоридага келип, караан болууну суранды. Бирок мен оболу сени менен кеңешейин дедим.

Дейна Жеффке басып келип кучактап, көкүрөгү менен анын далысына ыктады.

– Албетте, сен Рейчелге жардам беришиң керек. Кандай гана бактысыздык!

Ал үчөө бирге тамактанган күндү, жайдары, шайыр, алпейим Рейчелди эстеди да, ыйлап жибере жаздады.

– Эки-үч күндөн кийин келип калам, – деп убада берди Жефф. – Барып Бейкерден суранайын.

Мэттин кабинетине кирип, ал босогодон айта баштады:

– Менин ишим жакшы эмес, Мэтт. Бир нече күнгө бир жакка барууга туура келет.

– Эмне, өзүң бир нерсе... Жефф?

– Жок, Рейчел.

– Сенин мурунку аялың мененби?

– Рак болгонун ал азыр эле билип олтурат, – деп Жефф башын ийкеди.

– Абдан өкүнүчтүү.

– Кандай болгондо да ал моралдык колдоого муктаж. Мен бүгүн эле Флоридага учайын дедим эле.

– Зарыл болгон соң, айла анча... Сени алмаштыр деп Мори Фолштейнден суранам да. Ишиндин абалын мага билдир.

– Сөзсүз. Рахмат, Мэтт.

Эки сааттан кийин Жефф Майамини карай сапар тартты. Ушул учурда Дейна Кемалды эмне кылуу керек деген кыйын проблеманы чечип жаткан. Ал баланы калтырчу бирөөнү таппай туруп, Аспенге бара албайт! Бирок үйдү жыйноо, кир-кок жуу жана тамак даярдоо, ал аз келгенсип, дүйнөдөгү эң терс аяк балага көз болуу кимдин колунан келет!

Бир аз ойлонуп туруп, ал Памела Хадсонго телефон чалды.

– Өз проблемаларымды сизге таңуулап жатканым үчүн кечирим сурайм, – деп өтүндү ал, – мен бир аз күнгө Вашингтондон чыгып кетмек элем, бирок Кемалды таштаар киши жок. Сиз олуядай чыдамдуу жана анча кымбат албаган ак ниет үй башкаруучуну сунуш кыла алар белеңиз?

– Ак ниет дейсизби? – деп ойлонуп калды мисс Хадсон. – Таң калбаңыз, андайды билем. Мэри Роуэн Дейли. Ал бизде он жыл илгери иштеп кеткен. Чыныгы керемет. Бир аз күтө туруңуз, мен анын телефонун таап, сизге чалыңыз деп суранайын.

– Сиз ажат ачтыңыз! – деп кубанычын жашыра албады Дейна.

– Азырынча жок, бирок баары жайында болот деп ишенем.

Мисс Хадсондун үмүтү акталды. Бир саат өтө электе Мэри Дейли деген бирөө чалып жатат – деп кабарлады Оливия. Дейна кубанып кетип, тыңшоочту алды.

– Миссис Дейлиби?

– Ошонун өзү, – деди басмырт үн ирландча акцент менен. – Сиздин уулуңузга көз болчу киши жок, – деди миссис Хадсон.

– Абдан туура, – деди Дейна. – Мен эки күнгө командировкага кетип жаттым эле. Эртең эрте, болжол менен саат жетилерге келе алар бекенсиз, жай сүйлөшкөңгө?

– Албетте, келе алам. Сиздин бактыңызга, мен азыр бошмун.

Дейна миссис Дейлиге өзүнүн дайнын айтты, ал болсо дагы бир жолу жетиде келерин убада кылды.

Ал убадага турду. Дал саат жетиде толугунан келген, элүү жаштардагы алпейим, жайдары жылмайган, эки бетинде чункуру бар аял Дейнанын эшигинин коңгуроосун басты.

– Таанышканыма кубанычтуумун, – деди аял, кожейкенин колун жайдары кысып. – Убактым болгондо дайыма сиздин берүүңүздү карайм.

– Рахмат, миссис Дейли.

– Жөн гана Мэри деп коюңуз. Жигитибиз кайда?

– Кемаль! – деп чакырды Дейна.

Кемаль бөлмөсүнөн эрине басып чыга келди да, миссис Дейлиге кайдыгер көз жиберди. Дейли болсо ага маани бербестен баягысындай жылмая багып турду.

– Кемаль? Ысмың ушундайбы? Мындай ысымды мурда эч качан укпаптырмын. Чыныгы шайтандын шапалагы экенин көрүнүп турат.

Аял баланын жанына барды да, чачын уйпалап койду.

– Болуптур, кийин баарынан жакшы көргөнүң эмне, менин кулагыма шыбырап коёсуң. Менин тамакты кандай жасарымды жакында билесиң! Экөөбүз татуулашабыз, Кемаль, көрөсүң го.

«Ошентет деп чын жүрөгүмдөн ишенем, – деп чарчаңкы ойлоду Дейна, – ансыз эмне болорун элестетүү коркунучтуу...»

– Мэри, мен сапардан кайткыча Кемаль менен болуп тура аласызбы?

– Ананчы, мисс Эванс.

– Кудайга шүгүр! – деп Дейна жеңилдене түштү. – Үй бир аз тарыраак, андыктан...

– Эч кабатырланбаңыз, – деп колун шилтеп койду миссис Дейли, – жылдырма диван болсо деле жарай берет.

– Сизге чексиз ыраазымын! – деп Дейна саатын карады. – Мени менен барууга кандайсыз? Мен Кемалды мектепке таштайм, сизге жолду көргөзөм, сиз чейрек саат кем бирде аны алып аласыз.

– Сүйлөштүк.

Кемаль күтүүсүздөн Дейнага боюн таштады:

– Сен кайтып келесинби? Чын эле кайтып келесинби?

Дейна катуу коркуп алган баланы кыса кучактады:

– Сени таштап кайда кетмек элем, жаным? Иш көп болуп жатканын карабайсыңбы.

– Качан келесиң?

– Бир нече күндөн кийин.

Анан, мүмкүн, айрым бир жооптор менен...

* * *

Студияга келип, Дейна столунун үстүндө жаткан кооз оромодогу кичинекей түйүнчөктү көрдү. Ал түйүнчөктү алып, кызыга карап туруп, тасмасын чечти да, ичин ачты. Андан кооз калем сап чыкты. Ага кыстарылган карточкада: «Кымбаттуу Дейна, сапарың байсалдуу болсун. Сени сүйгөн банда» деген жазуу бар экен.

Дейна, жүүнү бошой түшүп, калем сапты сумкасына салды.

* * *

Дейна дал самолётко олтуруп жаткан чакта, жумушчунун комбинезонун кийген жупуну бир киши Уортондордун мурдагы квартирасына коңгуроо какты. Эшиктен квартиранын жаңы тургуну көрүндү. Алар бири-бирин карап баштарын ийкешти да, эшик кайрадан жабылды. Эркек Дейнанын квартирасынын каалгасынын коңгуроосун басты. Миссис Дейли эшик ачты.

– Сизге ким керек?

– Мисс Эванс мени телевизорду ондогонго жиберди эле.

– Болуптур, кириңиз.

Миссис Дейли телевизорду чукулап жаткан кишини ишенбөөчүлүк менен байкап турду. Ал болсо анын карап турганын байкап да койбогонсуду.

12-бап

Рейчел Жеффти Майами аэропортунан тосуп алды. Тигил аялдын сулуулугуна дагы таң калды. Анын жанагыдай ооруга чалдыкканына ишенип болбойт! Тагдырдын адилетсиздигин карачы!

Рейчел жигиттин мойнунан кучактап калды да, бышактап жиберди:

– О, Жефф! Мени таштабай, келгениңе рахмат!

– Өңүң сонун, – деди Жефф, аны лимузинге ээрчитип келип. – Көрөсүң го, баары жайында болот. Сенде коркунучтуу эч нерсе жок.

– Дайыма боло жүргөндөй сеники туура болсо болду.

Жолдо баратышканда экөө ыңгайсыз унчугушпады. Анан Рейчел акырын сурады:

– Дейна кандай жүрөт?

Бактылуу экендигин билдирүүдөн айбыгып, Жефф буйдала түштү. Бирок ошентсе да, олку-солку болуп туруп жооп берди:

– Жаман эмес.

– Анын болгону сага кандай жакшы. И-и десең, мен Арубедде тартылуу жөнүндө макулдаштым!

– Арубе?

– Ооба! Анан бул заказды эмне үчүн алганымды билесиңби? Анткени биз бал айыбызды ошол жерде өткөрбөдүк беле. Биз жашап турган отель кайсы эле?

– «Оренджстад».

– Анда кандай гана сонун күндөр өттү! Биз, кайсы эле... тоого чыкканыбыз эсимде?

– Хоберг.

– Сен эч нерсе унутпапсың, – деп Рейчел назик жылмайды.

– Өзүнүн бал айын унутуп койгон адамды көрө элекмин, – деп тамашалады Жефф. Рейчел анын ийинине колун койду.

– Бул бир укмуш, чынбы? Мен мындай кардай аппак пляждарды башка эч жерден көргөн жокмун!

– Ошондо сенин күйүп кетем деп коркконунду айт, – мыйыгынан жылмайды Жефф. – Халатка жана сүлгүгө оронуп, мумияныкындай мурдун гана көрүнүп калчу.

Бир тыным унчугушпай калышты.

– Эгер билгиң келсе, менин арманым аттын башындай, Жефф!

– Эмнени айтып жатасың? – деп таң калды Жефф, Рейчелди доңшуй карап.

– Эмнени айтмакмын эми анын мааниси жок. Арубедде өткөн ошол күндөр өмүрүмдөгү эң бактылуу күндөр экен.

– Ажайып жай, – деди Жефф, тайсалдап. – Балык улоо, виндсерфинг, суу алдында сүзүү, теннис, гольф...

– Биздин убактыбыз эч нерсеге жетчү эмес, чынбы?

– Ошону айтсаң! – деп күлдү Жефф.

– Эртең менен менде маммограмма. Ал жакка жалгыз баргым келбейт. Мени менен барасыңбы?

– Албетте. Чочулаба, мен жаныңда болом.

Машина Рейчел жашаган үйдүн эшигинин алдына токтоду. Жефф буюмдарын конок бөлмөгө алып келип, жерге таштап жиберип, эки жагын каранды:

– Сонун, абдан сонун.

Рейчел аны коомай кучактады.

– Ыраазымын, Жефф.

Ал аялдын калтыраганын сизди.

(Уландысы бар)

Которгон **М. МАКЕЕВ**

Дүйнөлүк поэзиядан

**Анна
АХМАТОВА**

* * *

*Бүгүн тага кат апкелген эч ким жок.
Кат жазууну унуттубу?*

Же бир жакка кеттиби?

*Күпүш күлкү үн салгансып, турат жаз
Булуңдарда кемелер да термелди.
Бүгүн тага кат апкелген эч ким жок.*

*Мени менен бирге болчу кечээ эле
Мени сүйгөн, эң тээримдүү адамым.
Бирок анда аппак карлуу кыш эле,
А азыр жаз, аянычтуу абалым.
Мени менен бирге болчу кечээ эле.*

*Жандүйнөтө угулуп бир ыргактар
Өлүп келген сындуу ооруп сыздатат.
Коркуу келет, жарылчудай жүрөгүм
Эгер өлсөм бул саптарды ким жазат.
Жандүйнөтө угулуп бир ыргактар...*

* * *

*Жеңил туман толуп бактын ичине
Дарбазадан көгүртүр от жарк жанган.
Жалт карашың калды менин эсимде
Жана дагы токтоо көздөр бейкапар.*

*Сенин кайгың түшүнүксүз баарына
Мага тааныш жана жакын билемин.
Сен да байкап, батканымды кайгыга
Кусалыкка чөгүп турган дүйнөмдү.*

*Ушул күндү сүйөт деген майрамдай
Чакырыгың угаар затат келемин.
Күнөөлүү да майрам сүйгөн өзүмдү,
Өзүң гана түшүнөсүң билемин.*

Александр Блокко

*Мен келдим акынга мейман болуп,
Туптуура түш убагы базар күнү.
Кең бөлмөгө жарык да, тынчтык да толуп,
А терезе тышында аяз үнү.*

*Кызгылтым тартып өңү күн да турду.
Салсыган түтүндөрдөн бийик канча
Унчукпас оор мүнөз кожоюнбу?
Тигиле таамай карап турду мага.*

*Көздөрүн анын таамай тигилишин,
Ким болсо да эсине сактоо керек.
Этиет болуу мага андан жакшы,
Көзүнө көз кырымды салбасам деп.*

*А бирок эсте калды сүйлөшүүлөр,
Базар күн, түтүн баскан түш убагы.
Бозоргон бийик чатыр, кенен үй да
Невада – деңиз жакта дарбазасы.*

* * *

*Коштошо албай басып жүрөбүз,
Ийиндерге ийин тийишип.
Күн да батып күүгүл орноду
Унчукпайбыз сөздөр үзүлүп.*

*Чиркөөгө да кирип чыгабыз.
Анда ырдалган ырлар угулат.
Күнөөлүүдөй болуп турабыз
Көздөрүбүз неге жер карайт.*

*Көрүстөндө чыйыр из түшкөн
Карда олтурдук жеңил үшкүрүп,
Биз жашоочу жайдын сүрөтүн
Тартып койдуң, карга түшүрүп.*

Которгон **Бактыгүл СЕЙИТБЕКОВА**

Роберт БЕРНС

Кайыкчы

*Деңиздин жээгинде,
Көрүнөт агыш тал,
Чатыры, дубалы.*

*Жашаган ал жайда,
Бир кедей балыкчы.
Өтүрүн тор салып,
Деңизде карытты.*

* * *

*Калды анда кайыкчы,
Кайра албай кайыгың.
Кайгыда калтырды,
Каалаган зайыбың.*

*Жүдөдү балдары,
Жүрбөстөн ойношуп.
Кандуу жаш төгүштү,
Деңизди бойлошуп.*

Толкубай деңиз да,
Томсорот айыптуу.
Аяды кээ кезде
Алсыз бир зайыпты.

Атылып толкундар,
Деңиз да ташыды.
Ак чардак чурулдан
Аяды, жашыды.

Жай таптай бечара,
Жаш жанын кыйнады.
Табигат кошулуп,
Шолоктон ыйлады.

Жүрөгүм менин тоолордо

Жүрөгүмдү таштан кеттим,
Кайып жүргөн тоолорго.
Кайберенге аралашып,
Кала берди зоолордо.

Калды жүрөк бийик тоодо,
Эчки үркүтүп, бугу кууп.
Мен сенделип мында жүрөм,
Аккан жашка бетти жууп.

Кош бол тоолор! Кош бол түндүк!
Тентип кетип барамын.
Кайда болсо элесиңди,
Как жүрөктөн табамын!
Кечирип кой, кетип барам,
Мен түбөлүк балаңмын.

Кош бол, аска! Кош бол, чоку,
Кардан чапан жатынган!
Кош бол, ойдуң! Кош бол, талаа
Жер көркөтүп тагынган.
Кош бол, токой! Кош бол, суулар!

*Жүрөгүмдү таштап кеттим,
Кайып жүргөн тоолорго.
Кайберенге аралашып,
Кала берди зоолордо.*

Бир кызга

*Сүйдүм сени, жетпей кеттим,
Билбей жанды кейиттим.
– Сүйүү! – деген үн угарсың,
Үстүн тыңша
Денем жаткан бейиттин.*

Англис тилинен которгон
Урказы КЕМЕЛБАЕВ

Олег БОНДАРЕНКО

Писатель, философ, главный редактор электронной библиотеки «Новая литература Кыргызстана», исполнительный директор Ассоциации издателей и книготорговцев.

Родился в 1960 году на западе Украины (Черновцы), вырос на востоке Украины (Донецк). В 1982 году окончил Донецкий госуниверситет по специальности финансы и кредит. Работал управляющим отделением Госбанка СССР на Курильских островах, затем вернулся на материк. Жил в Москве, а с 1992 года постоянно проживает в Бишкеке (сохраняя российское гражданство). Работал журналистом газет и радио, учителем, в 1995 году открыл центр дианетики в Бишкеке, в 2000 году участвовал в организации одной из первых в Кыргызстане выставок восковых фигур. В 2001–2003 годах работал менеджером Медицинского Центра Назаралиева. В 2003–2009 годах – менеджер компании-провайдера «АзияИнфо».

Проза

ДВА РАССКАЗА – СКАЗКИ ДЛЯ ВЗРОСЛЫХ

Арбузная сказка

Жил на свете человек, который не любил арбузы. Вы скажете – такого не бывает. Много вы знаете! Мир полон чудачков, и среди них попадаются арбузофобы. Вообще арбузофобия – это особая сфера девиаций, исследуемая психотерапевтами, и о ней... М-да, впрочем, мы говорим не о ней. Мы говорим о чудачке, который недолго любил всё зелёно-полосатое в силу необъяснимых особенностей души.

Так вот. Он, как и все люди, мечтал стать богатым и знаменитым (арбузы к этому его желанию, понятное дело, отношения не имеют). И явилась к нему фея. Она подстерегла его в летний зной, на базаре, – в тот момент, когда он проходил мимо ряда с бахчевыми культурами, с авоськой в руке. Фея вынырнула из дымки, образованной раскаленным, колышущимся воздухом, – видеть прищелкну, кстати, мог только наш герой, весь прочий базарный люд был на это неспособен, – и сообщила следующее:

– Я знаю о твоём желании разбогатеть, и, поскольку ты мне симпатичен, и к тому же приходишься дальним родственником

по линии троюродной тётки шурина жены, решила устроить тебе судьбу. Ты выиграешь сказочные деньги в лотерею, на скачках, в казино, на росте акций «Газпрома» (я кладу несколько штук тебе в авоську), тебе также оставит завещание незнакомый пастор из Айовы, и, кроме того, тебе проспорит бутылку коньяка сосед Василий – сегодня же вечером. Но, понимаешь, в мире существует такая вещь, как закон сохранения энергии. Ничто не берётся из ниоткуда и не уходит в никуда! За всё нужно платить, мой милый. Поэтому подумай и скажи – от чего ты хочешь отказаться в знак признания нашего договора действительным?

– Не понял?.. – проямлил счастливый будущий миллионер.

– Ну, что ты, право... – фея, казалось, была огорчена его недогадливостью. – Откажись от какого-то существенного элемента твоей жизни – от женщин, от спиртного, от курева или просто от чего-то из еды... И тогда твоё богатство найдёт тебя! – Фея лукаво засмеялась.

– А, это... – наш герой от счастья сам стал не свой, и речь его потекла плавно, торжественно, поэтично: – А это... Ну, это самое... Блин, как сказать... Ну, это, чего жрать-то нельзя?

– Выбери сам, – твёрдо заявила фея. – Главное не то, что выберешь, а то, как ты сдержишь слово. Помни, что при нарушении взятого на себя обязательства наш договор аннулируется. Твой выбор пожизненный.

– А, типа, арбузы – если я того?.. Ну, типа, я их есть не буду? Никогда? Никогда-никогда?! – при этом человек с надеждой посмотрел на расположенные рядом бахчевые ряды, переполненные толкущимися покупателями и оттого похожие на растревоженный улей.

– Твоё слово! – улыбнулась фея. – Помни: навсегда!..

И она взмахнула волшебной палочкой и тут же исчезла в мари горячего базарного воздуха. А человек стоял, как дурак, с авоськой, набитой акциями, и его толкали тут и там прохожие, спешащие по своим торговым делам.

Вечером того же дня сосед Василий проспорил ему бутылку коньяка.

А на завтра наш герой выиграл в лотерею, на скачках, в казино, на росте акций «Газпрома», и ему также оставил завещание незнакомый пастор из Айовы.

И началась новая жизнь!.. Ох, как было здорово!.. Деньги так и текли рекой в карманы везунчику, он приобрел несколько фирм, джип «Хаммер», виллу на Канарах и малогабаритную квартиру в Москве, и незнакомые красотки дрожали от желания с ним пообщаться. Он

также стал завсегдатаем ночных баров, и, порой, приходил в офис на другой день поздно, с большой головой, и с едким сарказмом хамил своему, ни в чём не повинному персоналу. Служащие боялись босса, стояли перед ним по струнке, а он, обругав всех подряд, выпускал пар и улетал душой на пляжи в Ницце, думая, что весь мир наконец-то упал к его ногам.

Впрочем, было одно обстоятельство, сильно мешавшее ему в делах и в жизни. Ему по ночам снились арбузы.

Они являлись к нему из дымки, как в своё время фея, и манили его, и дразнили, сияя блестящими зелёными боками. Он то и дело чувствовал их вкус – такой, понятное дело, противный, но, вместе с тем, такой... м-м-м... такой забытый...

Он запретил в офисе любое упоминание об арбузах. Под запрет попали анекдоты и житейские истории, связанные с арбузами, их изображения, жвачка с арбузным вкусом, арбузный сок, игрушки, похожие на ненавистную ягоду. Однажды наш герой уволил секретаршу – из-за того, что в глянцево-м журнале, который она читала, мелькнул какой-то рецепт с арбузными семечками. Секретарша плакала и оправдывалась, но шеф был неумолим.

И ещё ему досаждала овощная лавка напротив его дома, в которой летом – надо же! – продавались огромные тёмно-зелёные и полосатые шары с кроваво-красной, такой нежной, такой сочной, такой ароматной мякотью... Миллионер купил с досады эту лавку и тут же закрыл, рассчитав (со злобной мстительностью) продавцов.

И от жены он требовал забыть об арбузах. И от детей. И от тёщи. В его доме тема арбузов была строжайшим табу. Что не мешало всё-таки сталкиваться с «арбузной информацией» – хотя бы по телевизору, на том или ином канале; как на грех, никогда по телевидению не говорили так много об арбузах, как в эту пору. И наш герой рычал, бесился, иногда стрелял в экран, ломал аппаратуру – к ужасу родных, но почему-то назавтра на очередном канале ему опять доводилось слышать то, что слышать никак не хотелось.

В конце концов он начал собирать арбузы. Естественно, не настоящие, а сувенирные, игрушечные. Их с каждым годом становилось у него всё больше и больше – разных цветов и размеров, из разных материалов, были даже начинённые электроникой (японские). О своей коллекции миллионер никому не говорил – ни одной живой душе, он тщательно прятал её, запирали в сейф и доставал, чтобы полюбозаваться, только в полном и тяжком одиночестве.

И потом он пел песни об арбузах – тексты находил в Интернете, выучивал, однако напевал тихонько, чтобы никто – слышите, абсолютно никто! – ничего не узнал.

Пару раз он наблюдал сквозь закрытые шторы – на модных курортах, – как дети каких-то туристов уплетали арбузные ломти прямо на улице, перед входом на пляж. И ещё он замечал, как арбузы кушают в парке. И в кино, и в ресторане, и в больнице. И в ночных клубах, и в сауне, и на стадионе. И в самолётах, и на яхтах, и в туристских кемпингах, и в барах, и в бассейнах, и в гондолах воздушных шаров. И... и... и...

Очень часто хотелось выть. Особенно по ночам. Это было невыносимо – закрывать глаза и видеть арбузы! Один арбуз, второй, третий, четвёртый... Приходилось считать их, пока не уснёшь. Иногда счёт доходил – под утро – до ста тысяч.

Самым ненавистным оказывался арбузный запах. Почему-то как раз тогда в моду входили дезодоранты с ароматом свежих фруктов, и среди них популярностью пользовался арбузный дезодорант. Он создавал ощущение свежести, лёгкости, летней прохлады, и при том так соблазнительно оживлял атмосферу... Ух...

Миллионы, миллионы раз наш герой ругал про себя фею, подавившую ему весь мир. Самое ужасное, что этот мир – земной шар – со временем начал у него ассоциироваться с большим, круглым... зелёным на поверхности... огненно-красным внутри... Нет! Нет!! Не-е-ет!!!

* * *

С тех пор прошло много лет, и я не встречал этого человека. Только один раз наши пути пересеклись – на днях. Я как раз ехал на своей машине, через район дешёвых муниципальных кварталов, серых, унылых и невыразительных, с их грязью и мусором. Задержался у светофора, на красный свет. В окно автомобиля я увидел свалку, окружавшую контейнеры с отходами, а рядом с ней... Да-да, ошибиться было невозможно! Это был он! Он! Он сидел прямо на земле, нечёсанный, в лохмотьях и какой-то драной обуви, глаза его горели безумным огнём, а в руках... Боже мой, в руках он держал обгрызенную арбузную корку!.. Я хотел было понаблюдать повнимательнее, но не успел. На светофоре зажёгся зелёный, и надо было ехать дальше. Сзади меня раздался нетерпеливый сигнал другого автомобиля.

Я тронулся с места.

Больше этого человека я не видел.

Три поэта

(Загадка)

Жили-были три поэта. Они были молодыми и горячими. Втроем они снимали дешевенькую комнатку где-то на чердаке большого дома, денег никогда не имели и жили впроголодь, пробиваясь случайными заработками. Зато они были богаты любовью и поэзией, и в этом деле им не было равных. С утра до вечера они писали, искали рифму, перечеркивали и разрывали в клочья то, что удалось создать, а потом сочиняли новые строки. И всю ночь декламировали друг другу свежие стихи.

И еще они влюблялись – в молодых девчонок, в томных красавиц и в матрон бальзаковского возраста, в служанок и манекенщиц, во встреченных случайно незнакомок и даже в свою квартирную хозяйку. Они были полны юношеского задора, и их переполняло чувство радости и нежности, им хотелось жить, любить, творить.

Они пили дешёвое вино, смеялись и дурачились. Они страдали от осознания чего-то высшего, неуловимого, и гордились миром, который, как им казалось, припал к их стопам. Они чувствовали необычайную лёгкость во всём. Они умели понять неосознаваемое и осознать то, что иным понять не дано. Они видели невидимое. Они были чисты, как дети, и, наверное, являлись сердцем Вселенной, да и ее душой.

У них не было совсем ничего, и у них было всё.

И вот однажды к ним явился ангел-искуситель... Впрочем, может быть, он вовсе и не был ангелом, потому что искушение не является делом, распространённым на небесах. Но, как бы то ни было, внешне он выглядел, как ангел, поэтому будем называть его так.

– Господа, – произнёс этот некто, – я даю вам по миллиону каждому. Только с одним условием – вы никогда больше не станете писать стихи. Откажитесь от этого недостойного миллионера занятия.

Три поэта смотрели на ангела во все глаза и не могли поверить своим ушам.

– Позвольте, уважаемый, как же так? – возмутился первый из них. – Вы хотите убить наше творчество? Это совершенно невозможно! Нет, нет и ещё раз нет! – и юный поэт решительно отказался от столь лестного, на первый взгляд, предложения. – Пусть я буду нищ, пусть мне придётся всю жизнь странствовать по дорогам в рубище, но я не могу продать бесценный, божественный дар, ниспосланный мне судьбою.

И он гордо отвернулся от ангела, давая понять, что разговор на этом окончен.

Но второй поэт взял деньги. Он подумал про себя: довольно мне стыдливо прятать то, что есть на самом деле, довольно скрывать, довольно врать себе, будто я чего-то стою как сочинитель. Да, мне хотелось бы не отставать от друзей. Но я знаю, что строфы мои слабы, что читателям не будут сладостны мои потуги. Не пристало поэту держаться только за форму, поэт суть внутреннее, а это внутреннее от меня постоянно ускользает.

Поэт не тот, кто строчит вирши, а тот, кто чувствует и понимает лучше, тоньше, глубже всех-всех-всех других, ибо без понимания нет творчества. А мне, увы, дано многое, но в пределах неких границ. И за ними меня не ждут, там – я лишний, и там – дорога для иных, самых лучших.

И он решил поступить с умом. Взяв деньги, он открыл на них издательство, которое помогало издаваться тем, кто лучший. До конца жизни он поддерживал нуждающихся и талантливых, он радовался их успехам и огорчался их неудачам. Он был с ними, со всеми, был один из них, и благодаря ему поэзия в стране достигла небывалых вершин, расцветая и делаясь год от года всё краше. Тысячи юных были благодарны ему за то, что он показал им Музу и научил с ней дружить. Так, своим служением второй молодой человек познал подлинную, непреходящую ценность творчества. Оставаясь поэтом в душе – не по форме! – он обогатил, причём по-настоящему, сокровищницу мировой поэтической культуры.

И третий взял деньги. Он ни о чём не думал, он просто взял. Ибо относился ко всему с лёгкостью, просто и естественно. И, наверное, шестым чувством где-то осознал, что беззаботная пора поэтической юности прошла, облетели листья-странички со стихами, и пришло время остепениться, ибо жить в мире тоже нужно элегантно, постигая это великое искусство.

Прошли годы. Он жил и давал жить другим. И, однако, чего-то ему постоянно не хватало. Душа его томилась, сердце ныло, и год от года состояние это усиливалось. В конце концов его перестало радовать всё. Деньги потеряли для него цену. Больше всего на свете он хотел – он жаждал! он алкал! – написать хоть единую поэтическую строчку, и иногда, ловя себя на мысли о том, какая ладная рифма у него получается сама собой, пугался, опасаясь вызвать этим гнев ангела.

Однажды он не выдержал. Он вышел в поле и воздел глаза к небу.

– Ангел! – в отчаянии воззвал он. – Я так больше не могу! Ты был коварен и несправедлив, а я – глуп и несчастен! Ангел! Я не хочу! Ангел! Забери назад свои деньги! – и он, вынув из кармана пухлые

пачки банкнот, составлявшие его богатство, предусмотрительно снятое со счета, пустил бумажки по ветру.

Небо сразу потемнело, мир нахмурился, сверкнула молния, грянул гром.

– Я не боюсь, тебя, Ангел! – кричал третий поэт, плача, и слёзы очищения стекали по его лицу. – Возьми назад, возьми, возьми! А я буду творить, ибо многое понял! Где есть понимание, там есть творчество!

И долго ещё одинокая его, неприкаянная фигурка стояла на коленах среди открытого поля, в окружении дождя из тысяч летящих по ветру, кружащихся над землёй купюр, которым больше не было места на этой одиозной планете.

Итак, вопрос. Скажите мне, кто из трёх друзей подлинный поэт? И в чём же высшее счастье, высшая свобода, высшая мера творчества?..

Поэзия

Рассвет

*Шиферные крыши в изморози,
Сизый дымок над ними,
Ворона на темном тополе
Выплевывает свое имя.*

*Рассвет, неуловимый и медленный,
Как сдержанное дыханье.
Все еще продолжается,
Я еще жив... Аминь...*

Картинки из окна

*Часть речи, налоги, шоссе, бультерьер,
Сирена, арык, колготки, иваси.
Довольно несвежий с утра кавалер
С тоской провожает пустые такси.*

*Угрюмый омон на углах по проспекту
Настойчиво важен, всю косолап.
В кокетливо сдвинутых черных беретах,
Жует конфискованный шоколад.*

*Кончается век без особых примет,
Обычные вещи не ждут антиквара.
И в списке позоров, несчастий и бед,
Его ожидает забвения кара...*

Диас УСТЕМИРОВ

Родился в 1957 году в селе Дон-Арык Чуйского района. Окончил Кыргызское художественное училище, затем Художественный институт им. Сурикова в Москве.

Проживает в г. Токмок. Член Национального союза писателей. Автор нескольких поэтических книг.

Отец

*Братья! Где же наш тополь,
Пропахший пометом и влагой,
Зеленый воркующий рокот
Птичьего архипелага.*

*Отец! Куда ты забросил
Метлу с черенком вишневым,
Подругу туманных бессонниц
Поэта предутренней дремы.*

*Другие листья пасутся
На нашей маленькой клумбе,
Немые закаты куцо
Пестреют оконной глубиью.*

*Никто не дразнит полночь
В пиале чайною ложкой.
И в долгое зимнее утро
Пуста во дворе дорожка.*

*Так пусто в реке без рыбы,
Сулящей таинственность камням,
Так праздник пуст без улыбок,
Что в буднях печально канет,
Так пусто в душе ребенка,
Кричащего маме вдогонку...*

*Порою слягчая топот
Веселого воскресенья,
Давно распиленный тополь
Бросает на коврики тени.*

*Лишь в сумерках звук ранимый
Полутонами окрашен.
В волокнах табачного дыма
Я слышу отцовский кашель...*

Зима

*Зима с ее вороньим контуром и смыслом,
Деревьями неизъяснимого подтекста,
Звучит на сгибах съжившейся мысли,
Далеким затихающим оркестром.*

*И трубы дыма, и валторна ветра,
Натуженно короткий день протянут,
И гонг заката медленно темнеет,
И нет лишь пляшущей капли –
фортепьяно!*

Февраль

*Пещерные блики конских зрачков
посреди сновидений
Разрастаются белым туманом-февраль
колосится во тьме,
Тополями, крестами, столбами,
причудами терзлых растений.
И холмы, узнавая тень, привстают с
почерневших колен...*

*Это птицы... Китайская кисточка их
сосчитала
На бумаге полей, вдоль иероглифов
темных ветвей.
Этот воздух с фатальным напевом
сверкающего металла,
Эта стужа, которую нам предвещал
Водолей...*

Прощаясь

*На фоне древнего рассвета крыльев неба
Твоя улыбка – одинокой чайкой.*

*Такою я несу тебя в скитаньях,
Когда уже рассветов не встречаю...*

*Когда за мною в кладбище закатов
Ложатся пыль и голоса прохожих,
Когда повсюду только горизонты,
И от просторов леденеет кожа.*

*Когда уже не чувствую полыни,
Когда весь мир печален, как сентябрь,
И тень светлее неба над домами,
И все пропахло лиственною гарью...*

*Родная, я вернусь к тебе, вернусь,
Как в тело возвращается усталость,
Я возвращаюсь с той поры, как в полдень,
Наивно улыбаясь, мы расстались...*

Январь

*Волна зари в квадрате января
Взбухает силуэтами нагорья,
Снега. Снега неистово горят
Огнем непостижимых ораторий.*

*Снега. И в них втерзают наши даты,
Петроглифом изломанной осоки,
Снега страницы-зияют фолианты,
Исчерканные синевой поселков...*

Уходя

*И снова полночь, как утопленника тиной,
Обволокла, забила рот и уши,
И тысячу белой долькой анальгина
Высокой башни боли не разрушит.*

*Мне с этой башни видно, как седеет
Твое окно в торопе ожиданья.*

*Я у подножья смерти, и надеюсь
забыть себя. Забудь и Ты с годами.*

*Пока меня кошмары не настигли
Кровавыми безглавыми стадами,
Пока тоска не раскалила тигли,
И прошлое не строится рядами...
Забудь меня - я сын других планет.
Но потни — жизнь Тобой была во мне...*

Реквием

*На краю фиолетовой рожи,
Чуть заляпанной стаей галок,
Бродит старая белая лошадь,
А на ней февраль и усталость.*

*Очень мягкие ноздри чуют
Потаенные замыслы снега,
Тени веток рисунком сбруи
Волочатся за лошадью следом.*

*Если сердце – высохший тополь
Если снятся одни лишь реки,
Если небо прощается в окна,
Как прощаются только навеки...*

*В двор, где дети ее погладят,
Принесет свою грустную ношу.
С бесконечным эхом во взгляде
Бесконечно старая лошадь.*

*Где хозяин найдет ей сена,
И, вздыхая, потреплет холку,
А потом поведет ее в рожу,
За плечо закинув двустволку.*

*Если все так неотвратимо
Если все уже неотвратимо,
Если все уже неотвратимо
Превратится в вечные зимы.*

---

*На краю фиолетовой рощи,
Потемневшей от стаи галок,
Осыпается воздух порошей
На упругий куст краснотала.*

*Две сороки на тонкой ветке
Раскачались, как на качелях.
И летит высокое небо,
Синевой виолончели...*

Адабий портрет

СӨЗ БОРООНУ

...Ырас, биз кепти чукулунан таап, ырдын чулусун күтүлбөгөн жерден жазган айтылуу Мидин акын менен кош айтыштык. Бирок ошол кош айтышар замат анын ай менен жердин арасын жаңырткан «Ала-Тоого» деген атактуу ыры Нарын дарыясындай күчкө толуп күүлөнүп, кубаттуу жылжып обонго келди:

Кереметтүү сен атасың-энесиң,
Салыштырып сага ким жер теңесин.
Көңүл толкуйт, көркөмүңдү көргөндө
Кандайдыр бир жүрөккө дем бересиң.
Ырым менин сенин демиң эмеспи
Шыктанамын минип кыял кемесин.
Карааныңан кагылайын, Ала-Тоо,
Калкып жаткан кандай укмуш эмесиң?
Качан жүрөк кагышынан танганда,
Бир тартылып өтүп кетер элесиң,
Бир тартылып өтүп кетер элесиң...

Темиркул акын айткандай Мидиндин сынчысы эл болчу да, анын өзү коомубуздагы таза эмес, арам көрүнүштөрдү арадан агызган, каары күчтүү сел болчу. Мидиндин кара кылды как жарып жазган ырларын эл зымын кондурбаган четин, ыйык поэзия катары баалоочу да акындын ийгилигине кубанып, кемчилигине кейип, кадимкидей

Кымбатбек УКАЕВ

(1930–1989)

Белгилүү адабиятчы, публицист 1930-жылы Быстровка районундагы Жаңы-Алыш кыштагында туулган. Кыргызстан мамлекеттик университетинин филология факультетин, андан соң анын аспирантурасын бүтүргөн (1948–1954). Көп жылдар бою партиялык басма сөздөрдө иштеген. 1963-жылдан «Советтик Кыргызстан» гезитинин бөлүм башчысы, 1975-жылдан баш редакторунун орун басары, 1986-жылдан «Чалкан», «Ала-Тоо» журналдарынын баш редактору болгон.

«Турмуш жана ыр» (1968), «Сөз кудурети» (1972), «Ыр ношорү» (1982) ж.б. адабий сын жыйнактарынын, көптөгөн публицистикалык жана көркөм котормо китептердин автору.

аёочу. Анын кабарын алыстан угуп, ырларын газет-журналдардан окуп, сөздөрүн уламыштан туюнган ар бир адам аны менен дидарлашып, жүздөшүп алтын шилекейин агыздырып, сатиранын отун тамыздырып, лириканын шамын бир жактырып көргүсү келген. Анткени ал ушунчалык карапайым эле. Ким менен болсун жугушуп сырдашып, кай жерде болсун сөздүн капкагын ачып, ырларын окуп, анан атын токуп ары карай кеткен арыбаган дулдул, таң атканча сайраса талбаган бир булбул болчу. Анын конуп кеткен конушунда кокту толгон күлкү калган, анан ал күлкүнүн дүбүртү далай жерге угулуп, эскинин калдыктарынын эсин чыгарып, бузукуларды буй кылып, аларга чыны менен тузак тартып, капкан салган. Айтор, акындын талаада айткан таң каларлык тамаша сөздөрү дароо гана отурган элдин таразасынан өгүп, таңкы соккон шамал менен кошо Ала-Тоонун булуң-бурчуна таралган. Кыргыздын кайсы гана жерине барбаңыз, Мидиндин атын билбеген, ыры менен сөзүн айтып күлбөгөн кишилери жок айылды таппайсыз. Кокус жазуучулар жөнүндө сөз боло калса эле, дароо Мидиндерин алып чыгып, анын кайда иштеп, кайда жүргөндүгүн сурап калышкандыгын угаар элең.

Акыйкатта, бул өңдүү жазганы менен айткан сөзү шайкеш келген, чукугандай сөз таап сүйлөгөн акылы курч акындар дүйнөдөгү кайсы гана элдин адабиятында болсун радиий сыяктуу аз кездешет. Мындай акындардын ырлары жүрөктүн кынынан суурулуп кылычтай өткүр, же ошол эле жүрөктүн кылынан чертилип чыгып, жанга жагымдуу, боорукер, ары назик келет. Ырас, кээ бир тилин тегиздеген адабиятчы сөрөйлөр кезегинде бир чыга калган ушундай ырларды «көпкө» окуп отурушуп, бул ашкере кооздук, убактылуу эффект же мааниси тайкы деген «жыйынтыкка» да келе калган учурлар болот. Бирок маселен, Мидиндин ырларынын элдин канына сиңип, доско туу, душманга уу болуп кеткендигине жол болсун!? Эми элге сиңип кеткенден да терең нерсе болобу? Арийне, Мидин илим үчүн эмес, эл үчүн жазган эмеспи. Анан деги Мидин акындын тулку-боюнун баары эле турмуштук ырлар менен туурасын айтып туруп калган тундурма, сөөктөн өткөн сөздөр, керек болсо кишини жайлоонун желиндей сергитип, Ысык-Көлдүн эрке толкунундай терметип ыракатка чөмүлткөн таттуу кептер эле. Ошону үчүн ал бир сөз таап алса, айрым акындарча кийик аткандай кудундап сүйүнүп блокнотуна жазып алууну да билген эмес. Бул анын сөздү барктабагандыгына да жатпайт. Кайра ал сөз баласын ушунчалык куштап, кирпичине кир жугузчу эмес. Ал чиркин кагазга жазган ырын мындай кой, жөн эле сүйлөгөн кезде да өз оюн адам айта элек сөздөр менен айтууга аракеттенчү. Узун сөздүн кыскасы, Мидин Алыбаев адабиятта акындык абийирди калемдей катуу, кагаздай ак

сактаган сөз устаттарынын биринен эле. Акындын жол-жобосунан, жорук-жосунунан жогоркудай жобуратып кеп салып берүү, балким, Мидин менен кошо аралашып бир жүргөн замандаштары үчүн анча жаңылык болбостур. Бирок Мидин ай-жылдын эмес, кылымдын кыйшайбас акыны. Андай болсо мүмкүн катары ушул күндөрдөн тартып Мидин сындуу акын жөнүндө, анын ошол эле көргөн-билген замандаштарынын эскире элегинде эстеликтерин уюштуруп, акындын капысынан айтылган кайталангыс адабий мүлктөрүн кастарлап кагазга түшүрө берүү керек. Бул иштин Мидинди китеп аркылуу гана билүүгө мажбур болгон келечек муундарыбыз, неберерибиз үчүн зарылдыгы өтө чоң болуп эсептелет.

Адабиятта ар акындын аймагы ар башка болот. Мидин кыргыз элине көбүнчө миниатюралуу кыска ырлар менен кызмат кылган авторлордун бири. Мидиндин ташка тамга баскандай татынакай ырларын чогултса, баш-аягы бир гана том китеп болот. Бирок андан Мидиндин басыгы бузулбайт. Кайра ал ошол сыртынан көрүүгө комсоо, сырдуу китеби менен кылымдарга таанылып, кыйла журтка алынып, кадимки Толубай сынчы таптаган тобурчак чаар аттай чаалыкпай чуркай берет. Булбулуңдун өзү деле бурулуп караган кишиге кол башында кодойгон, жөпжөнөкөй бир боз чымчык белем... Акыйкатта Мидиндин адабияттагы аймагын айрыкча бир кеңитип кеткен «Ак чүч» аттуу китеби болду. Ал китепти оодарып, барактамайын акындын ажары ачылбайт да, анын поэзиясын эңсеп чаңкаганың басылбайт. Өңгөнү билбейбиз, кыргыз адабиятынын тарыхында «Ак чүч» сыяктуу эл арасына чагылгандай тез таралган ыр аз чыгар... «Ак чүч» басылып чыккан «Советтик Кыргызстан» газетасынын учкул санын эч бир кыргыз талашып окугандан башка папироско айрып, же бир канатын кайрып керек жарагына жаратпаса керек. Ал түгүл «Ак чүч» китеп болуп чыга элегинде Мидиндин окуучулары, маселен, Чернышевский атындагы калк китепканасынан газетанын ошол санын алып, жанталашып көчүрүп жатышканын өз көзүбүз менен көргөнбүз. Эми бир кызык – «Ак чүчтү» талдайм деген сынчы аны адеттегидей үзүндүлөп мисалга да ала албайт. Анткени биринчиден – ал эл-журтка ансыз да түшүнүктүү, үтүрүнө чейин маалим. Экинчиден – анын кыйма-чийме саптарына тийдим дегиче, кылын үздүм, тарамышын кыйдым дей бер. Ал азыр комуздун кылындай назик, ак чүч жеңенин өзүндөй «ыйык», ары четин. «Ак чүчтүн» саптарынын баары тең коомго керек нерселер, алар бири-биринен ажырагыс, андай мисалга алгыч экенсиң, турушу менен туташ ал. Айтор, «Ак чүч» деген ушунда бир оңбогон ыр экен – ал өзүн таразалап баалаш үчүн таамай сөздүү сынчыны да талап кылбайт.

Ошол себептүү Мидиндин сынчысы дайыма эл болуп келген жана болуп кала берет. Мидиндин «Ак чүчүнүн» күчү аткан октун күчүнөн аз түшкөн жок. Ал кожоюнунун жоргосун коон-дарбыз сатат экен десе кыштын күнү Нарынга чапкан коомдун кокуй күн ак чүчтөрүн машинадан алып түшүп, карапайым калың эмгекчилердин катарына кошту. Анан анын кудуретинин канчалык күчтүүлүгүн ушундан билиңиз – ырдын «Ак чүч» деген аты кылымдан бери кыйышып калыптанып келаткан кыргыздын тилин кандайдыр бир беш-алты күндүн ичинде дагы бир сөз, туюнтма менен байыта салды. Абалтан бери чүчкүргөн кезде гана жооп катары айтылып, саламатчылыкты каалагандыкты билдирүүчү «ак чүч!» деген сылык сөз эми коомдун ак колдоруна карата айтылуучу өткүр сөздүн ролун да кошо аткарып калды. Жалаң «ак чүч» деген сөздүн келип чыгышын изилдегенде да аркы муундарыбыз кыргызда Мидин деген бир акын болгон экен дешип, анын жол-жобосун, таржымалын тарых кылып айтышары кадиксиз.

Деги Мидиндин ырларынын тек-жайын сүрүштүрө келгенде макал менен ылакаптарга тутумдаш, тууган келет. Акындын ырларынын эл арасына сиңип, бат эле жатталып кеткендигинин бир учугу ушунда. Буга анын ар кайсы ырларынын туш келди жеринен алып, толгон-токой мисалдарды келтирүүгө болот:

Ээлеп алдың «мен! мен!» деген обонду,
Эми кантет күкүк менен кекилик!

Ичкий... шаркыратма калтыратпа!
Ичкий... шаркыратма калтыратпа!
Ичкий кетким келди ысык жакка,
Ысык-суук кээде жакпайт адамзатка... ж. б.

Мидиндин кара аттын кашкасындай алыстан таанылган акындык белгиси – айткан сөзүн ай-чолпондой жаркыратып, макал-ылакапка айландырып, даана ачык көрсөткөн афоризм. Ал эми афоризмди М. Горький «Ойдун уюткусу» деп атаган жана мындай касиет ар бир эле акында боло бербеси белгилүү нерсе-ов! Ушундай учкул ырлары, укмуштуу сөздөрү менен Мидин бизге дайыма аралашып, коомубуздагы эскинин элементтерине каршы элдешпес күрөш ачып, кээде күлдүрүп, кээде таттуу лирикасы менен сүйдүрүп, коммунизмдин төрүн карай алгалай берет. Коомдук илеби күчтүү ырларды жазган өмүрү кыска Мидин акын жөнүндө ойлогондо: «Кош поэзиянын Долон белин ашкан курч туяк кулуну, акыйкат сөздүн эр даанасы!!!» – деп жыл эскирген сайын жаңылап коштошкуч келет. Анын өлбөстүгү ушунда...

Кыргызда кылымдан бери айтылып келаткан «Кызарттын бели ай, Кызарттын шамалы ай» деген өпкөдөн өткөн «жылаңаяк куу мүйүз» сөз бар. Ушул сөз ылайым зааркануу менен айтылып келген. Калыбы, бул Жумгалды карай ашып баратканда жол азабын тартып, зар каккандагы айтылган жумурай журттун кербези белем.

Бирас, азыр жол да оңолду, эл да оңолду дегендей азаптын жолу болуп келген Кызарттын бели бул күндө от-тонун шайлаган эр-азаматтар эмес, кыздар кыялга чөгүп, кыяк тартып өтчү жыргалдуу жолго айланды.

Муну айткандагы сөзүбүздүн төркүнү дале болсо акын Мидинге келип токтойт. Неге десеңиз — мурунку кезде Кызарттын белин ашып, Жумгалга жетүү кандай кыйын болсо, Мидиндин «чыгармачылык ашуусун» ашып, ырларын «жиликтеп» талдоо ошондой кыйын дегибиз келет. Ошентип бул жерде сөз Кызарттын жолу эмес, акын Мидиндин чыгармачылык жолу жөнүндө болмок. Мидин жөнүндө тик качырып сөз кылуудан мурун Жумгалга кайрылган дагы бир себебиз — «акынды чындап билгич келсе, туулган жерине бар» деген эзелки грек макалын эске алдык. Бир теориясы жөнүндөгү эмгектердин алгачкы башатын түзгөн «Поэтика» аттуу трактаттын автору улуу Аристотелдин элинин ушул макал сөзүнүн даанышмандыгы Мидиндин туулуп-өскөн жери Жумгал багытып аралаганда да жугу калбай айкын көрүнөт. Ансыз акындын ырларын муун-жүүнүнө жеткире түшүнүү мүмкүн эмес деп кесип айтууга кудуретим келет. Башкаларын быякка койгондо да, анын ырларын окуганыңда Көкөмерендин кымыздай бышылып, күлүктөй таптальш, «арам эттен» арылып шаркырап аккан көк кашка тунук суулары элестейт... Көкөмерен сыңдуу кыргыз суусу кимдерге кызмат кылбаган, кимдердин гана кир-когун чайып, кимдин гана суусунун кандырбаган. Көкөмерен атактуу Нарын сыяктуу улуу ГЭСтерге жан киргизип, дарыяга жөлөк болуп жолдон кошулуп, жер жылдызын жандырышат. Ал көркөм жээгинен өзүндөй өктөм агылып, ойду-тоону жапырып, таш уратып сүйлөгөн Куйручуктай эл куудулу менен каары: күчтүү Калыктай чапма ырчыны таптады, кара түнөк замандын каарын жазданып, кан Жантайга кеткендеги арманын зар ыйлап кошкон Ак Мөөр сыңдуу кыз узатты, Муса сыяктуу обон кушун учуруп, айтылуу Мидиндин акындык отун тамызды.

Мидин жазган кабагына кар жааган бюрократтардын кандайын болсо да Кабак менен Жумгалдын ортосуна коё берсең Көкөмеренди бойлоп жайылып өскөн күмүш теректер менен кайың-талдарды, өлөң чөбүнө жашынып «кызча маараган» козуларды көрүп бырс күлүп жи-

бергенде кабагы күндөн ачылган болор эле да, иштеген жеринде аба ырайы оңолуп, Кызарттын шамалы басыла түшөр эле. Ошол себептүү жайдын күнү Кабактан Жумгалга келип түшкөн бир «бараандуу» начальник: «Төрт козунун сообуна калып келатам» – деп күжүлдөгөндө Мидин: «Ошону ырас кылыпсыз, болбосо маарайбыз деп убара болушмак экен», – деп футболчудан бетер тосуп алып, өзүнүн сөзүн өзүнө жамаачы кылганы да бекеринен эмес. Баса, футболчу демекчи – газетада иштеп жүргөнүндө Мидинди Нарынга командировкага жиберсе барчу эмес эле деп айтышат. Анткени «ал жакка оңой менен жете албайм, Нарынга түз баратып эле Жумгалга «аут» кетмей ит оорум бар» дечү экен. Албетте, бул тамаша чыгар, бирок ушул тамаша сөздүн өзү да анын туулган жеринен көпөлөкчө айланып кете албай терең кусаланган сүйүү оорусу менен ооругандыгын баамдатып турат. Анткени туулган жери аны акындык менен оозантып, туурунан туйгун болсун деген тилекти кат кылып байлап учурган. Чынында да акын Мидин аз гана жашаган өмүрүндө туулган жеринин тузун, Көкөмерендин суусун актап кетти. Ал калктын каадасына жарай турган, талап-тилегине шай келген, тутунуп кармана турган ооздон түшкүс орошон ырларды марттык менен жаратты. Тууган калкы аны арабыздагы эскинин калдыктарынын элдешпес күрөшчүсү катары көрүп, аларга каршы шумкарча шукшурултуп, туйгун кылып салды. Ошондо акын ак кол, ак чүчтөрдү куштун көлөкөсүнө пааналап жаткан жеринен көрүнөөгө жетелеп чыкты. Начальниги бажактап сүйлөп койсо бүткүл денеси менен бакача чардап күлүп, «аны кыл» десе аэроплан болуп учууга даяр турган кошоматчыларды көгөндөй чакты дегендей журт алдында далай иштерди тындырып, байгеден чыккан күлүктөрдөй мөрөй алып келген кездери көп болду. Бул иш чыныгы сатирик акындын, болгондо да Мидиндин гана колунан келчү нерсе болучу. Ырас, ал такай ээлиге чуркап эл сынынан өтүп, мөрөй алып берип да отурган жок. Табынан жанып, баш чайкаган учурлары да болду. Бирок күлүктү күнүгө чапшай тургандыгын эске алсак, ал аз жазса да, саз жазып орчундуу учурларда көптүн көзүнө кашкая көрүнүп, кыбааны кандырды деген менен да «Ак чүч», «Владимир Маяковскийге акындык отчет», «Кимге айтам», «Бюрократтар» – бүтүндөй кыргыз сатирасын жаңы бийиктикке көтөрдү жана анын чечек атып гүлдөп турган бир учурун баамдатты. Бул ырлар Мидинди чыныгы акындыктын мөрөсүнө жеткирип, элдик алкоого татыктуу кылды.

Мидиндин чыгармалары жөнүндө серпилип кеп салгысы келген адам колдон келсе анын «сөздөрү курч» эле деп айтуудан арыраак турганы абзел. «Куйручук менен Шаршен куудул кишилер эле, Алыкул Осмонов жакшы акын эле» – деп журт алдында сөз алып комдонуп сүйлөгөн адам «укмуштуудай баамчыл неме экен» деген зор какшык-

ка кириптер болор эле. Ошондой эле бул күндө «Мидиндин сөздөрү курч» деп отуруунун өзү да ушунун эле өзүндөй абалды түзүшү ажеп эмес. Неге десеңиз «Мидин» деген сөздүн өзү эле даарып кетсе таарып кеткен, капилеттен сөз тапкан, илебине нан бышкан угуту күч куйкум сөздүү акынды түшүндүрүп турат. Демек, анын чыгармачылык жолун, сүрүштүрүүдөн мурун Мидин деген атын сүрүштүрүп алуунун өзү да бир айтып бүткүс окуя. Анын ысмы көзү тирүүсүндө эле энчилүү атка, аңызга айланып, кыргыз кулагына бөтөнчө бир пешенелүү, жылуу угулуп келген. Ал жазганы менен гана эмес, баскан-турганы менен да сатирик болучу. Жөн эле кол алышып, жүз көрүшүүнүн, чылым чегишүүнүн арасында экинчи эч ким тарабынан кайталанбай турган эсте калуучу сөздөрдү агытып салган учурлары мол кездешкен. Бир жолу «Поэзия күнү» болуп жатканда Мидин Алиев деген биолог жолдош Мидиндин өз колунан «Ак чүч» деген китебин сатып алган эле, ошондо ал китепке: «Атың уйкаш болсо да, ичкениң уйкаш болбосун» – деп автограф бере салганы эсибизде. Карыялар айткандай ушунун өзү эле «бир койлук» сөз эмеспи!

Кайсы бир жылдарда Алма-Атада кыргыз акындарынын кечеси өткөрүлгөн эле. Казак университетинин чоң залында академик-жазуучу Мухтар Ауэзов кыргыз адабияты жөнүндө орусча доклад жасайт. Бирок кыскача докладда Мидиндин аты эскерилбей калат. Ошондо Мидин трибунага чыгып ырын окуп, өзүн тааныштырып жатып: «Жанагы жолдош Ауэзов айткан «и другиенин» ичинде мен да бармын», – дептир. «Мидин ушул бир ооз азил сөзү менен укмуштуудай сатирик акын экенин таанытты, ушул бир сөзгө оңой менен күлбөгөн Мухтар аганын өзү да пешенесин жайып, чалкып күлгөнү али эсибизде», – деп эмдигиче сөз кылып калышат казак акындары. Али да биз угуп күлө элек мындай сөздөрдүн далайын республикабыздын кай жерине барсаң да дасторкон сөзү катары кап-кап кылып айтып отурушканын көрөсүң. Мидин айткан сөздөрүнүн өтө оригиналдуу чыккандыгына карабастан, аны кунт кылып жыйнаган эмес. Ал өмүрүндөгү сөзүнүн көбүн учкул сүйлөгөн адам. Угуучулары жарашкан жерлерде гана алардын бирди-жарымдары эл арасында сакталып калган. Демек, бул сыяктуу көптөгөн юморлору элдин көңүлүндө оозеки түрдө жат болуп калган. Мына ушуларды жер-жерлерден чогултуп, редакцияларга жибере беришсе газеталарыбызга кээде күлбөй турган сөзгө «күлүп койгула!» деген рубриканы берип, окуучуларды аз кыйнаган болоор элек.

Бул айтылгандардын бардыгы тең Мидиндин акындык табиятын түшүнүүгө «от тамызгы» боло турган штрих-деталдар.

Ойдун ыкчамдыгы, тапкычтык – окуяларга, көрүнүштөргө, жаңылыктарга ыкчам жооп берүү, сөздү чукулунан табуу – Мидиндин акындык касиеттерине кирет. Анын күлкүсү учкай сөздөрдөн

куралган, атайлап күлдүрүүчү «жазыксыз» күлкү эмес, кудуктан тартып суу алгандай, тереңдеп толгонуп чыккан, турмуштун туңгуюкта жаткан көлөкөлүү олкулуктарына доо кетирүүчү, ички муктаждыктан жаралган күлкү. Ошол себептүү анын калеми даарып кеткен кемчиликтердин чүмбөтү сыйрылып, адам күлөрлүктөй абалга келип отурган. Маселен, кара сөз менен жазылып «Чалканга» чыккан «Осмонаалы лөкүй», «Дүжүр булакары» күнүмдук тиричиликте айтылуучу азил сөздөргө айланып кетти.

Бул күндө Мидин менен Райкансыз кыргыз адабиятын элестетүү кыйын. Мидиндин сатирасы кыргыз күлкүсүнүн эмнеге жөндөмдүү экендигинин жаркын күбөсү. Бирок бул күлкү анын өзүнө гана тиешелүү. Ошондуктан акындын арабыздан кеткенине көп жылдар болсо да, алиге чейин анын күлкүсүнөн тукулжурап, комулдаганыбыз басыла элек.

Мидиндин ырларын үңүлүп окуп отуруп мен табият бороонунан бөлөк, сөз бороону да бар экен го деген түшүнүккө келдим. Кызарттын шамалы басылмайын, Мидиндин шамалы да басылбайт. Ал шамал бирде бороондоп бюрократтардын, ушакчылардын үрөйүн учурса, бирде үлпүлдөгөн желге айланып лирикалык ой-сезимге чөмүлдүрөт. Бирде асмандаган кубанычты баамдаткан публицистикалык илепке салынып, Ала-Тоонун ичи-койнун аралап, бүтүндөй Мекенибиздин кебелбес күч-кубатын көкөлөтө даңазалайт. Анын «Москва», «Ала-Тоого», «Тянь-Шань», «Ата Мекен» тариздүү ырлары акындыктын чоң кудурети, патриоттуулуктун мол сезими менен жазылган. Акын өз ырларында сөздүн ар кылдуу семантикаларын ачып, мурдатан белгилүү сөздөргө жаңы угум, жаңы маани берип, сөз баласын чебер пайдаланат. Ошондо сөздөрдүн улам бир башка сонун жактары ачылып, жаңыча өмүр сүрө баштайт.

«Жалгыз сага жарашкансып көрүнөт, кайсы күнү кандай жоолук салынсаң», – деп Мидин кайсы бир таанымал лирикасында айткандай анын дараметтүү сөздөрү кайсыл ырда кандай «жоолук» салынып, кандай жагдайда колдонулса да дал ордуна чыгып, таамай кынапташып, куп гана оригиналдуу жарашыгын түзүп турат.

Бир жолу Кочкорго келген жеринен малчылардын: «Канча конуп кетесиз Мидике?» – деген суроолоруна: «Кочкордун токол тамдарына ала карга деле бир кыштап кетет турбайбы, силер жылкынын картасындай кылып шиферлеп там салгыча бир аз турам го, ала каргача жокмунбу», – деп жооп берген экен тамашалап. Токол тамдардын баары тоодой заңкайып, чатырланып «калпак кийип», эл-жерибиз өзгөргөн сайын анын ичинде Мидиндин да үлүшү бар деп айтабыз. Мидин биз менен бирге!

1967-ж.

Мастер-классик

ОМАР ХАЙЯМ ЖАНА КАСИЕТТҮҮ ШАРАП

(Эссе)

Жаңы заман адеп-ахлагы дегенибиз масчылык маселесин бардык балээнин башкы себеби кылып алды. Адамдарды түнкү саат 12.30да ресторандан айдап чыгаргандардан баштап, Америка барларына балта ала жүгүргөн албуут аялдарга чейинки насаатчылардын жанын жай алдырбаган маселе ошол. Арийне алар токтогон «токтом» ар дайым бирөө эле: ичкиликти кудум дары сыяктуу ден соолукту чындоо үчүн гана ичүү керек. Мен буга эки дүйнөдө макул эмесмин. Ичкиликти дары ордуна пайдалануудан ашкан адепсиздик жок, опурталы оңой эмес дарт да ошол. Эмне үчүн? Эгер сиз андан ыракат табуу үчүн ичсеңиз, кандайдыр бир сейрек сезим издеп атканыңыз, анткени акылы ордунда адам ар бир саат жан жыргаткан ыракат тартуулайт деп жашабайт. Эгер сиз ден соолук үчүн ичсеңиз – табиятыңыз талап кылган нерселерди: сизге абдан зарыл, организмиңиз ансыз жашай албай турган учурду канагаттандырып жатканыңыз ошол. Ичкиликтин ыраматына түшүп алган адам ал жок болсо деле жашай алат, ал эми аны дени сактык катары санап алгандар ичкиликсиз жашай албайт. Сиз кандайдыр бир адамга касиети күч дары-дармек берип: «Ушуну ичсең, тиги

Г.К. ЧЕСТЕРТОН

Гильберт Клиг ЧЕСТЕРТОН – 1874-жылы 29-майда Великобританиянын Кенсингтонунда туулуп, 1836-жылы 14-июнда Бакингемшир (Биконсфилд) аймагында каза болгон.

Прозаик, акын, драматург, эссеист, журналист, публицист. 1890–1936-жылдары 80ге жакын китеп жазган. Калемине 200дөй аңгеме, 4 миңдей эссе, пьесалар, жүздөгөн ырлар таандык.

«Человек, который был Четвергом», «Шар и Крест», «Перелётный кабак» ж.б. романдары менен белгилүү.

ноолудан аша секирер элең» дечи. Туура, бир секирет, эки секирет, бирок күн-түн дебей секирип, көргөндөрдүн көөнүн көтөрө бербейт. Жок, ошол эле дары-дармекти сокурга берип: «Ушуну ичсең, көзүң көрөт» – деп көр. Ал тигиге караганда алда канча арбын азгырылат, ишенет. Аттардын арыш ташташын, куштардын таңкы кужулдагын угуп турган адам кантип азгырылбайт? Убактылуу оюн-шооктон аткез берүү оңой, жашоого жардам берет деген азгырыктан аткез берүү кыйын. Кайсы дарыгер болбосун дартты ичкилик менен дарылабайт, атүгүл күч-кубат киргизер «суусундук» катары да сунуш кылбайт. Мен муну менен оорулуунун көңүлү үчүн бар тамчы шарап берүүгө да болбойт дегим келбейт. Менин оюмча, шарапты дары ордуна эмес, жөн эле берүү – табигый да, пайдалуу да жосун.

Ичкиликке болгон айкын көз караш, анын тегерегиндеги көптөгөн айкын пикирлер сыяктуу парадоксалдуу угулушу ыктымал. Кубанычтан ичкиле, эч качан кайгыдан ичпегиле! Ичкиликсиз өлөрүңөрдү санасанар ичпегиле, анда куу тумшук шүмшүккө айланасыңар! Ичкиликсиз деле көңүлүнөр көтөрүңкү болсо ичкиле, анда кудум Италиянын куунак дыйкандарына окшойсуңар. Ичкиликти түбүнө түшүрүү үчүн ичпегиле – ал атайылап акылдан ажыроо, өлүмгө жетелеп, тозокко түртөр күч деген кеп. Ичкилик сизге эч керексиз кезде ичкиле – бул атайылабай мас болуу жана дүйнөнүн байыркы дени сак кези.

Мына, ондогон жылдардан бери чыгыш акынынын атактуу карааны англис сөз өнөрүн аралап жүрү. Биздин доордун күңүрт, мажирөө жыр-гализми Фитцджеральддын котормосунда¹ өтмө катар өркүндөтүлүп, чулу чагылдырылган. Бул китептин адабий арбайы канчалык бийиктигин айтуу да кажетсиз – мындай кыйгыл тамашалуу эпиграмма менен билинбеген мунайым ырдын тирукмуш айкалышы дүйнөдө жок. Адабий аброюнунан ашса ашкан, асти кем калбаган анын философиялык, этикалык, диний таасири тууралуу кеп кылууну, болгондо да кычаштык менен кеп кылууну туура көрүп турам. Кебимдин төркүнү «Рубаят» рухуна жана анын касиеттүү бийлигине каршы деп койсо болот. Не дегенде, бул улуу китеп менин өзүмдүн, андан да жаманы, биздин бардыгыбыздын карым-катышыбыз менен кубанычыбызга балта чапты. Кимдир бирөө Хайямды: «Кайгылуу жана бактылуу картаң перс» атаганы бар. Кайгылуу болсо, болгондур, бирок ал кай жагынан карабагын, эч качан бактылуу болгон эмес. Андай бакыт безерлер дүйнөдө сейрек учурайт.

Акылман жана алаамат перс бир түрмөк ыры, бир чөйчөк шарабы менен гүлгө оролгон бадалдын түбүндө жатат. Аны карап баккан адам келбес сапарга кетер акынды жарыгы аз жертөлөдө дарыгер эмдегенине эч ишенбейт. Кайсы бир кабакта ашынган алкаш акыркы ырыскысын ичип атат дегенге андан бешбетер ишенбейт. Анткен менен бул үчөө ажырагыс байланышта.

¹ *Фитцджеральд, Эдуард (1809–1883)* – англия акыны, котормочу. Орто кылымдагы перс поэзиясына кызыгып, фарс тилин үйрөнгөн. Омор Хайямдын «Рубаятын» 1859-ж. которуп, ал бир нече жолу оңдолуп, толукталып басылган. Англис тилиндеги элдерге дүң болуп, англия поэзиясынын шедеври аталган.

Муңдуу, сырдуу байланышта. Хайямдын шарапты шаңкылдата мактаганы анын баңги кылар касиетин даңктаганынын алдында шоона эшпейт. Ал кайгыга батсаң, шарапты катыр дейт. Ал ошентип дүйнө жылчыгын ачмак түгүл, кайра тумчулап, жаап атпайбы. Ал поэтикалуу, б.а., жыргап-кууноо, ой-санааны жеңилдетүү үчүн ичпейт. Ал акыл менен ичет, бул банктан кредит алгандан поэтикалуу эмес, бул дары менен ичти алдыргандай эле кеп.

Алма шарап аксын суудай арыкта,
Колдон колго өтүп турсун чөйчөктөр.

Стиль жагынан жетишпесе да, бул эски дасторкон ыры сезим жагынан кандай бийик! Минтип бактылуу адамдар ырдашкан, жарды-жалчылардын пейили ушинтип жайылган, жан козгогон сырын жакындарына ушинтип айткан.

Хайямга адеп-ахлактын мындай бийик талабын коюу, албетте, ар дайым туура эмес, эч нерсени түшүнбөгөн баёолук. Эсеби маселен, бир окумуштуунун аңкоолугу менен жалкоолугу ушунча: Хайямга атеизм менен материализм күнөөсүн такты. Арийне, тигинисин да, мунусун да чыгыш адамына карата айтуу акылсыздык, не дегенде, Чыгыш метафизиканын мээсине кан куйган калк. Чындыгында эле Хайямды окуган христиан адамы, ал Кудайды опсуз көп «ала чуркаганын» байкабай койбойт. Омар Хайям Кудайды ушунчалык опсуз көкөлөткөн насыт окууну даңазалайт: анын алдында адам насили, адам эрки дегендердин күлү түгүл, орду жок.

Топ кантип каргыганына карабайт,
Так оюнчу тепкен талаага кетет.
Ошол сени тээп келген Күч
Бардыгын билет. Ошого гана бардыгы белгилүү.

(Созмо-сөз котормо – А.Т.)

Эсеби маселен, Августин же Данте сыяктуу христиан ойчулдары бул саптарга өлүп баратса макул болмок эмес. Анткени алар эркин, аби-йирдин, нарктын чексиз эркиндигин четке кагат. Христианчылыктын бул орошон ойлору Кудайга ишенбөөчүлүктөн эмес, адамга болгон ишенимди жоготпоо озуйпасынан улам жаралган.

«Рубаят» жыргалчылыкка жетүүнүн анчалык жыргал эмес ырын баарынан бийик созот: арийне ал жалгыз эмес. Биздин замандын эң билермандары дегендер да ошого – күндүк өмүрүндө гүлдөп алга үндөп келди. Бардыгыбыздын барар жерибиз – өлүм, андыктан ар мүнөттүн баркын билип, ар мүнөттү армансыз жыргап жашоодон ашкан эч нерсе жок, – дейт Уолтер Пейтер¹. Уайльддын ынанымдуу, бирок убайсыз философиясы да ушуну айтат. Мындай насыт окуунун урааны – *carpe diem*²; арийне аны туу туткандар бактылуу адамдар эмес, бактысы башынан аябай тайыгандар.

¹ Пейтер, Уолтер (1839–1894) – англис жазуучусу, сынчы. Адам жалгыздыктан таза искусство аркылуу сулуулук издеп, жыргалчылык таап арылат маанисиндеги философияны карманган.

² *Carpe diem* (лат.) – көз ирмемди токтот.

Анык улуу кубаныч ачылалек гүлдү апчып жулуп алууда эмес, анын анык түбөлүктүүлүгүн Данте сыяктуу карай билүүдө. Чыныгы кубанычтын тамыры өлбөстүккө байланган. «Тристрам», «Пиквик»¹ өңдүү улуу күлкүгө чайылган китептерде, маселен, өлүм деген чексиз, эч нерсеге баш ийбейт; аларды окуп атып биз, ал чыгармалардын каармандары өлбөстүгүнө, алар тууралуу баян айтылып бүтпөстүгүнө ишенебиз.

Албетте, кубаныч канчалык күчтүү болсо, көп учурда ошончолук кыска: бирок бул ошол кыскалыгын билип, «ошол мүнөттүн» өтүп-кетер жыргалчылыгы үчүн чолок акыл айлантууга тийишпиз деген кеп эмес да. Кубаныч деле дин сыяктуу өтө купуя кубулуш, аны акыл менен андап болбойт. Эсеби маселен, адам анык кубанычка батып турат дейли. Жалтырак жасалгаларды элжиреп караган эстетти эстеткен жерим жок; алгачкы сүйүү арзуусуна апкаарыган же согушта жеңген мүнөтүнө жетине албаган кубанычты айтып атырмын. Эми ойлоп багыңыз: сүйүүгө арзыгандар «ошол мүнөт» үчүн эле сүйүнүп атпагандыр. Ал ошол сүйгөн адам үчүн, бери дегенде өзү үчүн сүйүнүп, сыймыктанып атыр. Согушта жеңген жоокер да ошол «мүнөт үчүн» эмес, желбиреген байрагына бактылуу болуп атса керек. Ал эртен арзыбаган майда-барат иштер үчүн согушушу мүмкүн, сүйүшкөндөр беш күндөн кийин бири-биринин бетин карабай калышы ыктымал. Бирок ошол ирмемде желбиреген байрак – жоокер үчүн түбөлүктүү, ошол сүйүү – сүйүшкөндөр үчүн өлбөйт, өчпөйт. Ал көз ирмем кылымга тете; ошол кылымга тете деген ишеним кубаныч тартуулайт. Аны Пейтердин көзү менен карап көргүлөчү: Пейтердин өзү жана стили сыяктуу эле муздак бирдемеге айланат. Адам өтөр-кетерди сүйө албайт, аз убакытка болсо да сүйө албайт.

Пейтердин жаңылыштыгын билүү үчүн айтылуу учкул сөзүнө кайрылалы. Анын айтуусу боюнча, биз лаал таш сыяктуу катуулуктан тайбай, лаулдап күйүшүбүз керек экен. Кептин тузу ушунда: жалын лаал таш сыяктуу катуу болбойт, андан кыр жасап, миз чыгарууга мүмкүн эмес. Анын сыңарындай адам аң-сезими асыл таш сыяктуу катуу да, ага окшош да болбойт; туура, ал жалын сыяктуу коркунучтуу, аны кармап көрүүгө, атүгүл окуп үйрөнүүгө мүмкүн эмес. Биздин кумардык кудум асыл таштай катуу болсун десек, алар сыяктуу абдан муздак болуусу шарт – андан башка жол жок. Карапайым адамдын кадыресе кубанычына эстеттердин *carpe diem* ураанынан башка эч нерсе катуу балта чаппайт. Жыргаганга да, куунаганга да, дегеле бардыгына таптакыр башкача дух – тартынчаак дух, үмүттүн кермек даамы, баладай коркуу зарыл. Тазалык менен жөнөкөйлүк болмоюнча кумардыктын куну кымбат. Мен бул жерде кумардыктын жаман түрүн да эске алуудамын.

Хайям (же Фитцджеральд) башка дүйнөгө кандай таасир бергенин айтпай-ак коёлу. Алардын бул дүйнөгө келтирген зыяны бир кыйла – азы-

¹ Сөз англия юморунун классикасына айланган Лоренс Стерндин (1713–1768) «Жентльмен Шендинин турмушу жана пикири», Чарльз Диккенстин «Пиквик клубунан жазылмалар» романы тууралуу болуп атыр.

рынча бизге ушунусу маанилүү. Пуритандар Хайямга караганда алда канча шатыра-шатман жашаарын жогоруда айттым. Торо¹ менен Толстойду жактаган жаңы такыбалар турмушка андан алда канча куунак мамиле жасайт – шарап менен шаан-шөкөттөн баш тартуу канчалык кыйынчылыкка турганы менен алар жупуну кубанычка да куунай билишет, эң башкысы, кубаныч ырыскысынан куру кол эмес. Торо колунда бир чөйчөк кофеси жок болсо да аткан таң менен баткан күнгө бакубат карайт. Толстой никеге нааразы, бирок кара топурактан канагат алууга руху жетет. Тиричиликтин майда-барат шарт-шаанисинен аткез берүү менен табият-таштан ыракат алууга болот. Бадалдын көлөкөсү ичкилик ичпеген кишиге деле жакшы. Эгер сиз кубаныч дегенди туура түшүнбөсөңүз – табият да, шарап да, дегеле дүйнөдөгү эч нерсе сизге кубанычтан кабар бербейт; Хайямдын (же Фитцжеральддын) жаралган жасаты ушундай. Кудай кут кылган кубанычтын түбөлүктүүлүгүнө ишенбегендер чындап кубанышы мүмкүн эмес. Жылдыздар биз үчүн жымындап бийлеп атканына ишенбесек, бийдин ыраматын туялбайбыз. Олуттуу адамдардан башкалар чындап шаңга батпайт. Канткен менен адам гана жарыктагы жашоонун маани-маңызына маашырланып, кубанып жашайт. Ага ишеним гана кубаныч канатын тагат.

Адамдар качандыр бир биздин чоордун күүсүнө жылдыздар бийлеп атат деп ойлочу; ошондо алиге эч ким бийлей элек бий бийлешкен. «Рубаяттын» акылманы ал байыркы бутпарастык алакүүлүктү христианчылыктан кыйын деле билчү эмес. Анда алакүү дух ыйыктык духуна үстөмдүк деле кылбайт. Дионис жана анын жолун жолдоочулар тирүүчүлүктүн кубанычын мыкты билишчү, Уитмендегидей олуттуу мамиле жасашчу. Дионис шарапты дары кылып эмес, касиеттүү сыр катары туткан. Иисус Христос да шарапты касиеттүү сыр кылып жасаган. Хайям үчүн шарап – дары гана. Ал адам турмушунун жылчыксыз караңгылыгы үчүн какшыта ичет; кайгыга моюн сунуп ичет.

«Ич, – дейт ал. – Анткени кайдан келип, кайда барарыңар белгисиз. Ич, эмнеге жаралганыңар да белгисиз. Ич, жылдыздар ырайымсыз, асман челек сыяктуу аңгырап бош. Ич, бүт дүйнө жапалуу гана, опоосу жок». Шарап толо чөйчөктү сунуп, ушуну айтат ал. Арийне, колуна ошондой эле чөйчөк кармап, бийик алтарда Башка турат. «Ич, – дейт ал, – анткени дүйнө ушул шарап сыяктуу сүйүүдөн жана Кудайдын каарынан алоолоп жанып турат. Ич, анткени периште сурнай көтөрдү, кан майдан алдында кана жут. Ич, качан жана кайда барарыңды Мен билем. Ич, бул шарап силер үчүн төгүлгөн Менин Жаңы Осуятымдын каны».

Которгон **Алым ТОКТОМУШЕВ**

¹ Торо, Генри Дейвид (1815–1862) – америкалык ойчул, жазуучу. Цивилизациядан табиятка качуу темасын козгогон. «Уолден же Токойдогу өмүр» аттуу китеби менен дүйнөгө белгилүү.

«Арча-2011» конкурсунa

Абуахмад ибн Мухаммад

АДЕПНААМА

Бул, Абуахмад ибн Мухаммад ибн Якуб Мискавейхдин (1039-жылы көзү өткөн) калемине таандык «Адабул арап валфурс» (Арап жана фарстардын адептери) китеби чыгышта «Жаудани хирад» (Түбөлүктүү акыл) деген аталыш менен таралган. Бир канча түркий тилдерге которулган. Кыргыз тилиндеги алгачкы котормосунан үзүндү берилди.

Ибараттуу икаялар

Дүнүйөдө тек гана адал иште, адалды оокаттан, арамдан табылган дүнүйө эч кимге опоо болбойт. Муну далилдөө үчүн бул икаяны келтирели.

Айтууларга караганда Глан шаарында бир дөөлөттүү киши болуп, ал чырак майын сатуу менен алектенчү. Бул кесиптен ал чоң киреше алып, байып кеткен эле. Анын акча табууга болгон ач көздүгүнөн улам кызматчысына:

– Майды өлчөп куюп жатканыңда идиштин ичине баш бармагыңды малып тур, ошондо бир топ эле май биздин пайдабыз үчүн калат, – деп үйрөтчү. Кызматкери ага:

– Ээ, кожоке, мындай кылганда элдин акысына кыянаттык кылган болот. Мындай ыкма менен табылган арам байлыктын кесепетинен бардык байлыктарыңыздан кол жууп калышыңыз мүмкүн. Ал кезде кайгырып өкүнгөнүңүз пайдасыз. Баш бармакты майга малып канчалык пайда тапмак элеңиз? – дечү.

Кожокесинин ачуусу келип минтип айтчу.

– Эй, акылсыз, бул соодагерчиликтин сыры, соодагерлер аз нерсенин пайдасынан кечпөөсү керек. Ошондуктан дааналар: «Тама-тама көл болот» – деп айткан.

Ак көңүл кызматчы болсо ага жооп берип:

– Э-эй, кожоке, акылмандар: «Арам байлык опоо болбойт, учуру келгенде ал суудай болуп дарыяга агып кетет» – деп айтышкан. Муну эсиңизге сактаңыз, – дечү. Кожокеси анын сөзүнө кулак салбай, өзүнүн айтканы боюнча иш жасап, кызматкерине талапты катуу койчу. Кызматкери айласыздан анын айтканы боюнча соода кылчу.

Күндөрдүн биринде майчы кожоюн бөлөк бир шаарда чырак майынын өтө кымбат экендиги жөнүндө кабар угуп, өз шаарында жакшы эле киреше таап жаткандыгына карабастан, тигил шаарга дарыя аркылуу май алып бармакчы болду. Бардык акчаны сарптап, минден ашык күпкө май кууп, сапарына чыкты. Күтүлбөгөн жерден салчылар:

– Ээ, кожоке, эгер жанындын аман калышын кааласаң майларды төгүп, кемени жеңилдетели, болбосо баарыбыз чөгүп, жок болобуз, – дешти.

Жанынан корккон бай бардык майын төгүүгө аргасыз болду. Кеткен чыгымы жана акчаларга ичи ачышып боздоп, какшады. Ак көңүл кызматчы анын жанына келип:

– Эй, кожоке, бармак малып пайда албаганыңызда көптөгөн күп май төгүлбөгөн болор эле, – деди.

Кеме жүгүнөн жеңилдеп, шамал басандагандан кийин бай бардык нерсенин ажырагандыгына кайгырып, бети-башын койгулап, какшанып наалыйт. Кызматчы болсо ага:

– Өзүнө душман тамчыдан арам байлык чогултпаганында бул бушайман абалга келбес элең. «Бармактап өөнөбөсөң, идиштеп төкпөс элең» деген тамсил ошол күндөн калган экен. Дааналар: «Бирөөгө жамандык кылсаң өзүңө кайтат» – деп айткан. Чындыгында, жашоодо ким жакшылык кылса жакшылык, жамандык кылса жамандык көрөрү сөзсүз.

Жакшылык, жамандык икаясы

Айтууларга караганда, Басира шаарында Абул Касым Сафа деген киши бар эле. Ал күндөрдүн биринде өзү жөнүндө мындай деп айтат:

– Атамдан бир кылыч мурас калган эле. Бул кылыч өтө кымбат баалуу жана курчтугуна теңдеши жок эле. Күндөр өтүп турмушумдан кыйналып калдым, жашоом кыйындай баштады, ошол кезде өзүмө айттым: «Бул кылыч амир Абаска ылайыктуу тартуу, эгер ага белек кылсам, ал үчүн көп нерсе берет», ушундай ой менен жолго чыктым. Жолдо бир арапка

учурап калдым. Биз бир канча күн чогуу жол жүрүп, үлпөт куруп калдык. Сүйлөшүп отуруп бул араптын бану маин уруусунан экендигин билип алдым. Бул урууга таандык адамдардын тек гана максаттуу түрдө достошо тургандыгы жөнүндө көп уккан элем. Ошону менен бирге андан шектенип, өзүмдү четтете баштадым. Ал, менде кымбат баалуу кылыч бардыгын жана аны амирге белек кылуу үчүн алып бара жаткандыгымды билип калгандыктан артымдан калбай ээрчип келе жатты. Шаарга жакын калганыбызда ал бир жерде калды, мен болсом амирдин сарайына жол тарттым. Амир кылычты алып, тиешелүү белектер менен бирге миң динар алтын берди. Аларды алып артыма кайттым. Күтүлбөгөн жерден жолуман баягыл арап чыгып калды да:

– Эй, бала ажам¹ кокустукту карачы, дагы сага жолдош боло турган болдум, – деди.

Мен араптын атайылап аңдып тургандыгын, белекке алган буюмдарымды тартып алмакчы болгондугун билдим. Анын иш-аракетин астыртан күзөтүп жүрдүм, айылдан бир топ эле алыс токойлуу жерге жетип келгенде арап мага:

– Эй, жигит, эмне үчүн менден алыстамакчы болосун? Баары бир мен сенин досумун да, эмне үчүн мени менен жанаша баспайсың? – деди. Мен анын сөздөрүн эрөөн албадым. Атымды ылдамдата баштадым. Анын мага кас кылмакчылыгын сезип калганымды туюп калган арап кылычын сууруп алып, атын желдире баштады. Куралым жок болгондуктан аттан ыргып түшүп токойду көздөй качтым. Мен жөө качып бара жаткан элем, ал артыман атчан кууп келе жатты. Алыстан бактардын арасынан бир күмбөз көрүнүп калды. Аны айыл болсо керек деп ойлоп ошол тарапты көздөй качтым. Жетип келип карасам жөөттөрдүн талкаланган мечити экен. Арап менин атымды жетелеп, аркамдан келе жатып ого бетер:

– Өз аягың менен касапканама келдиң, эми эч жакка качып кутула албайсың, – деди. Мен айласыздан мечиттин ичине кире качтым. Мечиттин ичи өтө караңгы эле. Тагдырга таң берип, тообо кылып үн чыгарбай отурдум. Арап аттарды даракка байлады, андан соң мечитке кирди. Кийин билсем бул мечит ошол араптын турар жери экен. Каракчылыктан тапкан нерселерин ушул жерге жашырат экен. Мен эшиктин артына жашырынып калдым. Караңгыда эч нерсени көрө албаган арап кылычын колуна кармаган бойдон кыйкыра баштады:

– Эй, ажам, ажал сени бул жерге алып келди, эми белиндеги миң динар кызыл алтын меники болот.

Мен эшиктин аркасында экендигимден кабарсыз арап үйдүн бурчунан ылдый түшө турган чуңкурга түшүп, мени издей баштады. Мен бул оңтойдон пайдаланып, атылган бойдон сыртка чыктым да,

¹ Ажам – арап эмес киши.

мечиттин эшигин жаптым. Эшик темирден жасалган экен, өтө оор жана бекитүү үчүн чоң чынжырлар илинип коюлган. Арап эшиктин жабылгандыгын угуп колго түшкөндүгүн билди жана какшап ыйлап, жалына баштады:

– Эй, баба ажам, мен эмне жаман ниет кылган болсом, ошол өзүмө кайтып келди, өзүм өзүмө кылдым, сага ор казып, ага өзүм түштүм. Эй, ажам, бүгүн кечирим күнү, мени кечир, эшикти ач, алдында кылган иштериме тобо кылайын.

Мен ага:

– Эй, жаман, тобонун пайдасы жок, сени бул жерден сак-саламат чыгаруу өзүмдү өлүмгө кармап берүү дегендик. Сенин ушул караңгы мечиттин ичинде өлгөндүгүңдүн өзү сооп. Сен өзүң, өз аягың менен кубалап ажалды алып келдиң. Сен канчалаган күнөөсүздөрдүн канын төктүң! – деп жооп бердим.

Мен араптан качамын деп, аябай чарчаган элем. Ошондуктан жаймажай отуруп аны менен айтыштым. Ал жалбарып айтты:

– Эй, баба ажам, ким жакшылык кылса жакшылык табат, мага жакшылык кыл, эшикти ач, жанымда миң динар кызыл алтыным бар, аны сага берейин. Атты беш жүз дырхамга сатып алган элем, ал да сеники болсун.

Мен ага жооп кайтарып:

– Эй, акмак, атты берсең да, бербесең да ал баары бир меники болот, сен бул жерде өлсөң, сооп болот.

Арап ого бетер жалынып:

– Эй, жигит, дубалдын бурчундагы ороодо толгон алтын жавахирлар бар, эшикти ач, баарын сага берейин, – деди.

Мен анын сөзүнө көңүл бурбай атымды миндим жана анын атын жетелеп шаарды көздөй бет алдым.

Арадан алты ай өткөндө амирдин алдына барууга туура келди. Жол жүрүп, ушул мечиттин жанына жетип келгенимде, каракчынын тагдыры мени кызыктырып калды. Эшик жабылуу болчу. Аны ачып, ичкериге кирдим. Жаңкы арап созулуп жаткан бойдон эттери топуракка айланып, сөөктөрү эле калыптыр. Баш жагында тери капчыкка салынган алтын турат. Кийин ороого түштүм. Ал жердеги алтын жавахирларды да алдым. Башка кездемелер да көп экен.

Канчалык болсо насибим, артык-кем эмес берер,
Албасам да зордуктап, алгын деп берер.

Бул икаяттын жыйынтыгы мындай: кимде-ким бирөөгө ороо казса, ага өзү сөзсүз түшүп калат. Ошондуктан жашоодо тек кана жакшылык кылуу, бирөөнүн көңүлүн оорутпай жашоо керек. «Эмне эксең, ошону аласың» деп, – бекеринен айтпаган.

Ач көздүк жөнүндө икся

Бир булбул бакчадагы дарактын учунда отурган эле. Ылдый жакта бир бала тузак коюп, аны топуракка көмүп, жашырып жаткан болчу. Муну көрүп турган булбул баладан:

– Эмне кылып жатасың? – деп сурады.

– Куштарга тузак коюп жатамын, – деди бала.

– Ал кандай куш? – деди булбул балага, – дан үчүн өзүн тузакка түшүргөн?

– Эгер ач көздүккө азгырылса тузакка түшө берет, – деди бала.

Булбул баланын сөзүнө күлүп, нары учуп кетти. Бала да тузакты топурак менен жашырып, өзү четте аңдып жатты. Тегеректи айланып жүргөн булбул дан издеп келип, бала койгон тузакка түшүп калды. Кутулуу үчүн канчалык далбас урган сайын тузак ошончо кыса берди. Бала булбулду кармап алып:

– Мени тааныдыңбы? Сен данды көрүп, тузакты байкабадың. Сугалактык менен текебердик сени тузакка илиндирди – дейт.

– Ооба, – деди, булбул, – шиш толгондо көз сокур болуп калат турбайбы. Канчалык алдын-ала айла-амал колдонсоң да баары бир пайдасыз экен.

Булбул туткундан кутулуу үчүн канчалык сөз айтып, айла-амалдарын колдонсо да эч ылаажы болбоду. Бала аны капаска салып, базарга алып барды. Бир киши аны сатып алып, үйүнө алып кетти. Булбул ал кишиге карап:

– Эй, киши, мени коё бергин, кичинекей балапандарым бар, аларга жем табамын деп тузакка түштүм. Мени сактаганыңдан сага эмне пайда? Эгер мени коё берсең, сага үч насыйкат айтып берем, алардан чоң пайда көрөсүң, – деди.

Тиги киши:

– Мейли, айтсаң айткын, сени азат кылайын, – деди.

– Биринчи насыйкатты, – деди булбул, – капаста айтамын, экинчисин колуңда туруп айтамын, үчүнчүсүн азат болгонумда айтамын.

Киши булбулдун айтканын макул көрүп, анын суроосу боюнча тузакка түшкөн бакка алып барды да:

– Кана, айт эми, – деди.

– Эгер, – деп баштады булбул, өзгөнүн өкүмү менен бир нерседен ажырасаң, эч качан кайгырып капаланба, анткени анын пайдасы жок, өзүңдү кыйнаганың.

– Жакшы айттың, – деди киши, – эми экинчисин айткын.

– Мени капастан чыгаргын, андан соң айтамын, – деди булбул.

Тиги киши ага:

– Ээ, качып кетейин деп турасыңбы, мени алдамакчысыңбы? Учуп кеткениңден кийин мен сени кантип кармамак элем? – деди.

– Эрдин сөзү бир болот. Эки бутумдан бекем кармап турасың, мен болсом экинчи насыйкатты айтам, – деди булбул.

Киши булбулду капастан чыгарды.

– Экинчи насыйкат бу, – деди булбул, – жүзөгө ашпай турган ишке жана калп сөз уксаң ага ишенбе, ишке ашпай турган убадага үмүт кылба.

– Үчүнчү насыйкатты айт, – деди киши.

– Мени коё бергин, андан кийин айтамын. – деди.

Киши булбулду коё берди. Булбул учуп барып бактын шагына конду жана кутулганына шүгүр айтып, мындай деди:

– Эй, жигит, үчүнчү насыйкат бул, эч качан курулай сугалактык кылба. Ал адам баласын кор кылып, кадырсыз абалга түшүрүп коёт. Анан да ар түркүн балээ-кайгыга алып келет. Мисалы: өзүм да сугалактыктын айынан тузакка илиндим. Эй, жигит, сен мага ак көңүлдүк кылып жардам бердиң, жакшылык кылдың, ошондуктан сага бир кеп айтайын, – деди булбул. – Сен өтө наадан экенсиң, мени коё берип, чоң жаңылдың.

– Эмне үчүн? – суранды жигит.

– Менин карынымда, – деди булбул, – бир каухар бар, анын салмагы 20 мыскал келет, сен ошондон куру кол калдың.

Жигит бул сөздөрдү угуп, жүрөгү дүкүлдөй баштады. Чекесине бир чаап: «Кап, эмне деген акмак элем», – деп өкүндү. Куш бул абалды көрүп:

– Азыр эле сага үч насыйкат айттым, бирок сен үчөөнү тең унутуп салдың, – деди. – Эң биринчиси, колдон кеткен нерсеге кайгырба деген элем. Мен колуңдан кеттим, бирок сен кайгырып жатасың, экинчиден, сугалак болбо деген элем, бирок сенде сугалактык күч алды. Үчүнчүсү, куру сөзгө ишенбе деген элем, сен мени сынабай туруп, айтканыма ишенип калдың жана мени коё бердиң. Эми өкүнгөнүңдүн пайдасы жок. Менин бар салмагым 20 мыскал келбесе анан кантип ичимде 20 мыскал каухар болсун? Бул, куру кеп, эң оболу сөз маанисинин түбүнө жет. Андан кийин өкүнүп, кайгыруу жөнүндө ойлон.

Жигит булбулдун сөздөрүнөн оңтойсуз абалда калды жана ага: «Чын айтасың», – деди. Булбул сөзүн улантты:

– Сен мага жакшылык кылдың, жакшылыктын сыйлыгы жакшылык, мен сени бул бактын түбүнө куру бекер алып келгеним жок. Ушул дарактын астында алтын толтурулган кумура бар, аны казып алып пайдалан.

Жигит таң калып:

– Эй, булбул, бул кандай сыр, дарактын астындагы алтынды көрөсүң да таң каларлыгы, топурактын астындагы тузакты көрбөптүрсүң го? – деп сурады.

– Ооба, айтканың туура, – деди булбул. – Ушундай да учурлар болот, адамда ач көздүк оту күчөсө, көзү көр болуп калат.

Зулумдук тууралуу икая

Тили менен дили башка залымдин зулumu өз тарамышын кыркат. Аким залим болсо, журт ойрон болот.

Накылга караганда, аалым киши залимдин алдына барат. Максаты – ак жеринен зулумдукка кабылган бир кишинин күнөөсүн сурап алуу болчу. Залим аким ал аалымга таазим кылып, эмне үчүн бул жерге келип калганын сурайт. Аалым болгон окуяны ага айтат. Аким күнөкөрдү азат кылуу үчүн бир нерсе жазмак болуп, калем издейт. Аалым анын учталбаган каламын алып, макиси менен учтай баштады. Аким жазып болгондон кийин аалым жана өзү учтаган каламды алып, учун сындырып таштайт.

– Эмне үчүн мындай кылдың? – деп сурайт аким.

Аалым ага:

– Бул калем менен зулумдук жөнүндө бир нерсе жазбасаң экен деп коркомун. Эгерде жазсаң, мен каламды учтап бергеним аркылуу зулумдукту жардамдашкан болуп каламын, – деп жооп берди.

Акимге аалымдын бул сөзү катуу таасир кылды. Ал өзүнүн жаман иштеринен кол жууп, ойлоп иш кыла турган болду. Аким аалымдын аз гана маегинен ушунчалык жакшылык тапты.

Эй, адам баласы, башкаларга жакшылык кылуунун пайдасы жана бирөөгө ороо казгандардын ал орого өзү түшө тургандыгын ук.

Келбесин деп, ойлосоң азап башка,
Жардамыңды аябагын кары-жашка.

Айтууларга караганда Мубашир деген кызматчы минтип айткан экен.

– Менин кожоюум бир күнү жазган катын Муис Аддавлага жеткирип беришимди буюрду. Мен, Муис Аддавланын сарайына барып, анын жанына жаңыдан отура бергенимде бир киши кирип келип ага айтты:

– Эгер сен мага мынча акча берсең, Насыр Аддавланы өлтүрүп келемин.

Ал бул өтүнүчтү кабыл алды, экөө келишим түздү. Муис Аддавла ал кишиге көп нерселерди тартуу кылды. Жаңкы киши Насыр Аддавланын сарайынын тегерегинде көпкө дейре айланып жүрдү. Жана көп акча чыгым кылды. Акыры Насыр Аддавланын сарай кызматкерлеринин бири менен таанышууга жетишти да, аны менен чогуу Насыр Аддавланын имараты жана коргондорунун арасында сейилдеп жүрдү. Ал байкатпай Насыр Аддавланын жата турган жерин, ага бара турган жолдорун билип алды. Караңгы түндүн биринде Насыр Аддавланын жата турган үйүнө чукул жерге жашынып калды. Насыр Аддавланын бир кызматкери дайыма өз кожоюнунун баш жак тарабында жатчу.

Түн ортосунда коргон түбүнөн бир кишинин: «Эй, кайрымдуу киши барбы, айламдын жогунан түн ортосунда үйдөн чыктым. Бала-бакырам ачка, эки күндөн бери эч нерсе жегеним жок» деген үн угулду. Насыр Аддавла бул сөздөрдү угуп, жүрөгү «болк» дей түштү. Ыргып ордуна турду да эч кимди ойготпостон, жаздыктын алдынан бир канча дырхамды алып үйдүн үстүнө чыгып, дербишке:

– Эй, дербиш, этегинди тос, – деди.

– Үстүмдө кийимим жок, – деп, жооп берди дербиш. Насыр Аддавла дароо кийимин чечти да, акчаны ага ороп дербишке ыргытты. Ал: «Өмүрүң узун болсун, дөөлөтүң өркүндөсүн!» – деп бата берип кетти. Насыр Аддавла үйдүн үстүндө турган кезинде аны өлтүрүүнү көздөп жүргөн киши онтойдон пайдаланып үйгө кирет да, уктап жаткан кызматкерди Насыр Аддавла экен деп ойлоп, башын кесип салат. Насыр Аддавла үйдүн үстүнөн түшүп, ордуна жатты да уйкуга кетти. Таң атканда гана кызматкеринин өлгөнүн көрдү.

Мыкаачы болсо дароо Муис Аддавланын алдына жете келип, Насыр Аддавланын өлтүрүлгөндүгүн айтты. Бирок бир канча күн өткөндө анын тирүү экендиги жөнүндө кабар тарайт. Муис Аддавла мыкаачыны таптырып, дарга асууга буйрук берди. Ушул иштерден кабар алган Насыр Аддавла өзүнүн ажалдан кутулуп калгандыгын дербишке жакшылык кылуу үчүн тамдын үстүнө чыгып калгандыгынан деп түшүнө.

Сугалактык жөнүндө икая

Айтууларга караганда бир кедей бар эле. Ал дөөлөттүү кишиге коңшу турчу. Дөөлөттүү киши коңшусунан дайым кабар алып, ага май жана бал берип турчу. Кедей ошол себептен кыйналбай жашоочу. Дөөлөттүү киши болсо анын урматына карата колуна эмне түшсө ага да ошондой жардам берип турчу. Дөөлөттүү киши берген бал менен майды кедей идишке куюп койчу. Ал киши бир күнү идишке караса бал мелт-калт болуп толуп калыптыр. Аны көрүп сугалактыгы ашынып, өзүнө өзү: «Мындан кийин бал менен майды чогултайын, аларды сатып мен да бай болоюн» – дейт. Ушул кыял менен дөөлөттүү киши эмне берсе бардыгын чогулта берет. Убактысы келип, ал дөөлөттүү кишинин алдына кирип айтат:

– Эй, кожоке, соодагерчилик кылайын деймин. Мен да сендей бай болууну эңсеп турам.

Дөөлөттүү киши:

– Эй, тууган, колуңда барына шүгүр дегин, керектөөндөн артыкча талап кылып, башыңдан айрылып калба. Мындай чийки ойду ойлобо, бала-чаканда жок сенин. Негедир сенде сугалактык баш көтөрүп калган экен, эми сага берип жаткан нерселерди бөлөк бирөөлөргө беремин. Ме-

нимче, сен эки абалдан куру эместей көрүнөсүң: өтө сараңсың, ал болсо шайтандын илдети же болбосо сен кырс, сугалак пендесин. Барына шүгүр кылбай артыкча талап кылып жатасың. Эми менин назарымдан калдың. Чык үйдөн! – деп, аны айдап жиберет.

Сугалак иренжип, капаланат. Үйүнө кирип өзүнө өзү: «Эмне үчүн байга бул сөздү айттым!» – деп кейий баштады. Андан соң көзү кумурадагы балга түшүп, өзүнчө кыялга батты: «Бул балды он дырхамга сатамын, акчасына беш кой аламын, алты айдан кийин ар бири экиден козу тууйт, алар эки жылда жыйырма болот, беш жылда бир короо кой болот. Ошентип, мен эсепсиз пайда көрөмүн. Кийин алардын кээлерин сатып үйүмдү, эмеректерди жаңылаймын, андан кийин кадыр-барктуу үй-бүлөдө чоңойгон сулуу кызды катындыкка аламын. Ал кыз толгон-токой мал жана кооз буюмдар менен үйүмө келет. Ичип-жеп ойноп күлөмүн, катын мага уул төрөп берет. Ал чоңоёт, аны тарбиялай баштаймын, адеп үйрөтөмүн, ал өсүп-чоңойгондо тилимди албай кежирлик кылат. Ошондо мен аны адепке киргизип коюу үчүн ушул таяк менен сабайм дейсиң...»

Ал бардык кыялы менен төрөлө элек баласын уруш үчүн таякты ушунчалык каарданып шилтеген эле, таяк секиде турган бал кумурага тийип, ал сынып, ичиндеги бал сугалактын үстүнө куюлуп түшүп, кийимдерин булгады. Сугалак ордуна ыргып туруп: «Эй, уулум, сен эмитен эле тилимди албастан кумураны сындырдыңбы, шашпай тургун, кайда качар экенсиң» – деп, үйдү тегеренип кубалай баштады.

Дөөлөттүү киши аны капа кылып койгондугу үчүн кейип, көңүлүн улаш үчүн келип, эшиктин арт жагында турган эле. Абалды көрүп үйгө кирди. Үстү-башы бал болгон сугалакты көрүп таң калып: «Сугалактык кишинин абийирин төгөт, эй билимсиз, бул кандай жорук? Эмне деген сугалактык? Кыялыңдын бардыгы жүзөгө ашпай турган куру ойлор» – деп, дөөлөттүү киши ал жерден чыгып, өзүнчө сүйлөнөт: «Сугалактык – кишинин өңүн саргайтат».

Эй, азиз, бул икаяны ошон үчүн айтып жатам, адамзатка акыл жана аракет жөлөк болгондуктан иштин көзүн табуу керек. Өз оюн курулай сугалактыкка, тайыз ой, бузуку ниеттерге алдырбасын. Ошолордун айынан кадыр-баркыңдан ажырап калба, «урмат – канагаттануудан, зулум – сугалактыктан келет» – деп айтышат.

Достук, үлпөттөштүк жөнүндө макалдар

Акылмандар айтышат, ар кандай адам эле достукка жарай бербейт, дүйнөдө достуктан артык аруу жана кымбат нерсе жок.

Айтууларга караганда Абу-Жапар-Мухаммад Ал-Хусайин атасы жөнүндө мындай баяндайт:

– Атам бир күнү мага: «Эй, уулум, беш түрдүү киши менен достук жана үлпөтчүлүк кылбагын. Алар менен эч качан алакалашпа» – деди. Мен андан: «Эй, азиз ата, алар кайсылар?» – деп сурадым. Атам: биринчиси, ушакчы, алар сени элдин алдында уятка калтырат, бир кесим эт үчүн сени сатуудан кайра тартпайт. Алардын адаты сенден бир нерсе үмүт кылат, эгер бербесең, оозун майлабасаң, элдин арасына жаман ушак таркатат. Баркынды кетирет, адамдар анын сөзүнө ишенип, сени менен мамилесин бузат» – деди. Экинчиси, сараң жана ач көздөр. Эгер сен бир нерсеге муктаж болуп калсаң, алар сага эч качан бербейт. Сенин малың, дөөлөтүң болсо уялбай жейт, түгөнсө душаныңа айланат. Мен муну өз башымдан өткөргөнмүн. Пулум көптө досторум көп болчу, кедей болуп калганымда алар душманыңа айланды. Какшык сөздөрүн жаадырды, адам катарына кошподо. Ал эми үчүнчүсү, калпычылар, кимде мындай адат бар экендигин сезсең, андан алыс бол! Алар шарапка окшойт, сени өз жакындарыңдан алыстатат жана жаттарга жакындаштырат. Төртүнчү топ болсо билимсиз, наадан адамдар. Алар менен болгон кеп-сөз акырындап кишиге таасир этип, туура жолдон чыгарат. Адамдын ниетин бузат. Бешинчи топтогу кишилер алдамчы, көндөй жана дилинде мээрим жок адамдар. Мындай кишилерди айбан деп айтса да болот.

Эй, азиз, сен ар дайым аалым, базыл адамдар менен ангеме курууга умтул. Наадан ниет жаман кишилерден кач, алардын тобуна кошулба, сөздөрүн укпа. Ал түгүл ооруп калса кабарын да алба! Сен жогорудагы икаяларды окудун, эми анын данегин чак, жакшы дос табууга умтул, алар сени дайыма колдоп-кубаттайт!

Эми сага жаман достун зыяны, наадан жана акылдуу достордун абалы жөнүндө бул икаяны айтып берейин.

Айтууларга караганда, фарсы өлкөсүндө бир бай киши болгон экен. Анын пакиза, ай жүздүү, көшөгө артында отурган бир кызы бар эле. Бул адептүү кыздын көөдөй кара чачы түндү элестетсе, анын келбеттүү жамалы он төрт күндүк айды иймендирчү. Бай ал кызын өтө жакшы көрчү. Ошондуктан ага атайы үй курдуруп, бирге турчу. Ага эч кимди киргизчү эмес. Эч кимге да ишенчү эмес. Байдын үйрөтүлгөн маймылы бар эле. Бир гана ошол маймыл кыздын алдына кире алчу. Маймылга атайы канжар берилген, кыздын алдына чоочун бирөө кирип калса, атырылып барып аны сайып, өлтүрүп койчу. Кыз турган үйдүн эшиги бекем жабылып коюлган.

Күндөрдүн биринде бул аймакка Хурасандан бир киши келип калды. Анын эч нерсеси жок, ачка калды. Акыры өзү өңдүү бир кишини тапты жана ал киши Хурасандыкка айтты:

– Эй, тууган, ачкалыктан кутулуунун жолу бар. Түкүнчө дыйкандын көп буудайы бар, аны кечкисин уурдайлы, анан бөлөк шаарга апарып сатабыз.

Алардан күмөн санап турган хан кызматкери бул сөздү угуп калып, аларды кармамакчы болду. Хурасандык өз маалында качып кутулуп, шериги колго түштү. Жасоол андан:

– Кимсиң? Эмне кылып жүрөсүң? – деп сурады.

Ал шашып:

– Мен уурумун, шеригим да ууру болчу. Биз, түкүнчө дыйкандын буудайын уурдамак болгонбуз, – деди.

Жасоол күлүп:

– Кайсы жерден болосуң? – деп сурады.

– Казвидикмин, – деди калчылдап.

Жасоол:

– Акылыңдын тайкылыгын казвиндик экендигинден дарек берип турат. Эй, наадан, дыйкандын үйүнөн эмне табылмак эле? Эгинди уурдап, ташып кеткенче таң да атат, аны алыска алып кете албайт болчусуң. Уурулукка бай, дөөлөттүү кишинин үйүнө кирсең болмок, кымбат баалуу буюмдарын уурдаш керек болчу, – деди.

Бул сөздөрдү угуп, караңгыда жашырынып турган хурасандык шеригин жасоол алып кеткен соң өзүнө өзү: «Даана кишилер менен дос болуу жакшы, ошондуктан «наадан достон акылдуу душман жакшы» деп айтылат. Жасоол мен үчүн акылдуу душман, ууру болсо наадан дос. Ал мени балээге кабылтууга аз калды. Жасоолдун сөзү боюнча мен түкүнчө байдын үйүнө кирейин».

Ал ушундай ой менен байдын үйүн көпкө тегеренди. Кыз турган үйдүн айланасына чуңкур казылган эле. Ал ошол чуңкур аркылуу кыз менен бай жатчу үйдүн астынан кирмекчи болуп каза баштады. Төрт күн дегенде бай жаткан үйдөн тешип чыкты. Анан айланага көз жүгүртө баштады. Ошол учурда үйдүн бир бурчунда турган маймыл байдын үстүнө түшкөн жөргөмүштү көрдү, ага ачуусу келген маймыл байдын төш жагында кетип бара жаткан жөргөмүшкө канжар менен саймак болду. Бирок ууру маймылды кармап алып кыйкырды:

– Эй, бай, көзүңдү ач, маймыл сени өлтүрүп коюуга аз калды.

Бай көзүн ачып, канжар кармап турган маймылды көрүп, уурудан:

– Сен ким болосуң? Бул жерге кантип келип калдың? – деп сурады.

Ууру башынан өткөн окуяларды айтып, уруулукка киргендигин айтты.

Бай ага:

– Наадан достон акылдуу душман жакшы, – деди да кымбат баалуу белектерди берип, аны ыраазы кылды.

Касташкан душманың болсо даана,

Наадан досундан миң эсе өйдө турат.

Наадандын иши дайым зыяндуу,

Пайдасын кайрадан ташка урат.

Эй, азиз, көрдүңбү, хурасандык киши ууру болсо да, анда дааналык жана адамгерчилик сапаты бар болчу, ошол себептен ал пайда көрдү. Маймыл өзүн бай менен кыздын чыныгы досу деп эсептесе да, наадан болчу жана ошол наадандыгы анын өмүрүн кыйды. Эй, бурадар, сен ар дайым даана жана акылдуу кишилер менен үлпөттө болуунун жолун изде! Ар кандай наадан жана билимсиз достукка арзыбайт.

Жаман дос, чынында жыландан жаман,
Жылан чакса кишинин өмүрүн кыят.
Жаман достун жамандыгы ошондо
Билдирбей, өлтүрөт досун кыйнап.

Көралбастык икаясы

Айтууларга караганда, бир ичи тар киши тентип, убара тартып жүрдү. Жер кыдырып, ээн талаа-чөлдөрдү кезди. Капысынан эки кишиге жолугуп калды. Бул экөө тең сараң болчу. Алар өз ара таанышып, өздөрүнүн зыкым кишилер экендигин билишкенден кийин, тезинен тил табышты. Алар жолдо курсагы ачса белине түйүп алган нандарын алып, бири-бирине тескери карап олтуруп жешчү, жолун кайра улантышчу. Жолдо алардын бири:

– Эй, жолдоштор, силер эмне үчүн журтуңарды таштап, убара жолуна түштүңөр? Эмне үчүн жыргал жашоону мусапырлыктын азабына алмаштыңар? – дейт. Алардын бири:

– Мен жашаган жерде мага жакпай турган иштер болуп турат. Аларды көрсөм ичим тарып, кызганычым күч алып, көңүлүм дайыма чөгөт. Бирөө бирөөгө жакшылык кылса, аны көрө албаймын. Анан өзүмө өзүн айттым: «Кел, бир-эки күн тентип көрөйүн, аларды көрбөй турсам, мүмкүн, көңүлүм бир аз жай алар. Ошентип, журтту таштап тентип жүрөм.

Экинчиси сөз баштайт:

– Эй...ий, тобо, мени да кыйнаган ушул нерсе! Ошонун айынан мен да өз журтумду таштап чыктым. Кайда барарымды өзүм да билбейм.

Үчүнчүсү айтат:

– Экөөңөр тең мен ооруган дартка жолугуңар! Мен да көрө албастык дартына кабылып, чыдай албаган соң жеримди таштап тентип жүрөм.

Алар өз ара тил табышып, бирдей дартка кабылгандыгын билген соң, ынтымакка келип жолун улантышты.

Бир жерге келгенде жолдон бир капчык алтын таап алышты. Алар көпкө дейре отуруп, алтынды эч бөлүшө албай коюшту. Алардын бардыгы ичи тардыктын кесепетинен чыгып, бөлүшпөй эле жалгыз өзү алууну каалагандыктан болучу. Алар алтынды таштап салып кетели дешсе ага да болбойт. Бөлүшүп алууга ичи тардык кылып, башкалардын да алуусун

каалашпайт. Ошентип бир күнү-түнү чөлдө ызы-чуу түшүштү. Ачкалык жана суусуздук алардын шайын кетирди.

Алардан нарыраакта ошол элдин акими аңчылык кылып жүргөн эле. Чөлдө үч кишинин отурганын көрүп, аларга бир кишини жиберип, алардын ким жана эмне кылып жүргөндүгүн билип келүүнү тапшырды. Аким жөнөткөн киши кайтып келип:

– Аким, алар үч ичи тар кишилер экен. Алтын толо капчык таап алышып, бир күн-түндөн бери ичи тардыктын айынан аны бөлүшө албай чырдашып жатышыптыр, – деди.

Аким:

– Мындан жакшы аңчылык болбойт, – деп атынан түшүп тигилерди чакыртып келип аларга:

– Өзүңөрдүн канчалык даражада ичи тар экендигиңерди айтып бергиле. Ошого карата алтынды бөлүштүрөбүз, – деди.

Алардын биринчиси:

– Эй, аким, менин ичи тардыгым ушунчалык даражага жеткен: мен эч качан бирөөгө жакшылык кылбаймын. Кокус жакшылык кылып койсом, ал адам тынч, санаасыз болсо, мен кайгыра беремин.

Экинчиси биринчисине карап:

– Сен көрө албастык, ичи тардыктан куру кол экенсиң, менин көрө албастыгым, ичимдин тардыгы ушунча даражада дейсиң, бир киши экинчи бирөөгө жакшылык кылса, өзүнүн бир нерсесин берип ал кишини ыраазы кылса, мен өзүмдү кайсы жерге коёрумду билбей калам... – дейт.

Үчүнчүсү:

– Экөөңөрдө тең эле ичи тардык менен көрө албастыктын кыпындай да белгиси жок тура. Силердики бир тыйын. Менин ичи тардык жана көрө албастыгым, ушул даражага жеткен дейсиң, эгер бирөө мага жакшылык кылса, пайдалуу сөздөрдү айтса ичи тардыктан боорум өрттөнүп кете жаздайт, – деди.

Алардын сөздөрүн уккан кишилер жакаларын карманып, таң калышып, бармактарын тиштешти. Аким аларга:

– Жашоо силер үчүн арам, ар бириңди күнөөңө тете жазалоо керек экен. Дааналар: «Зулумдук кылуучуларды зулумдук менен жазалоо керек» деп айткан, – деди да, эч кимге жакшылык каалабай турган ичи тарды жылаңачтап, эч кандай азык-түлүк бербестен чөлдүн орто ченине апарып таштоону буйрук кылды. Бирөөнүн бирөөгө жакшылык кылгандыгын көрө албай турган кишинин башын кесип, ичи тардык жана көрө албастыктан арылтууга буйрук берди. Үчүнчүсүн болсо жылаңачтап, колун артына байлап, мойнуна таш асып, дарыяга чөктүрүп өлтүрүүгө буйрук берди. Ошентип үч ичи тар көрө албастар, өз пейилинин курмандыгы болушту.

Эчтемени талап кылбас ичи тардык,
Ичи тардын кайгысы өтө чексиз.

Эй, азиз, бул икаяны ошон үчүн айтып жатам: адамдар дүйнөдө эч кандай азап жана балээнин баары көрө албастык жана сараңдыктан чыгаарын билишсин. Ичи тар киши адамдардын кубануу жана сүйүнүчүнө дайыма кайгырып, азап чегет. Ооба, дүйнөдө ичи тардык жана көрө албастыктан жаман дарт жок! Алардан алыс кач! Акылдуу киши дүйнөнүн кайгы-капасына жана бар-жоктугуна кейибейт. Артыкча байлык табууга умтулбайт. Акча жана байлык үчүн көндөй кишилер гана чарпылат, текеберлик менен керсейип, абырой табыш үчүн артынан чуркайт.

Эй, акылдуу, ач көздүк жана ичи тардыкты өзүңө ураан кылып, мал жана акча табыштын артынан түшпө! Көрө албастык жана сараңдыктын көчөсүнөн кач! Өзгөлөргө дайыма шыктандурчу колуңду сун! Көрө албастык жана ичи тардыктан эч ким пайда таппаган. Тескерисинче, элдин арасында кор болуп, кадыр-баркы кетип, четте калган. Мал-дүнүйөңдү бекер эле сактаба, аны элге пайдасы тие турган иш үчүн жумшагын! Тек гана акмак адамдар миң түркүн азап менен байлык чогултат, андан өзү пайдасын көрө албайт, же башкаларга пайдасы тийбейт. Мында акылсыз кишилер көрүп-билип туруп, көргөнүнө ибарат алышпайт. Напси арааны ачылып, азап-машакат тартат.

– Эй, уулум, сүйлөмөкчү болсоң, алды менен сүйлөй турган сөзүңдү жакшылап ойлон, андан кийин сүйлө! Зарыл болгондо гана сүйлөөгө үйрөн. Болбосо тынч отур!

Көп ойлонуп, аз сүйлөп

Буга мисал кылым бул икаяны келтирейин: Байыркы заманда дөөлөттүү бир кишинин зээндүү жана акылдуу уулу болгон экен. Ал уулун даана акылман аалымга алып келип, баласына хикмат үйрөтүүнү өтүндү. Аалым баланын көз кареги менен тең айланып, колунан келишинче илим үйрөттү. Бала мүмкүндүктүн жетишинче тырышып, аалымдын айткандарын жүрөгүнүн түпкүрүнө ката баштады. Натыйжада көп өтпөй даана кишиге айланды, күндөрдүн биринде устаты ага:

– Эй, уулум, дүйнөдө аман болоюн десең, көп сүйлөбө, зарыл болгондо гана сүйлө. Андай болгондо унчукпоону колдон. Кишинин башына келчү ар кандай балээ, тилден келет. Орунсуз сүйлөөдөн, кишилердин оозуна сөз салуудан, кыйык жана доомат сөздөрдү айтуудан кишинин баркы кетет. Эң жагымдуу касиет жана көркөм кылык-жорукту сактана билүү керек, – деди жана бул жөнүндө бир топ даанышмандык сөздөр менен макалдарды мисал келтирди.

– Эй, устат, сиз айткан сөздөрдүн бардыгын түшүндүм. Эми мындан кийин кандай жол тутууну жакшы билдим, – деп жооп берди бала.

Ошол күндөн тартып, ал өтө аз сүйлөй турган болуп калды. Досторунун арасында тек гана пайдалуу сөз болсо сүйлөп, болбосо тынч отурду.

Бул абалдан атасын кабардар кылды. Атасы андан-мындан сүйлөсө да, уулунан эч жооп ала албады. Аны ооруп калган окшойт деп ойлоп, табыштарды чакырып келет. Бирок табыштар анын соо экендигин айтышат. Атасы уулун эригип калган окшойт деп ойлоп, ууга алып бармакчы болот. Бала ууда да эч нерсе дебейт. Канча издесе да эрегишкенсип эч нерсе табылбады. Капысынан бактын түбүнөн тоту куштун сайраган үнү угулду. Аңчылар ошол замат бүркүттү коё берди. Бүркүт заматта эле тотуну илип алды. Тотуну капаска салып, баланын алдына алып келишти. Бала аны көрүп атасына:

– Эй, ата, тоту өз тилинен илинди. Эгер ал өз ордунда тынч турган болсо башына балээ келбеген болор эле. Ошон үчүн кишинин башына эмне келсе, тилинен келет.

Тоту сактай билгенде тилин,
Капас кыйнабас эле, анын дилин, – дейт.

Атасы уулунан даанышмандык мындай сөздү угуп, сөздүн эмне экендигин түшүндү жана сүйүнгөнүнөн:

Кубанар чексиз ата-анасы,
Ойдогудай болсо эгер баласы, – деп макалдайт.

Эй, бурадар, билип кой, ойлонбой сүйлөдөн көңүл ооруп калышы мүмкүн. Тынчтык жана унчукпоодон эч кимдин көөнү оорубайт. Бул тууралуу бул икаятты мисал келтирели:

Айтууларга караганда, Ибраим Самарканди бир күнү базарда отурган эле. Анын тушунан ат сатып алган киши өтүп калды. Отургандын бирөө андан:

- Эй, тууган, атты канчага алдың? – деп сурады. Ал киши:
- Мынча акчага, – деп жооп берди. Сураган киши ага:
- Өтө кымбатка алыптырсың, анчалык акчага арзыбайт, – деди. Ибраим Самарканди ага:

– Эмне жарабаган сөздөрдү айтып жатасың? Ушул сөзүң менен бир топ күнөөгө баттын. Эң оболу сатуучуну сыртынан ушактадың. Андан соң алуучунун көңүлүн ооруттуң. Айта келсек адамзат кемчиликтен тышкары эмес, ал канчалык кынтыксыз иш кылса да, бир мүчүлүшү болбой койбойт, эгер сен тынч отуруп, унчукпай койгонунда мынчалык каталыкка жол бербеген болор элең, – деди. Жаңкы киши өз күнөөсүнөн уялып калды.

Улуулар айткан. Алты түрдүү жагдайда адам тилин тыйбаса, андай тилдин болгонунан көрө, дудук болгону жакшы. Биринчи, көп сүйлөгөндө. Экинчи, касам ичкенде, үчүнчү, кишини уялта турган жарабаган тамаша жана азил айткан учурунда, төртүнчүсү, кишини тилдегенде, бешинчиси, эркектердин арасында өзгөлөрдүн аялы жөнүндө сүйлөгөндө, алтынчысы, өзүн башкалардан өйдө коюп мактанганда.

Бузургмехир акимден сурашты:

– Эй, аким, киши үчүн эң жакшы нерсе эмне?

Ал айтты:

– Унчукпай отуруу. Орунсуз сүйлөөдөн көрө сүйлөбөй отуруу.

Дагы сурады:

– Эгер андай болбосочу?

Аким айтты:

– Эгер андай болбогондо киши үчүн адеп жакшы.

Андан дагы сурады:

– Эгер адептүү болбосочу?

Аким жооп берди:

– Жагымдуу адамдар менен жайдары мамиле жасоо, дос-душманды эптештирүү.

Сүйкүмдүү кулк-мүнөз, адамдар менен жайдары мамиледе болуу. Дос менен душманды жараштыра билүү.

Дагы андан сурады:

– Бул касиеттери болбосочу?

– Анда адамдын өлгөнү жакшы, – деди.

Бир киши даанадан насыйкат кылууну суранды. Даана ага: «Короо-жайың, илим адебиң кимден калган» – деп сурады. Ал киши: «Атамдан» – деп жооп берди. Даана ага: «Ошонун өзү насыйкат» – деди.

«Чымындар жинденсе пилди жыгаар» ук:

Бир кучкач дарыянын жээгинен даракка уя салыптыр. Ошол айланадагы бир пил күн сайын дарыяга суу ичүүгө келчү. Суу ичип болгон соң кучкач уялаган ошол дарактын астында жатчу, анан ордуна турган соң бакка катуу-катуу сүйкөнгөндүктөн кучкачтын балапандары бактын үстүнөн кулап кете жаздачу. Эне кучкач балапандарынын өтө коркунучтуу абалда калгандыгын көрүп өзүнө өзү айтты: «Пил менин душманым, акыл жана айла-амал менен аны жыгышым керек. Акылмандар бекеринен: «Душман менен бетме-бет келгенде күчүң жетпесе, айла-амалды колдон кетирбе» деген жана алар: «Дабыш эки колдон чыгат» деген. Бул ишке жардамдашуу үчүн жактоочуларды таап, биргелешип душманды жоготушум керек. Мен чымындардын алдына барып, алар менен кеңешейин. Акылмандар кеңешип: «Кылган иш бузулбайт» – деп айтышкан. Ар бир иште кеңеш менен иш алып барылса, чоңбу же кичинеби бир жыйынтык чыгышы мүмкүн. Ошондуктан: «Кичинекей ийненин кылган иши, найзанын колунан келбейт» деген кеп бар. Жана «пилдин душманы чымын» деген макал бар. Душманды эч качан алсыз эсептебөө керек!»

Кучкач чымын жана чиркейлердин мекенине барып, алардын башчыларына айтты:

– Эй, азиз достор: «Башыңа иш түшсө эгер, досторуңан медет келер» – деп айтышат. Ушул күнгө дейре арабызда душмандык болуп, биз силердин аскериңерди кырып, балдарыбызга жем кылып берчү элек. Эми келишим түзөлү. Силер чымын-чиркейлердин башчылары, сөзүмө кулак төшөп, жардам колуңарды суна көргүлө.

Чымын-чиркейлердин дөө-шаалары:

– Эй, бурадар, айткын, эмне ажатың бар? Биз чымын-чиркейлер колубуздан келсе, жардамыбызды аянбайбыз, – деди.

Кучкач:

– Эй, азиз бурадарлар, «дос – башка күн түшкөндө билинет» деген экен. Эми биз келишим түзүп достоштук, – деди да өзү менен пилдин ортосундагы окуяны айтып берди жана акырында: – Ушул күнгө чейин менин бир топ балапандарым өлдү. Силерден суранарым, силер аскерлериңер менен барып, пилдин кулак-көздөрүн чаккыла, – деди.

Чымын-чиркейлердин башчылары кучкачтын өтүнүчүн кабыл алды. Эртеси чымын-чиркейлер күнү-түнү тыным албастан пилдин кулак-көзүнө конуп алып чага баштады. Пилдин көзү канай баштады. Ошол кезде кучкач чымындардын башчысына келип:

– Мына эми арабызда келишим түзүлдү, эч кандай келишпестиктер болбойт. Биз мындан кийин силерге зыян келтирбейбиз, – деди.

Чымындардын башчысы:

– Бизден дагы эмнени талап кыласың? – деди.

Кучкач:

– Ынтымагыбыздын бекемделип, келишпестик жана кек сактоонун таптакыр болбостугу үчүн аягына дейре жеткирүү керек. Ал үчүн топтошуп барып, пилдин жараланган көзүнө жумурткаңарды төккүлө. Андан курт пайда болуп, пилдин көзү сокур болот.

Чымындардын башчысы кучкачтын бул талабына да макул болду. Натыйжада, пилдин көзү сокур болду. Кучкач жана өзүнө өзү: «Айла менен өч алууга жетиштим, эми ишти аягына дейре жеткире жасап, душманды таптакыр жок кылмайынча көңүлүм тынчыбайт» – деди да түз учкан бойдон бакалардын алдына келди. Аларга болгон окуяны айтып: – Эми бир гана силердин жардамыңар керек – деди.

Бакалар:

– Биз эмне кылалы? – деп сурашты. Кучкач аларга:

– Силер адатыңар боюнча таң мезгилинде дарыянын эң терең жээгине барып чардайсыңар. Аябай суусаган пил суунун кайсы тарапта экендигин билбегендиктен силер чардаган тарапка барат да, суу ичмекчи болуп, эки көзү көрбөгөндүктөн тайгаланып сууга кулап түшүп өлөт, – деди.

Таң маалында бакалар кучкачтын айтуусу боюнча чардай башташты. Суусаган пил бакалардын чардаганын угуп, дарыянын жээгине келди.

Анан суу ичмек болгон кезде тайгаланып, терең сууга түшүп кетип, ойрон болду. «Чымындар жинденсе пилди жыгат» деген лакап ошондон калган экен.

Бул мисалдын максаты, ар кандай адам өз душманын кичине же алсыз деп бейкапар болбосу керек, касы канчалык кичине болсо, ошончо чоң деп кыраакы болууга тийиш. Ошон үчүн макалда: «Кичине дебеңиз бизди, көтөрүп чабабыз сизди» деген сөз бар. Кичинекей учкундан жалын пайда болуп, бүткүл ааламды өрттөп жиберши мүмкүн.

Бул сөздөрдүн жыйынтыгы: душманды бечара деп эсептебе, чымын менен пилдин аңгемесинен ибарат ал! Шайх Саиди айткан:

Чымындар жинденсе алп денелүү,
Пилди жыгып кайгыга салат.
Эгерде кумурска жабылчу болсо,
Арстан терисин сыйырып алат.

Эй, бурадар, билип кой, душман тууралуу мындай макал бар: «Душманды күчсүз дебе» же «Душман эч качан дос болбойт, кант кызылчасы көш болбойт».

Которгон «**Мамажани**»

«Арча-2011» конкурсуна

Айдаралы

ЭПИГРАММАЛАР

**Сүйүнбай ЭРАЛИЕВге,
КР Баатыры, Эл акыны**

*Көз кысаар кезде кыздарга
Аттанып фашист – душманга,
Кучактап курал жүрдүңүз
Аптапта, жаанда, ызгаарда.*

*Тайманбай жоону куугансыз
Таштатып заңын ыштанга.
Бул чындык – аны көргөнгө,
Бул жоток – аны укканга.*

*Не кылбады Чоң уруш?
Легенда – баскан жолуңуз.
Жоо билсе комуз черткенди
Соо калмак, балким, колуңуз.
Кадалсын эти жүрөккө
Ырдан куйган «огуңуз».*

**Омор СУЛТАНОВго,
КР Эл акыны, Эл аралык коомдук
Поэзия Академиясынын президенти**

*«Келечекти байкаган,
Келиди деп Ысык-Көл
Кейин башын чайкаган,
Жүрөгүңдү жибитээр
Жүз ыр жазып «чарчаган»
Супер акын ким?» – десе,
«Султанов!» – деп айталам.*

*Кулап калып СССР,
Кууратты го, кашайгыр.
Ушак-айың кептерге
Улантты го, кашайгыр.
Алдамчылар көбөйүп
Ак жүргөндөр азайды.
Омор ава алардын
Кайсы бирин атайлы.
«Чырдан» чийип «ч» талганы
Бир менен эти жашайлы.*

**Гүлсайра МОМУНОВАга,
КР Эл акыны
Сагын АКМАТБЕКОВАга,
КР Эл акыны**

*Нөшөрлөтүп күнү-түн
Поэзия «Жамгырын»,
«Эл акыны» аталды
Эжесинен ал турун.
А Гүлсайра эжебиз
«Бир – деп, – менин байлыгым», –
Токтоо жүрдү (мүнөзү
фамилиясындай бар тунун).
Кеч чыгарды президент
«Эл акыны» – жарлыгын.
Ким суктанып, тактабайт*

*Экөөндөй куштун алгырын.
Наамдуу кылсак канакей?
Поэтессалардын бардыгын.*

**Кубатбек ЖУСУБАЛИЕВге,
Эл жазуучусу**

*Жазгандары «пок» этес,
Начары да жок этес.
Философтук жагынан
Конфуцийден кел этес.
Көрүнбөгөн чокусу
Көк тиреген «Эверест»,
Алайлык аке – Кердегей
«Ал, ай» – деп турат, «бер» – дебей.
Өз акырын акмалайт
Өжүматтан «жем» жебей.
Чыгармасы – доллардай
«Чоңдорго» баркы – теңгедей.
Анан андай адамды
Этне дейбиз эр дебей?*

**Самара ТОКТАКУНОВАга,
СССР Эл артисткасы, мамлекеттик
Токтогул атындагы сыйлыктын лауреаты**

*Жаш кезден чертип комузун
Кыдырып Ата конушун,
Таңдантты оозун ачырып
Кыргыз эл түгүл орусун.
Айыктырды күү менен
Адамдын жүрөк оорусун.
Комузду черткен кыз сапайт
Сатарадай болушун.
Сатара деген – ЧОҢ ИНСАН,
Сатара деген – ЧОҢ ЫСЫМ.
Комуздан башка иштерге
Тийгизип кээде кол учун,*

*Эжебиз күчтөн тайбасын
Себеби алдыда басаар жол узун.*

**Акылбек ЖАПАРОВго,
МИНИСТР**

*Мырза Акылбек Жапаров
Батат мындай ойлорго:
«Жаңы туулган козулар
16га толгондо,
Туулган жылы жазылган
Паспорт берсек койлорго.
Чет өлкөлүк мейманга,
Депутатка, чоңдорго,
Карай салып паспортун
Жашыраагын сойгондо,
Жутшак этке кампайып
Курсактары тойгондо:
«Акыл (ы) бек Жапаров
А дүйнөдө кор болбо», –
Деп батасын беришип
Мен жан таслим болгондо,
Туулган жерим – Кочкорум
Ага киреф чоң жолго,
Эстелигим тургузаар
Же Бишкекке – борборго».*

**Жолочу РЫСБАЕВге,
акын-сатирик**

*Жок болсо да жайылган
Малы түгүл короосу.
(Ити деле жок чыгар
Үрүп чыгаар – короочу).
Бр, татсилге толтура
Кампасы да, ороосу.
Өзгөлөрдү туурабас
Өзүнүн бар жобосу.
Тартипсизди сайгылап*

*Татсил менен оңоочу,
Жайта көкүл, жазы жаак
Жалгыз ушул Жолочу.
Бирок «көчүп кетип Көк-Жарга
Көнүп алып чөп-чарга»
Тийбей жүрөт чолоосу.*

**Замирбек ҮСӨНБАЕВге,
КР Эл артисти, мамлекеттик
Токтогул атындагы сыйлыктын
лауреаты**

*«Көзгө басаар төкмө», – деп
Теледен аны көп берет.
Калык, Коргоол, Жеңижок
ж. б.ларды чечмелеп,
Залкарлардын элесин
Көз алдыңдан өткөрөт.
Жаштар билбей калды – деп
Күйүп-бышып өрттөнөт.
Баалаш үчүн Замирди
Кулак керек, көз керек.
Токтогулду туу тутуп,
Арзыматты жек көрөт.
Ысмайылды¹ эстесе
Бийлап иет өпкөлөп.
Бирок термесин ырдап телчиккен
Какенди² качан эскерет?*

---

¹ Ысмайыл Борончиев (1910–1978) төкмө-акын.

² Какен Алмазбеков (1934–1991) акын, дастанчы.

Дүйнө Жомокторунан

ОТТУК ТАШ

Жоокер жолдо келатты: Бир-эки! Бир-эки! Жонуна асынганы – баштык, жанына байланганы – кылыч: жоокер жоодон үйүнө кайтып баратыр. Ангыча алдынан мастан кемпир чыкты. Өңү ушунчалык суук: алдыңкы ээги эмчегине түшүп кетиптир.

– Жол болсун, жоокер! – деди ал. – Кылычын шумдук курч сындуу! Баштыгына бүт дүйнө батчудай! Жоокер болсон, сендей бол! Акчага да азыр каалашыңча карк болосун.

– Айтканың келсин, карт мастан, – деди жоокер.

– Тетиги кулач жеткис карт даракты көрүп турасыңбы? – деди мастан колун жаңсай. – Ошонун ичи көндөй. Чокусуна чыксаң, көндөйгө кирер тешикти көрөсүң. Ошого кир дагы дарактын түбүнө дейре түш. Мен белиңди аркан менен байлап, бир учун кармап турам, качан сен бүттү дегенде тартып алам.

– Аякка эмнеге түшөт элем? – деп сурады жоокер.

– Акчалуу болуш үчүн! – деди мастан. – Көндөйдүн түбүндө жер алдына түшөр жол бар: ал ушунчалык жапжарык – жүздөгөн шам күйүп турат. Ошол жол менен бассаң, алдынан үч каалга чыгат, үчөөнү тең ачсаң болот, ачкычтары сыртында. Биринчи бөлмөгө кирсең, төрдө турган чоң сандыкты көрөсүң. Үстүндө эки көзү эки чай чыныдай дөбөт отурат. Сен андан

Ханс Кристиан АНДЕРСЕН

(1805–1875)

Дания жазуучусу, улуу жомокчу. Алгачкы чыгармачылыгын ыр жазуу менен баштаган («Өлүм алдындагы бала» ж.б.). «Эки баронесса» (1849), «Импровизатор» (1835), «Жонкокой скрипач» (1837) аттуу романдары, «Мулат» (1839) драмасы менен белгилүү. Бирок элдик оозеки чыгармалардын нугунда жазылган жомоктору анын атын дүйнөгө дүң кылып, бир жарым кылымдан ашуун балдардын да, чоңдордун да сүймөнчүлүгүнө айланып келет. Анын айрым жомоктору өткөн кылымдын отузунчу жылдарынын аягында кыргыз тилине которулуп, 1959-жылы китеп болуп чыккан.

коркпо! Мен сага көгүлтүр чакмак алжапкычымды берем. Аны бөлмөгө жая сал дагы, итке эч ийменбей жетип, жетелеп келип алжапкычка отургузуп кой. Анан сандыкты ач дагы, андагы теңгелерден коюн-колтугуна көтөрүшүңчө шыла. Бирок бул сандыкта жалаң жез тыйындар; күмүш тыйындарды алат элем десең, коңшу бөлмөнү ач: анда эки көзү тегирмендин эки барасындай дөбөт отурат! Арийне андан да коркпо: менин алжапкычыма отургуз дагы күмүштөрдү күркүрөтүп ала бер. Жок, жалаң алтындан алам десең дагы каалашыңча аласың: анүчүн үчүнчү бөлмөгө кир. Андагы жыгач сандыктын үстүндө да дөбөт отурат, эки көзүнүн ар бири – Тегерек мунарадай. Мына, дөбөт болсоң ушундай бол! Сен андан да коркпо: менин алжапкычыма отургузуп койсоң, ал сага үрүп да койбойт. Анан алтынды ала бер, каалашыңча!

– Аның жаман эмес, – деди жоокер. – Бирок анын акысына эмне сурайсың, картаң мастан? Сенин мага ичиң бекер эле ийип аткан эместир?

– Мен сенден түк да албайм! – деди мастан. – Чоң энем аякка акыркы жолу барганда эски оттук ташын унутуп келиптир. Болгону ошону апеллип бер.

– Болуптур, байла анда мени арканың менен! – деп буйра сүйлөдү жоокер.

– Мына, дапдаяр! – деди мастан. – А бул менин көгүлтүр чакмак алжапкычым.

Жоокер дарактын башына чыгып, тешик аркылуу көңдөйдүн түбүнө түшүп, мастан айткандай, жүздөгөн шам күйгөн кенен десе кенендиги, узун десе узундугу ашкан бөлмөгө туш болду.

Ал биринчи каалганы ачты. Омий! Көздөрү чай чыныдай дөбөт жоокерди акырайып-чакырайып тиктеп турат.

– Эмесе, мындай азаматым! – деп жоокер дөбөттү жетелеп келип, мастандын алжапкычына отургузду да, чөнтөктөрүнө жез теңгелерди шыкады, анан сандыкты жаап, үстүнө итти кайрадан отургузуп койду. Ошентип тиги бөлмөгө жөнөдү. Кудай бетин көрсөтпө, төрдө эки көзү тегирмендин эки барасындай ит отурат.

– Неге мынча тигилесиң? Көзүңө зыян! – деп, жоокер итти мастандын алжапкычына жана отургузду. Сандык толтура күмүш экендигин көрүп, чөнтөктөрүндөгү жез теңгелердин бардыгын төгүп, чөнтөктөрүнө, баштыгына күмүш теңгелерди солоду. Андан соң үчүнчү бөлмөгө баш бакты. Балакет бас! Тегерек мунарага окшогон бул иттин эки көзү кудум эки дөңгөлөктөй тегеренет.

– Улуу урматтуу! – деп жоокер шашканынан честь берип жиберди, анткени мындай итти түшүндө да көргөн эмес.

Арийне, аны көпкө көшөрүп караган жок, акырын алжапкычты жайып, анын үстүнө муну дагы отургузуп, сандыкты ачты. Акебай, алтын деген тим эле жайнайт! Ал буга бүт Копенгагенди, таттуу саткан аялдан

бүт набат торопойлорду, дүйнөдөгү бүт калай солдаттарды, бүт жыгач аттарды жабдыктары менен сатып алмак! Баарына, бардыгына жетмек. Жоокер чөнтөктөрү менен баштыгындагы күмүш тыйындарды какты дагы, чөнтөктөрүнө, баштыгына, шапкесине, өтүктөрүнө алтын тыйындарды шыкады, шыкаганда да араң көтөрүп баса тургандай шыкады. Мына, анык акчага эми ээ болду!

Итти кайра сандыктын үстүнө отургузду, анан эшикти бекем жапты дагы:

– Тарт мени, картаң мастан! – деп кыйкырды.

– Оттук ташты алдыңбы? – деп сурады мастан.

– Туй, ата, унутуп кала жаздапмын! – деп жоокер кайра кайрылып барды да, оттук ташты тапты.

Мастан аны жогору тартып чыгарды, ал кайрадан жолдо турду, бирок бу саам чөнтөктөрү да, өтүктөрү да, баштыгы да, баш кийими да толо алтын.

– Оттук ташты эмне кыласың? – деп сурады жоокер.

Мастан ачуулана кетти:

– Аны менен сенин эмне ишиң бар? Акчалуу болдуңбу, оттук ташты бер дагы, жолуна түш!

– А түшпөсөмчү? – деди жоокер. – Оттук ташты эмне кыларыңды айт, болбосо, кылыч мойнуңа ойноп кетет.

– Айтпайм! – деп айкырды мастан.

Жоокер башын кыя чапты. Мастандын өлүк денеси жерге кулады. Жоокер мастандын алжапкычын жерге жайып, бардык акчаларын анын бетине төгүп, түйүнчөк кылып түйдү да, аны жонуна көтөрүп, оттук ташты чөнтөккө салып, калааны карай бет алды.

Бул калаа карап көз тойбогондой кооз эле; ал эң кымбат кербен сарайга жайгашып, кенен бөлмөгө кирип, жакшы көргөн тамактарын алып кел деди. Канткен менен ал эми жеткен бай да!

Бут кийимин тазалаган кызматчы ушунчалык бай туруп, эски өтүк кийип жүргөнүнө таң калды. Анткени ал жаңысын сатып алууга үлгүрө элек болучу. Эртеси ал жаңы өтүк сатып алды, бир сыйра кымбат баалуу кийим кийинди. Катардагы жоокер эми кадимки ак сөөк кожоюнга айланды. Малайлар чарк айланып кызмат кылышты, бул калаанын бүт керемет келбетин, королду, анын келишкен сулуу кызын айтып аңгеме курушту.

– Ал кызды көрсө болобу? – деп сурады жоокер.

– Ал оозундан отуз эки айлансын, – дешти алар. – Кыз эбегейсиз чоң, дубалдары бийик мунаралуу жез сепилде жашайт. Ага королдон башка эч ким баш бакпайт, анткени кызың карапайым жоокерге турмушка чыкканы жатат деп ишендирип коюшуптур, а королдор карапайым жоокерлерди жактырбайт эмеспи.

«Бирок кызды бир көрүп коюш керек эле» – деп ойлоду жоокер.

Ага ким эле «ме!» деп көргөзө коймок?!

Арийне ал байлыкка балкып жашай берди: театрларга барды, королдун бакчасында сайран курду, жардыларга акчалай жардам берди. Туура да, анткени чөнтөктө жарым тыйыны жоктордун жайын андан жакшы ким билет? Азыр болсо ал бай, кийимдин эң кымбатын кийип, достордун эң мыктысын күттү. Алар аны ашкан мыкты, жеткен берешен, анык азамат аташты. Андай сөз ага жагат эле. Ошентип ал алтынын ары да чачты, бери да чачты. Акыры баягы алтындар түгөнүп, колунда болгону эки эле теңге калды. Эмне кылат? Келишкен кең бөлмөдөн так чатырдын алдындагы тар бөлмөгө көчүүгө туура келди. Өтүгүн өзү тазалап, атүгүл жамап-жаскоого өттү; достору да баягыдай каттабай калды, анткени бийик чатыр алдына чыгып баруу бир топ кыйынчылыкка турмак.

Кайсы бир кечте жоокер куркулдайдын уясындай тар бөлмөсүндө отурган; караңгы эле, шам алып жакканга тыйыны жок; кайдан-жайдан экени белгисиз, бир убакта баягы мастан кемпир жер алдына оттук таш издетип түшүрөрдөгү күйгүзгөн шамдын түбү эсине түшө калды. Жоокер аны алып чыгып, жандырайын деп оттук ташты чага баштаганда, бөлмөнүн эшиги шарт ачылып, жер алдындагы баягы эки көзү эки чай чыныдай дөбөт кирип келди:

– Эмне дейсиз, төрөм? – деп арсылдады ал.

– Кеп деп ушуну айт! – деди жоокер. – Көрсө, бул кереметтүү таш турбайбы; муну менен каалаганымды жасатсам болот экен да! Кана, мага акча алып келе калчы! – деди ал дөбөткө. «Ай!» дегиче көздөн кайым болуп, «буй!» дегиче жез тыйын толгон капчык тиштеп жетип келди. Жоокер ошондо түшүндү, бу оттук таштын өнөрү оной эместигин. Ташты бир ирет чагасыңбы – жез теңге салынган сандыкта отурган ит чыгат экен; эки ирет чагасыңбы – күмүш сандыкта отурган ит пайда болот; үч ирет чагасыңбы – алтын сандык кайтарган ит алдында.

Жоокер кайрадан кенен бөлмөгө кирип, жаңы кийим кийип, кериле басып калды; эски жоро-жолдоштор кайрадан артынан ээрчип, аны алкаган сөз жаадыра баштады.

Күндөрдүн бир күндөрүндө: «Кандын кызын бир көрбөй калуу кандай акмакчылык? Ашкан сулуу дешет, анысынан эмне опа? Дубалы асман тиреген мунаралуу жез сепилге отургандан башкага жарабаса. Мен аны бир көрүп, бир көзүм менен болсо да карап калууга жарабайымбы?» деген ой келди башына. Ошентип отуруп, оттук ташты бир чакты эле, «ай!» дегиче баягы эки көзү эки чай чыныдай дөбөт кирип келди.

– Азыр, албетте, караңгы түн, – деди жоокер. – Бирок мен кандын кызын бир көрүүнү ушунчалык каалап турам.

Дөбөт «ай!» дегиче көздөн кайым болуп, «буй!» дегиче кандын кызын көтөрүп жетип келди. Кандын кызы уйкуда бойдон дөбөттүн жонунда. Анын сулуулугун айтууга сөз жетпейт; караганда эле анык кандын кызы

экендиги байкалып турат. Жоокер чыдабай кетип, бир өөп алды. Канткен менен чыныгы жоокер да!

Дөбөт кандын кызын кайра ордуна жеткирип койду. Ал эртең мененки чайга отурганда жоокер менен ит тууралуу түндө көргөн керемет түшүн кан менен канышага айтып берди. Негедир ит минип алыпмын, жоокер мени өптү сыяктанат, – деди.

– Тирукмуш түш экен, – деди каныша.

Анткен менен ал түнү кызынын жаткан жайын улгайган кызматчы аялга кайтаргып, бул жөнеле түшпү же дагы бир балакетпи? – билсин дешти.

А жоокер кандын кызын кайрадан көргүсү келип, ушунчалык дегдеп чыкты. Дөбөттү кайрадан чакырды, дөбөт кайрадан желдей учуп жетип, кызды бөктөрүп жөнөдү. Үй кызматчы аял суу өткөрбөс өтүк кийип, аркасынан кууп, кызды заңгыраган бир үйгө алып кирип кеткенин көрдү да, эртеси адашпай табуу үчүн дарбазага бор менен белги салып, сепилге келип уктап калды. Дөбөт кызды кайра жеткирип баратып, ал белгини байкап, калаадагы бардык дарбазаларга ошондой белги салып чыкты. Акылдуусун карабайсыңбы, кызматчы аял эми кайсыл каалганы ушул деп кагат.

Эртеси таң эрте кан менен каныша кызматчы аялды баш кылып, аскер төбөлдөрүн төш кылып, түндөгү үйдү издеп жөнөдү.

– Мобул үй экен! – деди кан, белги урулган биринчи дарбазаны көрүп.

– Жок, бул сыяктанат, – деди каныша башка дарбазага урулган белгини жаскап.

– Тиги дарбазага, бу дарбазага да... баарында белги бар экен, – деп чуулдашты башкалары. Акыры ал белгилер менен эч нерсе табалбасына көздөрү жетти.

Арийне, каныша жалаң шаан-шөкөт үчүн эле жаралбаган акылдуу жан болчу. Ал алтын кайчы менен ар түркүн жибек кездемелерди куракка ылайыктап кесип, андан кичинекей баштыкча тигип, ага толтура акталган таруу салып, аны кызынын жонуна билгизбей байлады да, кыз бараткан жолго чууруп агып турсун үчүн баштыкчанын түбүн билгизбей тешип койду.

Түндөсү дөбөт кайрадан келди, кандын кызын кайрадан жонуна арта салып, жоокерге желип-жортуп жеткирди. Жоокер кызды ушунчалык сүйүп, ага үйлөнүш үчүн бардыгына кайыл болуп калган.

Дөбөт сепилден баштап, жоокердин терезесинин түбүнө чейин актаган таруу агып отурганын абайлаган эмес, тек гана терезеден аша секирип түшкөн. Таң агарып, жарык жерге жайыла баштаганда кан менен канайым чуурган таруунун изи менен түндө кызы барган үйдү таап алды, жоокерди түрмөгө салды.

Түрмөнүн ичи көрдөй караңгы, тирукмуш тажатма экендигин айтпа! Аны камашты да: «Эртең даргага асыласың!» – деп коюшту. Ал ага, албетте, оор тийди, анын үстүнө оттук ташты үйгө – кербен сарайга унутуп коюптур.

Жоокер эртең менен темир менен тордолгон кичинекей терезеден көчөнү карады: жоокерди кантип дарга асарын көргүсү келгендер топурап топтолуп атыр; барабан бапылдап, аскерлер тизилүүдө. Бүт эле шашып, чуркап жүрөт. Кара алжапкыч тагынган өтүкчү бала да каяккадыр шашып алган, бирдемеден секирип өтөм деди эле, бир бутундагы туфли ыргып кетип, жоокер отурган түрмөнүн дубалына тийди.

– Эй, эңтеңдеп кайда шашып алгансың? – деп кыйкырды жоокер балага. – Мен болмоюн, иш башталбайт! Андан көрө мен жашаган үйгө барып, оттук ташымды алып келе койсоң, төрт теңге берем. Бирок бачым!

Төрт теңгени укканда балага канат бүтүп кеткенсип, учуп жетти да, оттук ташты жоокердин колуна карматты. Анан... Ананкысын азыр угабыз.

Калаанын как ортосуна калдайган дарга орнотушту, аны курчап миндеген аскер, жүз миндеген кишилер турду. Кан менен каныша соттор жана кан кеңешинин тике маңдайындагы алтын тактыда отурду.

Дардын тепкичинде турган жоокердин мойнундагы аркан жуп тартыларда, жоокер кылмышкердин жанын кыярдан мурда анын кандайдыр бир каалоосун аткаруу парз экендигин эскертти. Ал акыркы жолу канжасын кана соруп алууну каалап турганын айтты, канткен менен бул жарыктагы акыркы каалоом – деди.

Кан анын көңүлүн кайт кылбады, жоокер жанынан оттук ташты алып чыкты. Алып чыкты да, бир, эки, үч ирет чакты эле, шарт этип үч дөбөт: эки көзү эки чай чыныдай дөбөт, эки көзү тегирмендин эки барасындай дөбөт, эки көзүнүн ар бири Тегерек мунарадай дөбөт пайда болду.

– Кана, мойнумду аркандан чыгарууга жардам бергиле! – деп буйра сүйлөдү ал.

Үч дөбөт соттор менен кан кеңеши турган жакка атырылып коё берди: бирөөсүн буттан, бирөөсүн мурундан тиштеп ыргытып, чаңын асмандан чыгарды; бардыгы кыйрысын түшүп, кыйрап калды.

– Бизге тийбе! – деп кыйкырды кан. Ага болчубу, эң чоң дөбөт канды каныша менен кошо ыргытып, андан нары кол сала баштады эле, коркконунан жаны кокосуна тыгылган аскерлер менен жарданган калк жаалап ийди:

– Ай, азамат, бизге кан да бол, кандын кызына да үйлөн!

Жоокерди кандын азем каретасына отургузушту, алдында баягы үч дөбөт бийлеп, «ураалап» барат. Балдар колун оозуна салып ышкырып, аскерлер какыйып тизилип турат. Кандын кызы жез сепилден чыгып, каныша болгонуна сүйүндү. Үйлөнүү үлпөтү бир жумага созулду: үч дөбөт да укмуштуудай көздөрүн аңтарылтып, дасторкондо отурду.

Которгон **Алым ТОКТОМУШЕВ**

Балдарга базардык

БААРЫН БИЛГИМ КЕЛЕТ

(Сандан санга)

Топон суудан ким аман калган?

Ной деп айтылат Библияда. Библияны билесинер. Ооба, иудей жана христиан дининде ыйык китептер деп коюшат. Биздин – мусулмандардын Кураны сыяктуу. Куран араб тилинен «окуу» деп которулат эмеспи. Анын сыңары Библия грекчеден «китептер» дегенди билгизет. Баса, эмне үчүн китептер? Анткени ал көп китептен турат. Эки салаага бөлүнөт. Бири – Байыркы осуят, мусулманча – Тоорат. Бири – Жаңы осуят же Евангелия, мусулманча – Инжил. Тооратты иудейлер да, христиандар да ыйык тутса, Инжилди христиандар гана ыйык тутат. Эмнеге? Анын себеби көп сөз. Кийин окуйсунар. Же сөз оролу келе калса, чогуу окуйбуз.

Оболу топон суу деген эмне? Алыс барбай, өзүбүздүн Кыргыз Совет Энциклопедиянын (КСЭ) алтынчы томун ачсак, минтип жазылат: «Кудайдын каары менен жер жүзүн суу каптагандыгы жөнүндө диний миф. Миф боюнча Топон суу каптап, жер жүзүндөгү жан-жаныбарлар бүт кырылган. Кудай Ной менен анын балдарын жана жаныбарлардан, өсүмдүктөрдөн урук сактап калган. Курандагы Топон суу жөнүндө түшүнүк Библиядан алынган. Ал эми Библия аны ассирия уламышынан алган...»

Окуган болсоңор, Библияда, тактап айтканда, Тооратта топон суу минтип башталат: «...Экинчи айда, экинчи айдын он жетинчи күнүндө улуу түпсүздүктүн бүт булактары байлоодон чыкты, асмандын тосмосу ачылды. Кырк күн жана кырк түн жамгыр жерге көнөктөп төктү...»

Калганын жорго сөз менен учкай баяндасак, Кудай өзү жараткан адамдардын көзүн чел, көкүрөгүн дат басып, жалаң жамандык менен арамдык ойлоп калганын көрдү. Көрдү да, каары кайнады:

– Өзүм жараткан адам деген атты жер жүзүнөн өчүрөм, – деди ал.
– Аяктуудан адамдардан баштап, туяктуудан айбанаттарга, сойлогондордон курт-кумурска, көктө ойногондордон канаттууларга чейин бүт бардыгын тыптыйыл кылам.

Ошентип каарданган Кудайдын көңүлү бир гана Нойго жибийт. Анткени Ной Кудай жолунан тайыбаган такыба, ак жүрүп, адал жашаган адам экен. Кудай ошентип Нойду аман калтырууну чечет.

– Жер жүзүнө жан-жаныбар жаратып аябай жаңылыпмын. Алар жаралганы жер жалаң жамандык менен арамдыкка толуп кетти. Мен алардын бардыгын жер менен кошо жексен кылам. Сени гана сактап калам. Андыктан сен катуу жыгачтан кеме жаса, ичи-сыртын суу кирбегендей кылып чайыр менен чапта, – деп Кудай Нойго кемени кантип, кандай жасоо жолун үйрөтөт. Кудайдын буйругу боюнча кемеге Ной аялы жана үч улуу аялы менен түшмөй болот. Андан башка ар кандай жан-жаныбарлардын, айбанаттардын, канаттуулардын, жер менен сойлогон курт-кумурскалардын бардык түрлөрүнөн бирден эркек, бирден ургаачы алууга, Ной үй-бүлөсү, жан-жаныбарлар ачкадан өлүп калбаш үчүн жээгө жарай турган бардык тамак-аштарды кемеге кошо салууга ыракым кылынат.

Ной Кудайдын айтканын айткандай аткарат. Топон суу жети күндөн кийин башталат. Ошондо Ной алты жүз жашта экен. Адамзат жаралгандан жыйырма муун өтүптүр. Балдар, байкасанар, алты жүздү жыйырмага бөлсөк, канча болот? Туура, отуз. Демек, бир муун отуз жылдан эсептелет экен да.

Ошентип асман да жок, жер да жок дүйнө орду-түбү менен суу алдында калат. Кылт эткен кыймыл көрүнбөй, шырт эткен шыбыш угулбай, тирүүлүктүн деми таптакыр өчөт. Не деген аска-зоолор калат суу алдында. Бир гана суу үстүндө Нойдун кайыгы калкыйт. Ал туптуура жүз элүү күнгө созулат.

Жүз элүүнчү күндө Кудайдын эсине Ной жана анын жанындагылар түшүп, аркыраган шамал жиберет, шамал асманды каптаган калың булуттан жаркырата тазалап, суу тартылгандан тартыла баштайт.

«Жетинчи айдын он жетинчи күнүндө кеме Арарат тоосуна жетип токтоду» – деп айтылат Тооратта. Арийне, тоонун учу онунчу айдын биринчи күнүндө араң көрүнөт. Андан кырк күн өткөн соң Ной кеменин терезесин ачып, бир чымчык учурат. Ал тез эле кайтып келет. – Аа, – деп ойлойт Ной. – Суу тартылып бүтө элек экен, коно турган жер жоктугунан кайра келди да. Ага толук ынаныш үчүн көгүчкөн учурат. Көгүчкөн да кайтып келет. Ной жана жети күн күтөт. Жети күндөн кийин баягы көгүчкөндү жана учурат. Ал кечке маал араң кайтат, оозуна бир тал жемиш тиштеп. – Аа, – деп ойлойт Ной. – Суу тартылганы менен коно турган кургак жер жок экен. Жана күтөт жети жыл. Жана көгүчкөндү учурса, ошол бойдон кайтып келбейт. Ошондо көзү жетет жер кургаганына.

Ошентип алты жүз бир жашка караганда, биринчи айдын биринчи күнүндө Ной терезени ачып, жер жүзү кургап баратканын көрөт, экинчи айдын жыйырма жетинчи күнүндө гана ал толук бойдон кургап бүтөт.

Кудайдын буйругун аткарып, Ной, аялы, балдары – Сим, Хам, Яфет, алар менен кошо жүргөн жан-жаныбар, канаттуулар, курт-кумурскалар болуп сыртка чыгат. Алар Кудайдын буйругу менен жер жүзүнө жан киргизип, тукум улайт. Биз жана бизди курчаган тирүү дүйнө ошолордун урпактарынын урпактары, уландысынын уландысы болуп кетebиз. Байыркынын эң байыркы китеби делген Библияда ушинтип айтылат.

Библияда айтылган аңызга куюп койгондой окшош болбосо да, дүйнө астым-үстүм болуп, жер жүзүн топон суу каптагандай окуя качандыр бир, мүмкүн, мындан миң сан жыл мурда болгонуна азыркы окумуштуулар анчалык шек санабайт. Жер үстүндөгү бардык элде, бардык жерде, бардык тилде, бардык динде топон сууга байланыштуу коёндой окшош аңыз кеп бекеринен айтылбаса керек. Ошентип Кудайдын кудурети аркасында топон суудан адам тукумун аман алып калган киши – Библиядагы Ной деп келдик. Канча миң жылдардан бери... Бирок жаңы замандын илимпоздору андай эместигин иликтеп жиберди. Ошого сөз оролун берели.

1872-жылы англия окумуштуусу Жорж Смит карапа тактага жазылган шумерлердин Гилгамеш дастанын чечмелеп жатып, топон суу жөнүндөгү адамзаттын буга чейинки түшүнүгүн теңирден тескери бурар жагдайга туш болот. Дастандын жайы мындай: шумерлердин качандыр бир Урук деген шаары болот, шаардын Гилгамеш деген каны болот. Байыркылардын тарыхын байкасаңар, шаар – мамлекеттин энтамгасы, негизги белгилеринен. Азыркы түшүнүк менен айтканда, Гилгамеш Урук деген мамлекеттин башчысы сыяктанат. Арийне Гилгамеш өз калкынын канын кактабай соргон залым чыгат. Анын ашынган кордук, зомбулугуна чыдабаган калк кудайларга, баса, анда азыркыдай бир эмес, көп кудайларга сыйынышкан, – ошол көп кудайларга арыз-арманын айтат. Кудайлар ары кеңешип, бери таңашып дегендей, адам десе, адамдан ашкан, баатыр десе, баатырды баскан дөө жасайт. Атын Энкид коёт да, ага Гилгамештин көзүн тазалоо милдетин тагат. Ал күч сынашар өңүттү чер токойдон күтөт.

Анын атын алыстан уккан Гилгамеш айдай сулуу кызга азгыртып шаарга апкелет. Экөө эки күнү алышып, эңише албайт, жети күнү алышып, жеңише албайт. Ошентип отуруп бири-биринин күчүнө тан берип, таттуулашып дос болуп кетет. Экөө биригип катылган далай жоонун катыгын берип, кулак угуп, көз көрбөгөн эрдиктерди жасайт.

Күндөрдүн бир күнүндө Энкид катуу ооруп, каза болот. Канатташ досунун күйүтүнө күйүккөн Гилгамеш өлбөстүктүн сырын издейт, түпкү

атасы Утнапиштимди эстейт. Не дегенде, кудайлар жарыкта жалгыз Утнапиштимди өлбөс кылып жаратыптыр. Ал бейиште экен. Ошону эстейт да, издеп жөнөйт. Жомоктордун баары эле окшош эмеспи: каарман алдынан чыккан балакеттердин баарын жеңет, тоскундарды тос кыла талкалайт, түпкү атасын табат, бирок үйүнө куру кол кайтат. Не дегенде, Утнапиштим урпагына өлбөстүктүн сырын чечмелеп бербегени менен деңиз түбүндө кандайдыр бир чөп бардыгын, аны татыган адам өлбөй турганын айтат. Гилгамеш деңиз түбүнө жетип, ал чөптү табат, аны элине эптеп жеткирүү аракетин кылат, арийне, ара жолдон белгисиз жылан тартып алат.

Топон сууга байланган кептин тузу анда эмес, мында: көрсө, кудайлар Утнапиштимди адам тукумун, жер тирлигин андан нары улап кетүү үчүн өлбөс кылып жаратыптыр. Топон суу жүрүп, жер астым-үстүм болор алдында Ной сыяктуу эле адал жашап, ак жүргөн, кудайынын жолунан тайыбаган жалгыз такыба адам Утнапиштим экен. Кудум Тоораттагыдай, Утнапиштим да кудайдын айтуусу менен жасайт, жан-жаныбар, айбанаттар, курт-кумурскалардын бардыгынан бир эркек, бир ургаачы алып, үй-бүлөсү менен алты күн-түн деңиз үстүндө калкыйт, жетинчи күнү Нацир тоосуна туш болот... Караса, айланасы жалаң суу... Арийне, дастан жазылган карапа такта дал ушул жерден тарс сынып, калганы кайда экендиги белгисиз.

Бул ачылыш бүт Англияны дүрбөтөт. Канткен менен ага чейин сизин менен бизин адамзат түшүнүгүнүн түпкү булагы – Библия деп келгенбиз. А бул жерде Ной осуяты тарыхта аты калып, заты жок калк – шумерлерден алынган деген жыйынтык чыгып атыр. Байкап баксаңар, ушу кезде да илим (башында кеп кылган КСЭни эле карагыла!) топон суу Ассирия уламышынан алынган деп абайлап айтат. Тарых болсо Ассирия биздин заманга чейинки II кылымдын аягы, I кылымдын башында курулган дейт. А шумерлердин Кош Өзөндүн түштүгүнө жайгаша башташын б.з.ч. V кылымга такайт. Бул деген Ассирия шумерлерден бери дегенде төрт кылым кийин пайда болгонун далилдейт.

Библиячылар бул жүйөнүн эч бирине көнбөйт, өз билгенин бербейт. Алар Гилгамеш дастанынын аягы жоктугун, тек гана Ной баянына окшошо калган үзүндү экендигин бетке кармайт. Талаштын кызуусу менен «Дейли Телеграф» гезити дастандын уландысын тапкандарга миң фунт байге сайып жиберет. Миң фунт ал мезгилде эбегейсиз чоң байлык боло турган.

Ошентип дастандын сыныгын издөөгө башкалар эмес, кайрадан баягы окумуштуу Смит бел байлап, Кош Өзөнгө барат дагы, Ашшурбанпил китепканасы табылган Куюнжик дөңсөөсүн казат. Андан да кызыгы, табат. Казгандан чыккан үч миң карапа такта таблицасынын 380 сыныгы ал дастандын уландысы экен.

Уландыны чечмелей келгенде Ной баянынын дал өзү: Утнапиштим да Ной сыяктуу эле кемеден үч ирет чымчык учурат. Ной сыяктуу эле акыркы чымчыктын келбей калганынан улам жердин бети кургаганына көзү жетет. Шумерлердин Утнапишtimi тоораттын Ноюнунан бери дегенде эки миң жыл илгери топон суудан аман калганы ошентип аныкталган.

Көрдүңөрбү, акылман Сократ: «Билгеним – эч нерсени билбегеним» – деп бекер айткан эмес. Билгенден билелегибиз көп.

Даярдаган **Алым ТОКТОМУШЕВ**

Сандан санга

КЫРГЫЗДАРДЫН КЫСКАЧА ТАРИХЫ

1 млн. жыл илгери Кыргызстандын аймагында байыркы адамдардын жайгашуусу.

800–140 миң жыл илгери Алгачкы палеолит доору. Тянь-Шанды байыркы адамдардын жайгаша баштоосу. Он-Арча, Борбордук Тянь-Шань жана Чыгыш Фергананын Кожо-Бакырган-Сай аймактарында табылган таш куралдар.

140–40 миң жыл илгери Орто палеолит доору. Эмгектин таш куралдарын өркүндөтүү. Ысык-Көлдөгү Саламат-Булак жана Тосор аймактарында, Чүй өрөөнүндөгү Чулу үңкүрүндө табылган таш куралдары.

40–10 миң жыл илгерки Кеч палеолит доору. Ош аймагындагы Сел-Үңкүр, Исфара өрөөнүндөгү Кожо-Гер үңкүрлөрүнөн табылган таш куралдары.

10–6 миң жыл мурдагы Орто таш доору (мезолит). Арпа, Ак-Сай аймактарынан, Айдаркенге жакын Абшир үңкүрүнөн табылган таш куралдары.

5–3 миң мындан мурдагы Жаңы таш доору (неолит). Ысык-Көлдөгү Сары-Жаз аймагындагы Ак-Үңкүрдөгү аска сүрөттөрү, Нарын шаарына жакын Теке-Секирик аймагынан табылган байыркы адамдардын турагы, Аламүдүн суусунун жээгинен жана Чолпон-Атадан табылган неолит эстеликтери.

2–1 миң жыл мурдагы Коло доору. Кочкор аймагынын Шамшы аймагынан табылган «андронов маданиятына» тиешелүү адам турактары, эмгек куралдары, сугат тармактары, коло зер буюмдары (коло эстеликтер, буюм-тайымдар).

Биздин доорго чейин 1 миң жыл илгерки Таш доору.

Б.д.ч. 9-кылым. Гунндар, түрк элдеринин ата-бабалары тууралуу алгачкы маалыматтар.

Б.д.ч. 7-кылым – б.д. 5-кылымы. Сактардын жана усундардын уруу бирикмелеринин пайда болуусу (Сакусун коргону).

Б.д.ч. 6-кылымдын аягы 5-кылымдын башы. Байыркы Перс падышасы Дарий Инин сактарды эскерген аска жазуусу.

Б.д.ч. 6–3-к.к. Давань (Паргана) мамлекетинин калыптана баштоосу.

Б.д.ч. 329-ж. Александр Македонскийдин Орто Азияны басып кирүүсү.

Б.д.ч. 5–3-к.к. Байыркы кыргыздардын Чыгыш Тянь-Шанда (Манас өрөөнү) жайгаша баштоосу.

Б.д.ч. 3-кылымдын акыркы чейреги. Гунндардын алгачкы падышасы Тоу-Ман (Гумен) кытай тарых булактарындагы эскерүү.

Б.д.ч. 209-ж. Модэни гунндардын падышасы деп жарыялоо.

Б.д.ч. 201-ж. Кытай булактарында байыркы кыргыздар тууралуу алгачкы эскерүү. Хунн мамлекетинин курамына кыргыз ээлигинин кирүүсү (Сымя Цянь).

Б.д.ч. 3-кылымдын башы. Кангут мамлекетинин пайда болуусу.

Б.д.ч. 2-кылым. Жети-Суу сактарынын батышка, Орто Азиянын борборуна жер которуусу.

Б.д.ч. 165–160-ж.ж. Усундардын Жети-Сууну, Борбордук Тянь-Шанды басып алуусу.

Б.д.ч. 161–158-ж.ж. Усунь мамлекетинин пайда болуусу.

Б.д.ч. 2-кылымдын ортосу. Даван мамлекетинин гүлдөө мезгили.

Б.д.ч. 128-ж. Кытай элчиси Чжан Цзяндын Ысык-Көлгө келүүсү жана анын Даванга саякаты.

Б.д.ч. 116-ж. Чжан Цзяндын Ысык-Көлгө экинчи ирет келүүсү.

Б.д.ч. 104–103-ж.ж. Ли Гуанли башында турган Кытай аскерлеринин Даванга алгачкы жортуулу. Юнчен калаасын (Өзгөн калаасынан 10 чакырым аралыктагы Шоро-Башат шаарчасы).

Б.д.ч. 102–101-ж.ж. Кытайлардын Даванга экинчи жортуулу. Эрши калаасынын кулашы. Мугуа хандын өлүмү.

Б.д.ч. 1-кылым. Даван мамлекетинин борборун Эрши шаарынан Гуйшаньчен шаарына (ыйык тоонун этегиндеги Ош шаарынын ордундагы) көчүрүү.

Б.д.ч. 90–60-ж.ж. Кыргыздар – гунндардын кол алдында.

Б.д.ч. 90-ж. Ли Линдин бийлиги.

Б.д.ч. 58-ж. Гунндардын ордосундагы бийлик үчүн күрөшкө кыргыздардын катышуусу жана Узийди шанүй деп жарыялоо.

Б.д.ч. 1-кылым. Кытай тарыхчысы Бань Гунун көз карандысыздык жана өз мамлекетин куруу үчүн кыргыздардын күрөшү.

Б.д.ч. 49-ж. Гунндардын шанүйү Чжичжинин кыргыз аймактарын кайрадан багындыруусу.

Б.д.ч. 42–36-ж.ж. Шанүй Чжичжинин усундарга кол салуусу.

Б.д.ч. 36-ж. Таластагы гунн-кытай согушу. Чжичжинин өлүмү.

1-кылымдын соңу. Кушан мамлекетинин Даванды багындыруусу.

3–5-к.к. Кытай жазма булактарында кыргыздардын Кара-Шаардын түндүгүндө, Ак-Тоонун жанында (Чыгыш Тянь-Шань) жайгаша баштоосу тууралуу эскерүүлөр.

379-ж. Даван элчисинин Кытайга баруусу.

5-кылымдын башы. Усундар тарабынан Чыгыш Тянь-Шандан жужандардын сүрүп чыгуусу.

436-ж. Усундарга Кытай элчилерин жөнөтүү.

436-ж. Вэй мамлекетинин элчиси Дун Вандын Даванга келүүсү.

5-кылымдын ортосу. Усундардын батыш бөлүгүн эфталиттердин басып алуусу.

437-ж. Вэй мамлекетине давандыктардын өз элчисин жиберүүсү.

5-к. ортосу. Эфталиттер тарабынан Фергана өрөөнүн багындыруу.

5-к. Кыргыздарды Жужан каганатына кошуу.

5-к. соңу Кыргыздардын Енисейге жер оодаруусу.

6-к. Кыргыздардын Чаатас маданияты (хакасча – душман таш).

540-ж. Вэйдин башкаруучусу Вэндинин өз элчиси Нопантонду ашын түрк уруусунун башчысы Бумын бекке жөнөтүүсү.

546-ж. Бумындын Телес биримдигине кирген урууларды багындыруусу.

552-ж. Түрктөрдүн жужундарды жеңүүсү. Бумындын Эл-Каган (мамлекеттин каганы) наамын алуусу.

551–554-ж.ж. Жужан каганатынын кулашы.

553-ж. Кыргыз өкүлүнүн Бумын-кагандын кара ашына катышуусу.

555-ж. Мукан кагандын Енисейдеги кыргыз мамлекетин убактылуу багындыруусу.

556-ж. Жети-Суу менен Тянь-Шанды түрктөрдүн басып алуусу.

565-ж. Түрктөрдүн эфталиттердин үстүнөн жеңиши.

568–569-ж.ж. Түрк каганаты менен Византиянын (Маннах, Земарх) ортосундагы элчилик байланыштарды орнотуу.

582–603-ж.ж. Улуу түрк каганатынын экиге бөлүнүүсү.

7-кылымдын башы. Аламүдүн жана Ала-Арча дайраларынын аралыгында шаардын пайда болуусу (шаардын аты жазма булактарында сакталып калган эмес), анын аянты 25–30 чарчы чакырымды ээлеген. Шаар 15-кылымга чейин жашап, андан соң жок болгон.

7-кылымдын соңу. Енисейлик кыргыз жазмасынын жайылуусу (руникалыкка тектеш).

(Уландысы бар)

Адабият Жаңылыктары

Ш.Дүйшеевге Токтогул сыйлыгы

2011-жылы «Кыргыз Республикасынын Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыгы менен Эл акыныбыз Шайлообек Дүйшеев – «Манас» эпосунун поэтикалык версиясы – «Эки алптын алышуусу» үчүн сыйланып, мартабалуу сыйлыкты алган акыныбыз менен жалпы чыгармачыл журту да бирге кубанып туру.

Албетте, «Жаңы Ала-Тоо» адабий журналы да Шакебизди жогорку сыйлыгы менен куттуктап, эмгегинин үзүрүн көрө берүүсүнө тилектештигин билдирет.

Басмага байланышкан тегерек стол

23-январда Мамлекеттик Китеп палатасында «Басма иштери жөнүндө» жана «Милдеттүү нуска жөнүндө» темалары алдында «тегерек стол» болуп өттү.

Анда Маданият жана туризм министрлигинин, басмалардын, алдыңкы китепканалардын, басмалар ассоциациясынын жана китеп таркатуучулар менен Китеп палатасынын өкүлдөрүнүн катышуусунда аталган эки мыйзамдын ортолорунда жаралган карама-каршылыктар, көйгөйлүү маселелер талкууланды.

Ч.Айтматов... жазында, Петербургда...

Жогорку Кеңештин депутаттары жазында, Санкт-Петербург шаарында улуу жазуучубуз Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларын окуу боюнча эл аралык күндөрүн өткөрүүгө ниеттенип жатышат. Бул туурасында КМШ Парламенттер аралык ассамблеянын (ПАА) генсегинин орун басары Нурбек Сатвалдиев 17-январда өткөн парламенттин Эл аралык иштер

боюнча комитетинин отурумунда жарыя кылды. Ал эл аралык окуулар КМШ ПААнын жыйыны өтүүчү май айында өтүүсү мүмкүн экендиги да белгилүү болду.

Ж.Токтоналиевдин жаңы китеби

Айтылуу «Хан Ормон», «Шабдан баатыр» тарыхый романдарынын автору, сексен беш жашты сермеп турган аксакал жазуучубуз Жапаркул Токтоналиев «Абийир өлүмдөн бийик» аттуу жаңы романын жарыкка чыгарды. Анда адаттагыдай кыргыз калкынын тарыхы козголуп, XVII кылымда жашап өткөн Түлкү баатыр, Жаңыл мырза сыяктуу тарыхый инсандардын айланасында, жоо чалыш заман туурасында кеп жүрөт.

Чыгармадан үзүндү журналыбызга (2010, №1(9), №2(10)-сандары) жарыяланып, окурмандарыбызга тааныштырган элек. Эми, роман толугу менен «Турар» басмасынан жарык көрдү.

«Сынган кылыч» интернетте

Залкар жазуучу Төлөгөн Касымбековдун «Сынган кылыч» тарыхый романын эми кыргыз окурмандары интернет аркылуу бекер окуй алышат.

Китеп www.bizdin.kg кыргыз китептеринин электрондук китепканасы тарабынан, автордук укук ээлеринин уруксаты менен чыгарылды. Каалоочулар романды аталган электрондук даректен окуй алышат.

Кытай мектеби ачылат

«Кытай таасири» дүйнөгө улам өктөмдөнүп бара жаткан азыркы заманда Бишкекте кытай тилин терең изилдөө боюнча жалпы билим мектебин куруу мыйзамченемдүү, бул маселе буюрса чечилип калды. Бул туурасында 24-январда Жогорку Кеңеште Бишкек шаарынын вице-мэри Бакыт Дүйшенбиев билдирди.

Жогорку Кеңештин Билим, илим, маданият жана спорт боюнча комитетинде бул маселе кеңири талкууланып, жактырылды.

Б.Дүйшенбиевдин айтымында, Бишкек мэриясы мектепти курууга «Жал» кичирайонунан 24 гектар жер бөлүнүп берилген. Мектепти курууну Кытай тарап өзүнө алат жана ага грант түрүндө 78 млн. сом бөлүнгөн. Учурда техникалык-инженердик маселелер каралып жатат жана курулуш

маселелери боюнча макулдашуу-келишимине кол коюу зарылчылыгы жаралууда.

Депутат Роза Акназарова мектеп ишке киргизилип жатканда билим берүү системасындагы мамлекеттик стандарттарды киргизүү, окутуунун кыргыз жана кытай тилинде жүргүзүлүүсү зарылдыгын белгиледи.

Кыргызстандыктардын арасында кытай тилин үйрөнүүгө кызыгуу чоң экендиги талашсыз жана андыктан бул маселени чечүү да ыкчамдыкты талап кылат. Тилди терең өздөштүргөн адистерибиз толук «ачылбай жаткан» Кытай архив-тарыхын акыры ачып, анда катылып жаткан бабаларыбыздын даңазалуу тарыхын толук таап которуп, элибизге жеткирине ишеним пайда болуп туру.

«Кыргыз тарыхы»

2003-жылы биринчи, экинчи, 2007-жылы 3-басылышы чыккан «Кыргыз тарыхы» илимий-тарыхый китебин Кален Сыдыкова жаңы оңдоолор менен төртүнчү ирет чыгарды. Көлөмү 50 б.т., 803 беттен турган китепте байыркы кыргыздардын тарыхы, хунн, скиф аты менен дүйнөнү дүңгүрөткөн кыргыздар, шумерлер, Америкага тентип кеткен индеецтер, 4–5-кылымда Европаны чабуу, Кокон хандыгы, Орус падышачылыгы учурундагы кыргыздар сыяктуу тарыхый кызыктуу маалыматтар топтолгон.

Китеп 500 нуска менен «Турар» басмасынын демөөрчүлүгүнүн аркасында ушул басмадан жарык көрдү.
